

מושב חרות

סקר ערכים

מצע לקיום והתפתחות סביבת חיים מיטיבה

גיא שחר
מהדורה 1.1 - 14 באוגוסט 2022

פרק 8: סיכום והערכה 323

324 8.1 הערכת חשיבות

327 8.2 ערכיות מתחמים

328 8.3 רשימת אתרים – מבנים

329 8.4 רשימת אתרים – עצים

330 8.6 רשימת אתרים – צמחים ומבטים

331 8.7 המלצות למינוף הערכים

333 8.8 עקרונות שימור והעצמה מרקמית

334 8.9 אפילוג

מקורות 336

פרק 4: תכנון והתפתחות מרחבית 120

121 4.1 התפתחות אזור חרות במפות

134 4.2 התפתחות סכמת תכנון המושבים

136 4.3 ריכרד קאופמן ותכנון המושבים

142 4.4 מושב חרות – שלבי תכנון

143 4.5 סקירת שלבי תכנון לאורך השנים

153 4.6 סקירת תכניות סטטוטוריות

164 4.7 התפתחות המושב בתצלומי אוויר

פרק 5: התפתחות הבינוי והמרקם 174

175 5.1 התפתחות הבניה והמרקם

197 5.2 מאפייני המרקם הוותיק

פרק 6: כרטסת ערכים 208

209 6.1 מבוא וקריטריונים להערכה

215 6.2 מפתח מתחמים

216 6.3 מתחם 1 – ציבורי

259 6.4 מתחם 2 – רחוב המייסדים

280 6.5 מתחם 3 – ותיק מערב

290 6.6 מתחם 4 – ותיק מזרח

301 6.7 מתחם 5 – ותיק דרום

304 6.8 מתחם 6 – שכונת הבנים

307 6.9 מתחם 7 – השטחים הפתוחים

פרק 1: מבוא 3

3 1.1 פרולוג

4 1.2 תודות

5 1.3 גישה ומתודולוגיה

6 1.4 סיפור המסמך

7 1.5 מושב חרות

10 1.6 המועצה האזורית לב השרון

פרק 2: המצע הפיזי – גיאוגרפי 12

13 2.1 כללי

14 2.2 קרקע

15 2.3 טופוגרפיה וצורות נוף

18 2.4 מים ונחלים

21 2.5 צומח

פרק 3: ההתפתחות האנושית תרבותית 22

23 3.1 ארכיאולוגיה

25 3.2 התקופה העות'מנית

27 3.3 התקופה המנדטורית

30 3.4 התפתחות האזור במפות

41 3.5 גוש תל מונד – מונד ומחנה התל מונד

49 3.6 גוש תל מונד – שלושת המושבים

58 3.7 התפתחות גוש תל מונד במפות

67 3.8 חרות – התפתחות ואירועים על ציר הזמן

80 3.9 חרות – פרקים נבחרים בתולדות הישוב

105 3.10 חרות – נושאים משמעותיים בתולדותיו

כותרת עבודה זו היא "סקר ערכים והמלצות למינופם לסביבת חיים מיטיבה". הוא מוגדר בסאגת מסמכי התכנון "סקר שימור" או "נספח שימור", אך הגדרה זו אינה מדויקת. שימור הוא המעשה הפיזי של טיפול, שיקום, שיפוך, השמשה, החייאה ומינוף של אתר. שימוש במילה "שימור" כתיאור המרכזי של עבודה כזו חוטא למטרה. המטרה היא לאפיין את הערכים בסביבת חיינו שהתפתחו במשך שנים, לבדוק את מידת ערכיותם, ולמנף אותם באמצעות תכנון מוקדם ומותאם למקום, כך שיאפשר צמיחה והתפתחות פיזית תוך שמירה והעצמה של המרכיבים הערכיים במרחב.

אחת האושיות בתחום המורשת, אדוארד (נד) קאופמן, כתב במבוא לספרו Place, Race and Story: "שימור הוא פרקטיקה חברתית, חלקה היסטוריה וחלקה תכנון. מטרתה היא לא להציל או לתקן דברים ישנים, אלא לייצר מקומות בהם אנשים יכולים לחיות טוב, ולהתחבר לנרטיבים משמעותיים של היסטוריה, תרבות וזהות.

זיהוי ומיפוי מורשת, טבעית ומעשה ידי אדם, היא אם כן צעד בסיסי וחיוני לניהול ועיצוב סביבות החיים, הן בתהליכי הווה/שוטף והן בתהליכי תשתית/עתיד. זאת ועוד, ההתפתחות העירונית מתהווה ברצף היסטורי של עשרות רבות של שנים, על כן התחדשות מרקמים ומבנים ותיקים צריכה להתבסס על העצמת הערכים הקיימים.

אני עוסק במורשת הבנויה והנופית כבר שנים רבות, ובתקופה האחרונה, ביתר שאת, בסביבה הכפרית. כאשר קיבלתי את הפניה לערוך את סקר הערכים לחרות שמחתי, שכן היה זה אזור שהכרתי פחות. בזמן הכנת הצעת המחיר נחשפתי לראשונה לאתר האינטרנט של מרכז תיעוד תל מונד, והבנתי ש"יש משהו" באזור הזה, אם מתקיימת בו פעילות תיעוד ענפה כל כך. בהצעת המחיר לעבודה כתבתי: "במשך שנות קיומו הרבות, נבנו ביישוב הוותיק דרכים ומבנים והתפתחה בו תבנית נוף. אלה יחד מעניקים למקום את אופיו הייחודי, ומייצרים את תחושת ההנאה והשייכות של התושבים למקום. קהילת המושב מודעת לערכי המורשת וקידמה יוזמות שימור, הבולטת בהן היא שימור ושיקום בית העם. הכנת תכנית מתאר הכוללת נספח שימור, היא הזדמנות לערוך עבודה מסודרת בנושא המורשת, לסקור לא רק את הסביבה הבנויה, אלא גם הנופית ביישוב, לאפיין אותם, לזהות מה מהם מחולל ערך למקום, ולהטמיע זאת בתכנית, כדי לאפשר את צמיחת הישוב תוך שימור והעצמה של ערכים אלה". בשיחות עם מזכיר המושב אסף שולמן ציינתי שסקר כזה הוא בבחינת "מתנה לישוב", שכבר "מריח" את שנת המאה להתארגנותו.

שמחתי עד מאד כאשר אסף הודיע לי שנבחרתי לביצוע העבודה.

ואולם, דבר לא הכין אותי לעומד לבוא.

שנים של טיולים ומסעות הביאו אותי לכך, שגם בחיי היומיום, אני רואה כל

עבודה, משימה או פרויקט - כמסע.

אבל המסע שנסחפתי אליו בעבודה על חרות וגוש תל מונד, הביאה אותי למקומות חדשים ובעיקר למפגשים מרתקים, ל"מקום של פעם" ול"אנשים של פעם", שכבר לא קל למצוא. כמו שהיטיבה לתאר זאת איה לפיד, מנהלת מרכז התיעוד: "חרות זה מושב שלא מרים את האף".

המסע הזה הוליד לא רק עבודה מקיפה על הערכים בחרות והפוטנציאל הגדול למנפם, אלא גם לפיתוח מתודולוגית סקר הערכים היישובי, באופן שנותן דגש על אחד הערכים החשובים במושב – נוף התרבות והביטוי המרקמי שלו.

ימין: פינת הנצחה לרות גרסטן במרכז תיעוד תל מונד, ותיקי הגוש המתנדבים במרכז התיעוד, במראה שגרתי. שמאל: אסא ברטוב בדרך לפרדס, אסא וזאב אורן (ג'ובה) במוזיאון בית הלורד. צילום: גיא שחר, יולי 2022.

תודה ראשונה היא לרות גרסטן ז"ל, מייסדת מרכז תיעוד תל מונד, מוסד ייחודי בתחום תיעוד המורשת. במרכז אצור מידע יקר מפז על ההיסטוריה של גוש תל מונד ויישוביו.

תודה לאיה לפיד מנהלת המרכז, ולכל המתנדבים, אשר משקיעים שעות מזמנם לטובת ההעמקה בחקר והתיעוד.

שם פגשתי את אסא ברטוב, יליד חרות, מודל 1935 כחדש, בן למשפחת מייסדים ותושב חרות עד עצם היום הזה. אסא כותב ומתעד את תולדות חרות במשך שנים, וזכיתי לשבת במחיצתו שעות במרכז, כמו גם להיפגש עמו בחרות בסיוור השטח.

אסא הוא מאגר ידע עצום, ולא פחות חשוב מזה, איש נעים, שהמפגשים אתו, פנים מול פנים, כמו גם בווטסאפ, היו מלבבים, ותרמו תרומה משמעותית לעבודה זו. תודתי לאסא מכל עומק הלב.

תודות לתושבי חרות נוספים שפתחו את בתיהם ולבכם, וסיפרו מזיכרונותיהם. לא רק מדור המייסדים כמו זאב אורן (ג'ובה), שהקים במו ידיו מוזיאון מרשים ונחבא אל הכלים במשקו או יגאל בן צבי, אלא גם מהדור הצעיר, בהם שי מגן, שמשמר את ההיסטוריה הפיזית של המשק, שרון בן ארי על מורשת הנוף והצומח, גל רגב מתוקי עם רקע אקדמי מעניין ורלוונטי.

תודה לקולגות שהיו תמיד זמינים להתייעצויות, בהם ענת בן מנחם, עורכת נספח השימור של התכנית הכוללנית למועצה אזורית לב השרון, עמית מנדלסון שהיה בין עורכי סקר מכון דש"א ללב השרון, עדי סלע וינר, טל גזית, נעמה מישר.

הגישה הרווחת בארץ לאפיון ערכי המורשת בסביבת חיינו ומינופם בעת תהליכי תכנון, עדיין מביטה על המרחב דרך העינית הצרה של מבנים ואתרים ספציפיים. הדבר משתקף למשל בשמה של "המועצה לשימור אתרי מורשת". כפועל יוצא מזה, רוב "סקרי השימור" ליישובים, מתמקדים באתרים נקודתיים של המורשת הבנויה. לפעמים מתווספים אתרי נוף נקודתיים. התייחסות למרחק, אם מופיעה, היא בדרך כלל כללית, ופה ושם יש סקרים שמאתרים ומסמנים "מתחמים לשימור" ומפרטים את ערכיהם.

בעבודה זו, הגישה המרקמית-מתחמית מובילה את תהליך הסקירה, האפיון וההערכה. התהליך רואה את המרחב כמכלול בו התהווה והשתנה הנוף כתוצאה מפעילות האדם בכמעט מאה שנים. היות שהעשייה החקלאית המחוברת לאדמה, הן בשטחים החקלאיים והן במשק, היא המחולל המשמעותי שהשפיע על המרחב, הרי שעל אחת כמה וכמה בישוב כזה לא ניתן להפריד את הבנוי והנופי. לכן מציעה עבודה זו חידוש הן במתודולוגיה והן במבנה של הסקר והמסמך.

מתודולוגיית החקר בעבודת זו התהוותה בשני כיווני "זום קנה המידה" במקביל. מהפרט אל הכלל זהו המרכיבים במקום: מבנים, עצים, שדרות, צמחים, מבטים.

מהכלל אל הפרט נעשתה התבוננות כוללת על הישוב, בכלל זה על ההתפתחות ההיסטורית והמרחבית שלו, על מנת לאפיין אזורים שונים בישוב ולמפות את רגישותם. התובנות הללו הוצלבו יחדיו ואומתו הן בעבודת הרקע העיונית והן בעבודת סקרי השטח. כך נבנה מתווה המתחמים השונים. הם קיבלו את ערכיותם כשילוב בין הערכים הנקודתיים (למשל מבנים ועצי מופת), הערכים הליניאריים (למשל צירים ושדרות) והערכים המתחמיים (למשל מרקמים ושכונות). גישה זו גם קוהרנטית עם מערכות המידע הגיאוגרפיות, המאפיינות ישויות המיוצגות על ידי נקודות, קווים ומצולעים.

המתודולוגיה שאבה את השראתה ממספר היבטים:

- א. סקרי טבע (וספציפית סקרי מכון דש"א, ששימשו אותי כמקור בעבודה זו), המתבוננים על המרחב באופן רציף, גם אם מחולק לתאי שטח, ומעריכים כל תא שטח על פי עוצמת מרכיביו.
- ב. הרחבה של המתודולוגיה שפיתחתי בסקרי הערכים בעיר חיפה, שבנוסף לזיהוי האתרים הנקודתיים שמה דגש על המרחק ואפיון מתחמים.
- ג. פיתוח המתודולוגיה הניתוחית שמומשה בסקר הערכים לתכנית הכוללנית של מועצה אזורית עמק יזרעאל, אשר התמקדה במיפוי מתחמים וזיהוי הלב הערכי של הישובים.

העבודה התבצעה בתהליך איטרטיבי, שכלל שני שלבים מרכזיים. השלב הראשון כלל סקר ספרות וארכיונים ראשוני להבנת ציר הזמן ההיסטורי של המושב והיבטים בהתפתחותו המרחבית, ולאחר מכן סיור שטח ראשון ברחבי המושב, בשטחים הציבוריים על מבניהם הציבוריים, ברחובות ובמרחבי המשקים. בסיום תהליך זה גובשה "תזת הערכיות" לגבי המושב, בנוגע למבנים ספציפיים, אתרי צומח ונוף, וזיהויים מרקמיים ראשוניים של מתחמים חשובים. אחת התובנות המרכזיות במסגרת התזה הזו הייתה החשיבות העליונה של הערכים המרקמיים, פועל יוצא של ותיקות המושב, של הנתונים הפיזיים במקום ושל הפן החברתי תרבותי שליווה את המושב לאורך שנים. מכאן נולדה "הצעת המחקר" ויצאתי לדרך לשלב השני.

השלב השני, שלקח את רוב זמן העבודה, היה אישוש ופיתוח התזה, באמצעות העמקת סקר הספרות, עריכת סיורי שטח אינטנסיביים, התייעצויות עם קולגות ובעלי מקצוע רלוונטיים, ומפגשים ושיחות עם תושבים בישוב. עיבוד המידע, שכלל העמקת הניתוחים המרחביים והכנת סכמות על בסיס מידע היסטורי מרחבי, הביא גם לתוצר נוסף והוא שכלול המתודולוגיה ומבנה הסקר והמסמך. פורמט המסמך התפתח עם התובנות בסקר ופיתוח המתודולוגיה. השלב האחרון היה אריזה סופית של המוצר - עריכת החומרים והנגשתם לקוראים במגוון רמות פירוט נדרשות.

מסמכי תיעוד רבים הנכתבים על יישובים, ובפרט יישובים כפריים, מרגישים "מכניסטיים" למדי בגישתם. יש להם מטרה מוכוונת תכנון, והיא ממומשת באמצעות סט של פרקים הממלאים אחר תחומי התוכן הנדרשים.

כאשר התחלתי בעבודה הבנתי שאותם נתונים יבשים, הנקראים בארכיונים, כמו גם המבט על המאפיינים הפיזיים במקום עצמו, אינם מספיקים על מנת להבין את התמונה הכוללת. חיפשתי את סיפור המקום. סיפור האנשים שיצרו אותו ועיצבו אותו. המפגש עם ותיקי מרכז התיעוד בתל מונד היה רק הפתיחה. בהמשך כשהסתובבתי במושב הצצתי לבתים, התעניינתי, שאלתי. לשמחתי הרבה זכיתי לשיתוף פעולה נלהב, רצון לחלוק סיפורי עבר וסיפורי מקום, הן מצד המבוגרים והן מצד הצעירים.

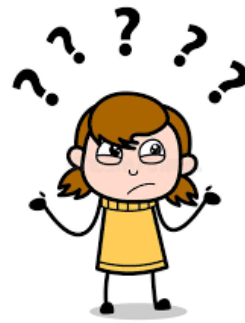
זו הייתה אולי התובנה החשובה ביותר שעומדת בבסיס הערכים של מושב חרות: הערך האנושי – תרבותי עומד בבסיס הדברים. האנשים והתרבות שהתפתחה במושב יצרו את הנוף במקום, והם אלה ששימרו, שיו, משמרים ומשנים אותו כל העת. חלוצי חרות בנו כמו ידיהם וכספם סביבת חיים לתפארת, בעלת ערכים ייחודיים של מבנים, מרקם, עצים ונוף. המורשת האנושית הזאת עדיין שם, ובזכותה מתאפיין המושב בעושר הערכים הגדול שלו. על כן ערכי נוף התרבות הם לב הערכים במושב.

הסיפור של המושב וסקירת ערכיו, כפי שבאים לידי ביטוי במבנה מסמך זה, משולים לדיאגרמת עץ תפוזים, הסמל של חרות. בבסיסו הסקירה הפיזית – גיאוגרפית. בגזע האיתן מוקדש מקום נכבד לפרק ההתפתחות האנושית תרבותית, שכן ההיסטוריה העשירה של המקום היא זו שהביאה לאופנים בו עוצבו התכנון המרחבי, נבנו המבנים, ניטעו העצים, והתפתח המרקם, ובסדר זה הם מתוארים בעבודה. בצמרת עיקר התוצרים – סקירת המתחמים וזיהוי המרכיבים השונים לשימור והעצמה. לבסוף סיכום והערכת משמעות וגזירת המלצות מתוכם.

זאת ועוד, המסמך הזה, הוא לא רק כלי עבודה למתכננים, אלא גם מעין "אנציקלופדיה יישובית", שיכולה לשמש למטרות חינוך, הדרכה וקהילה, לשם חיבור למקום וערכיו. בזאת נסגר המעגל של סיפור המסמך.

ברכת קריאה מהנה ומפרה!

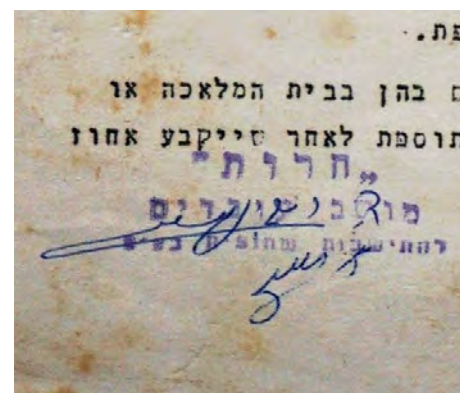
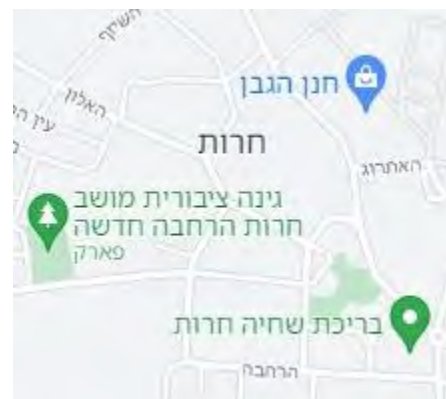
חֵירוֹת < חִירוֹת

המילה "חרות" פרושה חופש, והיא נכתבת "חירות" בכתב מלא. בשני המקרים היא נהגית במלרע, כלומר בהטעמה על ההברה האחרונה. ואולם, מי שיהגה את שם המושב חרות במלרע, מיד יסומן כלא מקומי, שכן ההגייה המקומית הנכונה היא חירות במלעיל, כלומר עם ההטעמה על ראשית המילה, וככל שהמבטא יהיה יידישאי ויזגיש יותר את ה-י', הרי זה משובח. אם יורשה לי להעניק פרשנות משל עצמי, הרי שבתצורה היידישאית הזו, אפשר לומר ששם המושב עשוי להיגזר מהמילה "חיר" בערבית, שמשמעותו "טוב", בהחלט מושג שמתאר את הוויית המושב.

בכתובים, גם ללא ניקוד, אפשר למצוא את שם המושב גם בתצורה "חרות" וגם בתצורה "חירות", עם יתרון ברור לתצורה "חרות". במסמכים רשמיים, בכלל זה של המושב עצמו, השם נכתב "חרות" ללא ניקוד, וכך גם ברוב המסמכים שנמצאים בארכיונים. בשלטי הדרך ובמפות ניתן לראות את הצורה "חירות".

הנוברים בהיסטוריה צריכים כמובן להישמר מפני מושב "בית חרות" בעמק חפר, שנוסד ע"י ארגון "חרות ב' אמריקה", כמו גם מ"תנועת החרות", אשר מאתגרים את החוקר המצוי.

יש לי שיר עם קולות הבאים מן הכפר
עם מראות בצבעים ירוקים
עם גגות אדומים ודשאים בכיכר
וילדים, ילדים צוחקים

יש לי שיר על מרחב פרדסים משכר
בפרו, בצליליו וצלליו
איך אפשר ילדוּתִי הקסומה לתאר
בלי פרדס ואלפי סודותיו?

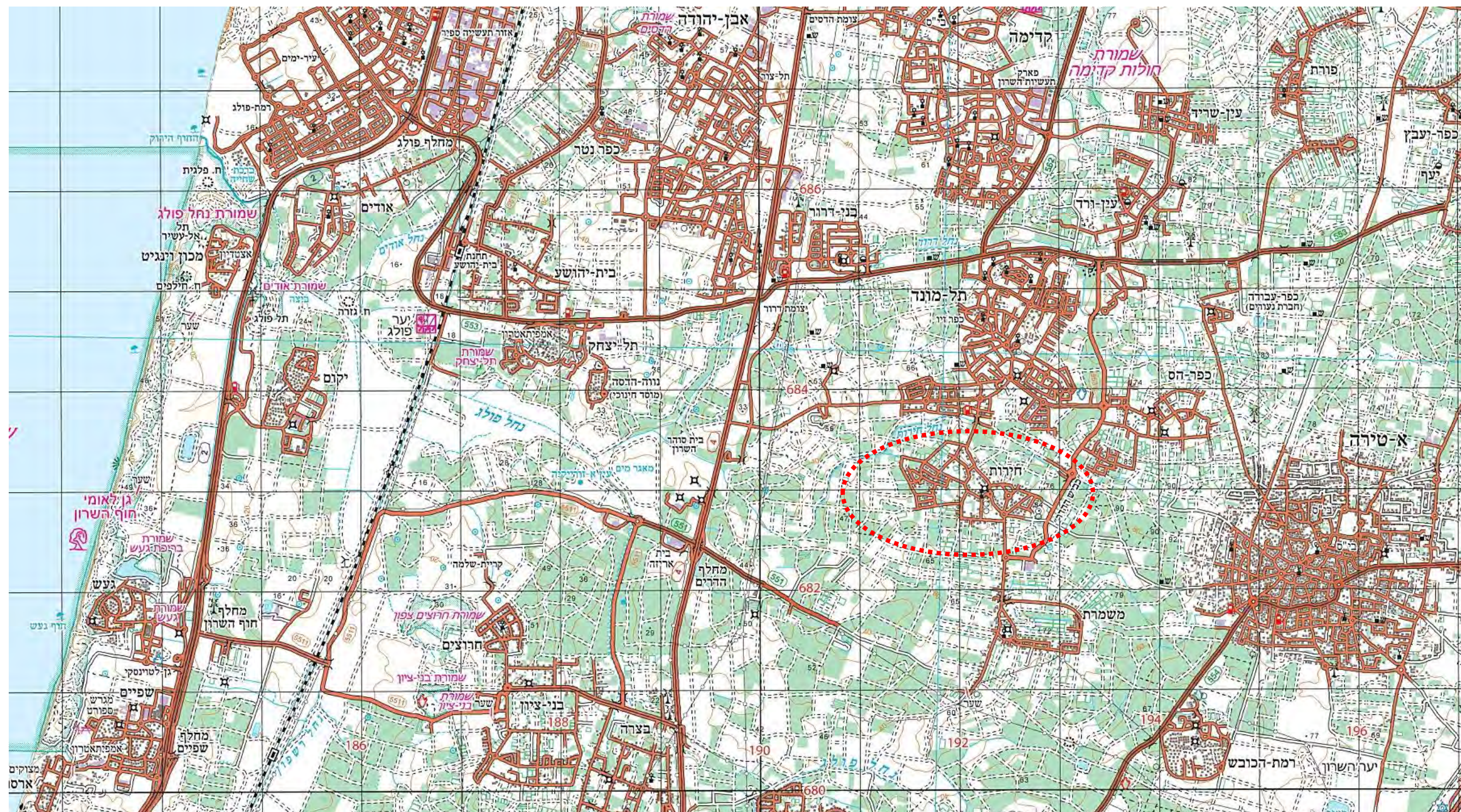
שיר על טרקטור דוהר, אדמה דשנה
שיר ניחוח זבלים וחציר
ומטע מתגנדר בפריחה לבנה
ושדה בין חריש לקציר

יש לי שיר על אדם, אדמה וחזון
שהפך מציאות ירוקה
בביתי הקטון בהדר השרון
מתנגנת תפילה עתיקה

יש לי שיר על דמעת הנוטע
יש לי שיר על רינת הקציר
יש לי שיר אהבה לביתי במושב
לביתי בחרות יש לי שיר

מילים: יובב כץ
לחן: מוני אמריליו
1981

מושב חרות ממקום בשטח המוניציפלי של המועצה האזורית לב השרון, באזור הגיאוגרפי השרון.

מפת 1:50,000 בת זמננו, המרכז למיפוי ישראל. מקור: אתר עמוד ענן amudanan.co.il. נצפה 2 באוגוסט 2022.

השם:

נובע ממיקומה של המועצה
בליבו של השרון

שטח שיפוט:

57,000 דונם

מספר תושבים נכון ל-2022:

כ- 24000 תושבים (אומדן למ"ס)

ישובים ומאפייניהם:

18 יישובים, מהם:

13 מושבי עובדים

2 מושבים שיתופיים

3 יישובים קהילתיים

אשכול חברתי כלכלי:

8 מתוך 10

גבולות:

בצפון - מ.מ. כפר יונה, מ.א. עמק חפר

בדרום - מ.מ. תל מונד, מ.א. דרום השרון

במערב - נתניה, מ.מ. אבן יהודה, מ.א. חוף השרון

במזרח - א(ל)טירה, טייבה, קלנסואה, טול כרם

ראשי המועצה:

הדר השרון: 1950 - 1951 - מרדכי גלר (מכפר הס).

1951 - 1960 - אפרים בן אפרים (מעין ורד).

1960 - 1973 - אברהם אברך (מחרות).

1973 - 1984 - צבי חרות (מחרות).

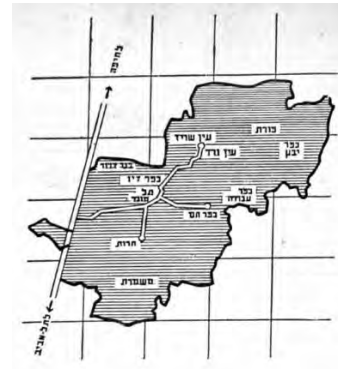
לב השרון: 1984 - 1988 - צבי חרות (מחרות).

1988 - 2007 - יצחק ישועה (מחרות).

יולי-דצמבר 2007 - יאיר מדר (מגאולים).

2007 - ימים אלה - עמיר ריטוב (מחרות).

היסטוריה:

1937

דרישה מוועד גוש תל מונד
להקים מועצה אזורית.

1947

הסכם להקמת מועצה אזורית
לגוש תל מונד.

1950

ההכרזה על ההקמה.

1951

הקמת מועצה אזורית
השרון הצפוני.

מועצה אזורית הדר השרון.

1954

הפרדה מוניציפלית -

תל מונד מתנתקת

מהמועצה האזורית הדר

השרון והופכת למועצה

עצמאית.

1967

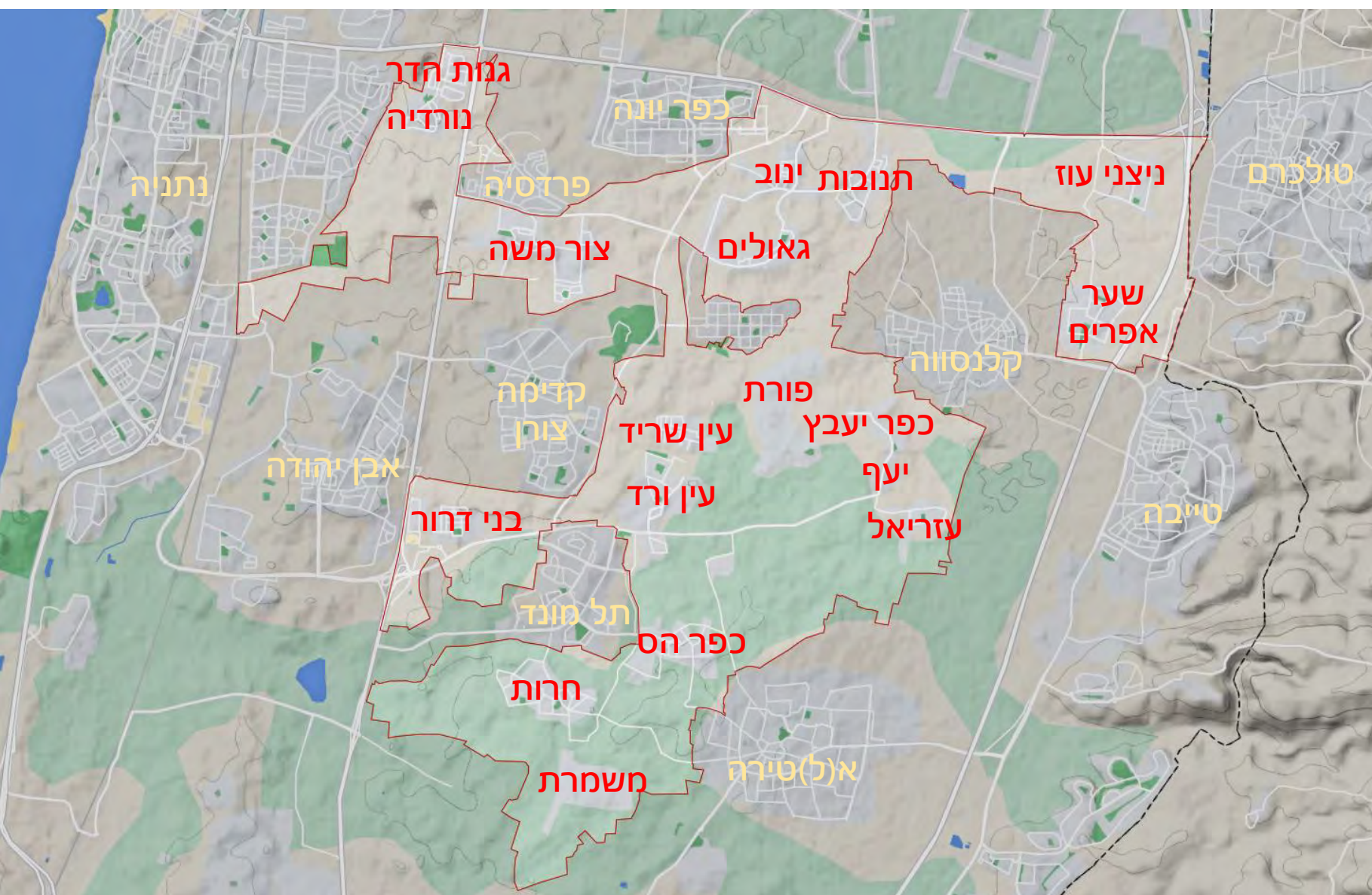
עולה רעיון האיחוד

בין הדר השרון לשרון הצפוני.

1984

הקמת מועצה אזורית לב השרון.

חרות	1930	מושב
עין ורד	1930	מושב
כפר הס	1931	מושב
כפר יעבץ	1932	מושב
צור משה	1937	מושב
גאולים	1945	מושב
משמרת	1946	מושב
בני דרור	1946	מושב שיתופי
נורדיה	1948	מושב שיתופי
ינוב	1950	מושב
עין שריד	1950	יישוב כפרי אחר
פורת	1950	מושב
ניצני עוז	1951	מושב
עזריאל	1951	מושב
תנובות	1952	מושב
שער אפרים	1953	מושב
גנות הדר	1954	יישוב כפרי אחר
יעף	1968	יישוב כפרי אחר

המצע הפיזי - גיאוגרפי

השרון

מושב חרות, כמו גם גוש תל מונד, שוכן באזור הגיאוגרפי המכונה "השרון" או מישור החוף התיכון. המושב שוכן בלב השרון, באזור בו נמצאות רוב אדמות החמרה. אופי השטח גבעי, הנופים הדומיננטיים באזור הם נופים חקלאיים - פרדסים ושדות פתוחים. השיפועים במרחב מתונים יחסית. עפ"י סקרי מכון דש"א, "ייחודו של האזור נובע מכך שהוא משמר את דמות הנוף החקלאי של השרון לפני העיור המואץ".

אקלים

אקלים ים תיכוני המאופיין בטמפרטורות מתונות ובלחות גבוהה. כמות המשקעים הממוצעת כ-550 מ"מ גשם בשנה.

מסלע, קרקע וגיאומורפולוגיה

מבנה מישור החוף נקבע ע"י מספר גורמים וביניהם תנועות הצפה ונסיגה של הים בתקופת הפלייסטוקן (החלה לפני כ-2.5 מיליון שנה ונמשכה עד לפני כ-11 אלף שנה, תום עידן הקרח האחרון) וחדירת חולות שהביאה ליצירת דיונות. השפעת מי הים וכן תוספת גיר ו/או חרסיות הביאו להתגבשות ויצירה של מגוון סלעים וקרקעות.

השרון נזכר בתנ"ך בהקשר של יופי ופריחה:

"כְּבוֹד הַלְכָנוֹן נָתַן לָהּ הָיָר הַכְרֶמֶל וְהַשָּׂרֹן" (ישעיהו לה, ב),
 "אֲנִי חִבֵּצְתִּי הַשָּׂרֹן שׁוֹשַׁנֹּת הָעֲמָקִים" (שיר השירים ב, א).

ישראל - מבנה פיזי, נחלים, חלוקה לאזורים וקו פרשת המים
 מקור: מתוך הספר "ישראל האדם והמרחב: נושאים נבחרים בגיאוגרפיה", מט"ח 2007.

מוזמנים לחוש יחד את גבעות החמרה, המעוצבות על ידי הרוח, המים, בעלי החיים והאדם.

צילומים: גיא שחר, יולי 2022.

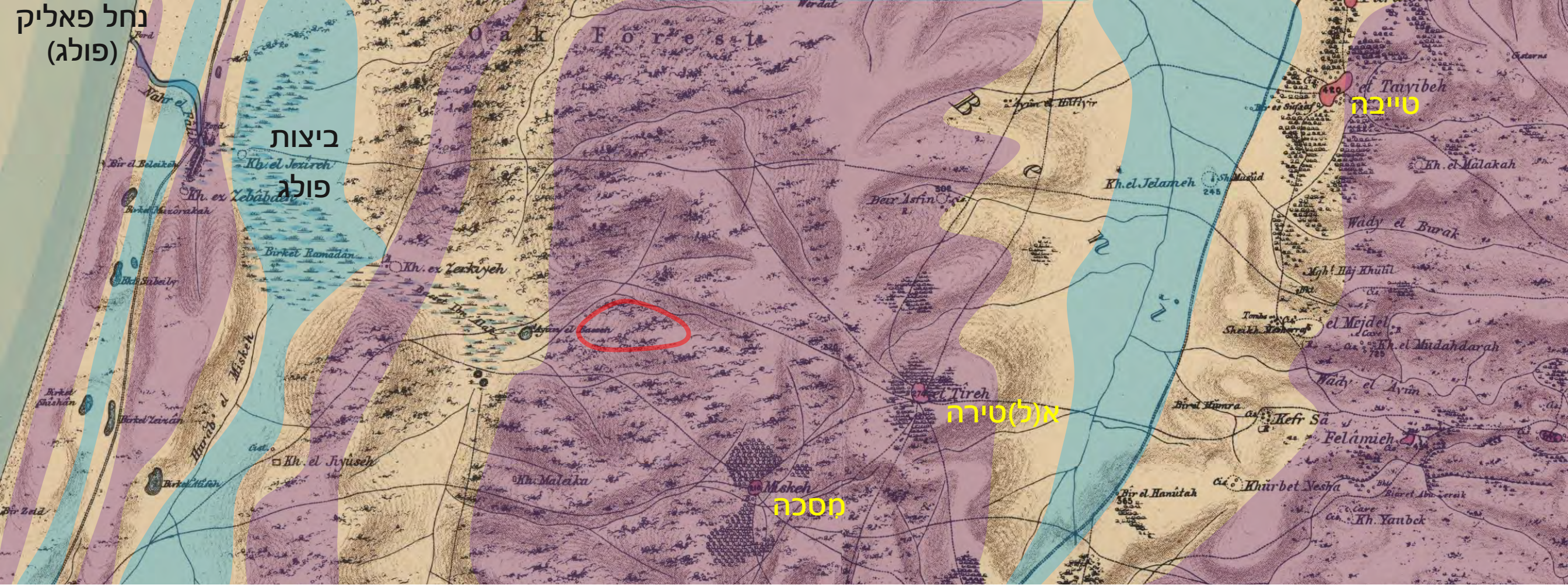
תצורות הנוף יוצרות מעין רצועות אורכיות צפון-דרום.

ניתן לראותן היטב במיפוי שערכה קרן המחקר הבריטית (Palestine Exploration Fund) משנת 1880.

מתווה הרצועות הן רכסים ועמקים לסירוגין. שלושת הרכסים המערביים הם רכסי כורכר וביניהם עמקים צרים בעלי ניקוז גרוע היוצרים מעין "אבוס" טבעי. ניתן לראות במיפוי את הברכות והביצות המאפיינים אותם. מזרחה משם אזור רחב של גבעות חמרה, בו נמצא גוש תל מונד. בינו לבין שיפולי השומרון עמק רחב המכונה המרזבה.

אזור המרזבה השתבח באדמה פורייה, היה אטרקטיבי יותר להתיישבות ומעבר, וההתיישבות בו הייתה רצופה. לעומת זאת האזורים שבין המרזבה לים היו פחות נוחים, בשל הגבעות, מאפייני הקרקע, סוגיות מחסור במים זמינים מחד ואתגרי ניקוז מאידך, ואופי הצומח. המרחב של גוש תלמוד התאפיין בעבר הרחוק בשטחי מרעה פתוחים וזרוע יער עצי אלון. כמו כל רצועה גיאוגרפית זו בשרון, ההתיישבות האנושית הייתה מועטה, והתקיימה בהיסטוריה בעיקר בשני פרקים עיקריים: בתקופת האבן ובתקופה הרומית-ביזנטית.

מורדות הרי השומרון	המרזבה -	אזור גבעות החמרה	רכס הכורכר	"אבוס" בעל השלישי -	רכס הכורכר	"אבוס" בעל התיכון -	הכורכר	רכס
		(בו נמצא בין השאר גוש תל מונד.	השלישי -	ניקוז גרוע,	כ-4 ק"מ	כ-1.5 ק"מ	המערבי -	
השומרון	מקורות סחף מהרי השומרון	אזור מושב חרות לעתיד מסומן באדום)	מזרחה לחוף	ביצות נחל פולג	מזרחה לחוף	מזרחה לחוף	יוצר את מצוק החוף	

מפת PEF. מקור אתר "עמוד ענן" / אתר palopenmaps

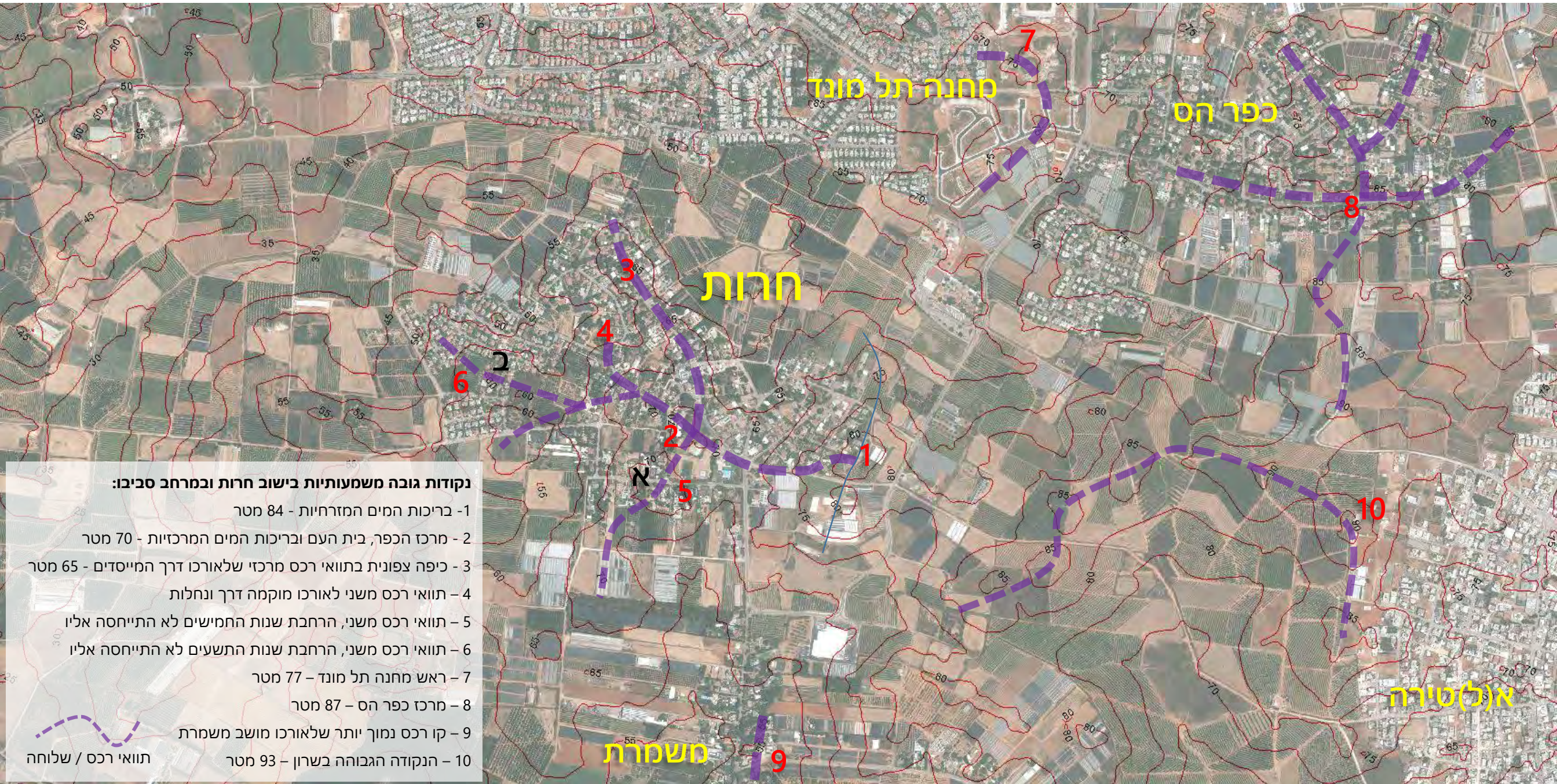
כך נראית הטופוגרפיה של החתך הרוחבי במיפוי מעודכן לשנות האלפיים על רקע צילום אוויר מ-2021. ניתן לראות שעל הרכסים והגבעות התפתחו גושי התיישבות, ואילו ב"אבוסים" ובעמקים שבין הרכסים התפתחו צירי התחבורה האורכיים הראשיים.

צילום אוויר וקווי גובה. מקור: אתר govmap

בהמשך היה זה האדריכל והמתכנן ריכרד קאופמן, שהקפיד בפנטיות תכנונית על התאמת מיקום הישובים והמתווה שלהם לטופוגרפיה: כל ישוב נבנה בנקודת מקסימום מקומית, הדרכים הותוו לאורך קווי הרכס, והנחלות השתפלו משני הצדדים. ניתן לראות זאת היטב בתכנון של חרות ושל כפר הס מעשה ידיו. גם מושב משמרת תוכנן לאורך קו רכס, אם כי נמוך יותר. עם זאת, עיקרון ההתאמה לטופוגרפיה לא יושם בתכנון השלבים המאוחרים של הרחבות חרות: בשנות החמישים (א) ובשנות התשעים (ב).

אזור חרות מתאפיין בגבעות שיוצרות רכסים ושלוחות עדינים וביניהם עמקים רדודים. עם זאת, משרע הגובה באזור נע בין כ-30 מטר במערב, למעל 90 מטר במזרח. מתכנני האזור נתנו דגש רב לטופוגרפיה בתכנון הישובים. הישובים ממוקמים על ראשי הגבעות ולאורך הרכסים, ובעמקים ממוקמים השטחים החקלאיים. הישוב הערבי הוותיק א(ל)טירה נבנה סביב ולמרגלות גבעה מעל 80 מטר. בעידן ההתיישבות העובדת הציונית, מוקם מחנה תל מונד בראש גבעה בגובה 77 מטר.

צילום אוויר וקווי גובה. מקור: אתר govmap

תת הקרקע

אקוויפר החוף משתרע בין חוף הכרמל בצפון לאזור עזה בדרום ומחוף הים במערב עד למרגלות ההרים במזרח. שכבות האקוויפר משתרעות בתווך של סלעי חול וכורכר, שמתחתיהן שכבות חרסית עבות שאוטמות אותו מלמטה.

באזור לב השרון, מקורות מים הנובעים על פני האדמה היו מעטים גם בעבר. הקרן הבריטית לחקירת א"י מיפתה שלושה מעיינות באזור:

- א. עין אל באצה באזור כניסת נחל חרות לביצות הפולג.
 - ב. עין אל ורדאת (שהעניקו למושב עין ורד את שמו).
 - ג. עין אל חופור במעלה נחל דרור (אזור כפר יעבץ דהיום).
- עם זאת, עם התפתחות התכסית האנושית נעלמו מעיינות אלה, ועל מנת לנצל את מי האקוויפר נוצר הצורך לחפור בארות לעומק רב. אופיו החולי - כורכרי של האקוויפר הביא לאתגרים רבים למושב חרות במשך שנים רבות בנושא אספקת המים - הן בהיבט החפירה והן בהיבט סינון המים. חברי המושב התעקשו לנהל את משק המים בעצמם, וידעו אכזבות רבות בנושא בארות המים של הישוב.

נחלים ואגני ניקוז

גוש תל מונד נמצא בחלק המזרחי של אגן הניקוז של נחל פולג. נחל פולג (ואדי אל פאליק = "המפלג" את השרון) מתחיל את מסעו בשיפולים הדרום-מערביים של א(ל)טירה, בואכה המרחב בין משמרת לרמת הכובש, זורם במגמה מערבה ואז "שובר" צפונה, לאזור מתועל, חוצה את רכס הכורכר דרך "שער פולג" שנפרץ בתקופה הביזנטית, ונשפך לים בדרום נתניה. אורכו כ-16 ק"מ. נחל חרות, נחל אכזב, מתחיל בשיפולים המערביים של א(ל)טירה, עובר בצמוד מצפון לשטחיו החקלאיים של מושב חרות ומתחבר לנחל פולג דרומית לתל יצחק. אורכו כ-6 ק"מ. נחל חרות ונחל פולג יוצרים אפוא שני תוואים אקולוגיים, שביניהם שוכן גוש ההתיישבות והחקלאות של חרות ומשמרת.

עיבוד מפת סקר לב השרון - הידרולוגיה ותבליט. מקור רקע: סקר לב השרון 2012, מכון דש"א, אתר מכון דש"א.

סימון תוואי הנחלים באזור. צילום רקע: צילום אוויר שנות האלפיים. מקור: אתר "עמוד ענן"

תרשים אקוויפר החוף. מקור: הספרייה הווירטואלית של מט"ח.

מפת הכוחות הבריטיים, 1918. מקור: באדיבות עמית מנדלסון.

תצ"א 1946. מקור: המרכז למיפוי ישראל.

נחל חרות הוא נחל אכזב, ואדי, שמסלול חוצה את האזור המוניציפלי הנוכחי של חרות ממזרח למערב, בשטחים החקלאיים שמצפון לאזור המבונה.

בעבר היה זה ואדי משמעותי, וזרימתו בימי הגשם הייתה תופעה שהייתה חלק בלתי נפרד מהווי הילדים במושב.

במפה מ-1918 מסומן הוואדי ויובליו המסועפים (מוקף בקו מקווקו כחול). הם מתחילים בשיפולי הרכס הגבוה ביותר בשרון, שנמצא ממש מערבית לא(ל)טירה. הם מתחברים לנחל חרות (ללא שם אז), אשר מתחבר לאזור הביצות של ואדי פאליק – נחל פולג.

בצילום האוויר מ-1946 רואים את תוואי הנחל ויובליו, עדיין, בתוככי השטחים החקלאיים. בצילום רואים כיצד הוא אוסף את הנגר גם מהרכס של תל מונד בצפון והרכס של חרות בדרום במהלכו מערבה לנחל פולג.

עם התפתחות השטחים הבנויים לצד התפתחות הפרדסים, פתרונות ניקוז שונים עמעמו וטשטשו את יובליו, וכיום התוואי שלו מוגדר במעין תעלה בין חלקות פרדסים ובתפר שבין שטחי מושב חרות ליישוב תל מונד.

תוואי נחל חרות על רקע צילום אוויר מ-2021.
פרק סקר הערכים מקדיש מתחם לשטחים הפתוחים, ובו התייחסות לתת מתחם נחל פולג.

נחל חרות
גבול המושב 2022

תצ"א 2021. מקור: המרכז למיפוי ישראל, govmap

יער השרון, עליו השלום

אחד המאפיינים המעניינים מבחינת צומח באזור הוא יערות האלונים שאפיינו אותו בעבר. זאב וילנאי כתב בספרו "אגדות ארץ ישראל" כי "יש סברה שהשם 'שרון' נגזר מהמילה החורית הקדומה: שרנה, ופירושה יער. האזור התאפיין בכיסוי עצי אלון מצוי, עד התקופה הרומית-ביזנטית, בה נפגע בשל התפתחות משמעותית של הישובים באזור.

מאות שנים אחר כך התאושש היער והמין הדומיננטי היה אלון תבור. היער מוזכר בעדויות מימי קרב ארסוף ב-1191, ומימי כיבושי נפוליאון באזור הכפר מיסכה ב-1799. משלחת הסקר של הקרן הבריטית לארץ ישראל בשנים 4-1871 מצאה שאריות יער, ואילו הנוסע הצרפתי ויקטור גרן מצא באזור ב-1875 יער אלונים באזור הישובים בני ציון וחרוצים של היום, אבל ציין כי יער זה הוא שארית מיער גדול יותר שהיה בעבר. ב-1914 עבר באזור הנוסע דלמאן וציין שבמרחב אין עצים.

חיסול היער היה תהליך שהחל בתקופה העות'מנית בימי אברהים פחה, החל ב-1831, והתרחש מרחבית בהדרגה ממזרח למערב.

כיום מוכר בפאתי חרות, על תוואי נחל חרות, עץ אלון תבור אחד, מהבודדים ששרדו באזור.

הנוף טרם ההתיישבות היהודית

בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, טרום ההתיישבות היהודית, מתאפיין האזור בשטחים פתוחים, המשמשים לחקלאות ספורדית. אחד ממיני הצומח הדומיננטיים הנפוץ בגבעות ומאתגר במיוחד את החקלאים הוא חילף החולות, צמח נפוץ מאד בשרון. זהו עשב רב שנתי בעל קנה שורש מסתעף, שדרש מאמץ רב מהחלוצים כדי לעקור אותו על מנת להכין שדות לנטיעה.

במפת החקר הבריטית מ-1880 סומן בכיתוב "יער אלונים" ומסומנים עצים על חלק נרחב מאזור הגבעות. בצילום האוויר של הטייסת הבווארית רואים מבט אל השרון מכיוון הים. מדובר באזור שמדרום לנחל אלכסנדר, שהתוואי שלו נראה מימין. השטח נראה נקי מעצים ונצפים בו שדות מעובדים.

חילף החולות. מקור: Institut d'Egypte (1798-1801), ויקיפדיה

כיתוב "Oak Forest" וסימון עצים על הגבעות. מפת PEF 1880. מקור: אתר "עמוד ענן"

מבט לשרון מחוף הים מזרחה, 10 בינואר 1918. משמאל נחל אלכסנדר. הטייסת הבווארית. מקור: Bayerisches Hauptstaatsarchiv, <https://www.gda.bayern.de/findmitteldb/Archivalie/4973477/>

ההתפתחות האנושית תרבותית

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

פרהיסטוריה - תקופת האבן

הופעת האדם הקדמון באזור אירעה בתקופה הפלאוליתית (האבן הקדומה) התחתונה, לפני כ- 500 אלף שנים. אורח חייו היה נוודות באזורי הציד וליקוט, מהם נותרו שרידי כלי צור גסים, שחומר הגלם שלהם הובא ממרגלות הרי השומרון. מתקופת התרבות האשלית, שהחלה לפני 150-200 אלף שנה והסתיימה לפני כ-70 אלף שנה, נמצאו ממצאים באתרי חרות ורמת הכובש - שניים מהאתרים החשובים בשרון בתקופה זו. הם מוקמו ליד מקורות מים - נחלים, ביצות או אגמים קטנים. ככל שעבר הזמן השתכללו יכולות היצור, והתרחבו אזורי הציד, כפי שמעידים שרידי כלי הצור שנמצאו. בתקופה זו החל המעבר לביות בעלי חיים, להתיישבות קבע וחקלאות, והאזור התאפיין בשילוב של אתרי קבע ותנועת נוודים. בתקופה האפי-פליאוליתית, לפני 20-10 אלף שנה, אותרו שרידים בחרות ובצופית. בחרות התגלו ממצאים גם מהתקופה הניאוליתית (4-8 אלף שנה לפנה"ס). תקופה זו מתאפיינת בשיא המעבר מתרבות ציד וליקוט לחקלאות וביות בעלי חיים. תושבי האזור עסקו רבות בחקלאות.

לאחר מכן אנו עדים לפער רב שנים בהתיישבות בגבעות החמרה, שנמשך מתקופת הברזל ועד התקופה הרומית הקדומה.

התקופה הרומית - ביזנטית

לאחר שממה התיישבותית של כ-5000 שנה, התחדשה ההתיישבות באזור בתקופה הרומית. האוכלוסייה גדלה משמעותית, ויכולות חדשות בעיבוד אדמה הביאו לראשונה להתיישבות חקלאית גם בגבעות החמרה. ישובים ראשונים הוקמו בסוף התקופה הרומית ובתחילת התקופה הביזנטית, יתכן ככפרי בת של הישובים הגדולים יותר במרזבה. הישובים התמקמו לצד יובלי נחל פולג. אפולוניה הייתה עיר המחוז, והתפתחו דרכים באזור בהתאם. בחוות ובכפרים גידלו גפנים וייצרו יין בגתות, וכן זיתים מהם ייצרו שמן בבתי בד. כמו כן התפתחה תעשיית מוצרי זכוכית וקדרות. סלילת הדרך מסוריה למצרים שעברה לאורך המרזבה המזרחית, בין השרון לשומרון, תרמה לשגשוג האזור, כמו גם להתפתחות ערים באזור, שהמרחב הכפרי שירת אותן מבחינת תוצרת חקלאית. היישובים המשיכו להתפתח בתקופה הביזנטית, עד המאה החמישית, והבולטים בהם היו דיר אספין וכלודיא. בסוף התקופה הביזנטית מתקיימים ישובים בחרות ועין ורד. באזור כפר הס התגלו קברים בנויים אבן וסרקופגים מאבן גיר ולצדם חרסים רומיים. אתר כלודיא, ליד כפר יעבץ היום, היה מיושב בראשית התקופה הרומית וכן בתקופות ביזנטית וערבית קדומה. כיום בולטת שם גת גדולה ומרשימה. באתר חרות המשתרע על כ-20 דונם, תועדו בריכה מטויחת, אבני בית בד ועוד. התבססות השלטון המוסלמי במאות שביעית-שמינית שמה קץ לתעשיית היין ובהמשך להתיישבות כולה.

ממצאים מאתר כלודיא ליד כפר יעבץ. מימין: הגת. משמאל: נר ייחודי רב פיות, כנראה מתקופת מאות 6-8 לספירה. מקור: מרכזס תיעוד תל מונד.

מימין: גרזנים, נמצאו מזרחית לעין ורד. משמאל: אבני יד - כלי חיתוך חפירה ונשק, נמצאו מערבית לעין ורד ולחרות. מקור: תצוגה במרכז תיעוד תל מונד

מקורות: באמצעות ארכיון מרכז תיעוד תל מונד: : אורנה גורן, 1992, תיק ממצאים ארכיאולוגיים בגוש תל מונד. מתוך: רונן, א. למדן, מ. תש"ן - 1990, הפרהיסטוריה בשרון, בתוך השרון בין כרמל לירקון, משרד הבטחון, עמ' 149 - 160 וכן מתוך סקרי השרון של מכון דש"א: סקר גבעות מזרח פולג 2009 וסקר לב השרון 2012.

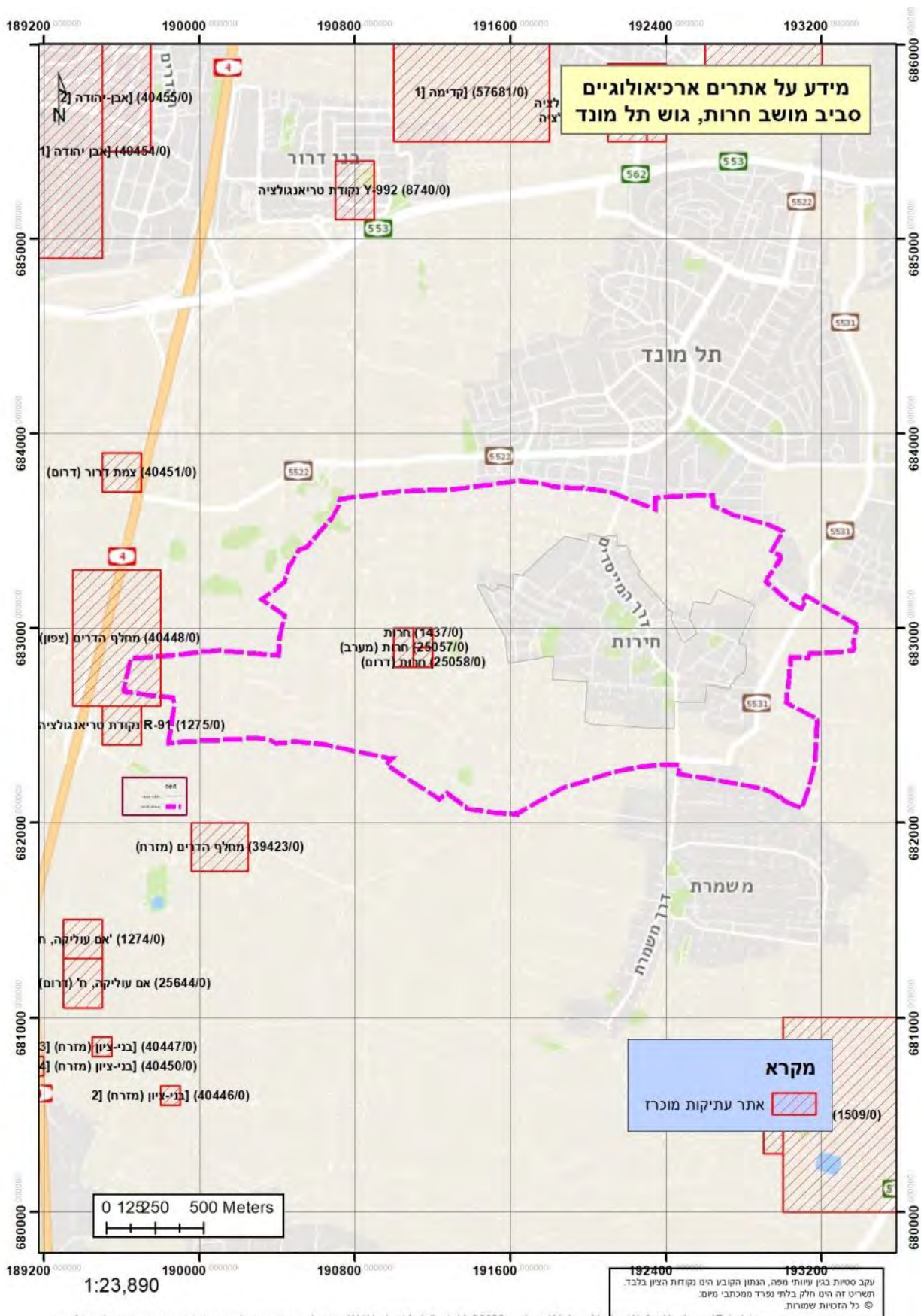
אתרים ארכיאולוגיים באזור המושב חרות

מפת "סקר ארכיאולוגי לישראל" לאזור חרות אינה זמינה עדיין לציבור, שכן האזור נמצא תחת הגדרת "סקר פעיל".

משמאל מפה רשמית של רשות העתיקות המעודכנת ל-10 באוגוסט 2022, של אתרי עתיקות מוכרזים באזור. בגבול המוניציפלי של המושב שני מקבצי אתרים מוכרזים: א. מקבץ אתר חרות (1437/0), חרות מערב (25057/0) וחרות דרום (25058/0). ב. שולי אתר מחלף הדלים צפון (40448/0).

אתר חרות

ממידע הזמין לגבי מקבץ אתרים חרות, הרי שנמצאו בו שרידי ישוב מן התקופה הביזנטית ובו אבני בית בד, בריכה מטויחת, אבני בנין, חלקי פסיפס, שברי שיש וקרמיקה. מטבע מסוף התקופה הביזנטית נמצא ע"י זאב אורן (ג'ובה) מחרות. מספר ניכר של אבני ריחיים מבזלת נלקטו במקום ע"י ירוחם לוין מחרות ואבן ריחיים של דחף מבזלת מהאתר ניתנה לתצוגה ע"י אסא ברטוב מחרות.

סימון אזורי הכרזת עתיקות, רשות העתיקות, התקבל 10 באוגוסט 2022.

התקופה העות'מנית

בתקופה העות'מנית מתאפיינת ההתיישבות באזור במחנות עונתיים של פלאחים ורועים משולי ההרים המנצלים את פוריות אגן נחל פולג. אורח החיים היה דומה לחיי הבדואים - מגדלים עדרי צאן ובקר ומעבדים פה ושם את האדמה. הקרקעות הכבדות לא היו כולן מוצפות, וניתן היה לעבדן אף ללא השקיה. האדמות השתייכו לכפרים במערב השומרון, מובלעות קרקע בבעלויות שונות, שנודעו כ"ע'אבות" – "צמחייה סבוכה". גידלו עליהן אבטיחים, שיוצאו אף למצרים דרך הנמל הקטן בשפך נחל פולג.

הכפרים הגדולים באזור – א(ל)טירה ומסכה

הנוסע ויקטור גרן מספר על הכפרים באזור בשנת 1875. את א(ל)טירה הוא מתאר ככפר של 700 תושבים מוקף בוסתני תאנה ורימון, שמשוכות צבר חוצצות ביניהם, הבתים בנויים בנייה גסה מאד מחומר או אבנים קטנות. את מסכה הוא מתאר ככפר של 300 תושבים, מזהה בו עמוד ביזנטי, ומציין שסביב הבתים בוסתנים אחדים, בהם נטועים עצי תאנה, ופה ושם מיתמרים מעליהם דקלים (מקור: סקרי מכון דש"א). בצילום האוויר של הכפר מסכה של הטייסת הבווארית מ-1918 ניתן להתרשם מבתי הכפר הבנויים באופי מכונס, מהחלקות המופרדות בגדרות הצבר, והחלקות המעובדות בפריפריה של הכפר. בחפירות ארכיאולוגיות במסכה נמצאו ממצאים מהתקופה הרומית. לידו עברה דרך עתיקה מסבסטיה דרך א-טירה עד אפולוניה.

בעוד שהכפר א(ל)טירה גדל והתפתח, הרי שהכפר מסכה נהרס אחרי מלחמת העצמאות. ב-1945 הכפר מנה כ-900 תושבים וכ-200 בתי מגורים (מקור: palestineremembered.com).

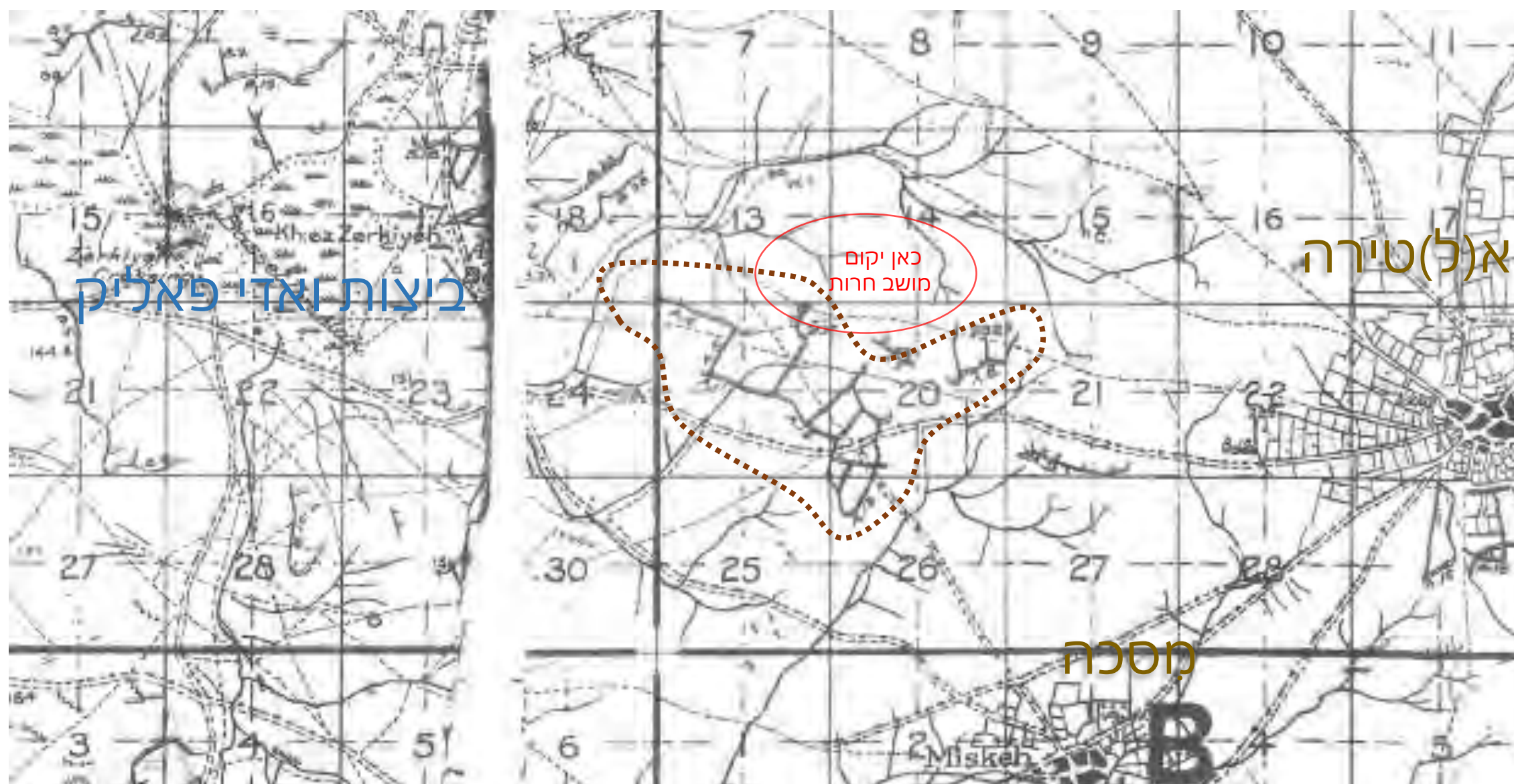

מבט לכפר מיסכה וסביבותיו, 17 בינואר 1918. הטייסת הבווארית. מקור: <https://www.gda.bayern.de/findmitteldb/Archivalie/4973479/>, Bayerisches Hauptstaatsarchiv.

מפה זו, ששורטטה על ידי הכוחות הבריטיים שהגיעו לארץ ישראל, מסמלת את קץ התקופה העות'מנית בארץ ישראל, ומספרת את אחד מסיפורי הכיבוש המעניינים של הכוחות הבריטיים.

התורכים נערכו לכיבוש הבריטי, ובמיטב המסורת של מלחמת העולם הראשונה, מלחמת הביצורים, בנו מחפורות הגנה בגבעות שמדרום לנחל חרות (הסימונים באזור המסומן בקווקו חום). הגבעות האלו הן הגבוהות באזור, ומהן וחולשות על ביצות הפאליק ועל שיפולי השומרון. "קו מז'ינו התורכי"...

התיאוריה שלהם הייתה, שהכוחות הבריטיים יתקדמו לאורך החוף, ובהינתן ביצות הפאליק שהיו קשות למעבר, הם הקימו את קו ההגנה והביצורים על הגבעות שבין א(ל)טירה לפאליק (על שפת האזור בו יקום בעתיד מושב חרות). ואולם, הכוחות הבריטים פשוט עקפו אותם דרך המרזבה, ממזרח לא(ל)טירה. הביצורים האלה שרדו בקושי בגבעות החמרה הפריכות, אבל מתיישבי חרות הראשונים עוד זכו לראות אותם.

מפת הכוחות הבריטיים, 1918. מקור: באדיבות עמית מנדלסון.

1935

בתקופה זו החלו סימנים לצמצום רווחיות בענף הפרדסנות, ובשנים 1935-1936 פחת ממוצע הנטיעות לכדי מחצית מהשיא של שנת 1934. אמנם באמצע שנות העשרים החלה השקעה במטעים חדשים, והיא גדלה וסייעה ביציאה ממשבר העלייה הרביעית, אך המבנה המבוזר של הענף ותקופת ההבשלה הארוכה, גרמו לכך שחלף זמן רב עד שהנטיעות החדשות השפיעו והגדילו את הייצוא. במקביל, גדל היצע ההדרים מארצות מתחרות ובראשן ספרד, המחירים בעולם ירדו, ורווחיות הענף הצטמצמה מאוד. כמו כן, כבר תוך כדי העלייה החמישית, התגלו סימנים ראשונים לקשיים בקליטת גל העולים העצום. מספר העולים הממוצע בשנים 1936-1939 פחת ל-21,500 לשנה, כמחצית מהממוצע בשנים 1932-1935. תוצר המשק היהודי פחת בשנים 1935-1939 ב-4.4 אחוזים לשנה בממוצע.

משבר שנות השלושים היה מלווה בהשפעה של השביתה הערבית הגדולה בקיץ 1936 ושל "המרד הערבי". הדבר הביא לתמורות במשק היהודי: צומצמה העסקת פועלים ערבים; הצרכנים פנו להעדיף תוצרת חקלאית יהודית; צמצום הנטיעות בפרדסנות הביא לגידול בהיקף "המשק המעורב" בחקלאות העברית; פעולות לצרכי ביטחון, של המוסדות הלאומיים היהודיים ושל ממשלת המנדט, הפיגו במידת-מה את האבטלה.

1940

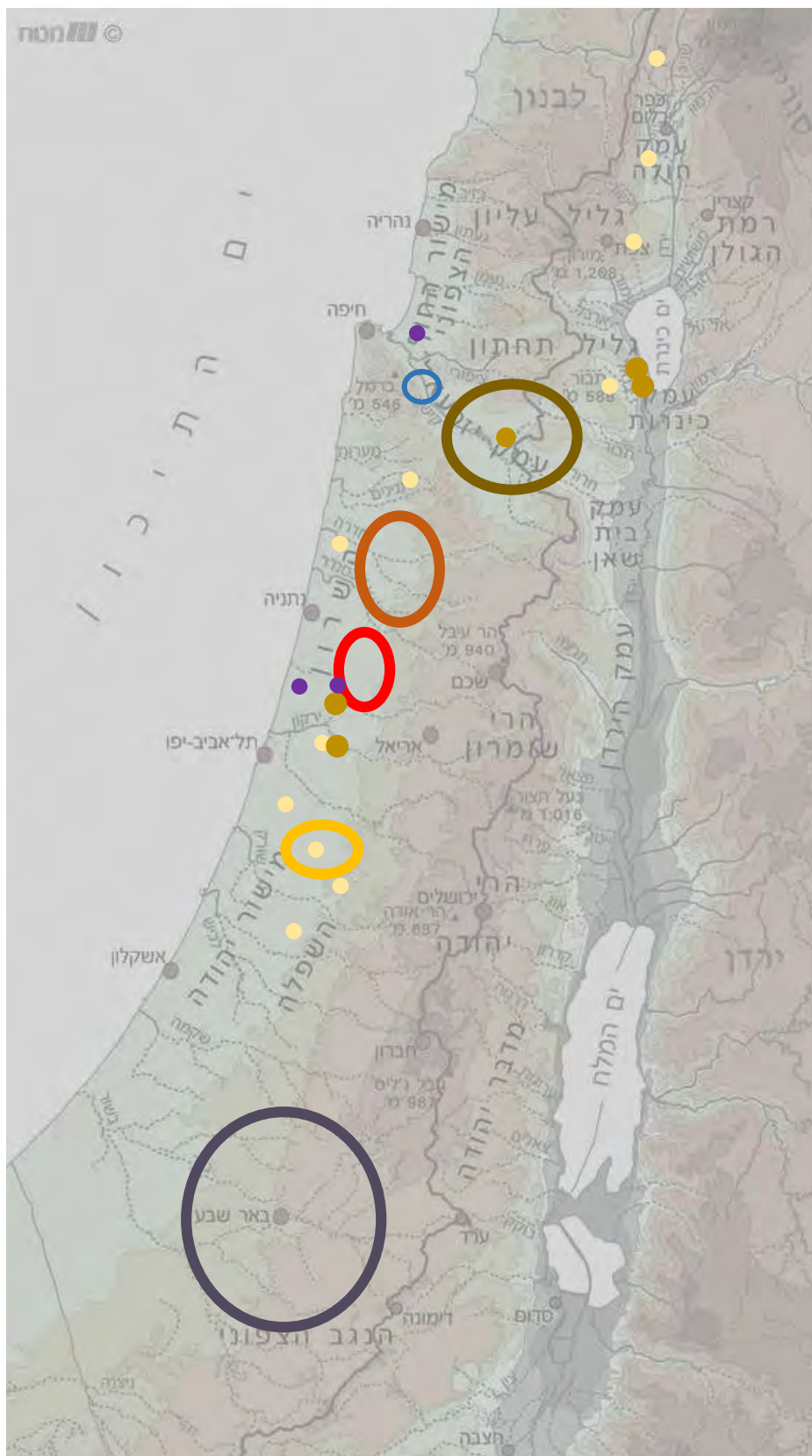
השנים 1940-1946 היו שנות גאות כלכלית בא"י, התאפיינו בתעסוקה מלאה ובעליית מחירים אינפלציונית. בשנות מלחמת העולם השנייה בלבד צמח התוצר המקומי הראלי ב-10 אחוזים לשנה בממוצע. מדד יוקר המחיה של האוכלוסייה היהודית עלה כמעט פי שלושה. הגאות היתה תוצאה מהשפעתם של תנאי המלחמה: ביקוש גדול של צבאות בריטניה ובנות הברית לסחורות ושירותים מקומיים, שווקים חדשים בארצות המזרח התיכון והצורך הגדול בייצור תחליפי ייבוא. הביקושים מחד, לצד הגבלות על יבוא, הביאה להצטברות כסף נזיל רב במשק בשנות המלחמה. על אלה נוסף האשראי לרכישת חומרי גלם וציוד שנתנו שלטונות הצבא לספקיהם בתעשייה ובחקלאות. כתוצאה מכך, יצרנים רבים יכלו לממן את השקעותיהם ולהגדיל את היקף הייצור באמצעיהם, במשקי הבית נצברו חסכונות שהושקעו בדרכים שונות.

מקורות:

"בנקאות וקואופרציה - הבנקאות היהודית וצמיחת המשק בתקופת המנדט", נחום גרוס, <https://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/DocLib4/5a.pdf>
היישוב היהודי בשנת 1936, מרדכי נאור, באמצעות אתר כותר מט"ח.
ויקיפדיה - ערכים על העליות.

ציר זמן ההתיישבות הציונית הכפרית בארץ ישראל עד קום המדינה ומיקום גוש תל מונד

התקופות המודגשות מציינות התחלות של סוגי יישובים או של גושי התיישבות אזוריים

מקור מפה: "ישראל האדם והמרחב: נושאים נבחרים בגיאוגרפיה", מט"ח 2007.

מושבות חקלאיות:

גל ראשון: פתח תקווה 1878, ראש פינה 1882, ראשון לציון 1882, זיכרון יעקב 1882...
גל שני: חדרה 1890, רחובות 1890, מטולה 1896, יבנאל 1901...

קבוצות קיבוצים ומושבים – התארגנויות ראשונות:

קבוצות: כנרת 1908, דגניה 1910, מרחביה 1911
מושבים: עין גנים 1908, כפר מל"ל 1912

עמק יזרעאל – חרוד:

מושבי עובדים גל ראשון: נהלל 1921, כפר יחזקאל 1921 ...
קיבוצים: עין חרוד 1921, תל יוסף 1921, גבע 1921 ...

עמק זבולון:

קיבוצים: יגור 1924...

השרון ותל מונד:

קיבוצים: גבעת השלושה 1925, עינת 1925 ...
 חוות חקלאיות: קלמניה 1927, גן השרון 1928, תל מונד 1929
 מושבי עובדים גל שני: חרות 1930, עין ורד 1930, כפר הס 1931, כפר יעבץ 1932 ...

שפלה:

בית חנן 1930, חולדה 1930, נען 1930 ...

עמק חפר:

עין החורש 1931, אביחיל 1932, גבעת חיים 1932 ...

כפרים שיתופיים:

רמות השבים 1933, כפר ביאליק 1934, גן השומרון 1934, כפר שמריהו 1937 ...

בין השנים 1936 ל-1939 פרץ התיישבות בו נוסדו ברחבי א"י 55 ישובים חדשים

נגב ודרום יהודה:

גת 1941, דורות 1941
בית אשל 1943, גבולות 1943, רביבים 1943
1946: "11 הנקודות" בלילה אחד ...

מקור נתונים: "התיישבות כפרית בא"י", הסוכנות היהודית, המחלקה להתיישבות כפרית, ההסתדרות הציונית העולמית – החטיבה להתיישבות כפרית, 1978; "מפת ההתיישבות בא"י – החטיבה להתיישבות בהסתדרות הציונית – ינואר 1990; למ"ס – קובץ ישובים בישראל 2020

עד קום המדינה הוקמו בא"י כ-290 ישובים כפריים

עם קום המדינה, האזור עמוס ביישובים כפריים, בזכות ההתיישבות המואצת באזור דרום השרון, לב השרון ועמק חפר. כפי שנראה גם בהמשך, ההתיישבות באזור החלה עם חוות ההדרים שבאזור כפר סבא, ובהמשך התפתחות מחנה תל מנוד מעט צפונה משם בסוף שנות העשרים, וגוש יישובי תל מונד, בראשית שנות השלושים.

מפות אלה מציגות תמונה רחבה של אזור מישור החוף בשנים 1925 עד 1948, ובהן ניתן לראות את התמורות האדירות בהתיישבות העברית באזור זה בלא הרבה יותר מעשרים שנה. המפה מימין והמפה באמצע הן מאמצע שנות העשרים. אזור גבעות החמרה ריק מיישובים עבריים. תוחם אותו מצפון נחל אלכסנדר, ובמפה של הכשרת הישוב עדיין משומנת חורשת אלונים, אולי השאריות המוכרות כיום באזור אילנות.

מפת ארץ ישראל מקופלת על פני מספר עמודים - בתוך: יומן הקרן הקיימת לישראל תש"ח 1947-1948, ירושלים: קרן קימת לישראל. הלשכה הראשית דפוס ירושלים. מקור: אוסף המפות ע"ש ערן לאור. ללא מקרא

מפת הכשרת הישוב 1925. מקור: הספרייה הלאומית, אוסף המפות ע"ש ערן לאור

Bartholomew's Quarter-Inch Map of Palestine Edinburgh Geographical Institute 1926. מקור: אוניברסיטת חיפה - ספריית נזריאן

תיארוך: 187X סקר, 1880 הוצאה לאור

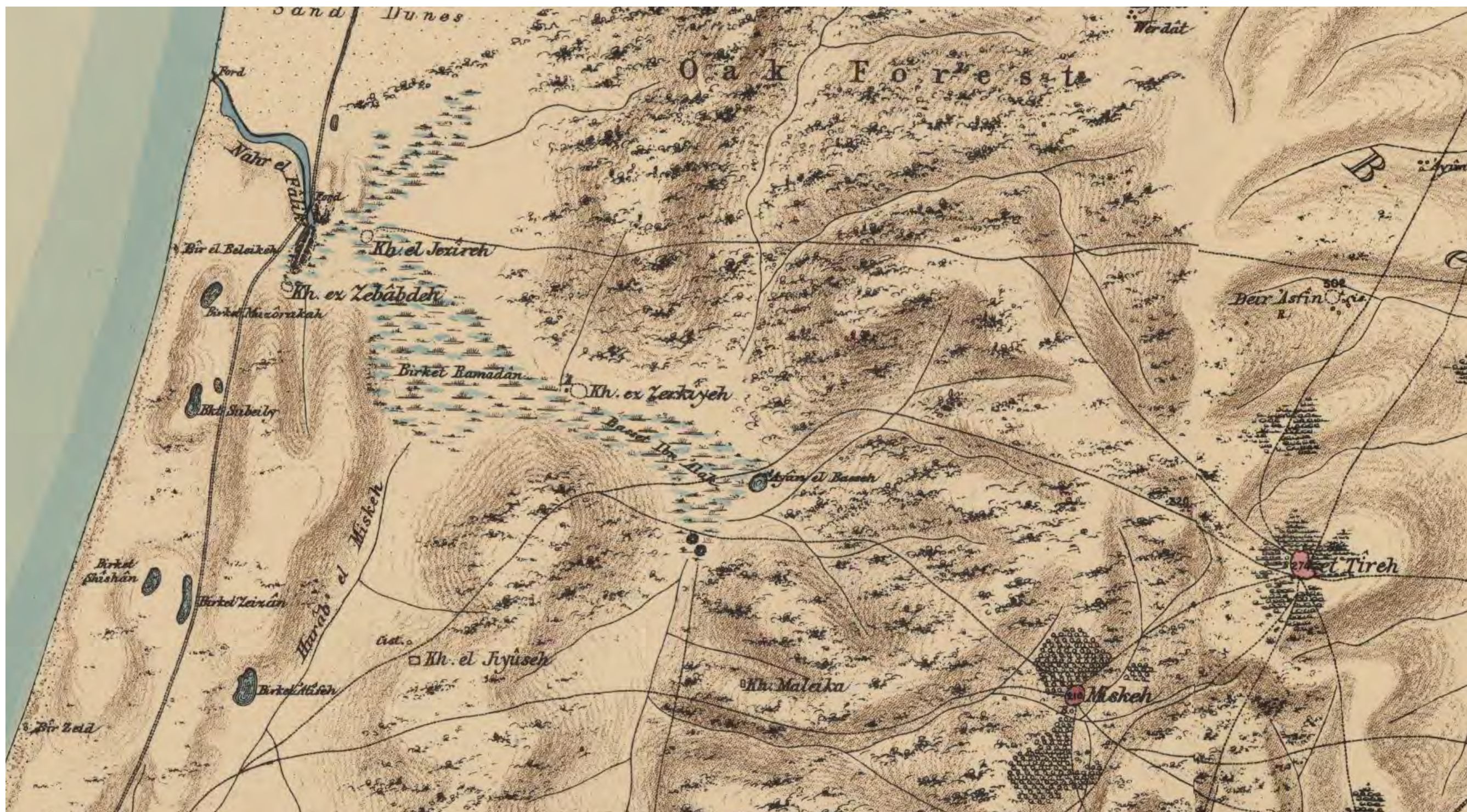
מוציא לאור: PEF - Palestine Exploration Fund

מקור: אתר amudanan.co.il

קנה מידה: (קומפילציה דיגיטלית)

גיליון: (קומפילציה דיגיטלית)

נתקדם עתה בזמן אט אט עם מפות האזור, המציגות את המרחב שבין א(ל)טירה, בואכה מרחב ואדי פאליק אל הים, ונראה את התפתחות האזור בהדרגה.

תיארוך: 10 באוגוסט 1918

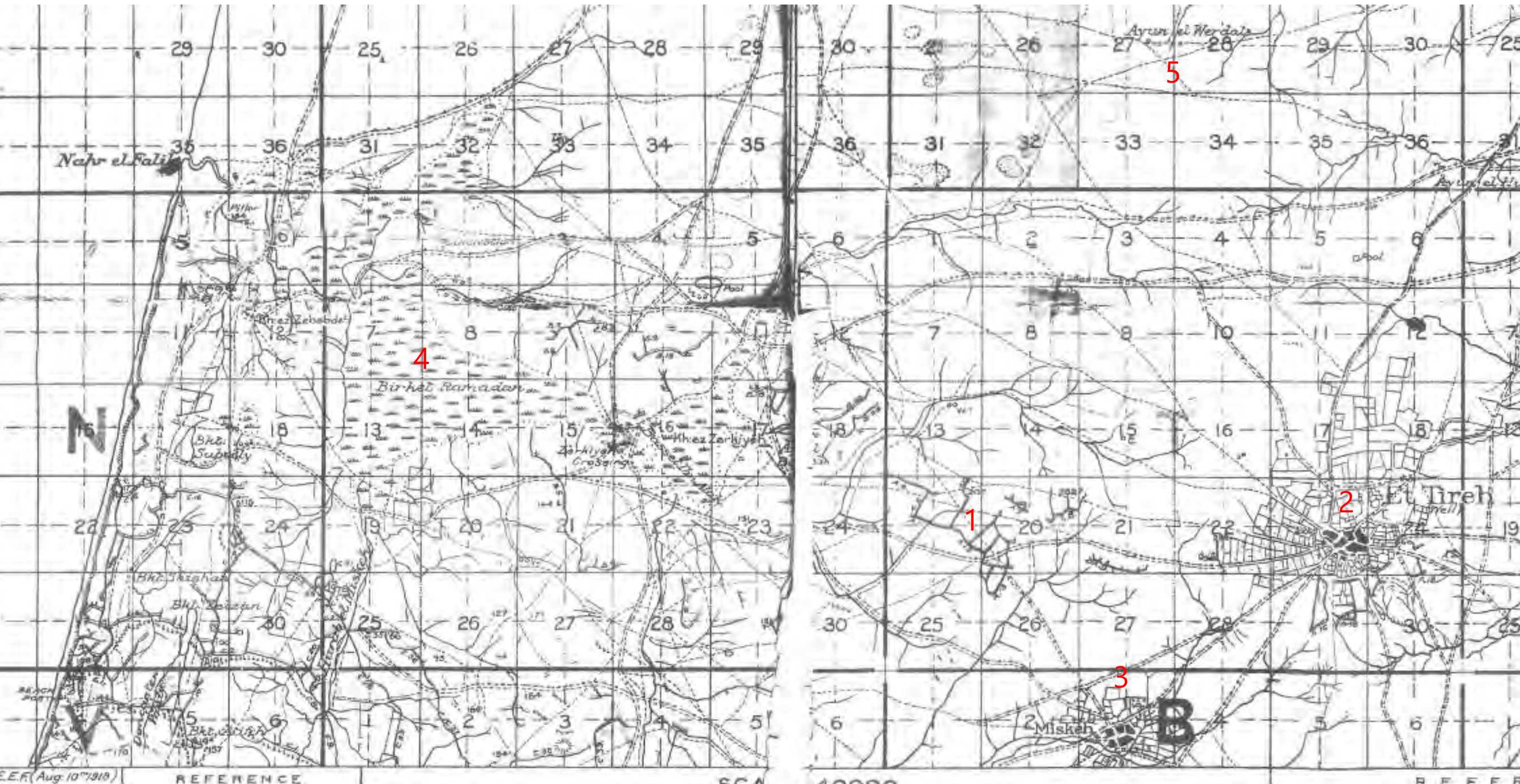
מוציא לאור: Survey Coy, R.E. E.E.F

מקור: באדיבות עמית מנדלסון

קנה מידה: 1:40,000

גיליון: ET TIRE

אנו שבים למפה הבריטית המרהיבה, שמלבד לספר סיפורי קרבות וביצורים [1], מראה את מפת הישובים בתקופה זו. הכפרים הדומיננטיים הם א(ל)טירה [2] ומסכה [3], והרבה שטחים פתוחים בדומיננטיות של ביצות הפאליק (פולג) במערב [4]. בחלק העליון של המפה נראה סימון "Ayun el Werdat" [5], המעיין לידו יקום לימים מושב "עין ורד" שיישאל את שמו משם המעיין.

תיארוך: יולי 1929 חלק מערבי, יולי 1930 חלק מזרחי

מוציא לאור: Survey of Palestine

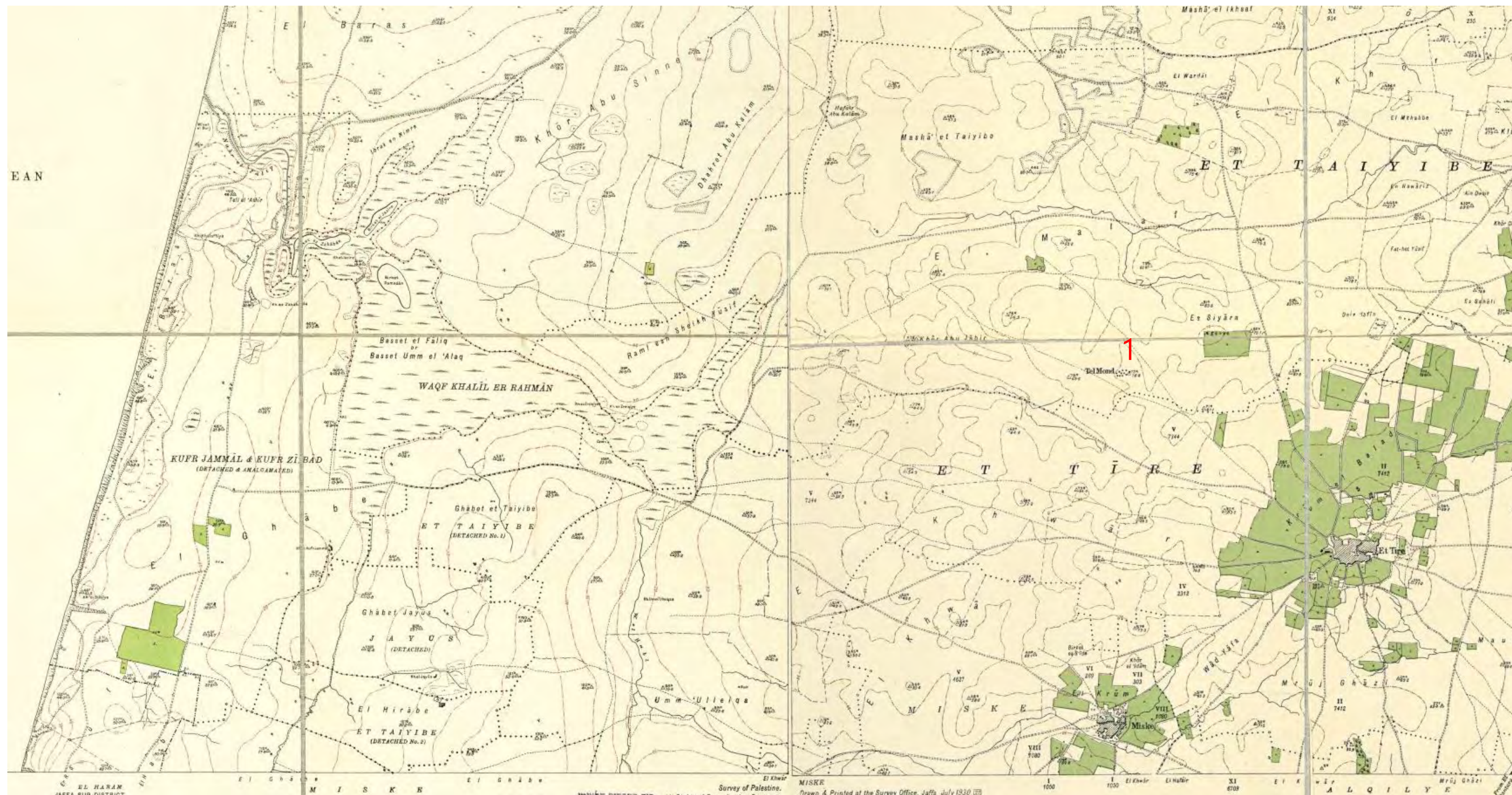
קנה מידה: אחר 1:20,000 Series Topocadastral

גיליון: BIRKET RAMADAN sheet 13-18 + ET TIRE sheet 14-18

מקור: אוסף מפות גיא שחר

במפה זו מסומנים השטחים הירוקים הנרחבים סביב א(ל)טירה ומסכה כ Orchard – מטעי עצי פרי.

סנונית היישובים העבריים הראשונה כבר בשטח – מחנה תל מונד [1].

גיליון: TULKARM

This is a detailed topographical map of the Ramat Hashikma area in Israel. The map shows a network of roads, including a prominent red line running vertically through the center. Various towns and settlements are marked with black dots and labels: Even Yehuda, Gan Shelomo, Tel Mond, Kfar Hess, At Tira, Miska, and Shefayim. Agricultural areas are indicated by green hatched patterns, and water features like the Faliq river and several khirbet (ruined villages) are shown in blue. Elevation points are marked with numbers and small triangles. The map also includes a compass rose and a scale bar.

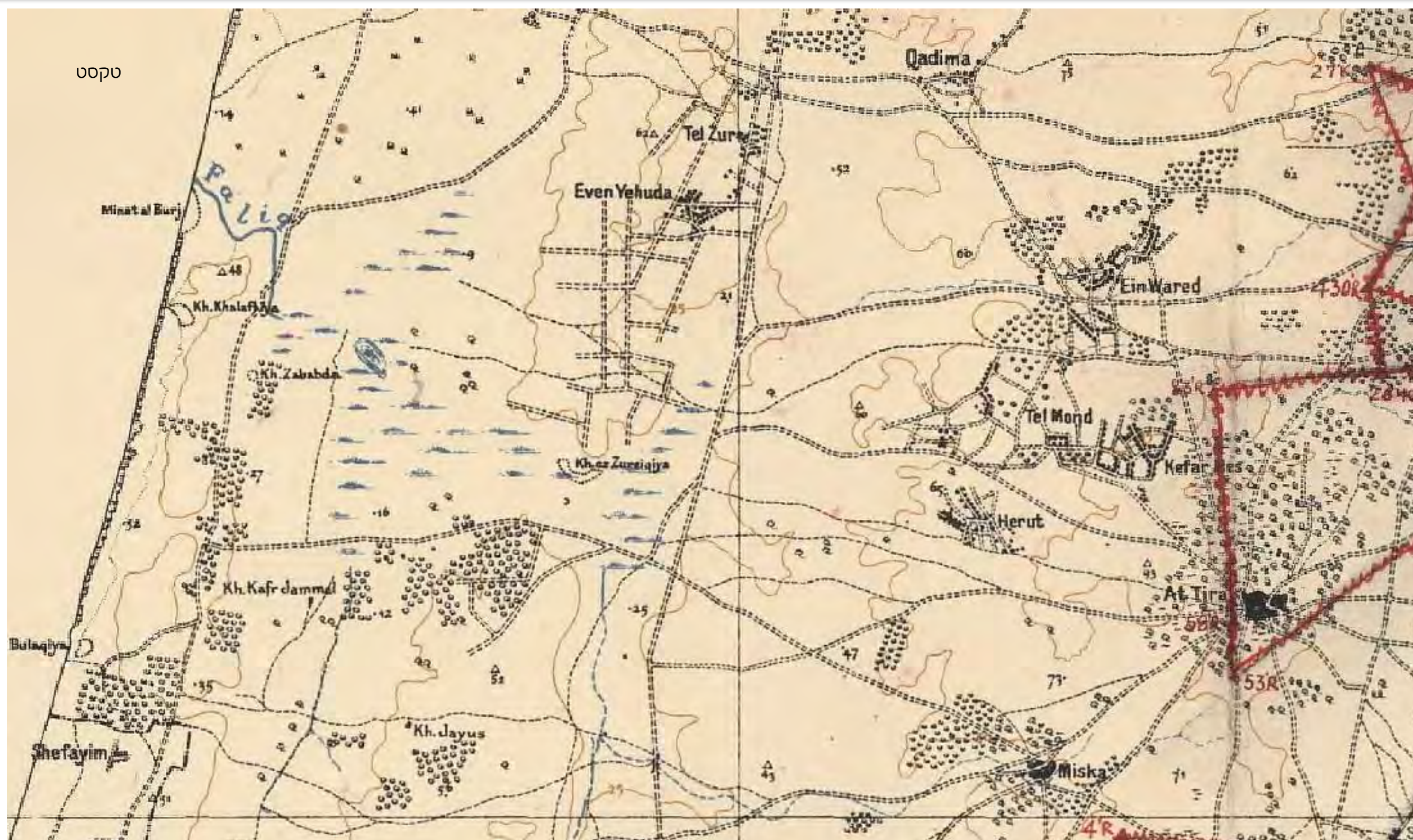
תיארוך: 1935

מוציא לאור: ?

קנה מידה: 1:100,000
גיליון: (קומפילציה דיגיטלית)

מקור: אתר מפות govmap.gov.il המרכז למיפוי

טקסט

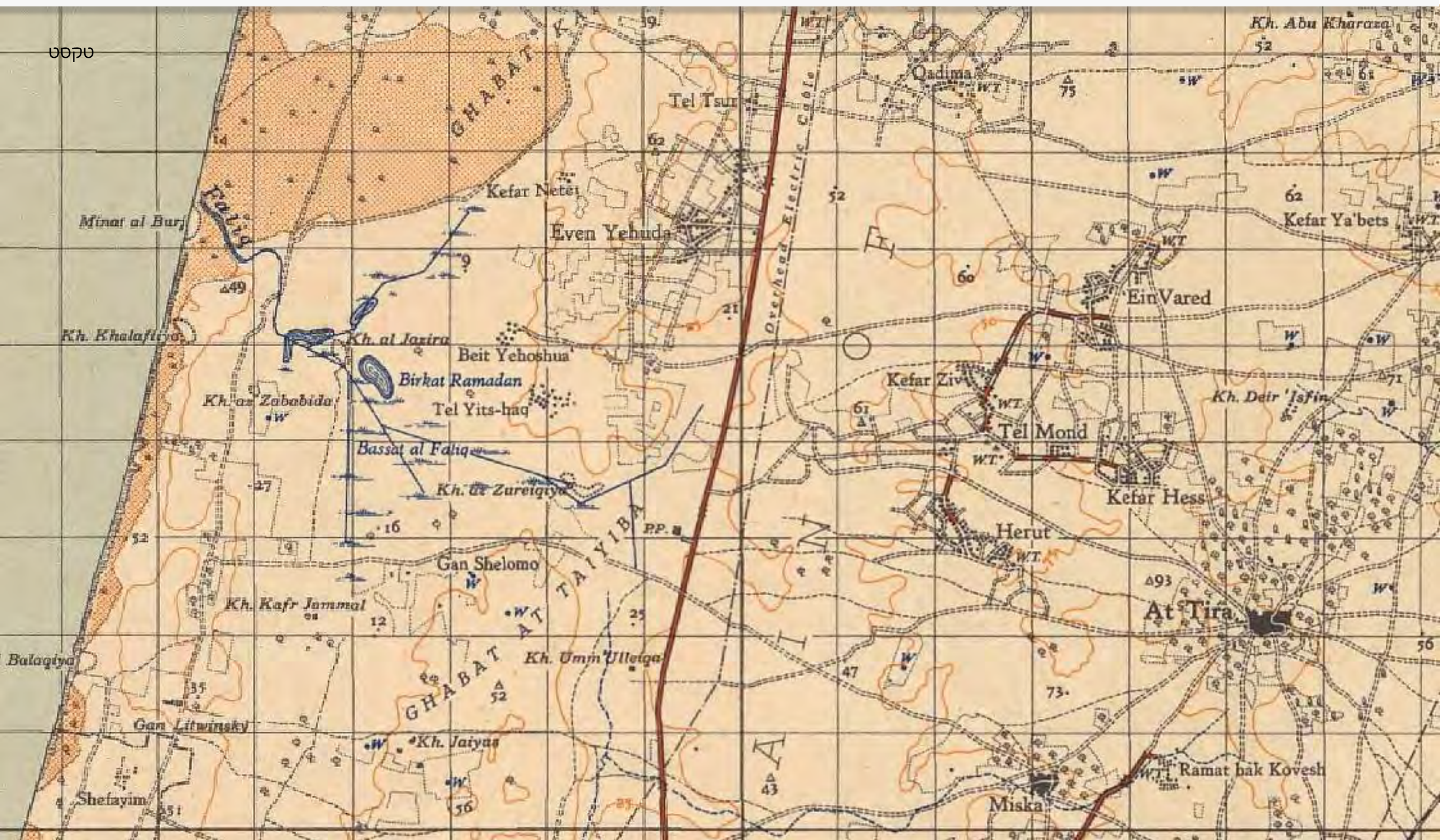
תיארוך: 1940

מוציא לאור: ?

קנה מידה: 1:100,000
גיליון: (קומפילציה דיגיטלית)

מקור: אתר מפות govmap.il המרכז למיפוי

טקסט

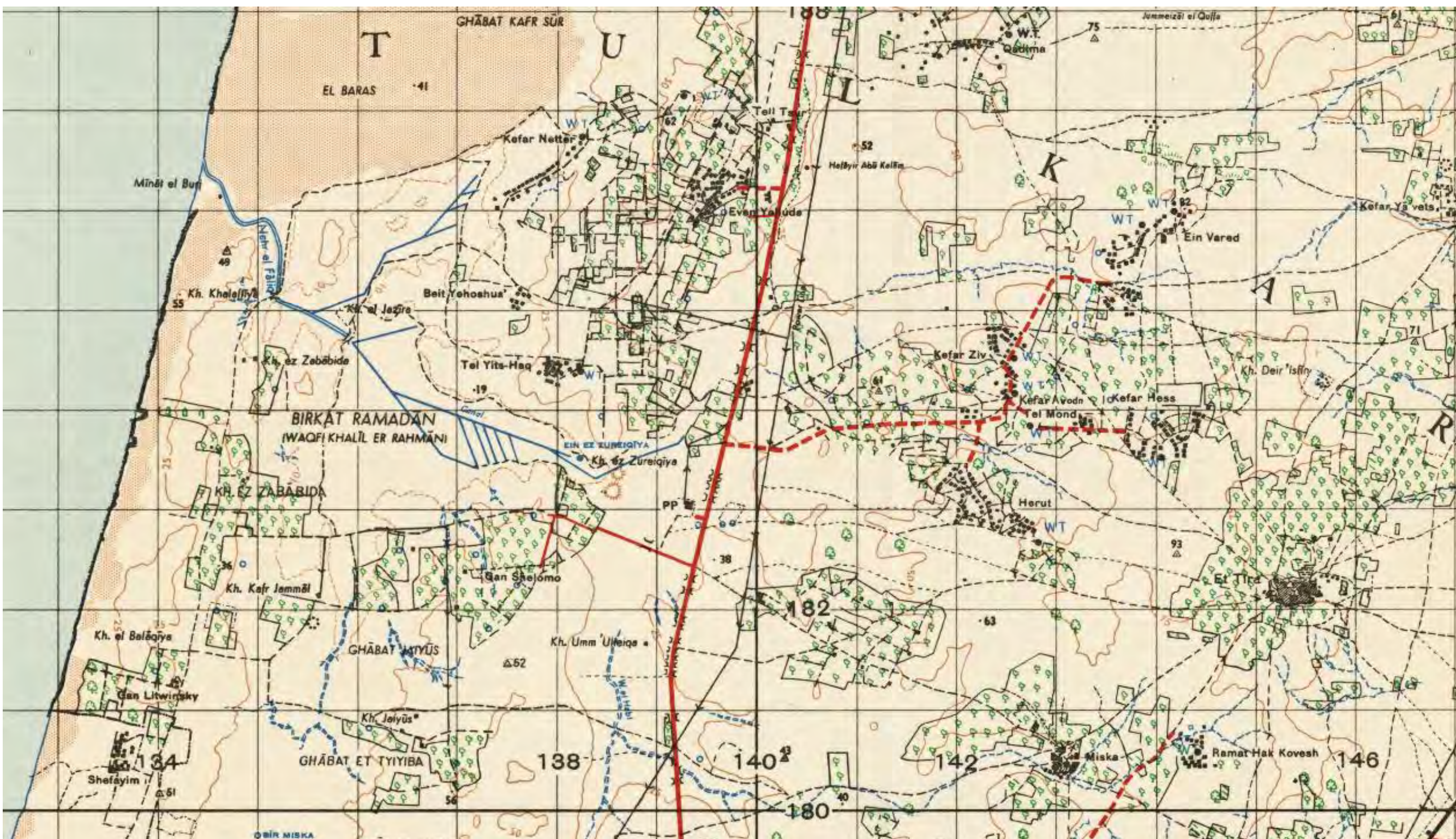

תיארוך: עדכונים מצילומי אוויר 1944-1945. הוצאה לאור והדפסה מאי-יוני 1946

מוציא לאור: No. I Base Survey Drawing and Photo Process Office, 512 Field Survey Coy. R.E.

מקור: הספרייה הלאומית, אוסף ערן לאור

מפה זו מראה יפה את שטחי החקלאות באזור, רובם מטעי פרדסים.

תיארוך: מרץ 1951

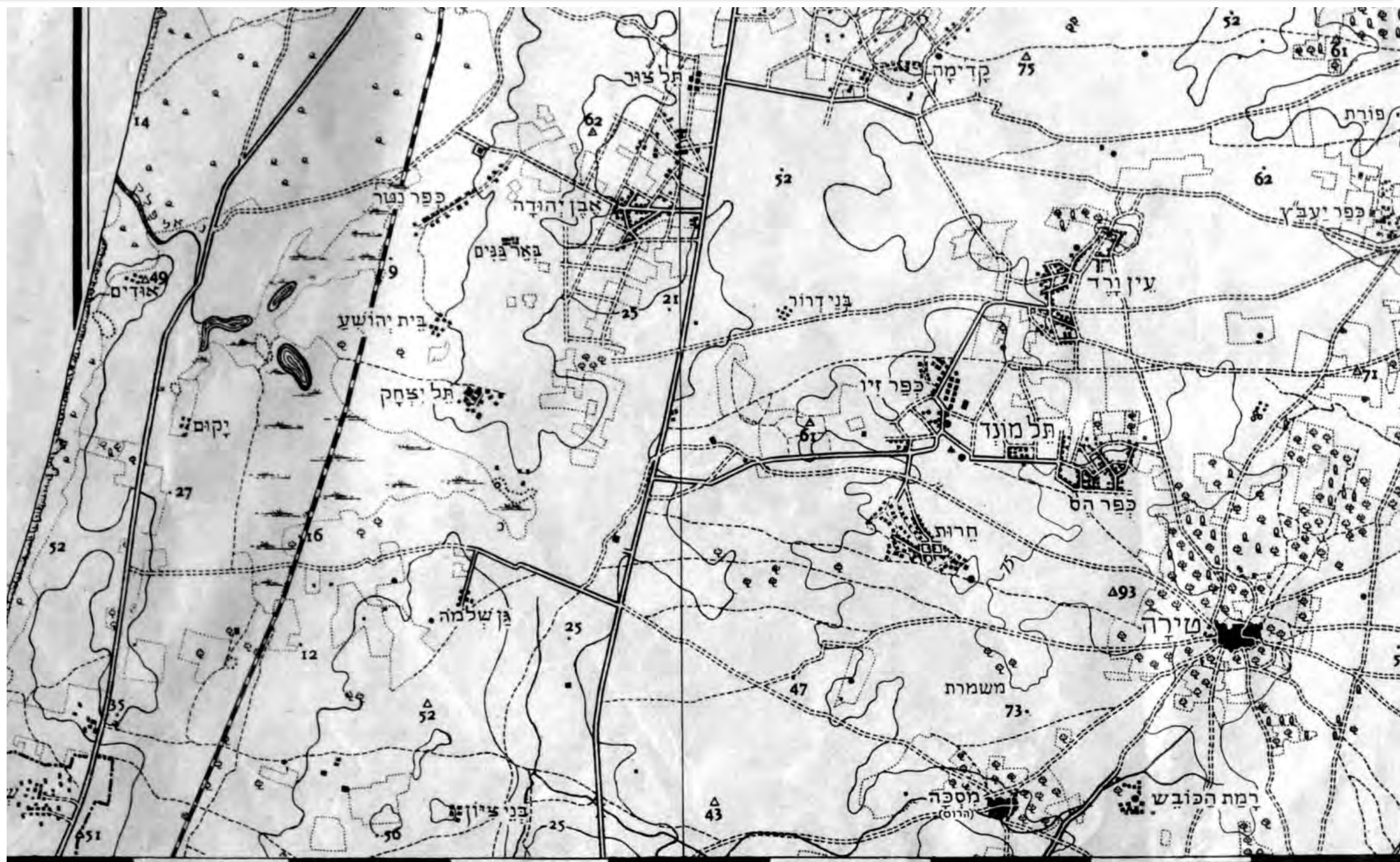
מוציא לאור: ?

מקור: אוניברסיטת חיפה, ספריית נזריאן, אוסף מפות

קנה מידה: 1:100,000

גיליון: ארץ ישראל מערב, גיליון 5

טקסט

תיארוך: עובד שורטט ותוקן 1959, תיקון פרטים חלקי 1957, הודפס 1968

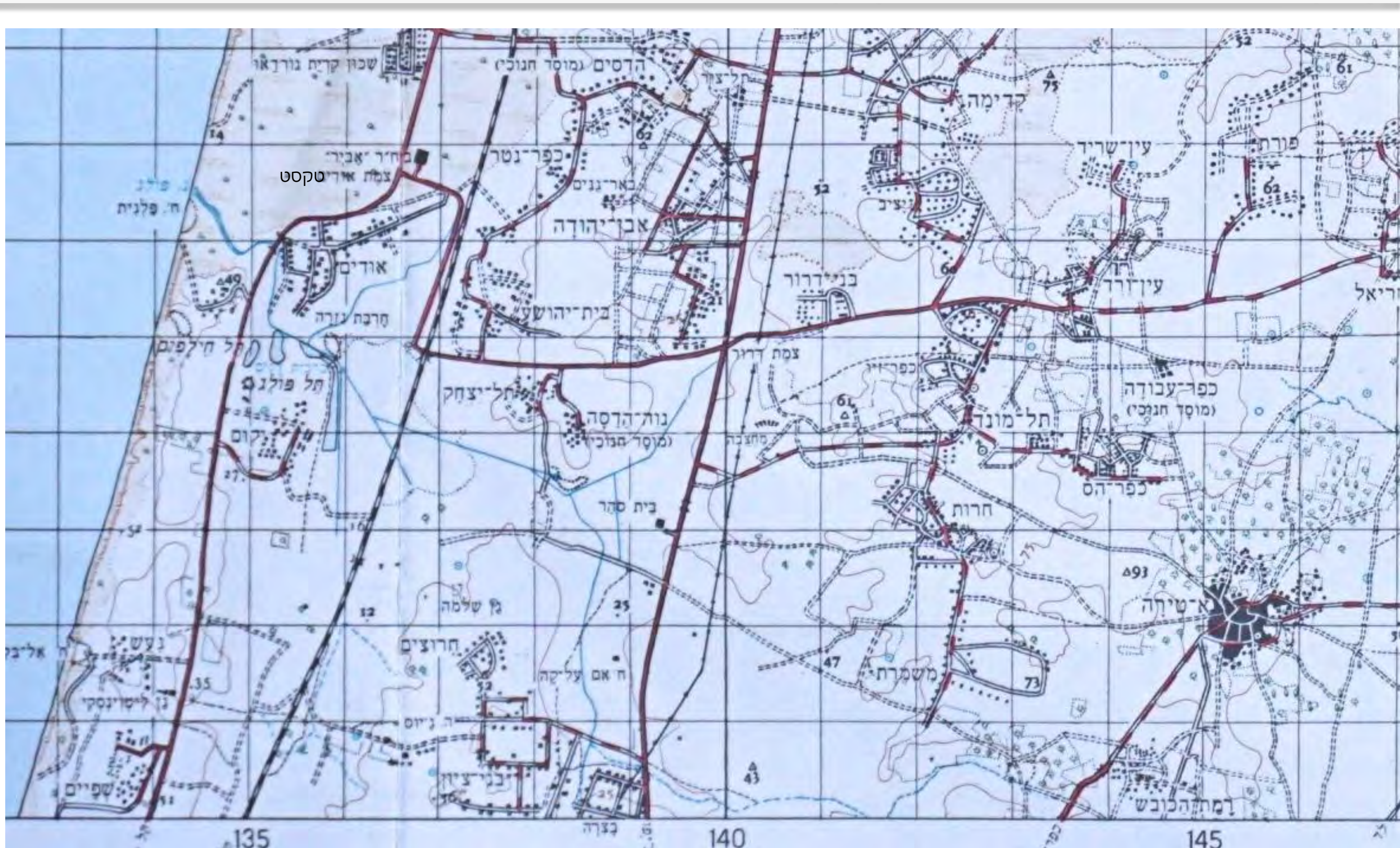
מוציא לאור: משרד העבודה, מחלקת המדידות

קנה מידה: 1:100,000

גיליון: גיליון 5 נתניה

מקור: אוסף מפות גיא שחר

טקסט

תיארוך: נצפה 2 באוגוסט 2022

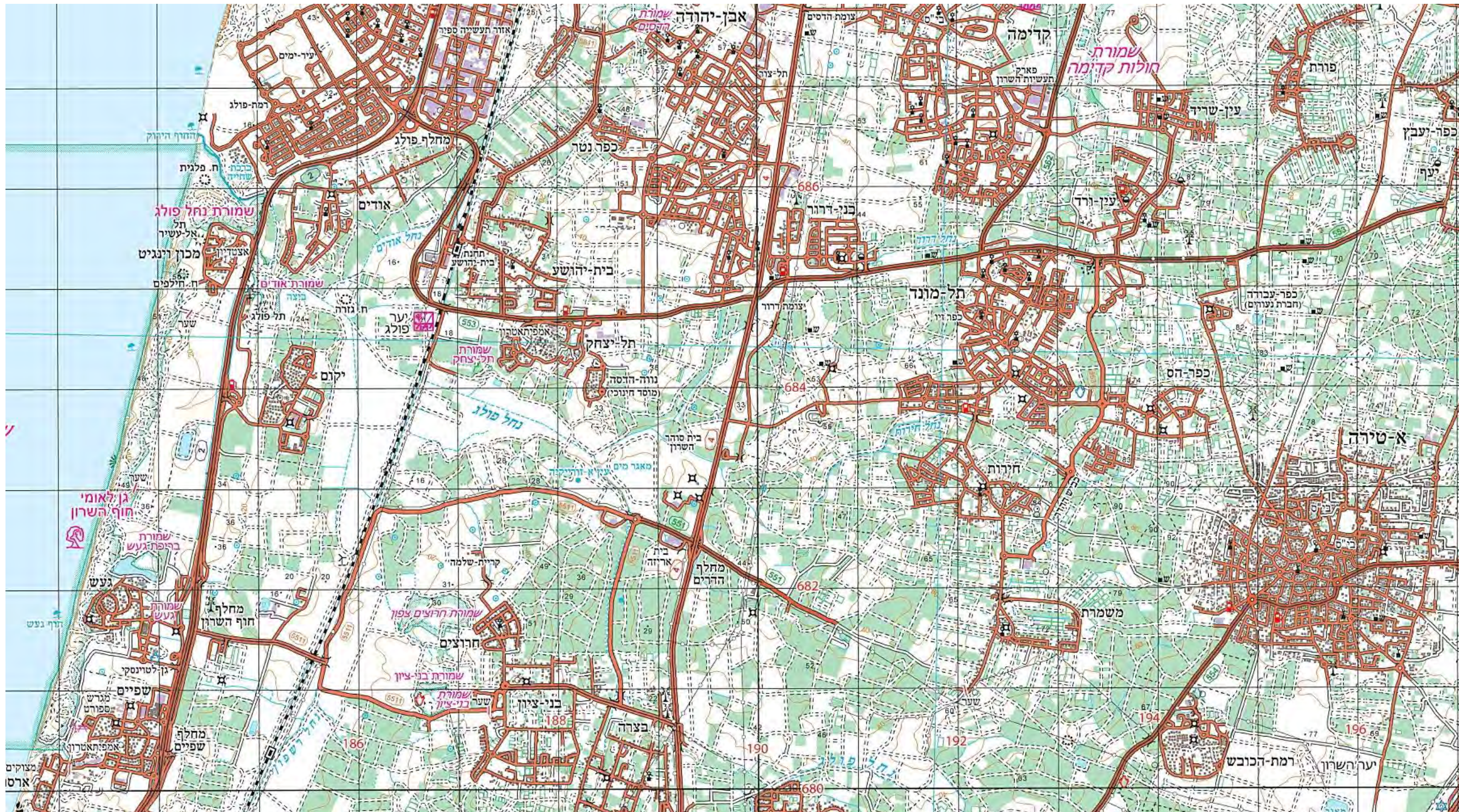
מוציא לאור: המרכז למיפוי ישראל

מקור: אתר עמוד ענן amudanan.co.il

קנה מידה: 1:50,000

גיליון: (קומפילציה דיגיטלית)

מפה בת ימינו. המפה ממחישה היטב את הנוף הדומיננטי עדיין באזור – נוף חקלאי של שדות ומטעים, בין היישובים, שרבים מהם הולכים ומתרחבים.

אלפרד מונד	אלפרד מונד מקים את חברת מטעי ארץ ישראל, שמתחילה לרכוש קרקעות ולנטוע פרדסים.	הקמת מחנה תל מונד וחריש ראשון באדמות מטעי ארץ ישראל	השלמת מבנה הנהלת חברת מטעי א"י ותחילת בניו קבע
1921	1924	1926	1927
1928	1929	1930	1931
1932			
נוסד ארגון "יזרעאל" בפתח תקווה במטרה להתיישב באדמות זרעין, ליד כפר יחזקאל בשולי עמק יזרעאל. לאחר המתנה ארוכה, נאלצו לוותר ועברו לאזור המטעים.	נוסד ארגון "חקלאי תל אביב" במטרה להקים שכונת פועלים חקלאית בסביבת תל אביב. בהמשך שינה את יעדו להתיישבות באזור המטעים.	נוסד ארגון "חרות יהודה" מקים משתלת הדרים ליד כפר סבא, כדי להיערך מבחינת שתילים לעלייה על הקרקע ולהתחיל לבסס פעילות כלכלית.	"ארגון חקלאי תל אביב" מקים את המושב עין ורד. נקרא על שם מעין סמוך - "עין אל וורדת" – מעין היורדות לשאוב מים. ארגון "חרות יהודה" מייסד את מושב חרות. שם המושב סמלי לזכר מרד בר כוכבא.
ארגון "הפועל המזרחי" מקים את כפר יַעֲבֹץ. נקרא על שמו של הרב זאב יעבץ, ממייסדי תנועת המזרחי.	ארגון "יזרעאל" מקים את מושב כפר הס. נקרא על שם משה הס, אבי הסוציאליזם הציוני. 26 משפחות מחברי הארגון נכללו במסגרת "התיישבות האלף".		

גוש היישובים שנוצר באזור וכלל את המושבה תל מונד והמושבים: כפר הס, חרות ועין ורד, זכה לשם "גוש תל מונד".

משפחת מונד

לודוויג מונד, אביו של אלפרד, עבר מגרמניה לבריטניה ב-1862. הוא היה מדען בתחום הכימיה, וגילה שהוספת 3.5% ניקל לפלדה מחזקת אותה משמעותית. הוא גם ידע למנף את פיתוחיו מסחרית, וכך התחילה הדרך של המשפחה אל העושר. הוא יסד עם שותף נוסף את חברת ברונר-מונד, אבל לא זכה ליהנות מהפירות, שכן נפטר ב-1909.

אלפרד מונד - התעשיין והפוליטיקאי

אלפרד מוריץ מונד, הלורד מלצ'ט מלנדפורד, נולד בפיירוורת', לנקשייר, ב-23 באוקטובר 1868. ב-1926 היה זה אלפרד מונד שאיחד את החברה עם שלוש חברות כימיקלים נוספות ליצירת תאגיד הענק ICI – Imperial Chemical Industries, שהייתה במשך שנים היצרן הגדול ביותר בבריטניה, וכללה גם פעילות בארץ ישראל. אלפרד מונד היה יו"ר מועצת המנהלים הראשון של החברה. כמו כן שימש חבר פרלמנט ליברלי (1906 – 1928) וכיהן גם כשר הבריאות (1921-1922) בממשלת לויד ג'ורג'. ב-1928 יזם את ועידת מונד-טרנר, בהשתתפות ראשי המסחר, התעשייה והאיגודים המקצועיים, שהביאה לידי ישוב סכסוכים ביניהם.

עיסוקיו כתעשיין הפכו אותו משנת 1927 לאחד האנשים העשירים באנגליה. הוא פרסם ספרים בתחומי חברה וכלכלה, בהם הדגיש שני יסודות: פיתוח משק בתנאי תחרות חופשית למיקסום יעילות ורווח, והצורך בשיתוף פעולה בין בעל ההון הקפיטליסטי לעובד, כדי ליצור אחריות ומחויבות משותפת כלפי המפעל הכלכלי.

אלפרד מונד. מקור: Hulton Archive, באמצעות אתר [bbc.com](https://www.bbc.com).

פניו של אלפרד מונד על קשת החלון בבית ICI ברחוב Millbank בלונדון. מקור: [alondoninheritance.com/tag/alfred-mond/](https://www.google.com/maps/@51.484555,0.127778,15z/data=!3m1!1e3!3m2!1salfred-mond/1salfred-mond/), google street view.

אלפרד מונד וראש הממשלה לויד ג'ורג'. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

אחוזת מלצ'ט. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

אלפרד מונד – הפעילות בארץ ישראל

על אף שלא גדל באורח חיים יהודי, הצהרת בלפור ב-1917 הפיחה בו רוח יהודית-ציונית. מונד היה מעורב במפעל הציוני כבר ב-1918 ובהמשך התמנה ליו"ר הוועד הכלכלי לענייני ארץ ישראל בבריטניה. ב-1921 ביקר לראשונה בארץ ישראל, נפגש עם חיים ויצמן ועם בכירי הישוב ובעיקר ראה את עבודתם הקשה של החלוצים.

השקפת עולמו הציונית הייתה דרך נקודת המבט הכלכלית, כשכוונתו הייתה לפתח את ארץ ישראל על בסיס עסקי רווחי.

ב-1927 היה יו"ר ועדת הסקר של ההסתדרות הציונית. במסגרת עבודת הוועדה סייר בארץ ונחשף לפוטנציאל הכלכלי של ענף ההדרים המתפתח, הן לבעל ההון והן לציבור הפועלים מחפשי העבודה. הדבר הוביל אותו להקמת חברה לשם פיתוח ענף ההדרים בארץ.

ב-1928 הקים יחד עם קבוצת משקיעים לא יהודים מאנגליה את "חברת מטעי ארץ ישראל בע"מ", שסביבה התפתח הישוב תל מונד וגוש היישובים הכפריים סביבו, כשהפרדסנות היא הענף החקלאי המוביל.

מונד היה מעורב גם בהקמת משק החשמל בארץ ישראל.

מונד נפטר בדצמבר 1930, ולא היה ממשיך לחזונו ופועלו. בנו הנרי הגיע לביקור לאחר מותו, התחייב באזני הפקידים והפועלים להמשיך לפעול בדרכי אביו, אך המפעל לא הורחב ובסופו של דבר הקיץ הקץ על המפעל המשפחתי. נכדו לא גילה עניין בהשקעות בארץ ישראל, וב-1956 מכר את נכסי המשפחה באזור תל מונד.

פסל לזכרו של הלורד מלצ'ט במרכז תל מונד, מעשה ידיו של בתיה לישנסקי, 1934. צילום: גיא שחר, 2022.

מונד, רעייתו, ילדיו ונכדיו.
מקור: אתר מרכז תיעוד
תל מונד

לורד הוא שם כולל לתארי אצולה גבוהה באנגליה. בעברית גביר או אדון, המילה לורד יכולה להתייחס לתארים מרקז, רוזן, ויקאונט, ברון ודוכס. האטימולוגיה של המילה הגיעה מהביטוי load-ward או "שומר הלחם", המבטא מנהג של השליט הגרמאני לספק מזון לנתיניו.

אלפרד מונד קיבל בתחילה את תואר האצולה קרוֹנְט בשנת 1910, והתמנה כחבר ב"מועצה המלכותית", גוף יועצים למלכה, בשנת 1913. ב-1928 הועלה לדרגת ברון מלצ'ט, והיה ל"ברון מלצ'ט הראשון". בנו הנרי היה לברון מלצ'ט השני, נכדו ג'וליאן לברון מלצ'ט השלישי, ונינו פיטר לברון מלצ'ט הרביעי.

כאן נקטעה שרשרת הברונות - פיטר התנגד למפעל תארי האצולה, מה גם שבנו המיועד נולד מחוץ לנישואין.

רמיזה לעושרו של הלורד הופיעה בשיר הסרקסטי A Cooking Egg מאת תומאס סטרנס אליוט:

I shall not want Capital in Heaven
For I shall meet Sir Alfred Mond.
We two shall lie together, lapt
In five percent Exchequer Bond.

בית הלורד

ביתו הצנוע משהו של מונד נבנה ב-1931, אחד משבעת הבתים הראשונים בתל מונד. בבית מספר חדרים ובסלון נבנה אח, ברוח מסורת הבנייה הבריטית שיובאה לארץ ישראל.

כיום משמש הבית כמרכז תיעוד לתולדות גוש תל מונד הכולל תערוכות קבע בנושאי ארכיאולוגיה, הלורד מלצ'ט, ראשית ההתיישבות, המשק המושבי, בטחון והגנה ועוד. כמון כן משמש הבית כארכיון היסטורי המתעד, את תולדות גוש תל מונד ומייסדיו.

בראיון שנתן לעיתון Weekly Dispatch משנת 1917 אמר הלורד מונד: "בנוגע לאידיאל הפלשתינאי, השאלה, שהאדם הממוצע ישאל את עצמו: האם היהודים מתאימים לעבודה חקלאית שהיא הבסיס לפיתוח האדמה שטופת שמש הזו? התשובה היא: ראו את ההתיישבות החקלאית בשנים האחרונות - אדמה שוממה ודלה הפכה לאדמה פורייה ע"י חלוצים חרוצים. אני חושב שליהודי יש יכולת בתחום החקלאי. אסור לשכוח שאם יהודים היום נמצאים לרוב בעיסוקים אחרים לא חקלאיים, זה מפני שמנעו מהם במשך הדורות, רכישת אדמות. בגלל זה הם התיישבו בערים. הייתי רוצה לראות אחוז גדול של יהודים בחקלאות כי אני יודע שהתוצאות תהיינה חיוביות ביותר. במחשבה על עתיד פלשתינה, כדאי לזכור שלרוב היהודי מסתדר יפה עם המוסלמי, כי שניהם שייכים לגזע השמי. למען האמת אני עוד לא משוכנע שהקמת מדינת יהודית היא בתחום פוליטי מציאותי, אבל אני לא רואה כל סיבה שערכויות, אם ירצו בכך, לא יינתנו ליהודים".

מקור: ארכיון המוזיאון לתיעוד תל מונד: תיק אלפרד מונד ראיון עם סר אלפרד מונד וויקלי דיספצ' 8.4.1917.

הסלון עם האח במוזיאון בית הלורד בתל מונד. החדר משמש להנצחת אלפרד מונד ופועלו. צילום: גיא שחר, 2022.

מסכת המוות שנוצקה על פניו לאחר מותו. מוצגת בבית הלורד. צילום: גיא שחר, 2022.

חזית הבית ברחוב XX בתל מונד. צילום: גיא שחר, 2022.

הפרדסנות

כבר בסוף המאה ה-19 ניטעו פרדסים באזור החוף על ידי משפחות ערביות עשירות. בראשית המאה העשרים יצאו ההדרים לאירופה היה כבר אחד ממקורות ההכנסה החשובים בארץ ישראל. ערב מלחמת העולם הראשונה יוצאו כבר יותר ממיליון וחצי תיבות פרי הדר. אט אט החלו הפרדסים שבבעלות יהודית להיות דומיננטיים בענף זה. אחד היתרונות החשובים לפרדסים היה הכנסת המיכון החקלאי לענף, בו משאבות מים ממונעות שאפשרו להשקות פרדסים גדולים יותר, קידוחי מים עמוקים, ובהמשך גם התאגדות משותפת לשיווק הפרי. מאמצע שנות העשרים, ענף ההדרים היה זרז משמעותי להתארגנות עשרות ארגוני התיישבות לקראת הרחבת ההתיישבות בשרון.

ההשקעה בהקמת מפעל חקלאי

רכישת הקרקעות בשרון החלה בראשית שנות העשרים בדרומו, והתקדמה צפונה. הרכישות היו ברובן מהון פרטי. פעילותו של יהושע חנקין בתחום רכש הקרקעות הביאה גורמים נוספים, שאינם חלק מהמוסדות הציוניים, להתעניין בהשקעות נדל"ן בארץ ישראל. במקביל, פנה אישית ד"ר חיים ויצמן לבעלי ממון להשקיע בארץ ישראל. אחד מאלה שנענו היה אלפרד מונד.

חברת מטעי ארץ ישראל

בביקורו בארץ ישראל בשנת 1928 הגה מונד רעיון להקמת חברה שתפתח את ענף ההדרים בארץ. הוא הקים את "חברת מטעי ארץ-ישראל", והנפיק מניות בהון של 300 אלף לא"י. הנהלת החברה ירשה בבית תעשיות ימיות ממלכתיות בחיפה. הלורד מלצ'ט היה יו"ר החברה, והמנהל הראשי יחיאל ויצמן.

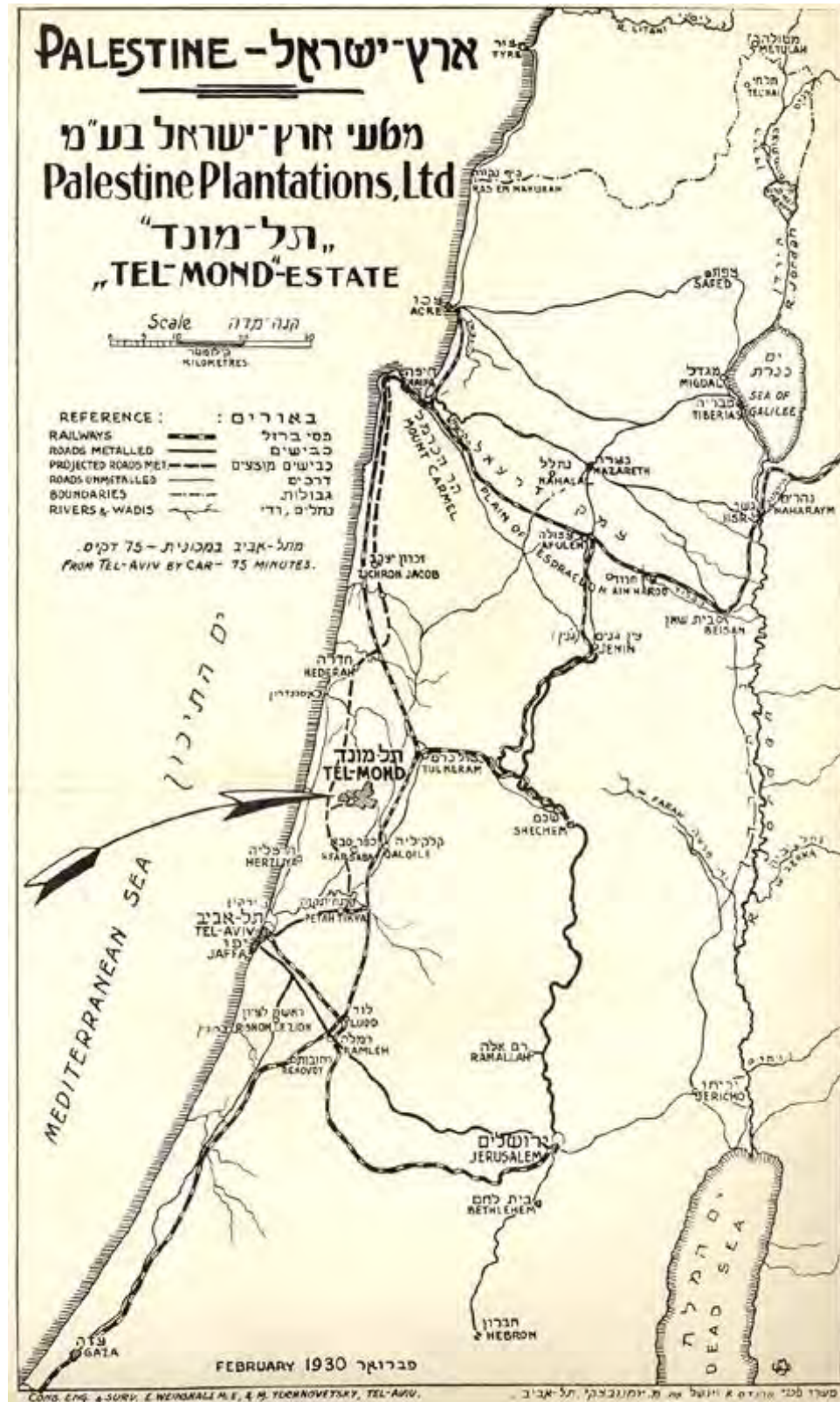
החברה רכשה באמצעות הכשרת היישוב בתיווכו של יהושע חנקין שטחים נרחבים בשרון שקרקעותיהם מתאימות ביותר לגידול הדרים. בשלהי שנת תרפ"ט, לאחר מאורעות הדמים, התחילה חברת מטעי ארץ ישראל בעיבוד האדמה. בקיץ 1929 הובאו המכונות החקלאיות והחל חריש ראשון ב-1000 דונם ראשונים ולאחר מכן נטיעת החלקות הראשונות בגוש תל מונד. עד 1932 הגיע שטח קרקעות החברה ל-2500 דונם וניטעו כבר 1300 דונם פרדסים.

מטרת החברה הייתה לאפשר להמוני היהודים, ובפרט המעמד הבינוני, לרכוש קרקע בא"י במחירים מתאימים ובתנאי אשראי טובים ולהקל עליהם את בחירת הקרקע והכשרתה. החברה חילקה את הקרקעות לחלקות של 10-25 דונם, ומרכה אותן מיד לאחר נטיעת הפרדס, תוך הבטחת סיוע בעיבודו עד מתן פרי. החברה גם סיפקה שירותים למיון ואריזה של הפירות.

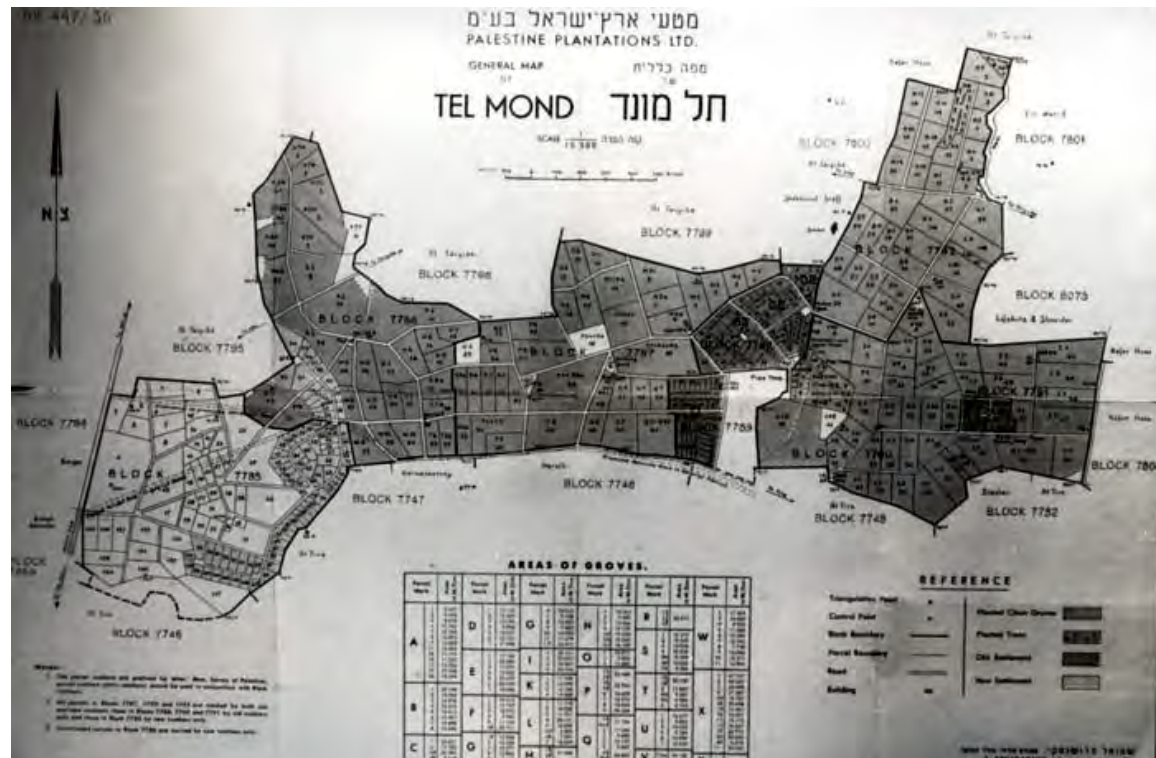
"כאן על שטח נרחב יינטעו עצי הדר, וממדיו של הפרדס, בגמר הנטיעות, יהיו כשל יחידה משקית רצופה. מקץ עשר שנים יהיה זה הפרדס הגדול ביותר בארץ ובין המעטים בעולם בגודלו..."

מקור רקע: ארכיון המוזיאון לתיעוד תל מונד, אידן רינה, 1999, ההתיישבות היהודית בשרון התיכון בין השנים 1929 - 1939, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית.

מקור: גרה ויצמן: תל מונד - מוקד פיתוח אזורי בתוך ספר כפר הס, בתוך בן ציוני יעקב, ספר כפר הס. מרכז תיעוד תל מונד.

כרזת פרסום ומידע של חברת מטעי ארץ ישראל בע"מ, עם ציון מיקום מחנה תל מונד – פברואר 1930. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

שטחי חברת מטעי ארץ ישראל בע"מ. מקוד: מרכז תיעוד תל מונד

פעילות החברה הניחה גם יסודות משמעותיים לחקלאות מתועשת: החברה הביאה מחרשת קיטור "פאולר" בעוצמה 220 כ"ס, המסוגלת לחרוש לעומק 90-100 ס"מ, עמוק ב-40-35 ס"מ מכל הפרדסים האחרים בא"י. בנוסף, השתמשו במיכון המשוכלל ביותר לאותה תקופה בארץ ישראל. השקיה נעזרה במשאבות חשמליות. הייתה דאגה סוציאלית לעובדים וביטוח תאונות. על השטח ניטע פרדס והוקמה חוות המטעים "תל מונד". החווה היוותה את הגרעין לייסוד המושבה תל מונד.

ג'ון פאולר (John Fowler 1826-1864) היה מהנדס חקלאי אנגלי, שהיה חלוץ ברתימת מנועי קיטור לחריש וכרייה של תעלות ניקוז. המצאותיו הורידו משמעותית את עלויות החריש ואפשרו ניקוז של אדמות שלא היו מתאימות לעיבוד עד אז. בהתחלה פיתח מחרשה לחריש עמוק שנמשכה על ידי סוסים בעזרת חבלים וגלגלות לייעול התהליך. בהמשך החליף את הסוסים בטרקטור מונע קיטור למשיכת המחרשה. במחצית השנייה של המאה ה-19 המערכת כבר פעלה בהצלחה. פאולר היה כה פעלתן עד כי הזניח את בריאותו, עד שנצטווה לנוח. כחלק מהמנוחה הוא יצא לצייד, נפל ושבר את זרועו. בעודו מתאושש הוא לקה בטטנוס ומת, בעודו בן 38 בלבד.

מקור John Fowler - ויקיפדיה

מימין: טרקטור הקיטור של פאולר למשיכת המחרשה. משמאל: המחרשה עצמה נמשכת על ידי כבל. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

מחנה תל מונד

במרכז אזור המטעים הוקם מחנה העבודה של החברה למטעי ארץ ישראל בע"מ. המרכז נשא את שמו של מייסד החברה אלפרד מונד.

ב-1930 כלל כבר המחנה צריפים לפועלים ולמנהלי עבודה, ואורווה גדולה לפרדות עבודה וסוסות לשומרים והמפקדים. הבית הדו קומתי ששימש כמשרד הראשי של החברה הושלם בסוף 1930 – תחילת 1931. אז גם הוחל בבניית בתים בשדרה.

בניה במחנה תל מונד. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

תכנית מחנה תל מונד. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

מחנה תל מונד. שורת הבתים ובראש הגבעה מבנה ההנהלה של החברה למטעי א"י. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

מחנה תל מונד (1) בלב השטחים הפתוחים טרם צמיחת המטעים. מערבה (2) נראים הבתים הראשונים של תל מונד וברקע (3) ביצת הפאליק (פולג). מקור: מרכז תיעוד תל מונד

קפיצה רגעית קדימה בזמן לצילום אוויר משנת 1946 מאפשרת לראות היטב את מרכיבי הישוב תל מונד .
המוקדים בתל מונד: מחנה תל מונד [1], בית הלורד זיו [2], בית אלפרד מונד [3], נחל חרות [4].

תל מונד, 1946. מקור: המרכז למיפוי ישראל.

מראה מושב עין גנים, 1928. מקור: ארכיון קק"ל, ויקימדיה

הגל הראשון של מושבי העובדים

בשנות העשרים התפתחה ההתיישבות העובדת, בכלל זה הגל הראשון של מושבי העובדים, בצפון, והתבססה על חקלאות אקסטנסיבית על שטחים גדולים של פלחה ורפתות, וכונתה "ההתיישבות הכבדה". התפיסה הייתה של חקלאי המעבד בעצמו את האדמות, הרחק מריכוזי אוכלוסייה עירוניים. זאת בין השאר בשל הניסיון הלא מוצלח של מושבי פועלים שהתפתחו בסמוך ובזיקה למושבות. כך נוסד גל ההתיישבות הראשון של מושבי עובדים בעמק יזרעאל (נהלל וכפר יחזקאל ב-1921, תל עדשים ב-1923 וכפר יהושע ב-1927), על קרקע לאומית ומימון מלא של ההסתדרות הציונית.

בינתיים המשיכו להגיע לארץ עולים, שהתארגנו בקבוצות להתיישבות חקלאית. בזמן שהמתינו לתורם לעלות על הקרקע, עבדו בינתיים במטעי המושבות, ואף החלו להתארגן לייסוד התיישבות שתהא מבוססת אף היא על חקלאות אינטנסיבית - התיישבות על יחידת קרקע מצומצמת של כ-15 דונם, שתתבסס על מטעים בהשקאה וגידול ירקות ובעלי חיים לתצרוכת עצמית.

על מנת להבין את עוצמת החלוציות והייחודיות של צמיחת המושבים הראשונים בגוש תל מונד, מן הראוי להזכיר את הרקע להקמת מושבי העובדים בארץ ישראל.

מושבי העובדים - התגבשות הרעיון

ניצני צורת ההתיישבות שתתגבש בהמשך ל"למושב" צצו באקלים ההתיישבות שאפיין את ראשית החלוציות הציונית - המושבות. אלה שהתפתחו בשפלה ובמישור החוף התבססו על משקי מטעים ובהמשך על פרדסים, וכונו "ההתיישבות הקלה". העבודה התבססה גם על עובדים שכירים.

בין השנים 1908 ל-1913 קמו ארבעה מוקדי התיישבות בזיקה למושבות, שאמנם לא הוגדרו כך בהתחלה, אך בפועל היו מושבים: עין גנים, באר יעקב, נחלת יהודה, עין חי. התושבים חיו בישוים אלה, הוקצה להם משק קטן ושטח עיבוד קטן, ובעיקר עבדו במושבות הסמוכות.

במקביל מתגבש רעיון מושב העובדים במשק של יצחק וילקנסקי. הוא השביח את משק החלב והעופות, ויצר את "המשק המעורב", המבוסס על מגוון ענפים חקלאיים, כבסיס לקיום משפחתי תוך עבודה עצמית ועצמאית. את רעיונותיו הפיץ בכתובים ובחוות החקלאיות שניהל. אליעזר יפה ועקיבא אטינגר פיתחו וניסחו את העקרונות הארגוניים והמרחביים (הרחבה בנושא המרחבי תוכלו לקרוא בפרק נפרד בהמשך).

בסוף העשור השני רציונל המושבים כבר התגבש, וכלל שלושה מרכיבים:

1. קהילה כפרית המבוססת על עבודת אדמה.
 2. המשפחה היא בסיס יצרני וצרכני.
 3. שוויון בין החברים, ללא פגיעה בחופש הפעולה של הפרט.
- בהמשך התפתחו מרכיבים בסיסיים אלה לעקרונות נוספים, בהם:
- קרקע המושב תהא קרקע לאום בבעלות חכירת קרקעות מהמדינה.
 - זכות החכירה משפחתית ועוברת מאב לבן.
 - הנחלה לא תתחלק בין היורשים ואפשר להעבירה ליורש אחד בלבד.
 - המשפחה היא יחידת יצור, והזכויות והחובות באגודה המושבית חלות עליה ולא על הפרט.
 - האגודה השיתופית היא גוף משפטי המאחד את כל משקי-חברי המושב.
 - המסגרת הזו התהוותה ונקבעה ב-1933, 12 שנים לאחר יסוד המושב הראשון נהלל.

אתגרי ההתיישבות בשרון

למרות השגשוג בעמק יזרעאל, שנות העשרים הן שנים קשות

למתיישבים המעוניינים להתבסס בשרון, מכמה סיבות:

א. המשבר הכלכלי של העלייה הרביעית באמצע שנות העשרים הביא

לקיפאון בהתיישבות שהתבססה על ההון הציבורי, בעקבות קשיים

תקציביים של המוסדות הציוניים.

ב. מאבק ארגונים על תור לעלייה על הקרקע.

ג. חשדנות המוסדות המתיישבים כלפי הארגונים המבקשים להתבסס

על פרדסנות:

(1) הם עדיין מעדיפים התיישבות ממוסדת בעמק-יזרעאל.

(2) הם חוששים, שהקרבה אל הערים והמושבות תקרוץ למתיישבים

מבחינת הזדמנויות עבודה וזמינות כוח אדם ותפגע בעיקרון העבודה

העצמית שהוא לחם חוקו של המושב.

(3) הם חרדים מהתעשרות מהירה ו"מרדנות" במוסדות, כפי שאירע

בעין גנים בפתח תקווה.

אברהם הרצפלד. צילום: טדי בראונר.
מקור: אוסף התצלומים הלאומי,
באמצעות ויקימדיה

ובכל זאת, אנשי "המרכז החקלאי"

בראשות אברהם הרצפלד, הבינו

שכדי להמשיך את המאבק לעבודה

חקלאית עברית כנגד העבודה

הערבית הזולה, וכדי להפיח תקווה

בקרב הפועלים, חייבים לדחוף

להתיישבות באזור.

כבר בתרפ"ח החלה פעילות להתיישבות באזור המטעים. המרכז החקלאי בדק

מקצועית, משקית ויישובית את השטחים האפשריים להתיישבות. סקרים העידו

שיש באזור מקורות מי תהום מספקים ושהאדמות התאימו לגידול הדלים וגפנים.

במקביל, יצא יהושע חנקין למסע חיפוש קרקעות באזור עבור קק"ל, במטרה

לרכוש אלפי דונמים של אדמה במרחב טירה - טייבה בואכה ואדי פאליק (נחל

פולג) ולייבש את הביצות באזור. לבסוף נקבעה תכנית לרכישת שטחים שיספיקו

להתיישבות של כ-1500 משפחות, ותוכננה יחידה משקית באזור המטעים

שהצריכה השקעה של 200 לא"י.

חוות מונד כהזדמנות

הקמת חוות תל מונד הייתה הזדמנות - להקיף את חוות תל מונד ביישובי פועלים,

שיתבססו בתחילה על עבודה שכירה בפרדסי האחוזה, ובהמשך יעמדו ברשות

עצמם. הגישה הייתה, שככל שיתרחב מפעל המטעים של הלורד מלצ'ט, יגדל

הבסיס לקיום המתיישבים ביישובים חדשים, וזה היה הזרז להתפתחות שיתוף

הפעולה בין המוסדות המתיישבים ליזם הפרטי הלורד מלצ'ט.

סוגיית מימון הקרקעות

המימון להשקעה הנדרשת התעכב שוב ושוב, שכן קרן היסוד והקרן הקיימת היו

מחויבות לביסוס משקים קיימים על פי החלטת הקונגרס הציוני ב-1927.

בקיץ 1927 החלה יוזמת "התיישבות אלף משפחות פועלים", שמימוןם הובטח,

לכאורה. שלושת ארגוני ההתיישבות באזור תל מונד - "חרות", "יזרעאל" ו"חקלאי

תל אביב", היו אמורים להיכלל בתכנית זו להתיישבות באזור המטעים. בשל קשיי

התקופה, מבין שלושת הארגונים, רק 26 חברים מארגון "יזרעאל" אושרו לבסוף

ל"התיישבות האלף" וכל שאר חברי הארגונים נאלצו להסתדר בכוחות עצמם.

בסופו של דבר הגה הרצפלד הצעה לחילוף ההתיישבות מהקיפאון - מלווה עצמי של המתיישבים לרכישת אדמתם. תחת הסיסמה "עשרים לארץ ישראל" התבקש כל מתיישב להפקיד בקופת הארגון 20 לירות, וסכום זה יהווה את הבסיס לרכישת הקרקעות. נושא המימון הפך תנאי להצטרפות לארגוני ההתיישבות, וכל מצטרף התבקש להפקיד כסף, בתחילה לצורכי התארגנות ולאחר מכן לרכישת קרקע ולביסוס ראשוני.

עיקר הקרקעות שנרכשו באופן זה היו סביב אדמות מפעל "מטעי ארץ ישראל": בסופו של דבר עלה בידו ב-1928 לרכוש קרקע לשלושת ארגוני ההתיישבות: "חרות יהודה": 875 דונם, "יזרעאל" (כפר הס): 835 דונם, "תל אביב" (עין ורד): 450 דונם. מחיר הדונם 4 לא"י הספיק כמעט במלואו לרכישת 2160 דונם עבור מושבי הגוש.

המרכז החקלאי הסתייע במספר גורמים כלכליים לקבלת בטחונות לתהליך ההשקעה הראשוני: א. "החברה הכלכלית לארץ ישראל" שנוסדה ב-1924 ע"י קבוצת ברנדייס מארצות הברית. ב. "נאמנות קרן העזרה" שהוקמה אחרי מאורעות 1929 על ידי יהדות העולם. ג. משקיעים פרטיים - בני משפחות סאקר, מאיירס וזיו מלונדון וורבורג מגרמניה. ד. חברת מטעי ארץ ישראל שהוקמה על ידי אלפרד מונד.

הקרקע הועברה מחברת "הכשרת הישוב" לידי הקרן הקיימת, ולמרות שנרכשה במימון מלא של חברי הארגונים, התעקשה הקרן הקיימת לרשום את הקרקעות על שמה. הטיעון הבלתי רשמי היה שלא יתכן שחבר התיישבות עובדת יחזיק קרקע בבעלות פרטית. זאת ועוד, הקק"ל עיכבה במשך כשנתיים חתימת חוזים עם המתיישבים שרכשו את האדמה להתיישבותם. סכום הרכישה לא הוחזר מעולם למתיישבים, והוסב למקדמה על תשלום דמי חכירה לקרן הקיימת.

כך נולד "הגל השני" של מושבי העובדים: חרות כפר הס ועין ורד. הם הוקמו רובם ככולם במימון עצמי של המתיישבים, על בסיס של משק אינטנסיבי מגוון שכלל פרדס, רפת, לול וגן ירק לתצרוכת עצמית.

בדו"ח של ועדה מטעם ההנהלה הציונית הנוגע להתיישבות באזור המטעים, מתאריך 12 בדצמבר 1929, מופיע היקף השתתפות המתיישב בהשקעה לשם התיישבותו. הסכום מחושב לפי: השקעות - 160 לא"י וקרקע - 40 לא"י = סה"כ 200 לא"י. ההלוואה בשיעור 65-70% מהסכום = 130-140 לא"י והשתתפות הפועל 20-30 לא"י. שווי הקרקע הוערך 8 לא"י לדונם, ותנאי ההלוואה: 6% ריבית ל-18 שנה.

בעמוד המובא כאן מופיעה רשימה של "ארגונים וקיבוצים העומדים להתיישב על יד מושבות המטעים". ארגון יזרעאל (כפר הס) - 105 משפחות, קרקע ומים מסודרים, מנבטה, עבודה אצל: מלצ'ט. ארגון חקלאי תל אביב (עין ורד) - 110 משפחות, קרקע ומים טרם סודרו, מנבטה, עבודה אצל: מלצ'ט. ארגון חרות-חי (חרות) - 200 משפחות, קרקע ומים מסודרים, מנבטה, עבודה אצל: מלצ'ט, מאומנד, גן חיים.

רשימת הארגונים והקיבוצים העומדים להתיישב על-יד מושבות המטעים.									
מס' ארגון	שם הארגון או הקיבוץ	מקום	מספר המטעים	קרקע	מספר דונם	מספר חברים	מספר משפחות	מספר עובדים	מספר חברים
1	ארגון חקלאים	קוניבה	50	קוניבה	בן : כנ : גן דוה				
2	אינטנסיבי : רחובות	50	עקר-רחובות		רחובות				
3	זרמרוק		50	זרמרוק					
4	זאל-קצר	נסי-ציונה	20	קוניבה	נסי-ציונה, גר-נבלם				
5	בני-נסי-ציונה		20		רחובות				
6	ארגון אינטנסיבי : פתח-תקוה	85	כפר-צבא		זרמרוק, גר-נבלם, כפ"ס				
7	יזרעאל	חל-מונד	105	חל-מונד	בן : מלצ'ט				
8	חקלאי	חל-אביב	110	זרמרוק					
9	חרות-חי		200		מלצ'ט, מאומנד, גן-חיים				
10	ג'ירדו	כפר-מלל	50	כפר-מלל	בן : מלצ'ט, גן-חיים				
11	ארצי		100	זרמרוק	בן : מלצ'ט				
12	אינטנסיבי : חר-ה	100	עמיל		חר-ה				
13	ברנר	פתח-תקוה	80	זרמרוק					
14	קבוץ הבובש	כפר-צבא	60	זרמרוק	בן : מלצ'ט				
15	גבעת-השלום	פתח-תקוה	90	גולה, פ"ח	בן : מלצ'ט				
16	קבוצת סילר	רחובות	25	רחובות					
17	קבוצת המאמר		60	זרמרוק	קבוצת אנגליס				
הערות כלליות.									
(א) זמן קיומם של הארגונים והקיבוצים - 2-5 שנים.									
(ב) טווח הימות של חבריהם בארץ - 4-20									
(ג) כולם מוכשרים בשטח קרקע מספיק להתיישבותם של 12 דונם נים בהשקעה.									
(ד) לאלה שהקרקע טרם סודרה, יהיו שטחים מספיקים לבנין בסך 6-5 דונמים.									
חל-אביב, 12-12-1929									

מקור: מרכז תיעוד תל מונד
להוסיף מקור - תכנון המושבים -
רינה אידן

התארגנות לקראת עליה על הקרקע

היות שהקרקעות נרכשו בהדרגה, כדי למנוע תחרות ומתח בין הארגונים הממתינים להתיישבות, נקבע מראש השטח המיועד לכל ארגון, וכל ארגון קיבל את חלקו היחסי בקרקעות שנרכשו.

מ"מכתב חוזר מס' 2" לחברי ארגון חרות מ-1930 (מרכז תיעוד תל מונד) עולה, כי ב-10 בפברואר 1930 ביקרו את השטחים המיועדים להתיישבות הארגונים בגוש השרון הא"א דוד רופין, בבלי והאדריכל קאופמן בקשר עם קביעת נקודות הבניין. בבקור זה השתתף הח' א. הרצפלד ובאי כח הארגונים: "יזרעאל" הח' גוטקובסקי, "חרות" הח' פבזנר ומגלי, "חקלאי תל אביב" הח' ליזבסקי וקבוץ "הכובש" הח' אובולניק. לאחר בקור על השטחים הביעו הם את הסכמתם לעצם הקניה והאדריכל קאופמן ציין בערך את הנקודות המתאימות להקמת הבניינים.

היקף הקרקעות שנרכש בשלב הראשון היה מוגבל, והיה אחד הגורמים שהשפיעו על התכנון המרחבי של המושבים. קצב רכישת הקרקעות הנוספות בהמשך היה מוגבל אף הוא. למשל, ב-1938 היו לארגון יזרעאל (כפר הס) 1045 דונם ל-80 משפחות, ולארגון תל אביב (עין ורד) 1844 דונם ל-112 משפחות.

העליה על הקרקע וחווה המטעים כמוקד תעסוקה, בטחון וחברה

התחזית הוכחה כנכונה. החווה סיפקה מקור תעסוקה בטוח הכולל זכויות סוציאליות למתיישבים, והמושבים סיפקו כח אדם נחוץ לעבודה החקלאית. החברה העמידה את המיכון שברשותה, בכלל זה מחרשות ה"פאולר", גם לשימוש בקרקעות שיועדו למושבים. "חרות" ו"תל אביב" (עין ורד) עלו על הקרקע בהפרש של שבועות בודדים, "יזרעאל" (כפר הס) עלו ב-1931. תושביהם עבדו יחדיו בחלקות החברה, והעבודה הייתה בסיס להעמקת הקשרים החברתיים בין הישובים.

חלוקת הקרקעות לשלושת הארגונים – "חקלאי" (עין ורד), "יזרעאל" (כפר הס), "חרות". הארכיון הציוני KLM\3670. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

זאת ועוד, אם במקור התכוון מונד ליצור בתל מונד מושבה למתיישבים בני המעמד הבינוני מחו"ל, בסופו של דבר התיישבו בו משפחות פועלים. הדבר יצר בפועל יישוב פועלי ובו אוכלוסייה מגוונת של פקידי החברה למטעי ארץ ישראל, ופועלים מהאזור. בסופו של דבר אלה, וגם תושבים המושבים, עבדו בפרדסי תל מונד, ובסיס זה הביא לשיתוף פעולה פורה.

בגוש תל מונד נוצר אם כן מודל ייחודי: השיתוף שהביא לתמיכה כלכלית ומקומות עבודה בזכות החווה, התפתח למערכת יחסי גומלין עמוקה יותר בין המושבים למושבה.

הכלכלה העברית בארץ ישראל בתרצ"ב

"הישוב הזהיר השנה בכוח הקליטה שלו. לאחר שנתרבה ב-12 אלף נפש, בערך, אין בו בערב תרצ"ג כמעט כל חוסר עבודה. הריבוי היה בשליש אחד, בקירוב, מעודף הילודה על התמותה ובשני שלישים מהעלייה. יודעי דבר מעריכים את הישוב העברי בארץ כיום בלמעלה מ-190 אלף, לעומת 180 אלף נפש ביום המפקד הממשלתי בנובמבר 1931..."

מעריכים את תוספת הרכוש הקרקעי בתרצ"ב שוב ב-25 אלף דונם ומהם החצי לקה"ק. רכישת אדמה קשתה משום:
(א) שבמקום גושי קרקע המרוכזים שעמדו קודם למכירה, עומדים עתה לרשותו של הקונה גושים קטנים ומפוזרים,
(ב) הקשיים בהעברת קרקע הרגילים בארץ מאז ומתמיד,
(ג) שכרעו נפלו בכישלונות השנים הקודמות - החברות הגדולות לקניית קרקעות, וחברות הגונות אחרות לא קמו לפי שעה במקום הקודמות, ותחת זו פשו שוב הסרסורים-הספסרים המהפכים בחררה, ומתחרים זה בזה ומבזבזים את ממון הקונה...
ע"י רכישות קטנות הלך ונתעגל השטח העברי בעמק החוף בין ת"א לחיפה. קרקע שהצמיח זה דורות יכולים דלים של אבטיחים ותורמוס עבר עתה לעיבוד מפרה ולכלכלת עם רב...
הרכישה העברית, ואתה ברכת המים והאינטנסיפיקציה החלה נוטה בשנה זו גם לדרומה של השפלה...

"דבר", 30 בספטמבר 1932.

מקור: עיתונות יהודית היסטורית, הספריה הלאומית

לא הייתה לציונות שנת יסוד נקודות ישוב חדשות כשנה הזאת, שנת היובל לישוב. גם תרפ"א, שנת העלייה לעמק יזרעאל, אינה מגיעה לתרצ"ב לגבי מספר מקומות חדשים שנועדו לישוב ואשר פועלים עליו עליהם לעבוד, לדור וברוב המקרים להשתקע בהם, מספר הנקודות האלה מגיע לעשרים, ורובן על אדמות הקרן הקיימת. רק באחדות מהן הוקמו בניינים, ובשאר - חיים הפועלים בצריפים. בכולן יש בארות מים, כי תחילתה של התיישבות כיום היא חפירת באר. בשבע-עשרה נקודות חדשות התחילה העבודה בנטיעת הדרים, עשר מהן יישובי פועלים, והשאר - יישובי נוטעים בעלי אמצעים, שהפועלים עלו על אדמתם לנטעה כשביל המזמינים.

... עוד מושב עובדים ליד תל מונד נקרא לפי שעה "ארגון חקלאי תל אביב" כיון שחבריו נתארגנו בת"א, ובעיר זו נמצא משרדם. ... יש גם ישובים עם משפחות וילדים וגם בתים בנויים בהן, כגון ארגון חקלאי ת"א, חרות יהודה.

מטעי ההדר... מבין ענפי החקלאות האחרים גדל ועצם השנה משק המטעים לא הייתה עוד בדברי ימי ההדרים בארץ שנת נטיעה כזאת. שטח ההדרים העברי עלה למעלה מ-90 אלף דונם ע"י תוספת הנטיעה של תרצ"ב בשטח 25-30 אלף דונם...
מ-10,000 הפועלים העברים אשר במושבות, רק מיעוט לא גדול עוסק במקצועות שאינם שייכים להדרים."

יחד עם זאת ראוי להזכיר, כי הכתבה מדברת על האזהרות שהושמעו לגבי מונוקולטורה ו"התמכרות להדרים" תוך הזנחת ענפי חקלאות אחרים, בעיקר במושבות.

שיתוף פעולה ארגוני, הקמת מועצה וועד

אברהם הרצפלד עודד את שלושת הארגונים להתאחד לשיתוף פעולה חקלאי כלכלי וחברתי, וזה התבטא בהמשך בהזמנות הדדיות לאספות היישובים.

בהמשך הוקמה על ידי שלושת היישובים "קופת מלווה וחיסכון" – מוסד כלכלי שהיה חיוני לסיוע להתפתחות גוש היישובים, למשל במתן הלוואת לפיתוח פיזי של המשק.

בשנת 1931 הוקמה מועצת פועלים לדאגה לנושאים המשותפים של העובדים. בין 1932 ל-1935 הייתה הגורם היחיד שדאג לצרכי המתיישבים באזור, תוך הכרה רשמית על ידי המוסדות המיישבים. בכלל זה היה ועד שעסק בענייני חינוך, ונפתח בית ספר יסודי משותף ב-1932 (בשנת 1932 עדיין ישבו חלק מהארגונים במחנה הפועלים של חברת מטעי ארץ ישראל).

ב-1935 הוקם ועד גוש תל מונד, ממזכירי שלושת המושבים כפר הס חרות ועין ורד. בשנה זו הוחל בהקמת בית ספר משותף במרכז הגוש. בית ספר של זרם העובדים, בתמיכת לורד מלצ'ט וישראל זיו.

ב-1936 עמד בית הספר ובו שש כיתות ואולם כנסים, ששימש שנים רבות כאולם הציבורי היחיד בכל הגוש.

הקמת המועצה האזורית תל מונד – הדר השרון

ב-1937 עולה דרישה מוועד גוש תל מונד להקים מועצה אזורית. ב-1938 יזמה המחלקה המוניציפלית של ההסתדרות הקמת מועצה מקומית באזור. הסאגה נמשכה שנים רבות, בשל התנגדות משפחות מלצ'ט זיו, בעלות הנכסים וההשפעה הרבה על שלטונות המנדט: הן חששו מתשלומי המיסים שיוטלו עם הקמת רשות מוניציפלית כזאת. בתקופה הארוכה הוסדרו מני הסכמים בנושאי מיסים. בינתיים שימש ועד גוש תל מונד כנציג היישובים כלפי שלטונות המנדט וכלפי המוסדות הלאומיים ומוסדות ההסתדרות.

לאחר לחצים עם מושל מחוז שכם, נחתם לבסוף בספטמבר 1947 הסכם עם בעלי המטעים על הקמת המועצה. לאחר הקמת מדינת ישראל הוחלט להקים את המועצה האזורית, אולם ההכרזה התעכבה עד ינואר 1950. למועצה הועברו הזכויות והחובות של ועד הגוש. במועצה הייתה שותפות של המושבה תל מונד עם המושבים הוותיקים שהורחבו והמושבים החדשים בגוש: עין שריד, פורת ועזריאל.

אירוע הכרזת הקמת המועצה האזורית הדר השרון. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

מקור: דבר, 25 בדצמבר 1931

הפרדת רשויות

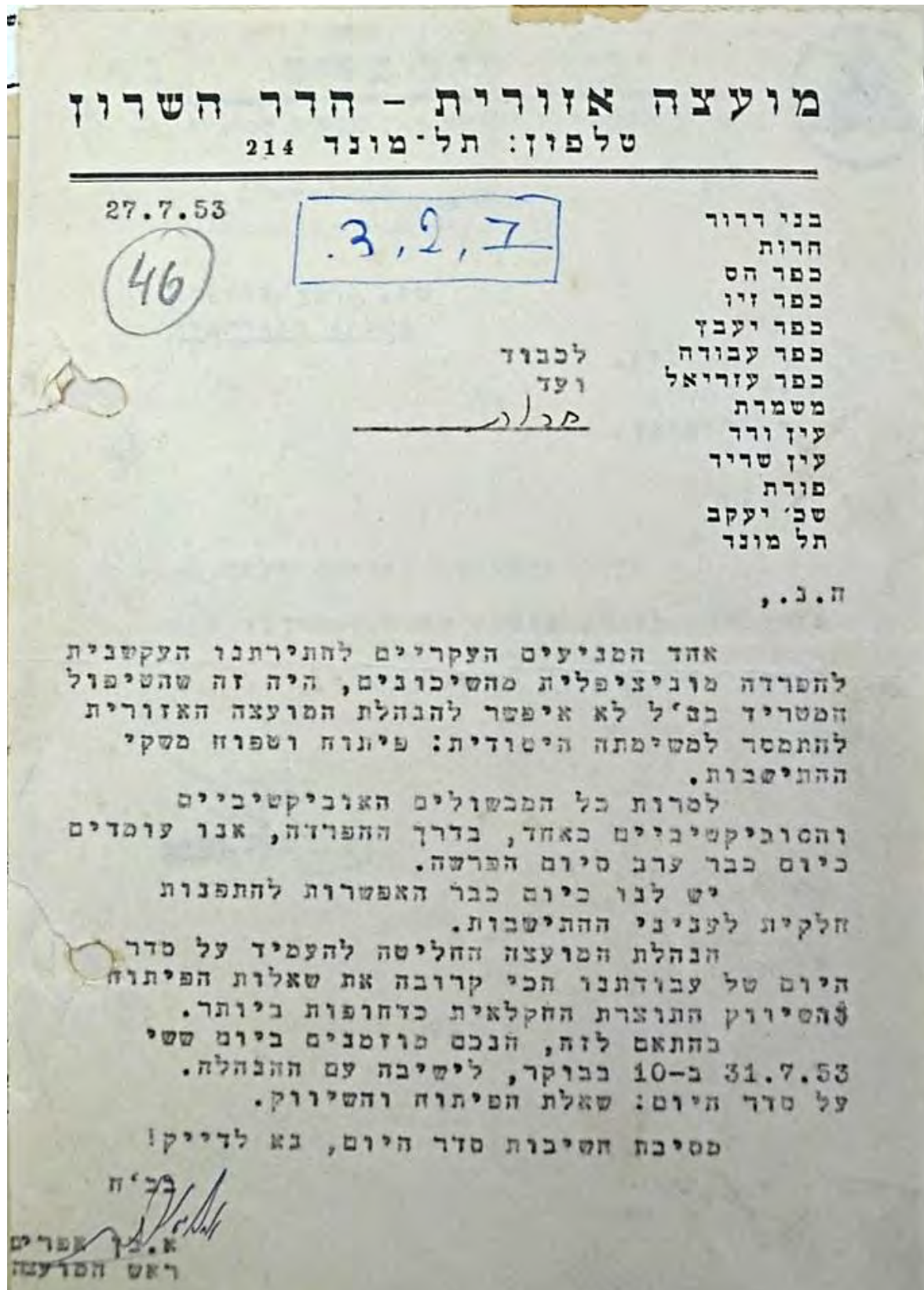
בשנות החמישים החלו לצוץ מאבקים על תנאי שירותים, חלוקת רכוש ושטח, בעיקר סביב השיכונים החדשים שנבנו בתל מונד: "אחד המניעים העיקריים לחתירתנו העקשנית להפרדה מוניציפלית מהשיכונים, היה זה שהטיפול המטריד בנ"ל לא איפשר להנהלת המועצה האזורית להתמסר למשימתה היסודית: פיתוח וטיפול משקי התיישבות" כתב ראש המועצה לוועדי היישובים ב-27 ביולי 1953.

ביוני 1954, לאחר מאבק ממושך, הופרדה תל מונד לרשות נפרדת. הפרדת הרשויות תרמה לכך שתושבי תל מונד והשכונות יכלו להתחיל לפתח את יישובם ולנהל את ענייניהם בעצמם, בנפרד מהתנהלות היישובים הכפריים באזור, אך למעשה, כך הקיץ הקץ על שיתוף הפעולה של כלל גוש ישובי תל מונד. הדבר הביא בין השאר להפרדה אכזרית משהו בבית הספר הממלכתי האזורי, לשני בתי ספר נפרדים באותו השטח ב-1959.

איחוד רשויות

בשנת 1951 הוקמה מועצה אזורית השרון הצפוני. בשנת 1967 עולה לראשונה רעיון האיחוד בין המועצות הדר השרון והשרון הצפוני. האיחוד מתבצע בשנת 1984 ונולדת המועצה האזורית לב השרון. בשנת 1988 הוסרו המחיצות בבית הספר המשותף בתל מונד, ותלמידי תל מונד והמושבים חזרו ללמוד יחד.

ותיקי מרכז התיעוד מספרים, כי בעת ההפרדות מתל מונד, הייתה מחלוקת אפילו על מיקום משרדי המועצה המקומית החדשה. המועצה המקומית דרשה שני חדרים בתוך מבנה המועצה האזורית, אך זו סירבה. רק לאחר התערבותו של מנהל המחוז במשרד הפנים הוקצבו למועצה המקומית שני חדרים במבנה המועצה האזורית.

מכתב ראש המועצה על "החתימה העקשנית" ל"הפרדה מוניציפלית מהשיכונים". מקור: מרכז תיעוד תל מונד

קריאה נואשת

על רקע צמצום הרווחיות בענף הפרדסנות, ותחילתו של שפל במשק היהודי בארץ ישראל, בולטת קריאה נואשת זו של חבר כפר הס, להקל את עול החובות של החברים, על רקע הקשיים של חברי ישובי הגוש. הטור פורסם בעיתון דבר, ב-7 במאי 1935.

מכתב גלוי

לועד הפועל של ההסתדרות,
למדכו החקלאי, להנהלת הסוכנות

ולהוי ידוע: פועלים אלה, שלפני 10—15 שנים הלכו להכשרה לגליל ליתר המושבות, מתוך משאת הנפש להיות עובדי אדמה, פועלים אלה שלא הלכו עד עתה לעיר ליהנות מ„הפרוס-פריטי“, אלא המשיכו את קו חייהם בכפר — פועלים שכירים אצל אחד יום ביום, ועובדים אצל עצמם בין זעריים — לפועלים אלה אין עכשיו אפילו לאן ללכת. כי את מיטב תייהם יבוחותיהם וחוו לרהר.

המוצא האחד והיחיד והרחוק — עולה נמרצת של המוסדות הנ"ל לה- שגת הלוואה לגוש הנסודות הזה, הלו- אה לבנין המשק בריבית נמוכה ובתש- לומים ארוכים יותר.

ישמשו השורות המעטות האלו, אוהרה לכל אשר לך חרד לגורל הגיש הזה, לגורל עובדים ומשפחותיהם. פן אחרו את המועד.

נפר הם.

להוי ידוע לכם, שכפר הס ויתר נסודות העובדים שבסביבת תל-מונד, הגיעו עד עברי פי-פחת. הלך רוח של עזיבה אחז את כל חברי הגוש. לאחר התאחוות בצפרנים ממש במשך שני- תיים, עומדים כיום מוסדות הצבור הארגוניים והחננוכיים להיסגר. הילדים כבר נשלחים לבתייהם מאי יכולת לסלק חובות. החברים אינם יכולים לעמוד בהתחייבותיהם, כי פועלי שכירי יום הם בחקלאות, עם שכר עבודה של 250 מיל ליום וחוסר עבודה בחורף, בלי משק עזר, ואין בלוחם לפרנס את משפחתם אלא בדוחק ובקושי. מלבד זה הסתבכו בחובות לצרכים ראשונים של בנין הנסודה, להקמת צריף לדירה וגדר ומים, ועל כולם — לנטיעת חל- קת עצי הדר. וכל זה בלי מקור הכנה סה. והמאמץ הזה שמדימים אותו כל הימים לנס, פלא ההתישבות באמצ- עים עצמיים — ליתר דיוק: בלי אמצ- צעים עצמיים — מתחיל לתת את תו- צאותיו. במקום הפלא — מופיע הבנק הנוגש, ומחוסר יכולת לעמוד בתש- לומים קופץ בדרך הטבע שער הריבית מ-8% ל-10% ול-15%, והנה אנו רואים פתאום שדופק הנסודות הולך וחלש, ועור מעט ויעמוד.

דבר, 7 במאי 1935

קרב טירה 13.5.1948

לקראת תום תקופת המנדט הוחל בבצוע "תכנית ד'" שמטרתה כבוש יעדים אסטרטגיים והשתלטות על מתקנים חיוניים להבטחת המדינה שבדרך.

במסגרת זו הוטל על חטיבת אלכסנדרוני
לכבוש את כפר-סבא הערבית. כחלק מהמבצע
נשלחו שלש כתות פל"מ (פלוגות מקומיות)
וחיילי החטיבה, למשימות הטרדה וחסימה
בכפר טירה.

תוך כדי התקדמות, באור יום, לכוון הכפר, הגיעו הלוחמים עד משוכות הצבר והתפרשו בין הבוסתנים. כשהתברר ששקט שורר סביב התקבל הרושם שהכפר נטוש. הוחלט לנסות לכבוש. הכח שהחל לנוע לעבר הכפר נלכד בשטח פתוח כשהוא חשוף לאש תופת. עשרות מהלוחמים נהרגו ובפצעו. מעט מהלוחמים ששרדו סווגו לעת ערב לכפר הס.

בקרב טירה, שהתחולל ערב הקמת המדינה, הותיר אחריו פצע פתוח וכאב עמוק בקרב תושבי נוש-תל-מונד.

אזור גוש תל מונד היה אזור ספר. טרום הקמת המדינה ידע האזור מדי פעם חיכוכים עם כפרי הסביבה. במלחמת העצמאות, השתנו פני הדברים, אם כי במחיר כבד - קרב טירה שהתחולל ערב הקמת המדינה, עלה בעשרות הרוגים ופצועים והותיר פצע פתוח וכאב עמוק בקרב תושבי גוש תל מונד.

מהלכי מלחמת העצמאות

20 אפריל 1948 - כיבוש כפר מסכה.

קרב א-טירה - 13 במאי 1948 - כוח חיילי חטיבת אלכסנדרוני
ובני מושבים מהאזור, יצא מכפר הס להתקפה על א(ל)טירה.

הכפר נראה נטוש אך הכוח ספג אש אויב ורבים נהרגו.

30 במאי 1948 - מבצע שמחה של כוח מחטיבת אלכסנדרוני -

לא הצליח לכבוש, נהרגו שני חיילים, הנעדרים עוד עצם היום

הזה.

מאי 1948 - נכנסו כוחות עראקיים לשרון, תפסו עמדות

בכפרים, רמת הכובש היה בקו האש.

ינואר 1949 - קרבות על המשלטים.

מרץ 1949 – מתחילות שיחות הסכם שביתת נשק עם

הירדנים, ההסכם נחתם ב-3 באפריל 1949.

מאי 1949 - הלגיון הירדני מפנה עמדותיו בשרון וצהל נכנס

לשטח.

סיפור קרב טירה. מקור: מוזיאון מרכז תיעוד תל מונד

תיארוך: יולי 1929 חלק מערבי, יולי 1930 חלק מזרחי

מוציא לאור: Survey of Palestine

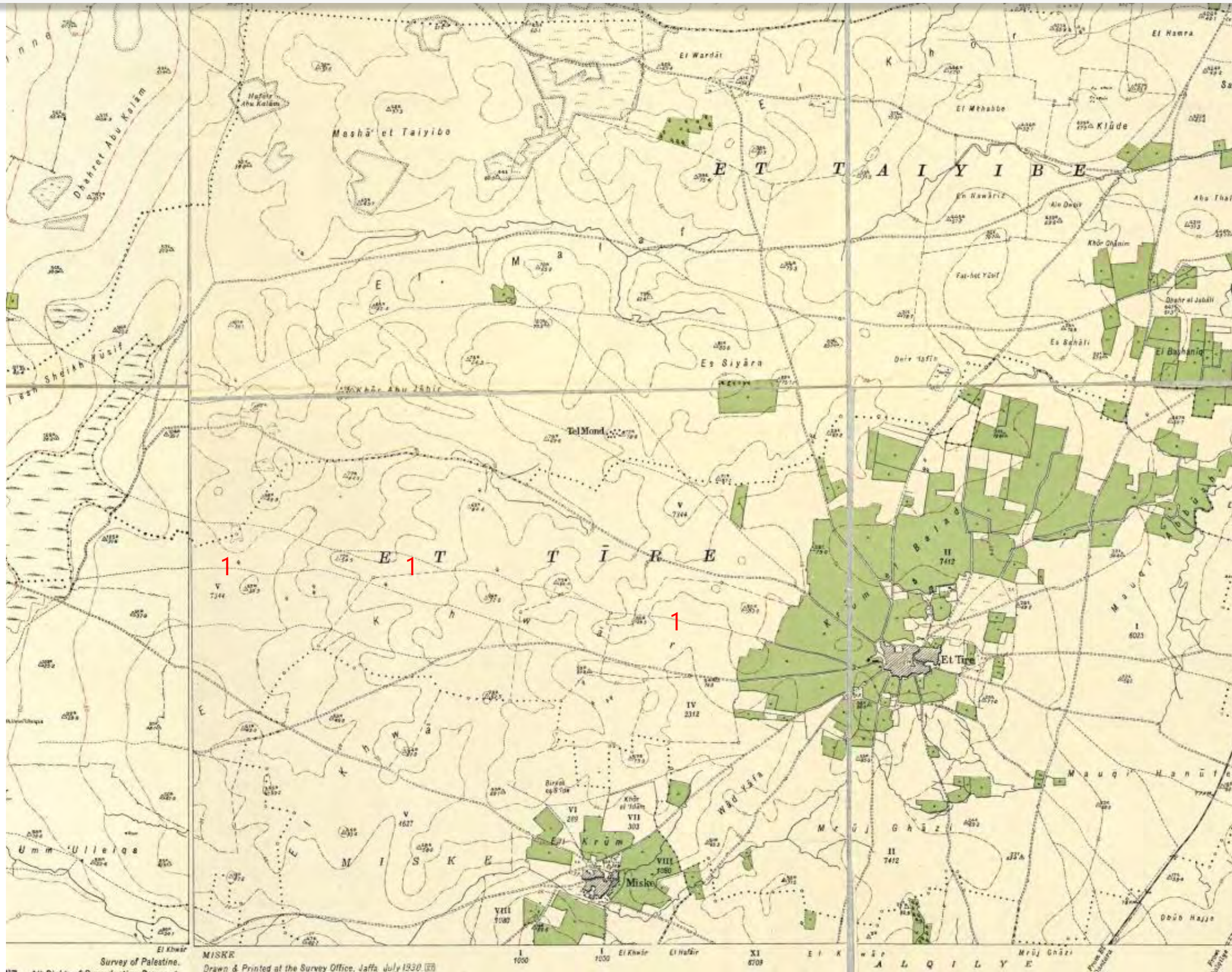
מקור: אוסף מפות גיא שחר

קנה מידה: אתר Series Topocadastral 1:20,000

גיליון: BIRKET RAMADAN sheet 13-18 + ET TIRE sheet 14-18

סט המפות להלן מאפשר
לצפות בהתפתחות גוש תל
מונד ברזולוציה טובה יותר.

במפה זו ניתן לראות תוואי של
דרך היסטורית שעברה
מא(ל)טירה אל אזור ואדי
פאליק, שם היו מעבדים תושבי
הכפר חלקות חקלאיות [1].

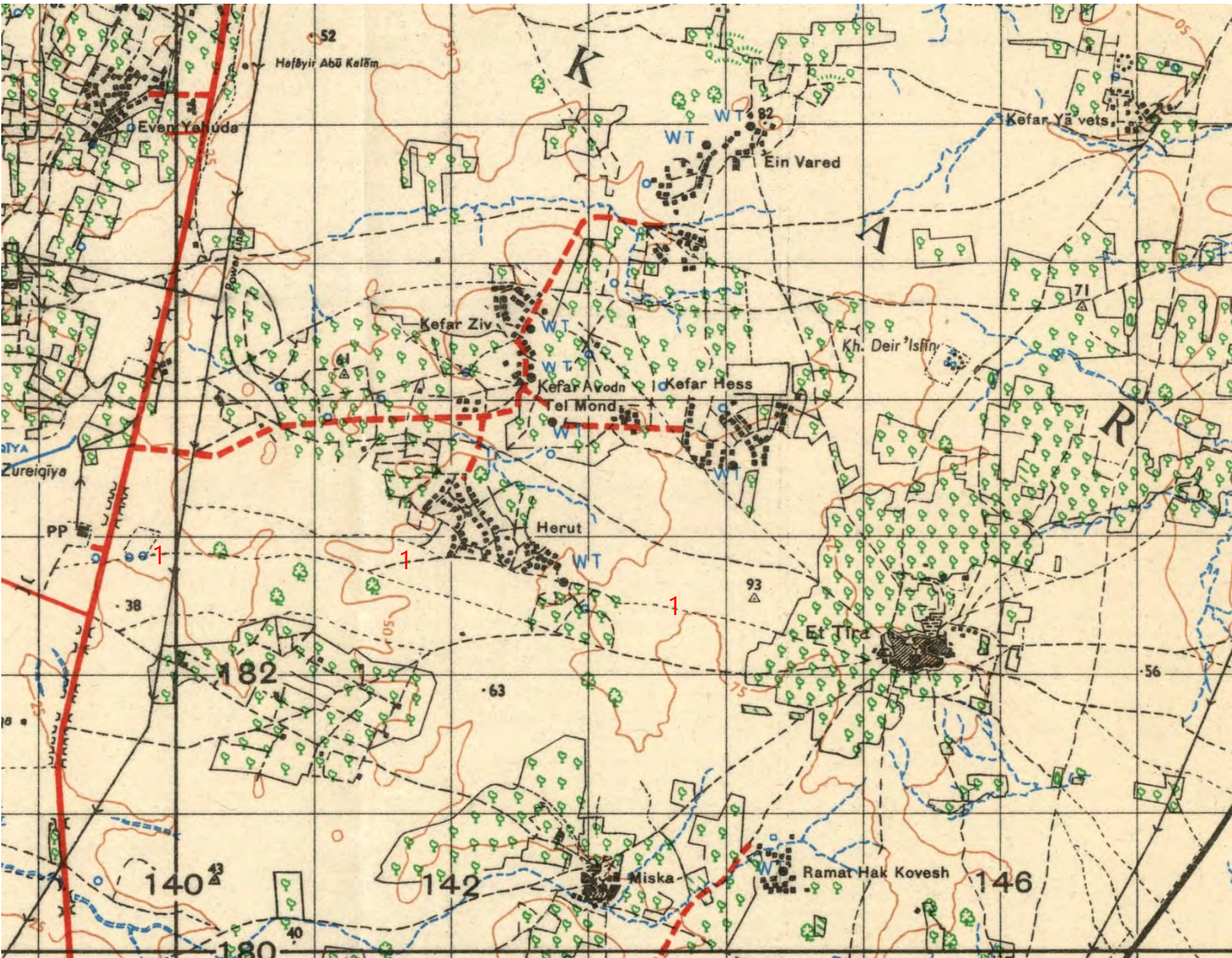
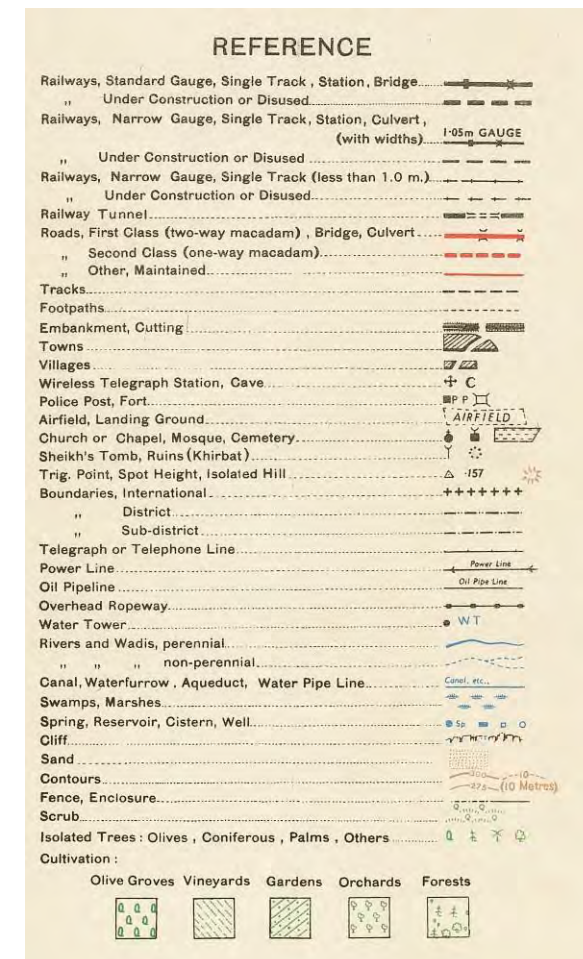
תיארוך: עדכונים מצילומי אוויר 1944-1945. הוצאה לאור והדפסה מאי-יוני 1946

מוציא לאור: No. I Base Survey Drawing and Photo Process Office, 512 Field Survey Coy. R.E.
מקור: הספרייה הלאומית, אוסף ערן לאור

קנה מידה: 1:50,000

גיליון: LEVANT 50.F.24 ET TIRA

מושב חרות התפתח, כמו גם שטחי הפרדסים סביבו.
 ניתן לראות את הדרך ההיסטורית מא(ל)טירה לוואדי פאליק התוחמת את המושב מדרום [1]. תושבי חרות קראו לה "המתרוכה", על שם מונח מהחוק העות'מני שמתייחס לקרקעות בשימוש הציבורי, בהן דרכים.

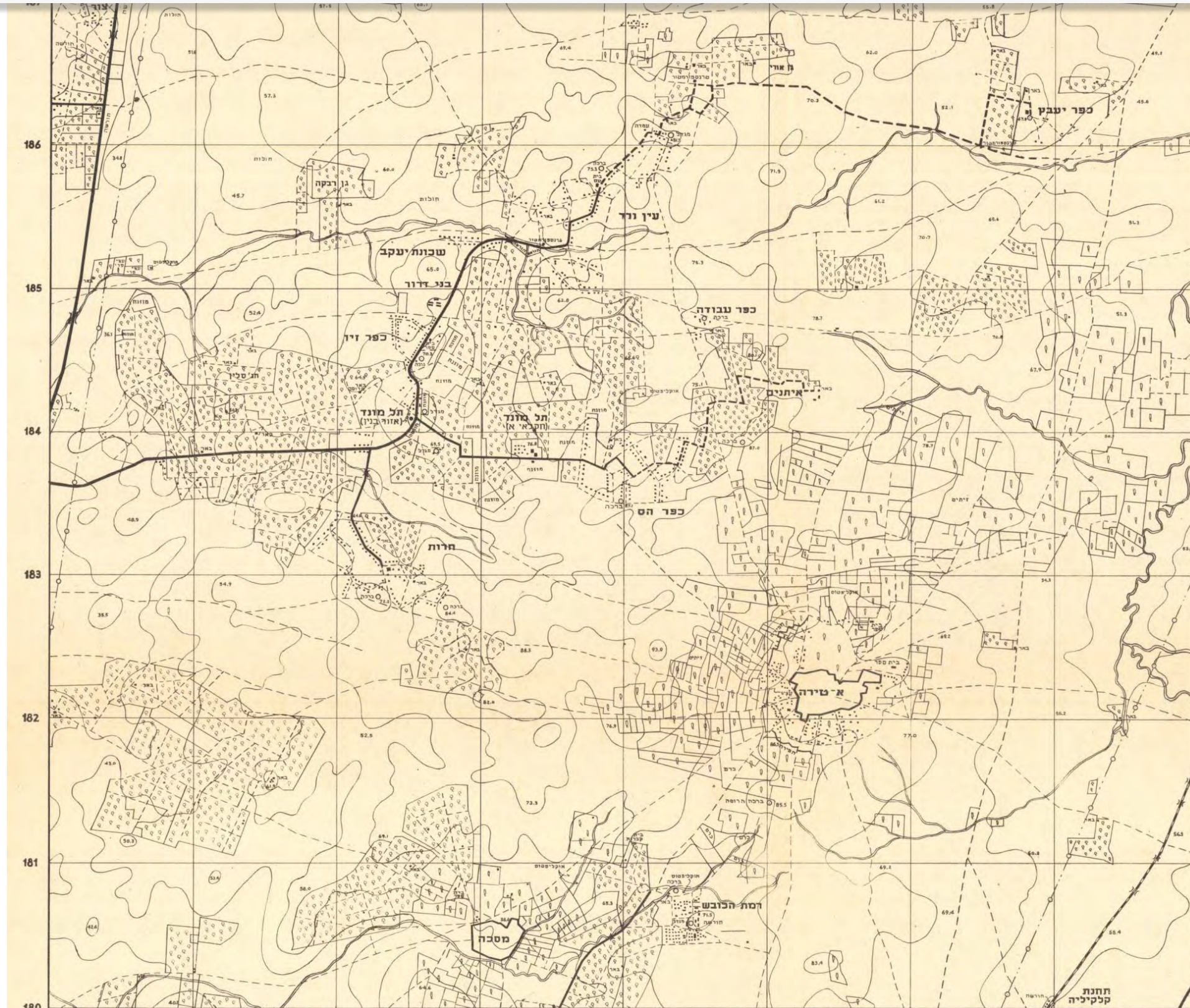
תיארוך: ינואר 1948 מיפוי על בסיס צילומי אוויר של חיל התעופה הבריטי. עדכונים עד מאי 1948 על ידי מדידות קרקע וצילומים בודדים של חיל התעופה הישראלי

מוציא לאור: Survey of Palestine

מקור: הספרייה הלאומית, אוסף ערן לאור

קנה מידה: 1:20,000

גיליון: 14-18 א-טירה, מחוז השומרון נפת טולכרם

	פרדס
	מטע אחר
	גדר, גדר חיה או שדרה
	ברכה או מגדל מים
	בנינים בודדים
	נחל או ודי גדול
	תעלת נקוז
	קוי גבה כל 10 מ'
	נקודת קבע
	גשור או מעביר מים
	כביש אספלט
	דרך בשמוש רב
	שביל בשמוש מועט
	רכבת
	קו מתח גבה

תיארוך: ספטמבר 1955 עיבוד ושרטוט, אוקטובר 1956 הדפסה

קנה מידה: 1:20,000

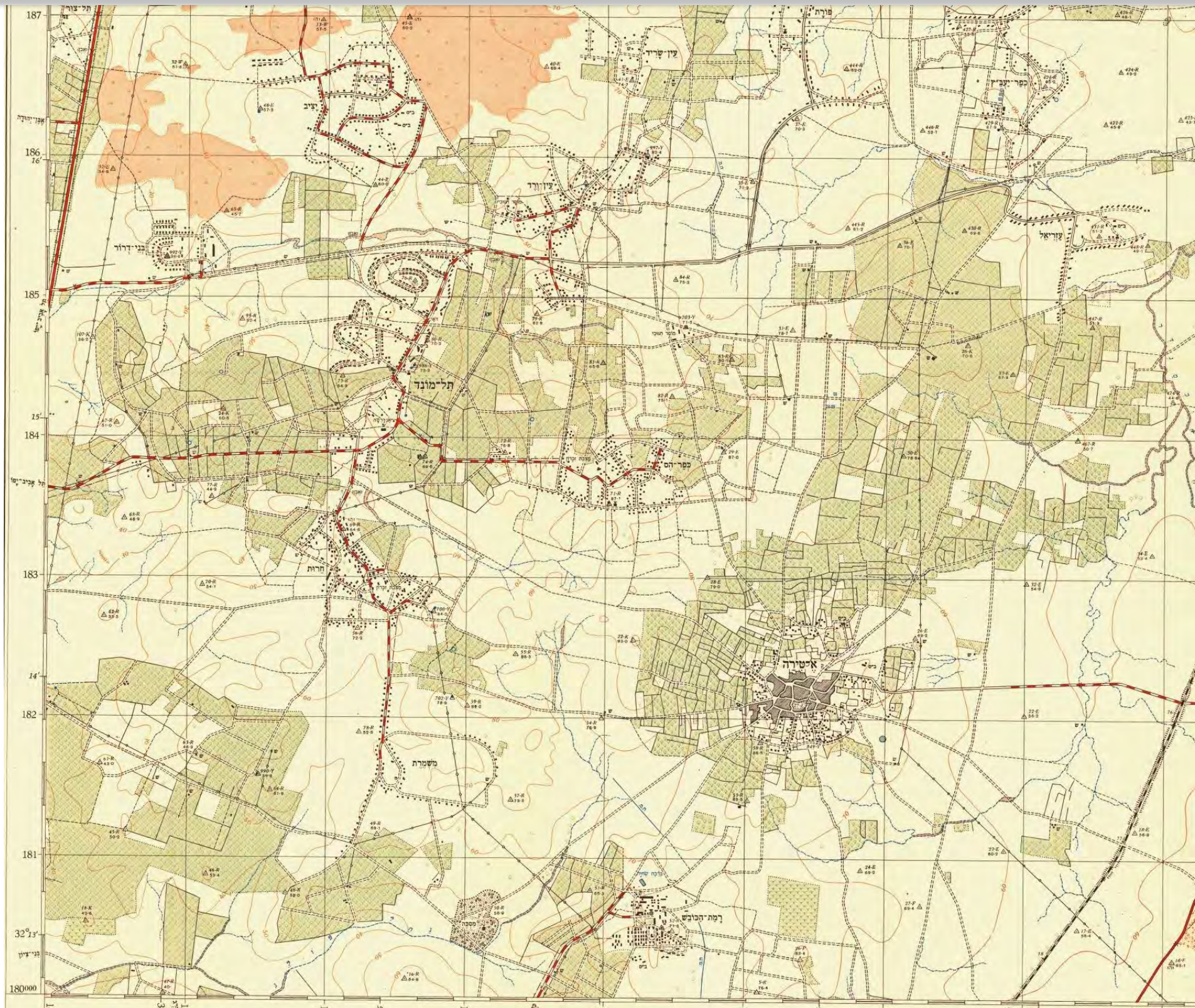
גיליון: 14-18 תל מונד

מוציא לאור: מחלקת המדידות ישראל

מקור: הספרייה הלאומית, אוסף ערן לאור

במפה זו והבאות שאחריה, שימו לב לגידול בשטחים החקלאיים המעובדים, בעיקר לפרדסים, ולאחר מכן להתדלדלותו.

במפה זו נראים שטחי הפרדסים הגדולים סביב תל מונד. פרדסי חרות דומיננטיים בעיקר סביב החלק הצפוני של היישוב. האדמות סביב חלקו הדרומי של היישוב סופחו ליישוב רק לאחר קום המדינה, וככל הנראה הפרדסים טרם התפתחו.

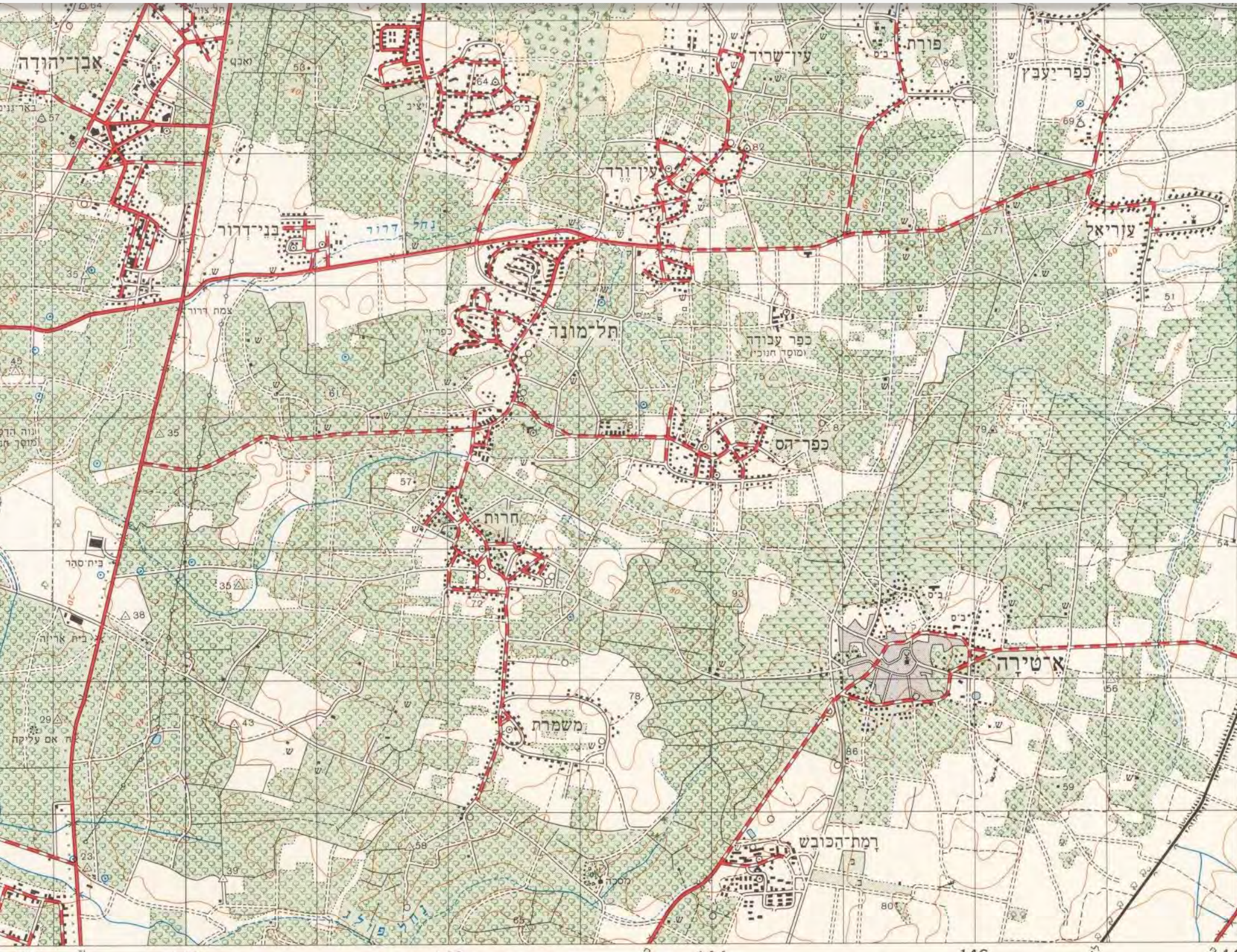
תיארוך: ספטמבר 1966 עיבוד ושרטוט, יולי 1967 תיקון חלקי, מרץ 1969 הדפסה

מוציא לאור: מחלקת המדידות ישראל

קנה מידה: 1:50,000

גיליון: III-5 נתניה

מקור: הספרייה הלאומית, אוסף ערן לאור

לקראת סוף שנות
השישים נראית עלייה
דרמטית בכיסוי הפרדסים
סביב תל מונד ויישובי
הגוש – עין ורד, כפר הס
וחרות, כמו גם במשמרת.

בתקופה זו כבר קיבל
האזור את תבנית נוף
המורשת האופיינית לו –
חלקות הפרדסים
ה"מטיילות" על הגבעות
בין היישובים.

תיארוך: 1998 עדכון פרטים חלקי, ינואר 1999 הדפסה

קנה מידה: 1:50,000

מוציא לאור: המרכז למיפוי ישראל

גיליון: טיולים וסימון שבילים – השרון ומערב השומרון מס' 7

מקור: אוסף מפות גיא שחר

סוף שנות התשעים, ועל
פי מיופי זה נראית
תקופת שיא בשטחי
הפרדסים.

תיארוך: נצפה 2 באוגוסט 2022

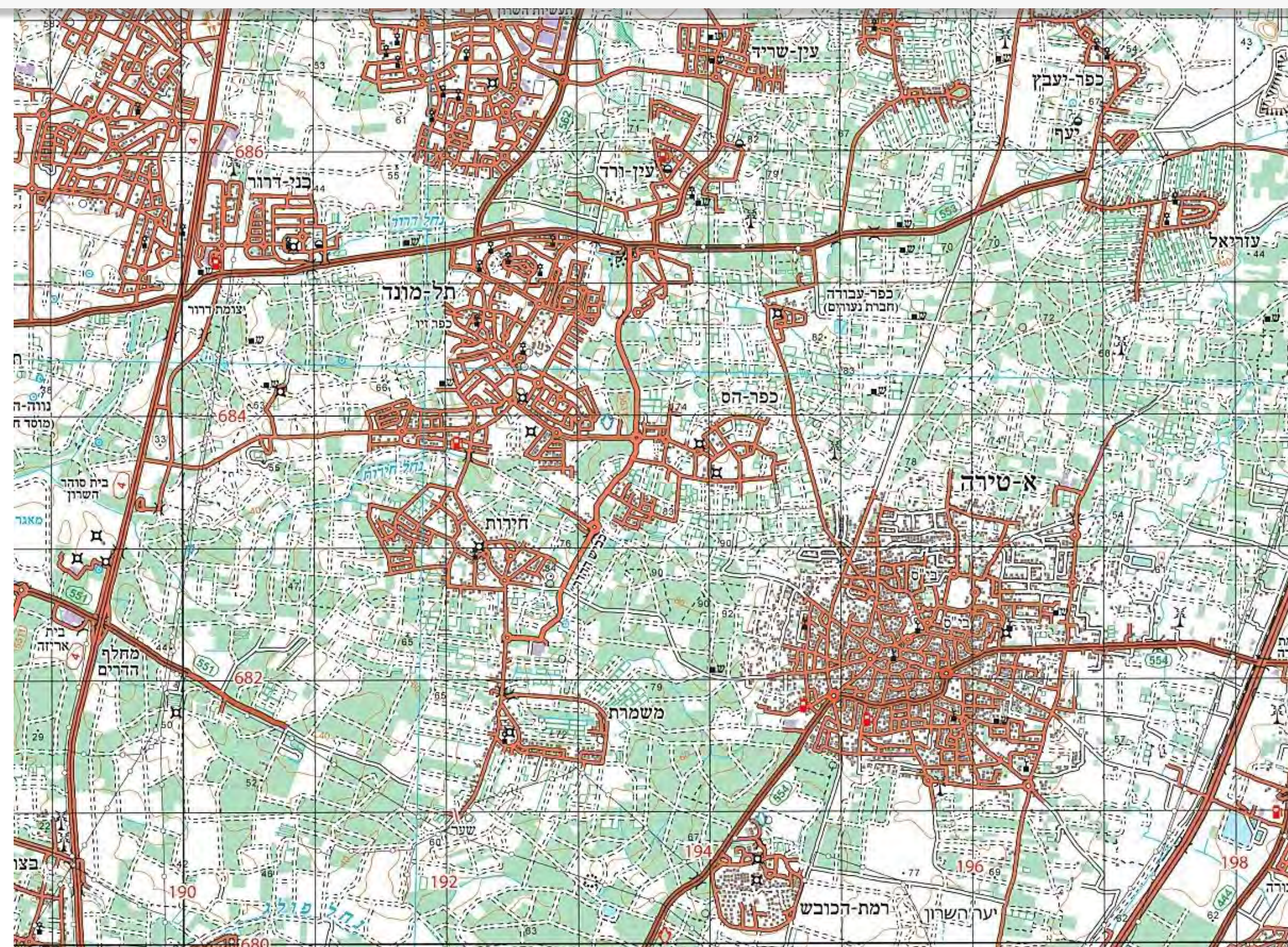
מוציא לאור: המרכז למיפוי ישראל

מקור: אתר עמוד ענן amudanan.co.il

קנה מידה: 1:50,000

גיליון: (קומפילציה דיגיטלית)

מפה בת ימינו משקפת
התדלדלות בשטחי
הפרדסים. ניתן לראות
"חללים" רבים במה
שהיה פעם רצף חלקות
הזרים.

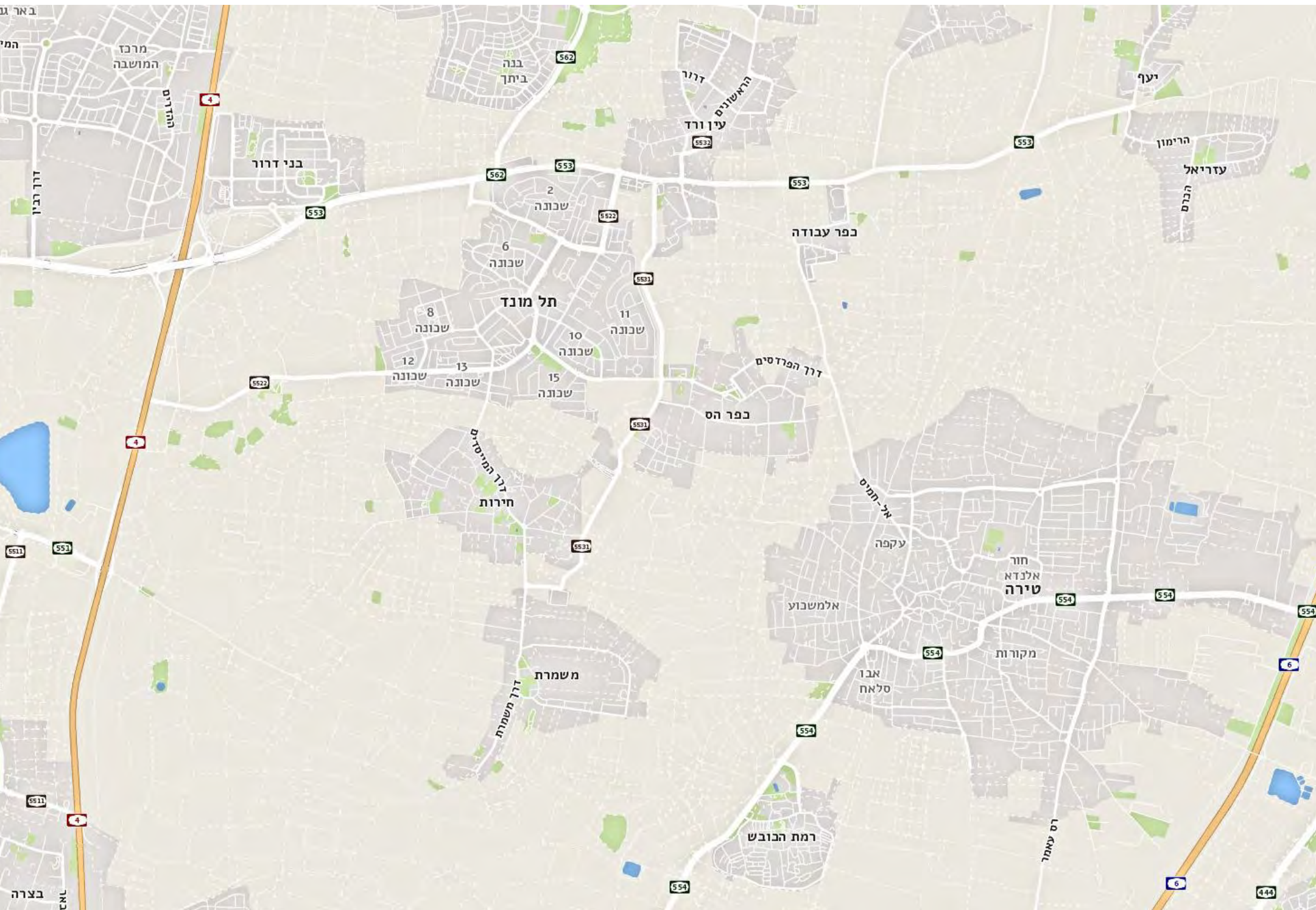
תיארוך: נצפה 1 באוגוסט 2022

מוציא לאור: המרכז למיפוי ישראל

מקור: אתר govmap.il

קנה מידה: (קומפילציה דיגיטלית)

גיליון: (קומפילציה דיגיטלית)

תיארוך: נצפה יולי 2022

מוציא לאור: המרכז למיפוי ישראל

מקור: אתר govmap.gov.il

קנה מידה: (קומפילציה דיגיטלית)

גיליון: מפת גושים (קומפילציה דיגיטלית)

מפת גושים של האזור

1925

פגישות פעילים להקמת התיישבות קואופרטיבית והשתתפות בקניית קרקע לטובת הקק"ל. על החבר יצחק מגלי מוטלת הכנת תכנית התיישבותית וריכוז חברים.

1927

התארגנות של קבוצות פועלים מכל רחבי הארץ למטרת הקמת ישוב חקלאי שיהיה מבוסס על העקרונות הבאים: התיישבות על אדמת הלאום, עבודה עצמית, עזרה הדדית ושיווק מאורגן.

1928

27.01.1928 - מתקבלת פה אחד ההחלטה לקרוא לארגון ולמושב המיועד "חרות".

חברי הארגון אשר ברובם פועלים שכירים בפרדסי המושבות מבקשים להקים את המושב "באזור המטעים" בשרון, אשר עומד להתפתח בעקבות רכישות קרקע ונטיעת פרדסים על ידי הלורד מונד וחברת מטעי ארץ ישראל. חברי ארגון חרות אוספים כספים ומעבירים אותם ליהושע חנקין "נציג הכשרת הישוב" על מנת שירכוש קרקע עבורם. בכסף זה נרכשים כ-1425 דונם ונמסרים לקרן הקיימת עבור מושב חרות. ארגון חרות מקים משתלת הדלים בכפר סבא על מנת שבעת העלייה על הקרקע יהיו כבר בידיהם שתילים מוכנים לנטיעת הפרדסים.

שלושת הארגונים: "חרות", "יזרעאל" (כפר הס), "ארגון חקלאי תל-אביב" (עין ורד) מתארגנים לפעילות משותפת כהכנה להתיישבות ב"גוש המטעים".

1929

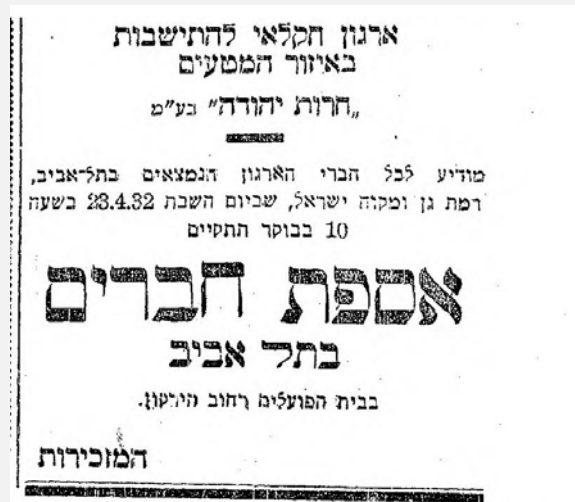
המושבה תל-מונד עולה על הקרקע ומתחילה נטיעת הפרדסים. פועלים וביניהם חברי חרות משתתפים בעבודות הנטיעה ומתגוררים במחנה הפועלים המשותף במושבה.

1930

העלייה על הקרקע בחרות והחריש הראשון. מוקם צריף מרכזי למגורים, וצריף לבהמות העבודה. החיים בקומונה והמטבח משותף לחברים אשר בשטח. המושב החדש נקרא ע"י המוסדות המיישבים - "חרות יהודה" כי באותה עת מלאו 1800 שנים למרד בר כוכבא, והכיתוב על המטבעות מאותה תקופה היה "חרות יהודה".

1932

החיים במחנה עדיין בקומונה, נחפרת "באר שכטה" ראשונה, אנשי המשתלה מכפר סבא מגיעים עם הצריפים והשתילים ומתחילה נטיעת הפרדסים. האדריכל ריכרד קאופמן מתחיל לעבוד על תכנית המושב, החלוקה למגרשים, הדרכים ומוסדות הציבור. חדר אחד בצריף הכללי מוסב לגן ילדים.

דבר 22 באפריל 1932

1933

נערכת הגרלת המגרשים. ראשוני החברים עוברים לחלקתם ומקימים שם את צריפי מגוריהם ואת הרפתות - המוקמות לרוב במבני בלוקים או בטון. מוקם "המרכז המסחרי" - צריף גדול שמשמש כצרכנייה, כמכון להכנת מספוא לבעלי חיים ומחלבה לקבלת ומשלוח החלב.

1934

נבנית בריכת מים ראשונה ונבנה גן ילדים ומרפאה, כולם בטון יצוק להגנה מפני יריות.

1935

נטיעת הגוש השני של הפרדסים במזרח המושב. שיטפונות בחרות, חלק מהמטעים הצעירים נקברים תחת הסחף.

1936

מתחילים לקטוף ולשווק פירות הדר ראשונים לתנובה אקספורט. פריצת המאורעות - "המרד הערבי", יריות, חבלות, הצתות וגנבות ע"י ערביי הסביבה. החברים שומרים בלילות על הנפש והרכוש, נבנות עמדות הגנה בגבול המושב ונמתחים גדרות תיל. הצריף ששימש למגורים במחנה חרות מועבר למרכז המושב ומשמש מעתה כבית התרבות וכבית כנסת, ובחורף לבית אריזה. משלוח פרות משובחות מגיע מהולנד ומחולק למשקי חברים.

1937

נבנית בריכת מים נוספת המשמשת גם כעמדת תצפית והגנה.

1938

14 חברי ארגון "הדרום" מצטרפים לחרות, המושב מתרחב מזרחה. מתגלים מוקשים בדרך המקשרת את המושב לתל מונד. נבנה הגשר מעל נחל חרות ונסלל כביש הכניסה למושב תוך עימות עם ערביי הסביבה. מקציבים סכום מיוחד לקניית רדיו שישמש את חברי המושב ויוצב בצריף התרבות. גניבה ראשונה של פרה בחרות ובגוש תל מונד. העקבות מובילים לטירה, המשטרה הבריטית חוששת להמשיך בחיפוש.

מאורעות 1936-1939

הישובים התארגנו להגנה על ידי הבאת מקלעים מפולין ותחמושת. בתל מונד התארגנה קבוצה ניידת להגשת עזרה בעת הצורך מצוידת במכונת ירייה אוסטרית. בלחץ הסוכנות היהודית על הממשלה הבריטית הוקמו כוחות הנוטרים העבריים. אלה צוידו בכלי נשק בריטיים ובהמשך איטלקיים טובים יותר. אזרחי הישובים יכלו לשאת נשק. במקביל ההגנה רכשה כמויות נשק גדולות, ובישובים הוקמו סליקים, בעיקר רימוני יד וכמויות גדולות של תחמושת. היו סליקים נגישים יומיומית וסליקים עמוקים לאחסון ציוד לטווח ארוך לשעת מלחמה. הסליקים הורכבו מצינורות של 10 אינץ'. תושבי היישוב היו אחראים על הסליקים לאחר הכשרה של ההגנה בג'וערה.

דבר 3 בנובמבר 1937

אחרי יריות שנורו על חרות, סגן מושל המחוז הודיע לאנשי הכפר טירה על הטלת קנס קיבוצי, כשאם לא יעמדו בדד ליון יאלצו למסור תושבים מצויידיים בנשק והקנס ייגבה בכוח.

דבר 19-20 ביוני 1938

ב-12 בדיוק פתחו בהתקפה חזקה על מושב חרות, מכמה צדדים. היריות נמשכו למעלה משעה. הנוטרים השיבו אש. ירו כנראה אלה שהציתו, בשוכם בדרך לכפר טירה.

המושב מילא דו"ח נזקי מאורעות

1936. הדו"ח ציין נזק של עקירת 46 עצי פרי הדר בני 3 שנים. בתאריך 28 במאי 1936 ו-1 ביוני 1936. התלונה הוגשה ב-27 ביולי 1936. בממשלה העריכה את הנזק ב-2 ביוני 1936. סכום הערכת הנזק ע"י מושב היה 11.5 לא"י.

צוין בטופס שהרכוש היה מבוטח

במשרד לביטוח של העובדים

ונכסיהם.

הארכיון הציוני S103/458.

קנס קיבוצי על קאקוז וטירה

נודע לנו, כי לרגל היריות שנורו אל בשבוע שעבר ביקר סגן מושל המחוז קבוצת "גורדוניה" בהדרה, — ביקר ביום א' סגן מושל המחוז בכפר קאד (אשר עקבות הירורים הוליכו לשם) והודיע שהממשלה תטילה על הכפר קנס קיבוצי של 100 לירות. שך שלושה ימים 150 לירות עליהם להמציא 5 מבני הכפר עם 5 רובים, ואם לא ייגבה הקנס בכוח. אחרי היריות שנורו אל מושב חרות

התקפה חזקה על מושב חרות הותקף פרדס דיסקין ליד כפר מיסקי

אמש ב-11.15 נראתה פתאום אש חדש והכלבים התחילו פהאום לנבנות קה מצד כביש הצפון (כביש תל-אביב-חשומר רץ אל הבית בו גרים 8 פועלים

צפריר כרמלי ויענקלה ריטוב על רקע פרדסים צעירים ובתי המושב.
מקור: מרכז תיעוד תל מונד

לקראת סוף העשור הראשון
למושב חל שיפור כלכלי. הפרדסים
החלו להניב והשיפור במצב המים
אפשר הגדלת שטחי הירקות.
נרשמו הצלחות בגידול בוטנים
ותפוחי אדמה. ולא פחות חשוב,
הישוב היהודי החל להעדיף את
התוצרת העברית, והתחרות מצד
התוצרת הערבית הזולה פחתה.

1939

חרות בתום עשור ראשון
מונה 90 משפחות שהן 345 נפש.

1940

שנות הארבעים נפתחות במצוקת קרקע של תושבי המושב.

במכתב לקרן הקיימת ב-12 בינואר 1940 כותב המושב: "כידוע לכם, סובל המושב שלנו כל השנים
מחוסר קרקע, שעד כה זה מתבטא ב-11 דונם לחבר, שמזה 6 דונם נטועים עצי הדר.
במצב זה אין לנו שום אפשרות לפתח ענפים אחרים ולהוציא את מחיתנו מהמשק, מצבנו עוד החמיר
יותר בשנים האחרונות בקשר עם המשבר בענף ההדרים ועם חוסר העבודה המוחלט שהשתרר
בסביבתנו והננו מוכרחים והתבסס רק על המשק...". התושבים מבקשים לרכוש עבורם קרקע הגובלת
עם אדמת המושב.
שנה לאחר מכן מתברר שעדיין נמשך מו"מ לרכישת קרקעות, וממכתב לקרן הקיימת עולה שנמתחה
ביקורת על שימוש ב"סרסורים שונים" לתיווך רכישת הקרקעות.
מקור: ארכיון מרכז תיעוד תל מונד

נרכש צריף ממשפחה שעברה לבית קבע אשר ישמש מעתה כמועדון לנוער.
סביב צריף מועדון הנוער מוקמים מתקני ספורט וניטעים עצי נוי.

בפברואר 1938 הגיעה למושב ועדה להערכת חלקות
מטעם המרכז החקלאי, בהתאם למכתב מיום 23 בינואר
1938. חברי הוועדה ביקרו את החלקות לפי ועד מושב
חרות בנוכחות חברי הוועד, ונתנו הערכה למצב
החלקות.

מהדו"ח שפירט מצב של 27 חלקות בנות 4 / 6 דונם
עולה תמונה לא מזהירה: חלקות רבות היו במצב מוזנח,
לא טוב או בינוני, ורק מעטות במצב טוב. חלקות במצב
רע הוערכו ב-30 לא"י, בעוד שחלקות במצב טוב הוערכו
ב-140 לא"י.

הארכיון הציוני KKL5/10037

מספר המתיישבים: 80 (מהם 8 מחוץ למקום, מעבדים
רק את הפרדסים). לכל מתיישב: 3 דונם מגרש. 6 דונם
פרדס נטוע. ל-11 מתיישבים רק 3 דונם נטועים. כמו כן
קיימות 14 חלקות נטועות, כל אחת 6 דונם פרדס,
בשביל מתיישבים שעזבו את המקום. הפרדסים עובדו
על חשבון הכפר, אבל נמצאים במצב רע.
לגבי המגרש והרפת, הדו"ח מציין שהיות שגודלו 3 דונם,
אחרי ניכוי 1 דונם לבניינים, חצרות וגינת ירק ועצי פרי,
נשאר לשימוש חקלאי שטח נטוע של לא יותר מ-2 דונם.
בתנאים אלה ממליץ הדו"ח לא להחזיק פרה, אלא לנצל
את המגרש לירקות להספקת הבית ולשוק עפ"י תכנית.
הדו"ח רואה בלול ענף חשוב שצריך לפתחו.
ההרכב הסופי של המשק המוצע הוא: פרדס 7 דונם,
כרם 2 דונם, ירקות 2 דונם, מגרש 1 דונם, לול - 200
מטילות.

מתוך דוח על כפר חרות, לא מתוארך, מרכז תיעוד תל מונד

מלחמת העולם השנייה

בתחילת המלחמה יצוא ההדרים לבריטניה נפסק, את התפוזים אין למי למכור, מעט מהם משמש לתצרוכת מקומית ולרפת והרוב נקטף ומושלך לבור.

1940

שני חברי מושב אליהו כהן ומשה קורצמן מתגייסים לצבא הבריטי ונופלים בשבי הגרמני ביון. הם שבים הביתה רק לאחר המלחמה. המצב הכלכלי קשה, מצב הרוח מזוחד עקב ניצחונות הצבא הגרמני והאיטלקי המתקדמים בצפון אפריקה, ושמעות ודאגות על מצב יהדות אירופה. ענף גידול ורדים מתפתח בכפר.

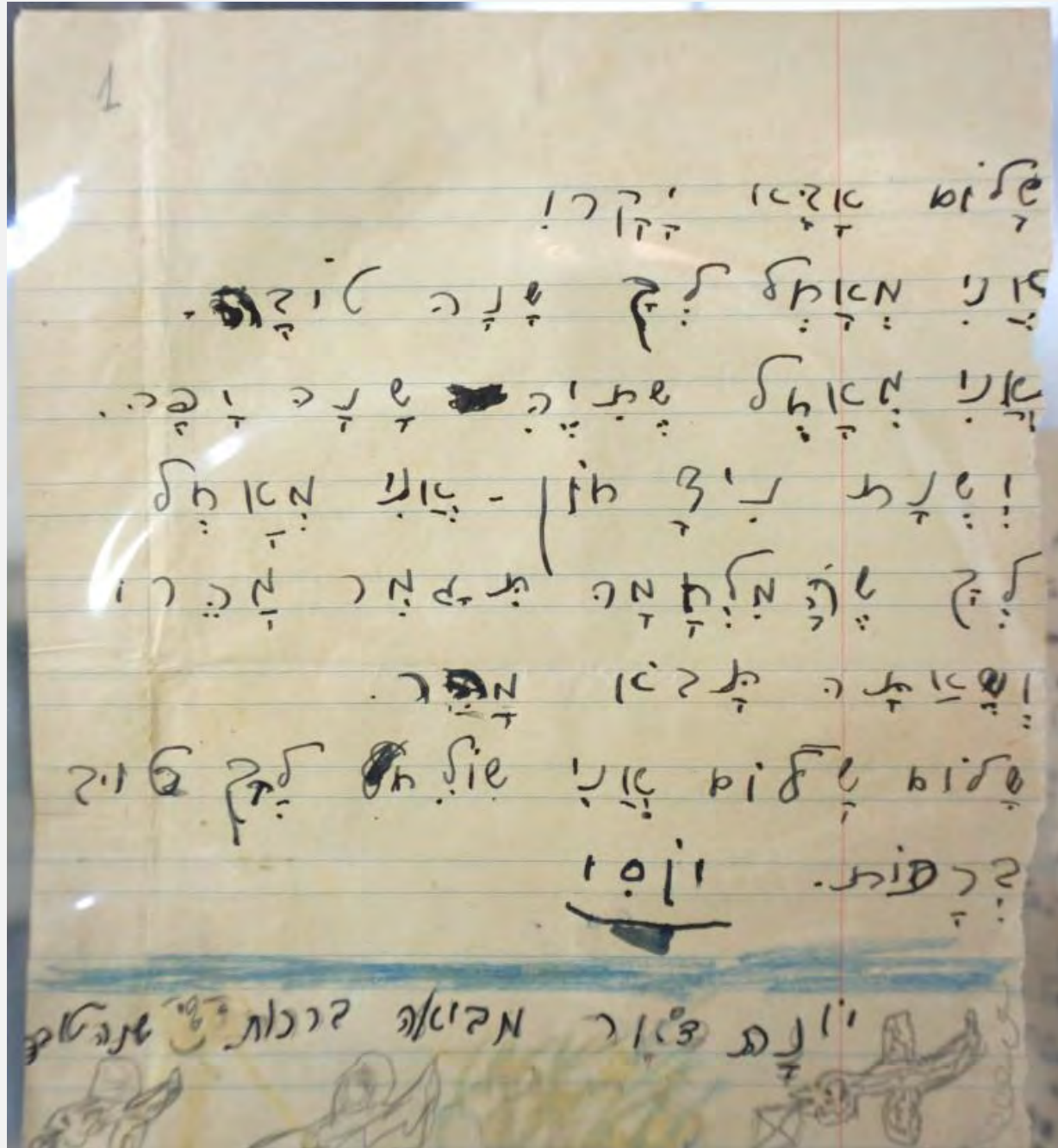
1941

עשרה חברים מתגייסים לצבא הבריטי, חלקם משרתים בהגנת הארץ וחלקם במצריים ובמדבר המערבי. נערכים אימוני נשק ע"י ארגון ההגנה למקרה של פלישת צבאות גרמנים לארץ ומוכנות תכניות חרום.

1942

צבא בעלות הברית מנצח בקרבות המדבר המערבי. צרכי הצבא גורמים לפיתוח מהיר של החקלאות ולמרבה האירוניה המצב הכלכלי משתפר. לתוצרת החקלאית יש שוק, וחברים מוצאים גם עבודה במחנות הצבא שבסביבה. יחד עם זאת מצבם של משקי המגויסים קשה על אף העזרה הניתנת להם. פרדסים רבים מתייבשים כי אין טעם להשקותם.

בגבעות באזור קפה מלצ'ט דהיום, שכן בתקופת המלחמה בסיס אספקה אחורי של הצבא הבריטי - "הקמפ". גידלו שם פרות, סוסים וחזירים. המחנה כלל גם מחנה שבויים, או יותר נכון "בית הבראה לשבויים". השבויים האיטלקים שהובאו אליו היו נחמדים, השתלבו בעבודה, ובערב הלכו לחרות לשתות בירה ולשיר שירים באיטלקית. ב"קמפ" היו שוקתות בטון בהן השקו את בעלי החיים. מאוחר יותר אנשים מחרות גררו אותן למשקים. אסא ברטוב ואיה לפיד

אחד מלקט המכתבים שכתב יוסי יפה לאביו דב ואחיו אברם, אשר שירתו בצבא הבריטי בחוץ לארץ. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

1943-1944

נבנים בניני מחסן התערובת והצרכנייה, ובית קירור לאיסוס תפוחי אדמה. אוספים נשק ומטמינים אותו בסליקים ליום פקודה. מגיעים למושב "פליטי מאוריציוס" (פליטי שואה שכניסתם לא הותרה ע"י הבריטים ושהו מספר שנים בגלות מאוריציוס), המושב קולט ומסתיר עריקים יהודים מצבא אנדרס (פולין החופשית) אשר רוצים להישאר בארץ.

סטטוס המושב לפי דו"ח המחלקה להדרכה בתחנה לחקר החקלאות ברחובות לשנים תש"ג-תש"ד: עובדים/ות: 288. ילדים מעל גיל 15: 21, עד 15: 141. תלויים: 15. מספר בעלי משקים: 94. הארכיון הציוני S15/49508

1945

מלחמת העולם השנייה מסתיימת, השבויים חוזרים הביתה. המגויסים לצבא הבריטי משתחררים ושבים לשקם את משקיהם. השמועות על השואה מתממשות, אין כמעט בית ומשפחה במושב שקרוביה לא הושמדו בשואה. מגפת דבר העופות פורצת, כל העופות בכפר מושמדים.

1946

המושב מתחיל בארגון הביטחון והערכות לעימות עם ערביי הארץ. איסוף נשק ואימונים תחת אפם של הבריטים. חיפושים ועוצר ביישובי הסביבה ע"י הצבא הבריטי במטרה לגלות מחבואי נשק (סליקים). פטרולים אנגלים עוברים במושב. בנות מהמושב עובדות במפעל הנשק הסודי החבוי בפאתי פרדס זיו-הוא "מכון סלע". חתונה ראשונה של בת המושב, שולמית ויסובטי, נערכת בחצר גן הילדים.

דבר 23 יוני 1946

"במוצאי שבת בחצות הגיעה פלוגה גדולה של צבא למרכז המושב חרות והקיפה את בנין הצרכנייה והיצרנייה. כעבור חצי שעה עזבו את המושב והקיפו שטח שבין מושב חרות ותל מונד".

1947

ערב הכרזת האו"ם על חלוקת הארץ, מתח ותכונה לקראת מלחמה. קבוצה של כ-30 ילדים, ניצולי שואה מרומניה מגיעה למושב ונקלטת בבתי חברים.

המשקיף 28 דצמבר 1947

יריות על גאולים כפר הס ומושב חרות.

1948

מלחמת העצמאות. המושב מתבצר, גדרות ועמדות סביב המושב. בני המושב לוחמים בחזיתות השונות. בני הנוער נוטלים חלק במשימות הביטחון.

צפריר כרמלי נופל בקרב הקסטל; איתן הר נשר נופל בקרב ליד עתלית; בצלאל רפופורט נופל בקרב בית עפא בנגב; אברהם אריאלי נופל בקרב בכפר יעבץ.

הפל"מ כיתת הכוננות במלחמת השחרור. מקור: מועדון לחבר חרות

חרות – סטטוס עם קום המדינה

מצבת אנשים בחרות נכון ל-30 ביוני 1948.
מעניין פילוח הגילאים:
גברים בגיל 17 – 35 ובכלל 27
נשים בגיל 17 – 35 ובכלל 34
ילדים בגיל 15 – 16 ובכלל 17
גברים מעל גיל 35 87
נוסף לעיל כולל הישוב (עלית נוער) נשים וילדים
ובסה"כ 429 נפשות.

דו"ח מצב נוסף המתוארך לסוף תש"ח נותן מושג על ההיבטים הבאים:
90 חברים בעלי משק, 2 בעלי מקצוע ותושבים, 3 "שונים"; סה"כ 92 יחידות משקיות; משק המים - 3 בארות;
בהמות העבודה: סוסים 19 (לעומת 9 בשנה הקודמת), חמורים 59 (לעומת 70 בשנה הקודמת);
124 פרות, 28 מבכירות ו-43 עגלות; 14,800 תרנגולות, 7,990 פרגיות;
שטח שלחין: מספוא 305 דונם, ירקות 320 דונם, מטעים 515 דונם מהם 460 פרדסים; שטח בעל: 300 דונם;
סה"כ השטח 2500 דונם מתוכן 2000 קבוע ו-500 חכור באופן זמני.

3-16 יצר-צרכי תיק: 3-16
דף: ד'

טבלא 7.
השמוש בשטח בשנת תש"ח (דונמים)

א. שטחי שלחין:
1. מספוא: חירם ירוק 100, חן 80, אססת 5, סחורין 20, פנסלריה 100, 305
2. ירקות: תפוחי-אדמה 180, ירקות דונם 80, בסנים 60, 320
3. מטעים: עצי-הדר 460, עצי-פרי 40, כרם (גפן) 15, 515
סה"כ שלחין - השטח המעובד 1140
על שטח פנוי 900

ב. בעל:
אבטיח בהמה 150, " אדם 50, חציר בקיה 100, 300

ג. סונוות:
חצרות חברים 298, מדרגים צבוריים 20, דרכים 227, בור ראוי לעבוד 756, 1300
סה"כ השטח הכללי 2500

הבעלות על השטח: הקה"ל;
שטח זמני - חכור 500 דונם;
מספר היחידות המשקיות 92; השטח ליחידה משקית בשנת תש"ח 27 דונם.

טבלא 8.
ההכנסות וההוצאות במשק החברים (בלירות) בתש"ח
(סכומים שנחשבו ושהוצאו באמצעות האגודה.)

הכנסות:
חלב 21287, עגלים 438, ביצים 28574, עופות 14888, תפוחי-אדמה 8689, ירקות 6440, בסנים 1533, 81849
סה"כ הכנסות מהמשק 81849
מעבודות צבוריות 5500, פינויים מהחקלאות ומבטוח פנימי 485, 87834
סה"כ הכנסות

טבלא 9.
הישוב לסוף תש"ח

מספר עובדים	מספר עובדים	מספר עובדים	מספר עובדים	מספר עובדים	מספר עובדים	מספר עובדים	מספר עובדים	מספר עובדים	מספר עובדים
90	178	17	174	167	174	10	362	26	388
2	1	1	1	1	1	1	5	5	5
3	6	34	34	34	34	6	34	34	34
96	188	17	192	209	10	407	26	433	433
191	26	196	12	222	12	222	-	426	426

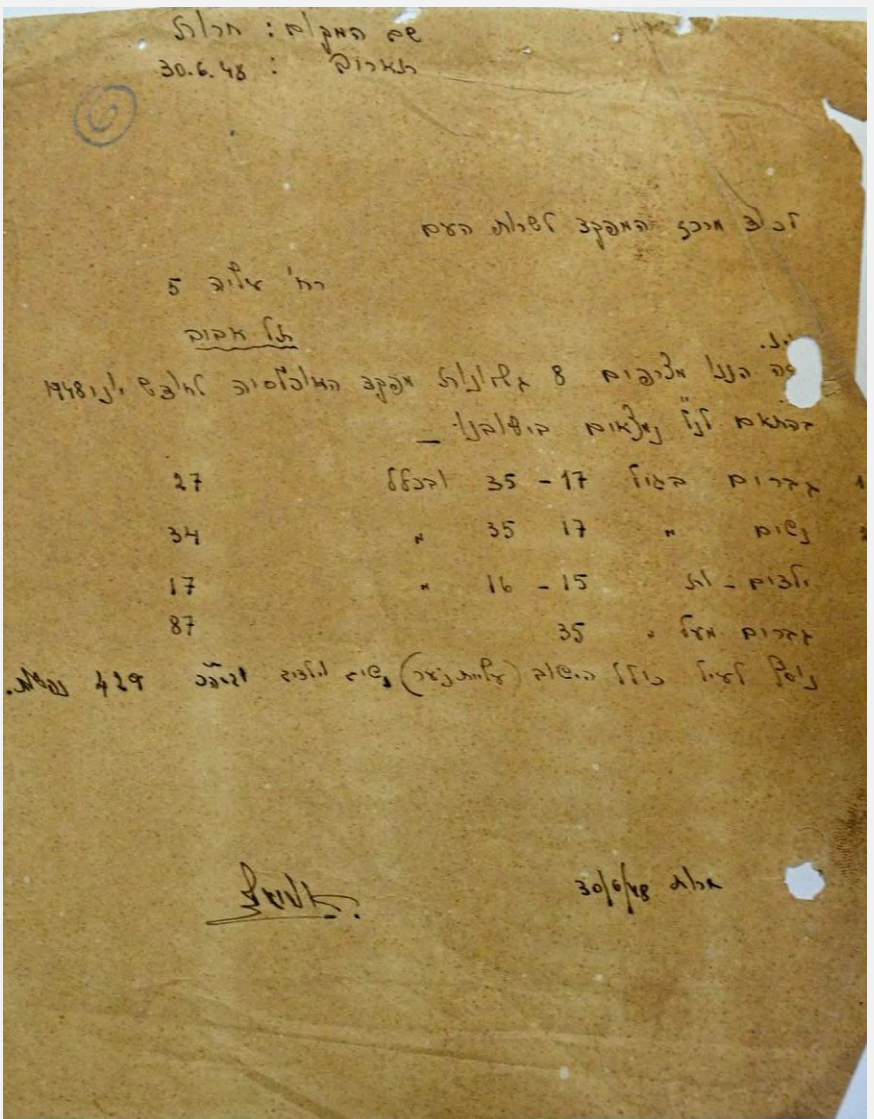
א. שתי מרחפות במצאא בחי"ח מחוץ למקום.
5. טבלא 5.
תיאור משק חברים

מספר הבארות 3, התפוקה האפשרית לשעה ממ"ע 300, מספר המטבוח 3, מספר המטבוח עזר 4, המטבוח בפועל לשעה ממ"ע 300, מספר המנועים 8, כח סוס של המנועים 190, מספר הבריכות 2, קבולן ממ"ע 1500, האורך של הקנים המרכושים-מסר 10500, קוטר הצנורות 8"-3"

טבלא 6.
האינדקס החי (במחצית)

לסוף תש"ח	לסוף תש"ח	לסוף תש"ח	לסוף תש"ח	לסוף תש"ח	לסוף תש"ח	לסוף תש"ח	לסוף תש"ח	לסוף תש"ח	לסוף תש"ח
9	19	2	59	70	78	81	118	124	124
2	20	34	43	58	210	193	49	38	38
1	1	1	1	1	50	39	12329	14800	14800
30	7990	30	7990	30	15889	22790	15889	22790	22790

1. בהמות עבודה - סוסים-ות פרדים-ות חמורים
2. בהמות חלב - פרות מבכירות עגלות
3. דיר - עזים חיייתיים
4. עופות - תרנגולות פרביות תרנגוליים תרנגולי הודו
סה"כ

מצב המשק בסוף תש"ח דו"ח 1948.
מקור: ארכיון המדינה תיק 000a9gw

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

1949

המלחמה מסתיימת, קו גבול המדינה שהיה קו העמדות במזרח המושב מתרחק. א(ל)טירה הופך להיות חלק ממדינת ישראל. הכפר מסכה נהרס. שטח המושב שהיה עד אז כ-1500 דונם גדל לכדי 3850 דונם.

הארץ 26 דצמבר 1949

16 אמהות נוספות קיבלו פרס עידוד מראש הממשלה – בעלות עשרה ילדים ויותר. ביניהן: גרטרוד פיק - מושב חרות.

1950

6-7 בפברואר 1950 – השלג הגדול מגיע לחרות. שלג כבד מכסה את חרות ואת כל האזור. ילדי מעברות מתארחים במושב בעקבות השיטפונות.

השלג בחרות. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

הארץ 26 פברואר 1950

נפטר דב יפה בגיל 57 מהתקף לב. ממייסדי חרות, פעיל בהגנה, אחראי לביטחון בגוש תל מונד, התנדב בבריגדה.

המושב מתרחב בשטח ובמספר חבריו. 20 משפחות של עולים חדשים ניצולי שואה ועולים ממצרים מצטרפים למושב. עד המעבר לבתייהם החדשים הם שוכנים באוהלים ופחונים המוצבים במרכז הכפר. הצרכנייה עוברת למבנה קבע.

שטחי השלחין גדלים, נוספים גידולי ירקות אשר יש להם ביקוש רב עקב הגידול באוכלוסיית הארץ בעקבות העלייה. נבנים לולים ומבני משק חדשים. נבנה מוסך משותף שמרכז בתוכו טרקטורים וכלים לעיבוד השטחים שנוספו.

1951

נבנה בית אריזה מרכזי במרכז המושב במקום בתי האריזה הקטנים שהיו פזורים בפרדסים.

המושב מגדל גידולי פלחה בדרום הארץ על מנת להבטיח גרעיני חיטה ושעורה כספקה לענף הרפת הלול המתפתח.

צנע וקיצוב בארץ - מצרכי יסוד ובגדים מתחלקים על פי נקודות מוקצבות. נשלחו מתיישבים לאזור פלוג'ה לגדל לעצמם את הגרעינים לענף הלול, כי לא הייתה אספקה מארה"ב.

נבנה מועדון הנוער שנושא את שם הבנים שנפלו במלחמה, ונשתלת חורשה סביב המועדון. הנוער מתגייס לעבודות אשר תמורתן נתרמת למועדון החדש.

1953

חברי ובני המושב מתגייסים לעזרה והדרכה במושבי עולים.

בשנה זו ובשנה שלאחריה נטיעה רחבת ידיים של פרדסים בשטחי החברים, וגידול רב בכל ענפי המשק.

מקרי גנבות רבים - בעיקר של פרות על ידי מסתננים הבאים מעבר לגבול.

15 ביולי 1953

הנהלת המחלקה לקרקעות מציינת כי "מפקחנו אשר בקר במושב חרות תל מונד מצא כי מספר פרדסים של חברי המושב אינם מעובדים והעצים יבשים... לא נוכל להשלים עם העובדה הנ"ל ונבקשכם לדאוג לעקירת הפרדסים ולעבודה היעיל של האדמה תוך חדשיים ימים או, שבאם מתוך סבות שונות לא תטפלו בדבר – אנו נהיה נאלצים להפעיל את חוק אדמות מוכרות לגבי השטחים הנ"ל".

הארכיון הציוני KKL5/19930

חרות 13 ינואר 1953

מזכיר מושב חרות נפתלי לבקוביץ ושלמה מילר מחסנאי המושב - פקודת מעצר, על העברת 18360 ביצים בלתי מוחתמות ללא היתר. משאית עם הנהג אהרון ניסים נתפסה באזור בת ים.

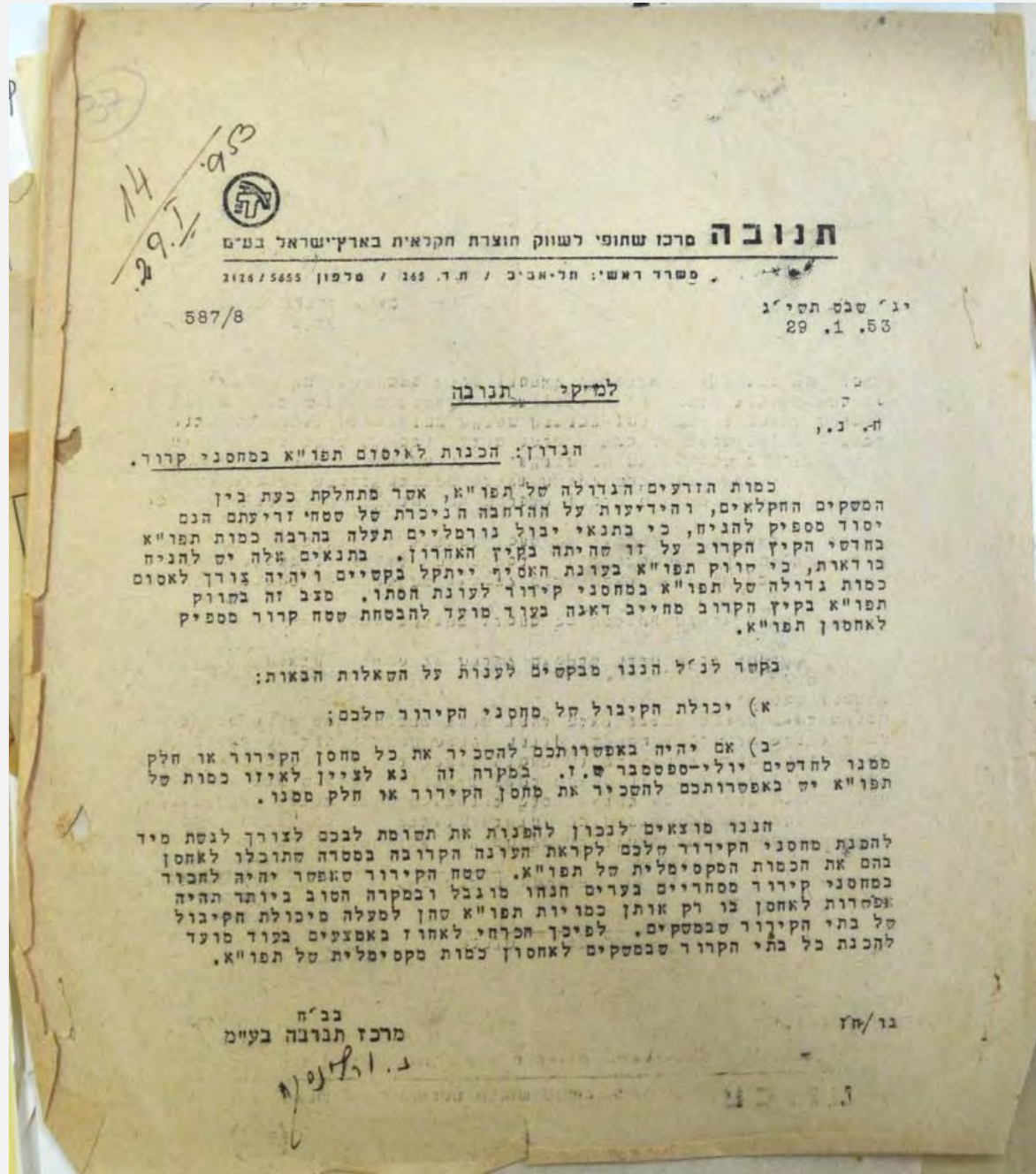
המזכיר והמחסנאי של מושב חרות נעצרו
חשודים במכירת 18 אלף ביצים
פקודת מעצר ל"ד ימים נגד נפתלי לבקוביץ, מזכיר מושב חרות, ושלמה מילר מחסנאי המושב, הנאשמים בהעברת 18360 ביצים בלתי מוחתמות ללא היתר, תוצאה ביום ב' ע"י שופט השלום בתל-אביב ל"בקשה בא כוח חטיבת הפיקוח במחוז הדרום.

דבר 10 באפריל 1953

שתיילי הצילים ושתיילי פלפל מסוג נהריה וגמבו להשיג אצל אדלר כפר חרות. דאר תל-מונד.

29 בינואר 1953: צורך באיסוס תפוחי אדמה.

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

1955

חוגגים חצי יובל לקיום המושב.
מונחת אבן הפינה לבית העם.

דו"ח של המועצה האזורית הדר השרון לשנים 1955-1956 מציין את "רשימת מספר חדרים וגולגלות לצורך הטלת מסים".

מבחינת דיור, ניתן לראות שוני רב במתכונת הבתים: מספר החדרים בין 1 ל-3, לרוב גם יש הול, סה"כ מספר החדרים נע בין 2 ל-4 כשרובם על 3.

מבחינת גולגלות, ברוב הבתים גרים "בעל ואישה" – 2 אנשים, ובערך למחצית מהם "נוספים" – אחד או שני ילדים. "כן בצבא או בתמידות מחוץ לבית לא נרשם". הסך הכללי עמד על 335 חדרים: 250 חדרים רגילים, 84 חדרי הול. מבחינת גולגלות סה"כ 276, מתוכם 224 "בעל ואישה", ו-52 "נוספים"

מפעלה אזורית הדר-השרון

רשימת מספר חדרים וגולגולות לצורך השלמת מסיים

1955-56

מ ר ש ב ח ר ו ת

מס' סד'	מספחה	שם	חדרים			גולגולות			הערות
			רגילים	חול וכד'	סייה	בעל ואשה	נוספים	סייה	
1	אבן-צור אברהם	2	2		2	2		2	
2	אבנך אברהם	3	3	1	4	2		2	חדר מכבסה גדול
3	אגרוב ראובן	3	3	1	4	2		2	(בת כצבא)
4	אדלר יוסף	3	3	1	4	2		2	
5	אופיר מנחם	3	3		3	2		2	
6	אוריאל אורי	3	3		3	2	1	3	אם אישתו
7	אור (אורלובסקי) זלמן	2	2	1	3	2	1	3	בן
8	אזריה פנחס	2	2	1	3	2	1	3	בן
9	אפרת דב	3	3	1	4	2	1	3	בת
10	אלפרוביץ יעקב	3	3		3	2	1	3	בן (בן כצבא)
11	אריאלי צפורה	2	2	1	3	1		1	
12	אורן דב	2	2	1	3	2	1	3	בן
13	אדזמן אריה	1	1		1	2		2	
14	בן-שמואל אליעזר	1	1	1	2	2		2	
15	ברומברגר בונים	2	2	1	3	2		2	(בת כצבא)
16	בוהורוצנר אריה	2	2	1	3	2		2	
17	ביניש יוסף	2	2	1	3	2		2	
18	בן-חיים אברהם	2	2	1	3	2		2	
19	" " חיים	2	2	1	3	2		2	
20	בן-מאיר דוד	2	2	1	3	2		2	2 בנים

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

16 באוגוסט 1955: הטכניון מנסה לגייס תרומה מ... חברי המושב ה"עשירים".

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

1956

מתרבים מקרי ההסתננות מעבר לגבול לגנבות ופיגועים, וגוררים בעקבותיהם את פעולות התגמול ומבצע סיני. גדעון פיק נופל בקרב קלקיליה. רוני פישביין נופל בקרב המתלה במבצע סיני.

1957

נבנה בית העם, הצגות הקולנוע שנדדו עד אז ברחבי המושב (בקיץ על קירות מחסן האספקה ומועדון הנוער, בחורף בתוך המחסן והמועדון) עוברות לבית הקבע. בית העם מאכלס מעתה את כל חברי המושב לאירועים וחגים. מחסן האספקה משודרג ועובר למקומו החדש. אריזת פרי ההדר עוברת לבתי אריזה אזוריים וחדשים יותר. תקופת "הסקר-בקר", חילוקי דעות קשים ואספות סוערות על רקע מחירי תערובת בענף הלול.

1958

בעקבות הצעת "תנועת המושבים" לחקיקת "חוק המושבים" בכנסת-התנגדות נמרצת מצד חברי מושב חרות.

1958 - 1963

התפתחות משקית רבת הקף, מושב חרות הוא מגדל ההדרים הגדול ביותר כמושב, שטחי ירקות נרחבים ובעיקר עגבניות סתיו, אין דונם אדמה שומם. במשקים מחליפים הטרקטורים את בהמות העבודה, אין עוד צורך במוסך מרכזי. מבנה המוסך הופך לסככה מרכזית למיון עגבניות. המושב רוכש כ 120 דונם פרדסים נושאי פרי מחברת "מטעי ארץ ישראל" בתל- מונד על מנת לאפשר לחברי ההרחבה הכנסה מיידית מפרדסים מניבים. הקרקע עוברת לרשות הקק"ל.

דבר 7 במאי 1959

מס על המחלבה, רישיון מ-1.4.1956.
מקור: מרכז תיעוד תל מונד

למרחב 22 יוני 1960

דבוראי מחרות מספר שחייב לקנות סוכר יקר בגלל מכסים כדי להאכיל את הדבורים, בשל מיעוט פרחים לצוף.

31 ינואר 1961 מעריב

פרה וחצי למשפחה וגג ללא רצפה

כתבה על תכנון מחדש של ענפי החקלאות, שמדאיג את ישובי תל מונד. התכנון רואה את האזור כמבוסס על ענף ההדרים, תוך קיצוץ דרסטי במכסות ביתר הענפים. לוותיקים יש עתה רק 7 דונם פרדס נושא פרי. יחידת פרדס הועמדה על 14 דונם, אך אלה מבטיחים רק 130 ימי עבודה בשנה.

הוקצתה פרה וחצי למשפחה. רפת כדאית מ-6 פרות. אדמות מתאימות לנטיעה - למה לא מאשרים רשיונות נטיעה? המחאה נגד הגבלות בשטח המשק

1964

גדי אדלר נופל בעת שרותו.

דבר 12 באוגוסט 1966

1967

מלחמת ששת הימים. אליעזר רגב נופל בקרב בירושלים.

1968-1970

התפתחות גדולה בענף הלול, מוקמות סככות רבות לגידול פטמים ותרנגולי הודו לבשר ולרבייה. המושב נכנס לשותפות במשחטת "הוד-חפר". המושב רוכש 54 דונם אדמה פרטית - "אדמת לווייתן" להרחבת משבצת הקרקע. האדמה עוברת לרשות הקק"ל. ענף הרפת מתחסל, המחלבה הופכת למחסן.

דבר 10 ביולי 1962

1971

נפתלי לזין נופל בעת מילוי תפקידו. זאב עופר נופל בפעילות מבצעית בשמי סיני.

1973

מלחמת יום הכיפורים. רוב הגברים מגויסים, את המשקים מחזיקות בעיקר החברות. מחסור בידיים עובדות, בני נוער מבתי ספר בסביבה מתנדבים לקטיף עגבניות.

1976

ענף הדגרת אפרוחים ומשקי רבייה מתחסל, במבנה שנותר ריק מקימים את "בית החבר" ובית כנסת שעד אז נדד במבנים רבים במושב.

1977

יוסי יפה נופל בעת מילוי תפקידו. מוקמת בריכת השחייה.

1980

מתחילים בגידול פרחים ליצוא, שדות המושב מתמלאים בחממות מכוסות יריעות פלסטיק.

1981

חוגגים יובל. מקימים את הבמה והאמפיתיאטרון.

י.י. - ותיקי אשח חול

ותיקי מושב חרות במפגש עם נשיא המדינה יצחק נבון. מקור: ארכיון המדינה 0006cnz

1982

מעריב, 2 בדצמבר 1982: המושב מכשיר מבנה ישן ומספר אוטובוסים ישנים למגורי פועלים מחבל עזה לעבודות הקטיפה, ומעורר תרעומת ציבורית.

1985

מעריב, 24 באוקטובר 1985: חגי אוריאל, מגדל עגבניות מהמושב, חורג מהמכסות ומקבל קנס.

1987

בשדות המושב מתגלה "סליק" מימי השלטון הבריטי.

1992

מחליטים על הקמת שכונת בנים, כל משק במושב זכאי למגרש בשכונה.

1997 - 1998

הגרלת המגרשים בשכונה בנוכחות עו"ד האגודה ציפי לבני. בניית בתים ראשונים ואכלוס השכונה.

1999

בית ספר "הדר השרון" הכולל חטיבה צעירה מוקם על אדמת המושב. מוקמת "ועדה מוניציפאלית" משותפת לאגודה החקלאית ולמתיישבי השכונה החדשה.

2000

עם תוספת התושבים בשכונה החדשה עולה גם מספר ילדי הגן ומוקם גן נוסף לילדי 4-5.

2002

בחירות ראשונות לוועד המקומי. אתר המזבלה נסגר ועליו מוקם אתר "גן הגבעה". מחליטים על תוספת של 25 יחידות נוספות לשכונה.

שיפוץ בית העם.
מקור: רון שנקין אדריכלים, אתר legit

2003

בית החבר משופץ ומשודרג ומוקמת בו פינת הנצחה לבנים שנפלו.

2005

פיתוח במושב הוותיק, סלילת מדרכות וחידוש כבישים.
נקבעים שמות לרחובות המושב.
התחלת אכלוס השכונה החדשה.

2006

רן כוכבא נופל בקרב במלחמת לבנון השנייה.

2007

תוספת של תושבים חדשים מביאה להקמת גן שלישי לבני 4-5.
בחירות לקדנציה השנייה של הוועד המקומי.

2008-2009

המושב הוותיק מתחבר לביוב מרכזי.
מסתיימות עבודות הפיתוח (מדרכות תאורה וכבישים) בכל המושב.
רשתות המים מופרדות למי שתייה ומים לחקלאות.

2010

ענף הלול מצטמצם. מחסן התערובת נסגר.
80 שנה לחרות. פעילות ענפה לשנה מיוחדת זו.

"ריקוד הסבתות" לרגל 80
שנה למושב, ליד בית העם
הנטוש. מקור: אתר חרות

2011

חנוכת שלטי ההסבר על המבנים ההיסטוריים.

2019

מתחיל שיפוץ בית העם

2020

90 שנה לחרות.

2021

הישוב מונה 1260 תושבים.
נחנך בית העם המשופץ.

2022

הישוב מונה 114 נחלות, 143 יחידות מגורים בהרחבה ו-3 יחידות דיור
נוספות.
הישוב מקדם תכנית להוספת בית שלישי בנחלה.

יצחק מגלי.
מקור: אתר מושב חרות

ראשית שנות השלושים

ב-1930 נערך החריש הראשון בחרות וב-1931 עליה על הקרקע בפועל.

למרות שנאמר על מגלי ש"היו ימים שהשמות 'מגלי' וארגון 'חרות' היו מזהים כיחידה אחת. מי שאומר 'מגלי' כאילו אומר 'ארגון חרות' ומי שאומר 'חרות' כאילו אומר 'יצחק מגלי', לא הצטרף מגלי לעלייה על הקרקע ולחיים במושב חרות.

אחד מכותבי ההספדים לזכרו ציין, ש"קשה להסביר מה קרה, אבל משום מה מגלי לא עלה להתיישבות. קרה משהו שאיני יכול לזכור, למרות שהיחסים עם החברים נשאו טובים".

1936

היה מפקד אזור בנוה שלום. אח"כ נשלח בראש תגבורת לגליל התחתון והיה שם למפקח. בחיים הציבוריים ניהל את לשכת העבודה בפתח תקווה. הדריך פועלים. טיפל בפעולות קבלניות של ההסתדרות.

1937

התחיל לעבוד במחלקת העבודה של סוכנות היהודית, ובפועל עסק בקידום העלייה הבלתי לגאלית. הוא היה איש ספר ועסק גם בתרגום ספרות צבאית אנגלית למען ההגנה. בהמשך טיפל בנושאי איגוד החיילים המשוחררים.

1884

נולד בעיר חרקוב ברוסיה, למשפחת מוגילבסקי העשירה ועתירת הנכסים – אביו אהרון היה בעל בתי חרושת ונכסים רבים ברוסיה. מגלי אהב חקלאות מילדות, והחל ללמד בבית ספר חקלאי. האנטישמיות דחפה אותו להצטרף לתנועת "פועלי ציון".

1905

ברח מהצבא הרוסי ועלה לארץ. התיישב בפתח תקווה והחל מיד לרכוש אדמות ולפתח משק חקלאי: 1500 דונם מאדמות הכפר פג'ה, ו-430 דונם בעין-חי. החווה העצומה כללה גם 12 זוגות סוסים וציוד חקלאי רב. העובדים היו כולם יהודים, ומגלי התגייס לארגון השומרים המקומי. ב-1910 עלה לארץ גם אביו אהרון וחי בחווה.

לבקשת הוריו חזר לרוסיה, סיים את שירותו הצבאי, ולאחר מכן נסע לקליפורניה כדי לסיים את לימודי החקלאות. הוא נישא לברכה כצנלסון (בת דודה של ברל) והם עלו ארצה ב-1914. נאמר על חצר משפחת מגלי שהיו פתוחים לרוחה בכל ימות השנה, לכל נצרך ולכל נזקק. בתקופה הקשה של מלחמת העולם הראשונה, משפחת מגלי האכילה את עובדי פתח תקווה הרעבים.

1917

התגייס לגדודים העבריים הבריטיים והגיע לדרגת סמל. בסוף 1917 נאסר על ידי השלטונות התורכיים באשמת בגידה ונידון למוות. הוא הצליח לברוח מהקישלה בירושלים וחזר להסתתר בסביבת פתח תקווה. הוא ניצל מהגזרה לאחר הכיבוש הבריטי.

1919

השתחרר מהצבא הבריטי והיה ממייסדי ארגון ה"הגנה". בימי הדמים של 1921 נמנה בין מגיני פ"ת.

1925

ממייסדי חברת יכין שהפכה ליכין חק"ל.

באותה שנה מתחיל רעיון הקמת ארגון התיישבותי, ויחד עם מספר חברים מקימים את ארגון "חרות יהודה". ההתארגנות צוברת תאוצה תוך אנרגיה רבה האופיינית למגלי, והוא הרוח החיה בהתארגנות לקראת ייסוד הישוב. הוא ממובילי הקמת משתלת ההדרים בכפר סבא.

1929

פיקד על חיילים משוחררים שהגנו על נווה שאנן בתל אביב. עלה לדרגת מפקד אזור נווה שאנן. נתמנה מפקד פלוגה נודדת. נאמר עליו ש"השם נודדת הלם כל כך יפה את מהותו הסוערת והנלהבת"

1941

הישוב ומוסדותיו עסוקים בגיוס מתנדבים לצבא הבריטי. ביום כ"א בתשרי תש"א, התקיימה תהלוכה של ההגנה בתל אביב לגיוס יהודים לצבא הבריטי. מגלי צעד בראש התהלוכה יחד עם ותיקי הגדודים העבריים. התהלוכה הלכה לאורך רחוב אלנבי ובהגיעה לחוף הים חש ברע ונפטר, בהיותו בן 57 בלבד.

לאחר מותו הוחלט להנציח את שמו במושב חרות.

על שמו קרויות "ספריית מגלי" ו"שדרת מגלי" בכניסה הראשית למושב חרות.

מתוך אחד ההספדים שנישאו לזכרו:

"תמיד ער ורענן, לא נשבר גם תחת מהלומות החיים הקשות שניתכו עליו בתקופות שונות. בחיוך על שפתיים קיבל את הסבל שמינה לו גורלו. טוב לבו ומסירותו לחברים וידידים הביאוהו לא אחת עד משבר. אך הוא ידע להתגבר, התנער והמשיך. ובעודו בעצם כוחו, תוסס, רענן וער ומוכן לפעולות בכל עת, חטפו המוות."

במכתב מטעם התאחדות התימנים בארץ ישראל

מתאריך 19 באוקטובר 1941, כותב המזכיר:

"עבדתי יחד אתו בשתי אחוותיו בפ"ת ובעין חי (כפר מל"ל כיום) עוד לפני המלחמה העולמית וכל הזמן לא היה מורגש בינינו שהוא בעל בית כי אם כפועל פשוט.

בזמן האחרון הגביר מאמציו אתנו לפעול לטובת אחינו יהודי תימן במושבות

ונקטף בהתחלת פעולתו הקדושה."

הספד למגלי בעיתון דבר, 12 באוקטובר 1941.

מקור: הספרייה הלאומית, תיק משפחת מגלי E188306370_11439904580005171_NNL_ARCHIVE_AL

הרקע וההתארגנות

ימי סוף העלייה השלישית ותחילת העלייה הרביעית (אמצע שנות העשרים) מתאפיינים במשבר תקציבי בתנועה הציונית, מחסור בעבודה ואוירה כבדה. פועלים שעלו זה לא מכבר, לצד חלוצים שזה עתה הגיעו, תרים אחרי יום עבודה לפרנסתם ומחפשים פתרונות לשאלת הקיום היומיומי ולעתידם בארץ.

אחד הגורמים להקמת הארגון הוא שאיפת חבריו להיות חקלאים עצמאים על אדמתם, בלתי תלויים במעביד וביום עבודה מזדמן, להגשים את הציונות בשיבה אל האדמה: להיות חקלאי על אדמת ארץ ישראל היה פסגת הגשמת החלוציות.

לאור הצלחת ענף הפרדסנות המתפתח במושבות, רואים עצמם חברי הארגון מתבססים על ענף הפרדס, על כן חשו שהמיקום הטבעי להתיישבות הוא באזור השרון: האזור עדיף מבחינת אקלים, קרקע ומים, עם הצלחה מוכחת בגידול הדרים במושבות האזור - פתח תקווה כפר סבא והרצליה.

כבר ב-1925 מתחילה התארגנות המדברת על התיישבות באזור המטעים בשרון, על בסיס משק אינטנסיבי – מגוון. המתארגנים, אנשי העלייה השלישית והרביעית יוצאי מזרח אירופה, עוסקים במלאכות שונות, רובם באזור המרכז, מכשירים עצמם לעתיד כפועלים בחקלאות אצל בעלי פרדסים. הקשר ביניהם הוא ע"י דואר ומכתבים ובכנסים אזוריים במקומות מרכזיים בסניפים בתל-אביב, רמת-גן, פתח-תקווה, כפר סבא, הרצליה, רעננה, ירושלים, חיפה וגשר. בכנסים אלו הם מלבנים לעצמם את שאלות ההתיישבות והקואופרציה המתפתחת, את דרכי המימון לרכישת הקרקע ופיתוח המשק, את אופי המושב וצביונו החברתי.

ביום 10.25.1 התיאספ הח"ח מג"ה, ראובן שטין, קרוב ופועל, וצ"ה צ"ה
וצ"ה ארבעה להגושלת באוצר המט"ח. אחד היסודות שהנחל בהגשמת הדיון הלא
הפואלר הקואופרטיביות בוצרת המסקים להשתתפות הח"ח לאלב הקרן הקוית
למשל לקנות הקרקע.
למחרת בחרו שער ההשתתפות בסכומים אמיתית קנות הקרקע לאלב הקרן
הקומה, - זה אספלת שנים, מצאנו אנאף לביאור את הגשמת המסל לזמן יאגר מתאים.
ביום צ"ה זה השולל זה הח"ח מג"ה לרצון תכנית ההגושלת באוצר המט"ח,
אמאן המלח לרוב חברים לרצון.
ביום 20.6.24 הלל זה הח"ח מג"ה מט"ח המרכז החקלאי לרצון תכנית
להגושלת באוצר המט"ח, שהוצאה לרצון צ"ה הקואופרטיביות הש"ה צ"ה.
ביום 22.11.24 נקראה פגיונת המאבקנים: ג"ה צ"ה, זה ארבע, ארבע
אוצרן חקלאי להגושלת באוצר המט"ח בהשתתפות חזרי המרכז החקלאי הוצ"ה
שפוכא וסקולתין. צ"ה זה הצ"ה בהשתתפות כפפות לאלב הקרן הקומה להש"ה
אזמאצ"ה זה להציג את פואלת ההגושלת. למחרת בחרו השואה האסכס למס
את השואה לזכור למאבקנים ולהתאילט אלה.
ביום 22.11.24 התיאספ כדורים חברים מהקראות לרצון ההגושלת באוצר
המט"ח וקצ"ה ארבע מאבקנת אסכס השואה בוצרת ארבע להגושלת באוצר
המט"ח.

דף ראשון ביומן ארגון חרות יהודה: "ביום 1.10.25 התאספו הח"ח מגלי, רובינשטיין, קלור ופייגין ודנו בצרך יצירת ארגון להתישבות באזור המטעים...." "ביום 22.11.27 התאספו כעשרים חברים מהקרובים לרעיין התישבות באזור המטעים וקבעו ועדה מארגנת לסדור הפעולה ביצירת ארגון להתישבות באזור המטעים". מקור: ארכיון מרכז תיעוד תל מונד

הפרוגרמה והבסיס הכלכלי המתוכנן

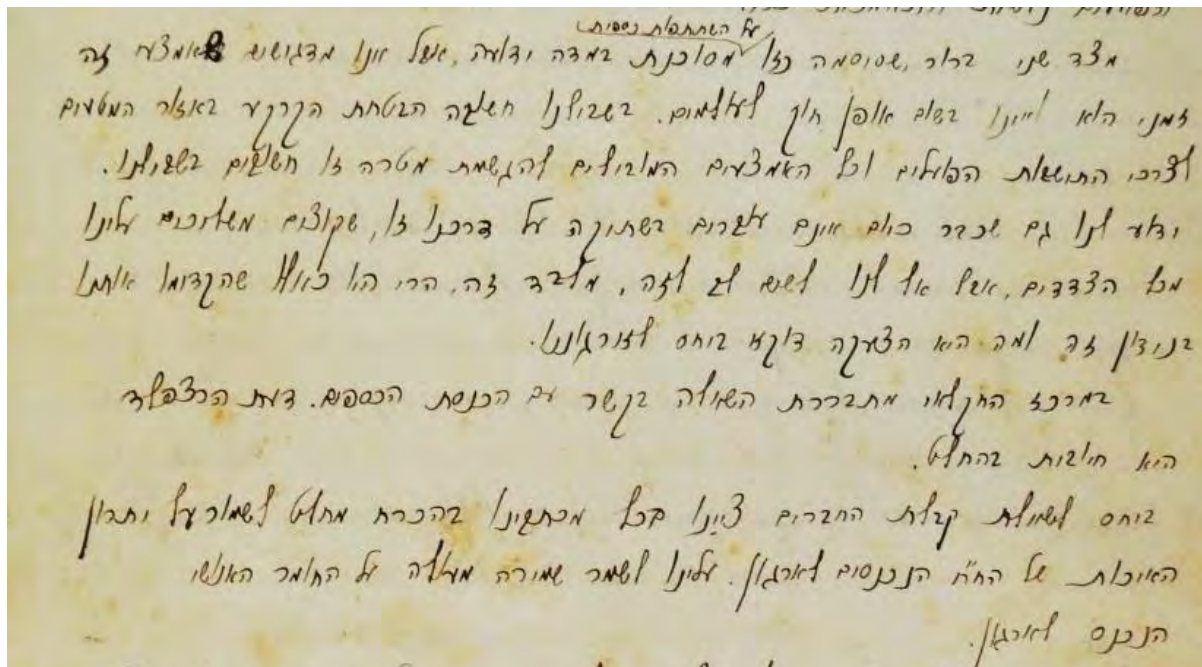
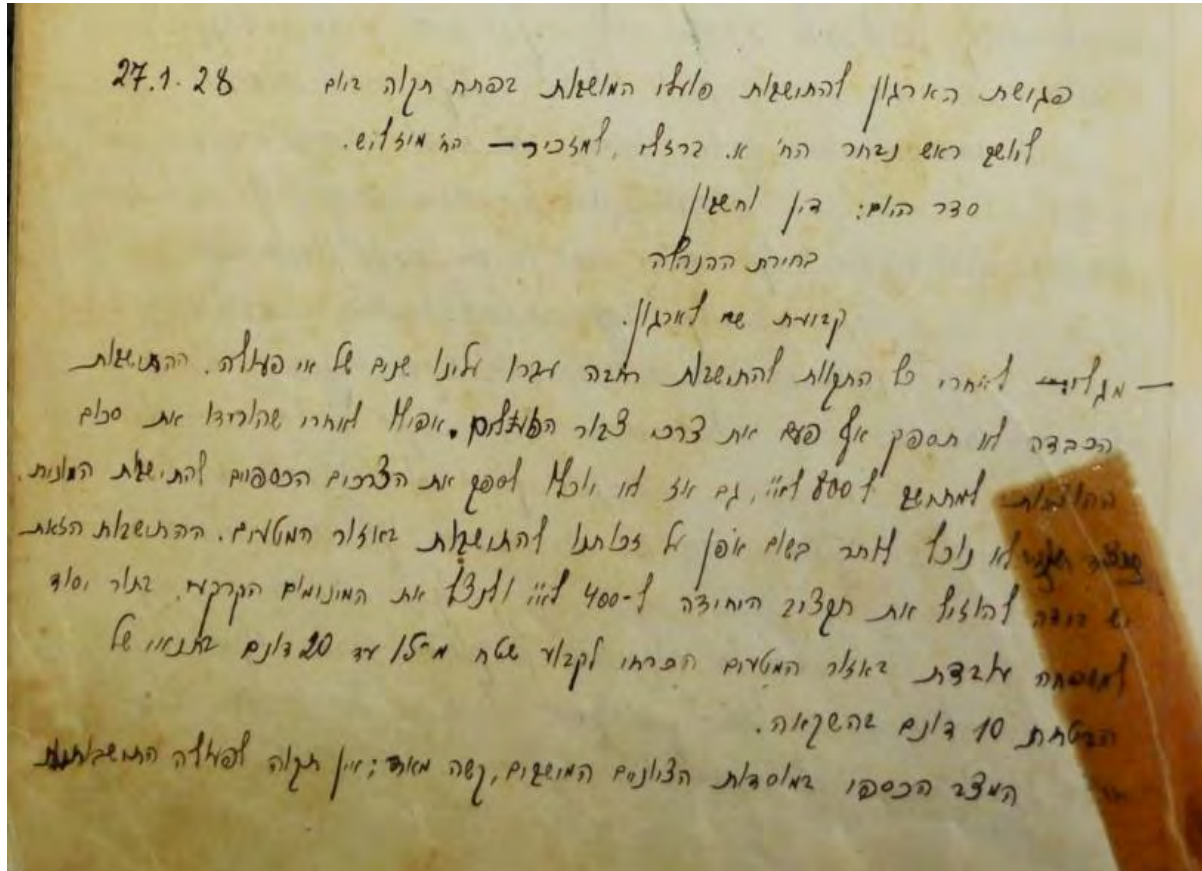
התכנית המשקית ("הפרוגרמה") שהתגבשה, כללה כעשרה דוגמים פרדס, שטח של כשני דונם לירקות, פרה אחת ומספר עופות. גם תעשייה חקלאית ומלאכה במושב כתוספת לחקלאות נלקחו בחשבון, על מנת שבעל המשק יוכל לעבדו בעצמו ללא עזרה של פועלים שכירים מבחוץ. כמו כן ישנה הבנה, שבשנים הראשונות עד לביסוס המשקים יהיה עליהם להסתמך על עבודות חוץ, על כן מיקום המושב המיועד קרוב למקום ישוב שיאפשר זאת, היה קריטי. משום כך, התמקמות ליד אזור ההדרים החדש והמתפתח בתל-מונד היה אידיאלי עבורם. בנוסף, לא הוזנח עיקרון העזרה ההדדית, לצד הקשר אל מוסדות הסתדרות העובדים וההסתדרות הציונית.

ייסוד הארגון

ארגון "חרות יהודה" נוסד ב-1927 ומנה 120 חברים. החברים החלו לאסוף כסף למימון רכישת קרקע. בקיץ 1927 מופיע יצחק מגלי מייסד הארגון בפני הקונגרס הציוני ה-27 ופורש בו את תכניתו למושב באזור המטעים.

השם "חרות-יהודה" ניתן לארגון בשנת 1927 לציון מרד בר-כוכבא שחל לפני 1800 שנה. עם העלייה על הקרקע קוצר השם לחרות.

השם חרות נקבע בישיבה שהתקיימה ב-27.01.1928.

מיומן ארגון חרות יהודה: "XX". מקור: ארכיון מרכז תיעוד תל מונד

כנס מועצה של חברי ארגון חרות בכפר סבא. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

1928-1930 - אתגר ארגוני ורכישת הקרקע

שלהי שנות העשרים מתאפיינות בקשיי קידום ההתיישבות בשרון והזחיות ברכישת הקרקעות.

אך למרות התסכול שפקד חלק מחברי הארגון, "חרות" ממשיך לצמוח, כשפרדסי הלורד מונד המתפתחים הם קרן האור. באפריל 1928 מונה הארגון מאה חברים ברחבי הארץ.

הארגון אסף 500 לא"י מ-44 חברים בלבד, בעוד שלתחילת רכישת הקרקעות נדרשו 1000 לא"י.

באפריל 1928 נכתב ביומן הארגון: "מה מחייב אותנו להתאמצות זו – הרצון לסדר את תנאי חיינו, שיהיו יותר נורמליים, והדבר אפשרי רק בדרך ההתיישבות. אנו מעוניינים בה יותר מכל המוסדות הציוניים והיישוביים רק מתוך הצורך הנובע ממצבנו הכלכלי. אין יכולת להמשיך את העבודה בתנאים הקיימים כיום במושבה מבלי תקוה להתיישבות. עלינו לחזק את המרכז החקלאי ולעזור לו בהגשמת התכנית של התיישבות אלף משפחות באזור המטעים. הדבר מחייב אותנו להתאמצות וקרבנות בכדי ליצור את הסכום הדרוש וע"י כך להעמיד את הקק"ל בפני עובדה."

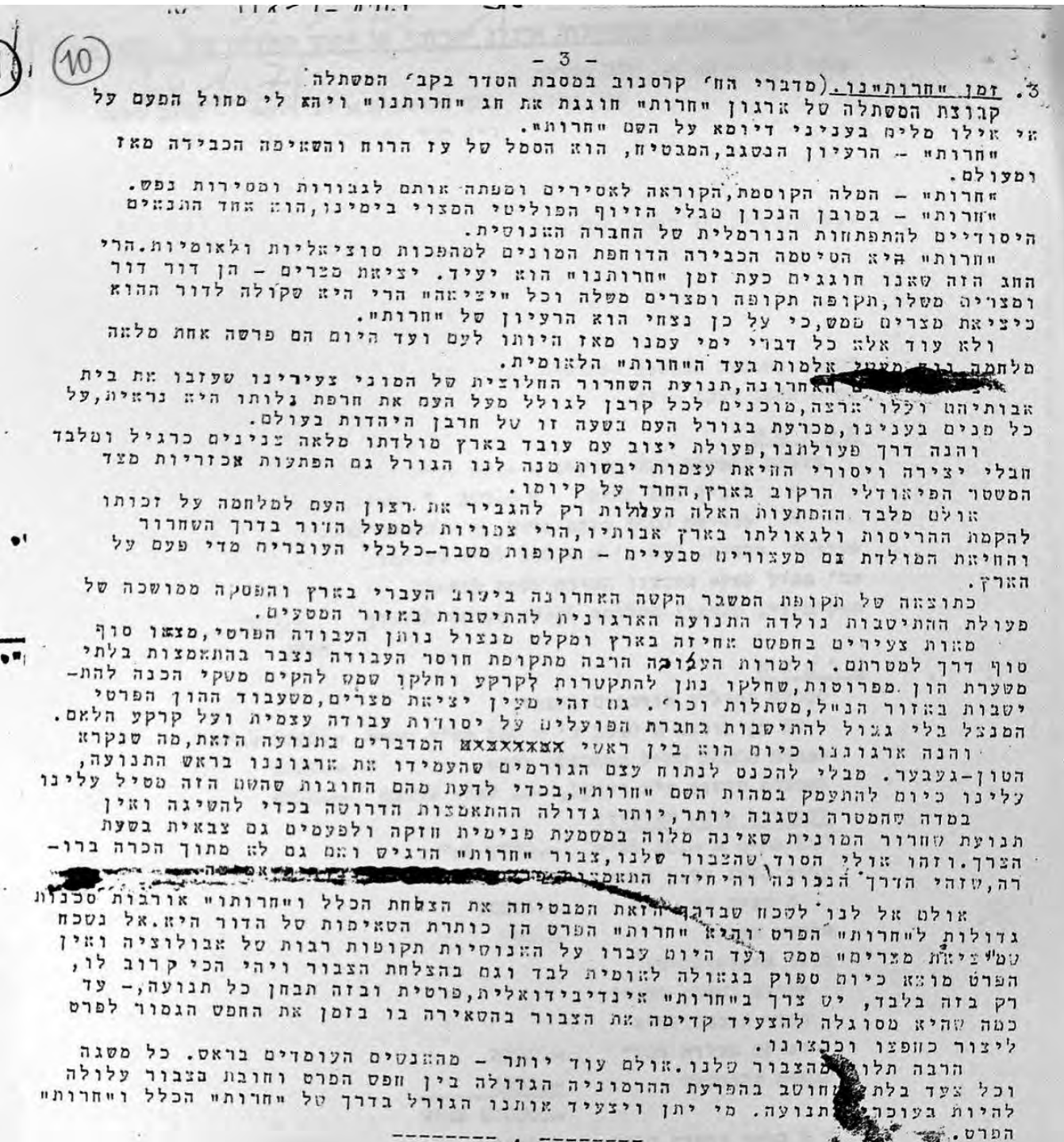
אל ארגון חרות מצטרף ארגון "חי" שנטייתו היא להתיישב בקרבת הרצליה, אך התיישבות זו לא יצאה אל הפועל, וחברי ארגון חי שלא היו מוכנים לפשרות על מקום הישוב פרשו מן הקבוצה לאחר 1929.

ב-13 בדצמבר 1929 מועצה מורחבת של הארגון מאשרת עקרונית את תכנית יצחק מגלי להתיישבות. עם זאת, סוגיית רכישת הקרקע לא התקדמה כראוי.

כבר עד סוף 1930 השקיעו חברי הארגון, שגדלו לכ-200 איש, כ-12,000 לא"י, כ-60 לא"י לחבר.

עם התקרב מועד העלייה על הקרקע, התברר כי אין די שטח קרקע להתיישבות של 200 איש.

במקביל, עוזבים אנשי ארגון "חי" וכן חברים שלא השלימו את חובם הכספי, ומקבלים חזרה את השקעתם הכספית במושב ובמניות "ניר שיתופי". נותרו 120 חברים. חלק מהעוזבים הצטרפו לארגון "חרות ב'" והתיישבו בכפר אז"ר ובירקונה.

"זמן חרותנו" – על משמעות חג החרות עבור ארגון חרות, 1930.
מתוך "מכתב חוזר מס' 3" לחברי חרות.
מקור: מרכז תיעוד תל מונד

חרות הכנת שטח למשתלה בכפר סבא 1928. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

קבוצת כפר סבא 1928. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

מיזם המשתלה בכפר סבא
חברי הארגון אינם מבזבזים זמן:
עוד בטרם הוקצתה להם הקרקע
להתיישבות מתחילה קבוצה
ראשונה בהכנת משתלת הדרים
בשטח שנחכר בכפר סבא בשנת
1928. משתלה זו תספק את
שתילי ההדר הראשונים לנטיעות
ובזמן תמכור שתילים לגורמים
חיצוניים ובכסף הזה גם תעזור
לממן את שלבי ההתארגנות
הראשוניים.

חרות ועד פעולה ארגונים חקלאיים עם הרצפלד ורופין בכפר סבא 1929. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

המשתלה התנהלה כעסק כלכלי לכל דבר, עם תכנית עבודה מסודרת. מחוזרים מספר 2 ו-3 לחברי ארגון חרות מהמחצית הראשונה של שנת 1930 (מרכז תיעוד תל מונד) ניתן ללמוד על סטטוס הפעילות במשתלה: מגלי מונה להנהלת משק הארגון וקלינסקי לניהול העבודה השוטפת במשתלה. מצב השתילים המורכבים היה טוב מאד, ונרשמה הצלחה במנבטות ההדרים. הושלמה נטיעה של 30,000 שתילי הדרים בני שנה, לחלק המשתלה המיועד להרכבה בשנת 1930. נשתלו כ-50,000 נבטי הדרים במשתלה הצעירה, וכן נשתלו 25,000 ברושים. הוכנו גם מנבטה לשתילי אורן, ומשתלה לעצי נוי. קבוצת העבודה הוגדלה ל-25 ובהמשך ל-35 חברים שהיו עסוקים בקביעות במשתלה. קבוצת החברים והחברות חיה במשתלה בקומונה. במקביל החלו לרכוש בהמות וכלי עבודה ולהכשיר קבוצת עובדים בבהמות.

המשתלה הגיעה בסופו של דבר למעל 150,000 שתילים. היה זה מפעל לדוגמה ביישוב ובסיס התארגנות לעלייה על הקרקע.

המשתלה בכפר סבא 1930. למעלה: יישור השטח למשתלה באמצעות סקרייפר - כף גדולה הנגררת על ידי סוסים. מימין בן ציון קפלן. למטה: המשתלה בכפר סבא – שיטות ההשקיה: המים הזורמו ממקום גבוה בגרביטציה לשוחות, ובעזרת פתיחה וסגריה של השוחות על ידי הרמת תלוליות עפר, ניתן היה לשלוט בזרימת המים במשתלה. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

יציאה לשטח, 1929-1930. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

עליה על הקרקע

במקביל לקבוצה במשתלה, מיד עם הסדרת הקרקעות, קבוצה שנייה מגיעה לשטח המושב המיועד ב-1930.

עלו על הקרקע לנקודת הישוב בגוש תל מונד, וייסדו בתרצ"א 1930 את מושב חרות. בתאריך 13 במאי 1930 מדווח עיתון דבר על החריש הראשון בשטח המיועד להתיישבות בחרות.

עם העלייה על הקרקע הוסב השם "לחרות-יהודה" ציון למרד בר-כוכבא שחל לפני 1800 שנים. שם זה לא החזיק מעמד וחרות חזרה לשמה המקורי.

בתחילה מתגוררים החברים במחנה הפועלים בתל מונד ובהמשך מקימים מחנה של צריפים בשטח חרות. גרו בהם עשרה חברים, שעבדו בפרדסי תל מונד, ועשרים חברים אחרים עסקו יחד בנטיעה על אדמות הארגון. אט אט הצטרפו יתר החברים להתיישבות.

חריש ראשון

הכשרת הקרקע כללה חריש ראשוני של השטח, כ-600 דונם, ע"י מחרשות הנגררות כל אחת על ידי שישה עד שמונה סוסים ע"י "קבוצת העגלונים". קבוצה נוספת עסקה בחפירת בארות בידיים, שמגיעות לאקוויפר החוף, בעומק 20 עד 60 מטר. גם כאן החיים בשנים ראשונות הם בקומונה, מטבח ומקלחת משותפת.

חברי חרות יוצאים ממחנה תל מונד. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

חרות – שלב ראשון באדמות 1930 – ניתן לראות את החריש באמצעות זוגות סוסים. ברקע מחנה תל מונד. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

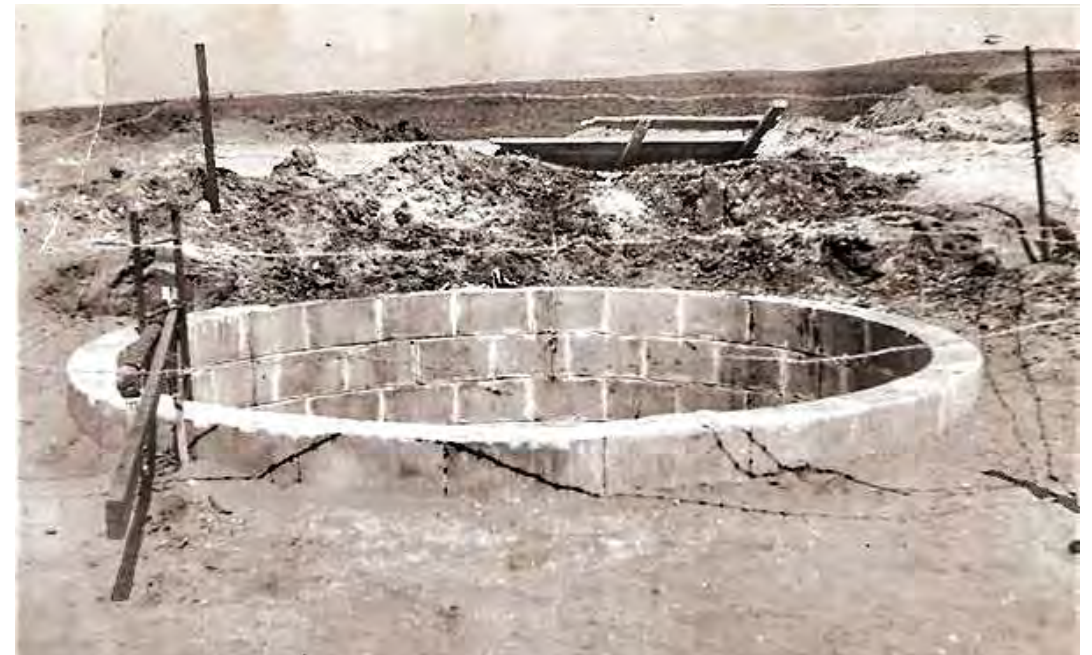
הריקוד אחרי חריש התלם הראשון. 1930. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

היות שלא הושלמה כל קניית הקרקע, התכנון וההתיישבות נעשו בשלבים. על הקרקע עלו רק 80 חברים, וכך מספר המשקים בעשור הראשון. רק לאחר העלייה על הקרקע נרכשים שטחים נוספים: אדמות בלאשר ואדמת ג'ירבי.

בינתיים, יחידת משק לכל מתיישב כללה בדרך כלל 11 דונם, מהם: 3 דונם מגרש לבית, מבני משק רפת ולול, נטיעת עצי פרי וגינת ירק. 6 דונם למטע/פרדס ו2 דונם גידולי שלחין – ירקות ומספוא. יתר השטח בבעלות ציבורית ומתחלק מפעם לפעם על פי צרכי החברים ובמגבלות כמות המים. בשטח המושקה מגדלים גידולי מספוא, תפוחי אדמה, ירקות ובוטנים.

עד ינואר 1931: 600 דונם כבר נחרשו, חפירת באר בעיצומה על ידי קבוצת "השדה", ואת
הבלוקים מכינים חברי הארגון. לצרכי השקיה מכין הארגון 5000 מטר צינורות מלט.
בשנה זו נחתם חוזה עם האדריכל ריכרד קאופמן לתכנון המושב.
בהמשך השנה נחפרה באר ראשונה.

ב-1932 מגיעה קבוצת המשתלה לחרות עם השתילים הצריפים והמשפחות. עם הפרצליה וקביעת גבולות המגרשים מקימים הראשונים את צריפיהם על אדמתם ובצריפים המתפנים "במחנה" מתיישבות משפחות חדשות עד לעלייתן לנחלותיהן.

באר ראשונה, 1931. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

575/10
 3
 [6, 1, 1] 213
 ישיבה עם סוכירות ארגון "חרות" מ"ג
 משתתפים: שריבר, קליי, בר-לב.
 1. המצב הארגוני
 מספר החברים 200. שאלונים המציגים.
 מוסדות הארגון. הנחלה - בח 5 חברים, מועצה - בח 15 חברים. ועדה בקרה - בח 5 חברים. ועדה משקית בח 5 חברים, מנייה שניה. ועדה מט"ו מנימית.
 קפה-מלוח. מאשרת ע"י הממשלה. אשור הארגון - חוגשו החקנות.
 2. כספים
 כבינים מאזן ל-1.1.51. ימציאו העתקה למרכז. אחברים חכמים 12000. לא"י
 חוצא: לקח"ל 5850. לא"י
 מסחלות 6000. "
 חכנות 2000. "
 11850. לא"י
 ל"גיר" 400. " כערך.
 על כל חבר חומל 80. לא"י. מזה שולם באופן ממוצע 60. לא"י.
 3. קרקע
 עד היום ישנם קושניה על 575 דונם. החקשרות על 3400 דונם.
 4. עבודה
 הארגון דורש לבחון מחדש את חלוקת העבודה בתל-מוגר.
 5. הכנות
 חכניה-נקודה. נעשה חוזה עם ר. קאומן.
 תרישה עמוקה. 600 די' נחדשו. ע"י בחמות עבודה של חברי הארגון.
 ממוח. מוסודרטיה לנקודה 700 די' ע"י החברה להגדלת חקלאי
 פרצילציה. חכניה החשקה 600 די' " " "
 באר. חומרים באר וחוכנו בלוקים. חבאר - ע"י קב"י, "השרה" חבלוק' נ"י.
 הארגון.
 6. צנורות מים. הארגון מכין 5000 מ"י צנורות מלט לחשקה קל-פורניה.
 7. כלי עבודה. נקנה מרקטור קלימק (-555 לא"י), מקרימח (-58 לא"י).
 8. השתתפות בתקציב החתישבות
 מ"ג מן הארגון 200 / 200 = 6200. לא"י
 על זה יש: שטרו של חקח"ל 5350. "
 חכנות בשמה 1500. "
 שחלים על כל חכנות חנוח.
 חל-אכ"ב, 51.1.55

סטטוס חרות כפי שמופיע במסמך ישיבה עם מזכירות ארגון "חרות" מתאריך 25 בינואר 1931. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

שני סיכומי סטטוס נוספים של חרות מ-20 בפברואר 1931 ו-8 ביוני 1931 מראים הן את הרצינות בהתארגנות ובתיעוד, והן את ההתקדמות המהירה בהכנות. אם זה בהכנת התכניות לישוב, גיוס ההשקעות הכספיות, וההתקדמות המשמעותית במשתלה.

אין זה מפתיע, שחברי הארגון ראו עצמם לא רק כמתיישבים אלא גם כמורי דרך לארגונים אחרים בהדרכה ויעוץ. בכנסים שלהם מופיעים קברניטי הישוב של אז אשר יחד מתווים את עקרונות החיים במושב.

ארגון "חרות" א"י.	
מספר חתמים: כרגע 204, חתימה 220.	
ח ש ח: ע"י חל-מונד 1087 ד"י.	
מצב חמים: באר, שחמיה מוכנה ל-1.5.31. ער אז יקבלו מים מחל-מונד.	
צנורות: 1200 מ' 6" מנסמן	
" 4" " 1000	
מפות ותכניות: סופוגרפיה על 1500 ד"י.	
תכנית השקאה מסדרים	
" נקודה "	
חריש עמוק: 600 ד"י.	
מ ש ח ל ה: שתילי לימון מורכבים לנטיעה 400 ד"י.	
" " בלתי מורכבים כני שנה לכל יתר חשמים לנטיעה עבור כל חברי הארגון.	
ע ב ו ד ה: עובדים בחל-מונד 3 פועלים קבועים.	
פרספקטיבות לעבודה: חל - מונד.	
ערזים דוביצקי (120 ד' נטיעה).	
20.2.31	

ארגון "חרות" א"י.	
מספר חתמים: 120 (כרגע 108, חתמי יחוספו בקרוב).	
ח ש ח: 1285 דונמים חדשים ע"י חל-מונד.	
מצב חמים: באר בערך 70 מ' בשעה.	
צנורות מלם 6" 3000 מטר (עם הכבבים והבבות)	
" מנסמן 6" 1200 " 4" - 1000	
מפות ותכניות: סופוגרפיות 1:1000 על כל השטח	
מפות יסוד ופרצילציה על אדמת הנטיעה ל-280 ד"י	
תכנית הנקודה ע"י ה' קויפמן	
600 ד"י	
חריש עמוק:	
מ ש ח ל ה:	
12.000 שתילי לימון (קצת חושש ואשכליות) מורכבים ב-1929	
14.000 " " " " (" ") ב-1930	
50.000 " " " " בני שנה	
השנה יעבדו בחל-מונד 40 חבר.	
ע ב ו ד ה:	
השקעות כספיות:	
מכון מים ע"י ארשוסקי 1200.- לא"י	
צ נ ו ר ו ת 900.- "	
מפות ותכניות 280.- "	
חריש עמוק על 400 דונם 600.- "	
י ש ו ר 280 " 150.- "	
3130.- לא"י	
הערה: - מלבד זה יש לארגון שתילים מורכבים לנטיעה 280 ד"י.	
חל-אביב, 8.6.1931	

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

סיום נטיעה

מחר ג' ב-4,30 אחה"צ מסיבה לסיום הנטיעה
על אדמת ארגון חרות יהודה.
ב-3 יצא מת"א אוטו מיוחד של "השרון" למד
קום החגיגה.

דבר 4 ביולי 1932. מקור: עיתונות יהודית, ספריה לאומית

חגיגה לסיום הנטיעה בארגון "חרות"

הפועל עושה התישבות בעשר אצבעותיו —
כזאת היתה ההרגשה, שאמפה את האורחים ואנשי
המקום שבאו לחגיגת סיום הנטיעה ב"חרות יהודה"
אשר ליד תל מונד שלשום אחה"צ. נסתיימה נטיעה
ראשונה של שטח בן 270 דונם. זהו אף חלק מהשטח
הכללי של 1200 דונם אשר לארגון "חרות" ואשר
עוד צריך להתרחב כדי 17 דונם לכל משפחה מ-120
המשפחה חברי הארגון.

כעשרת אלפים לא"י השקיעו חברי הארגון במל
קום הזה, פרומות-פרומות אשר חסך הפועל המושבה
מלחמו הדל לשם התאחוות בקרקע.
הארגונים מסביב-לתל מונד, פועלי תל מונד,
ומשפחותיהם, נשים וטף, אורחים מת"א באו אל הנ-
סודה. שני דגלים תכלת לבן ואדום שהתנוססו מעל
לבריכה, כאילו הזעיקו את הקהל מכל הסביבה. בנמר
המטע כובדו חברי הוועד פ. ד. בן גוריון וי. אהרונסון
ביץ, וב"כ מוסדות וארגונים בנטיעת עצים. לאחר הנ-
טיעה ישבו האורחים ליד שולחן ערוך ונשמעו ברכות

על הכום. בשם הארגון דיבר התל מונד י. ציון את
המסייעים להוציא לפועל את המפעל, את חסד"ק, את
המרכז החקלאי ואת הרצלד, השכנות הטובה עם
הנהלת משק תל מונד, את חבר העובדים ואת התל
מנלי.

מטעם ארגון יורעאל ופועלי תל מונד דיבר התל
ברומברג; בשם בנק הפועלים י. אהרונסון; בשם
המרכז החקלאי שרייבר; הזכיר את סיועו של
יהושע חנקין בסידור עניני הקרקע כאן. בשם הנהלת
תל מונד דיבר לוי שיף ולבסוף — בן גוריון —
מששקעה השמש בקעה שירת ה"אינטרנציונל" את
אוויר הנבעה ואחרית "תחזקנה" ויד ליד נצמדה
במעגל.

נטיעות ההדרים. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

מתחומי השרון הצפוני

"ההתעוררות הכלכלית הפוקדת עתה את ארצנו לא פסחה עם על השרון הצפוני. הכל אומר פה גידול והרחבה, ואם עד כה הייתה בשטח הגיאוגרפי הזה רק נקודה עברתי אחת, תל מונד, הרי עתה מסתמנות התחלות על גבי התחלות של ישובים עבריים, הנקובים כבר בשמות...
אף נקודות הארגונים שהיו שלובות ודבוקות בשם תל מונד, מתחילות להבדל במובן הגיאוגרפי ולעמוד ברשות עצמן, עקב הבניה וההתרחבות הפנימית..."

מרכז החיים כיום בשרון הצפוני הוא תל מונד. בנקודה זאת זורם לו הכל בקצב רגיל דוקא ללא תמורות וחליפות.

הכתבה מדברת על הפרשת כסף לקופת ביטוח מחסור עבודה, מתוך השכר בעונת העבודה, לשם עזרה בימי בטלה כשיש פחות עבודה חקלאית, למשל בחורף.

"לפני זמן מה, באחת הערבים, רגש בערנות מיוחדת המחנה הקטן השוכן מצד דרום לתל מונד. מדי פעם בקעו ועלו בערבוביה קריאות חדוה וצהלה, התאפקות מרוכזת עם שלוף היד פתקה קטנטונת, שרק מספר בלבד רשום עליה. אוירה בלתי רגילה: הגרלת מגרשים ראשונה לאותם החברים הנמצאים כבר על אדמת הארגון, ארגון "חרות יהודה".
"שלושה גופים הסתדרותיים בעלי מהות אחת, זה על יד זה, ובה שונים צעדי ראשיתם, באין יד עליונה מכוונת ומדריכה. הפעולה הראשונה של "חרות יהודה" על אדמתה היתה נטיעה כללית ומשותפת, וזו רכזה 20 חבר מלבד עשרת הפועלים חברי הארגון הקבועים במשק תל מונד, ולכולם יחד היה עד כה מחנה ארעי. ועתה ניתנה לכל אחד גם אפשרות ע"י הגרלת מגרשים בני 3 דונם, לעלות איש על מגרשו ולהקים במידת היכולת משק בית.
אין לתאר במלים את הלך-הרוח החגיגי שמאורע זה היה במחנה הקטן הזה. היתה הרגשה פנימית עצומה: עוד שלב בסולם ההתאחדות... עתה עוסקים כבר בהכשרת המגרשים, עוקרים חילפה, מיישרים בליטות, הרצון להתקדם מפעפע בכל עוזו."

הכתבה מתארת גם את הסטטוס ב"זרעאל" (כפר הס) - מתחילה חפירת יסודות ל-26 בתים, רפת ולול. אושרו רק 26 חברים להתישבות. מחנה זמני גדול עם הרבה צריפים. 35 איש מארגון יזרעאל פועלים קבועים בתל מונד. הסטטוס בתל אביב (עין ורד): נתנו יותר חופש פעולה. חלקו מגרשים, הקצו חלקות אדמה, הוקמו כבר כשנים-עשר בית, ניטעו מעל 70 דונם, השייכים ל-20 חבר. יש כבר כ-40 משפחות, חלק פועלים בתל מונד וחלק במשק הפנימי.

"דבר", 11 בינואר 1933.
מקור: עיתונות היסטורית, הספרייה הלאומית

לפני זמן מה, באחד הערבים, רגש בערנות מיוחדת המחנה הקטן השוכן מצד דרום לתל מונד. מדי פעם בקעו ועלו בערבוביה קריאות חדוה וצהלה, התאפקות מרוכזת עם שלוף היד פתקה קטנטונת, שרק מספר בלבד רשום עליה. אוירה בלתי רגילה: הגרלת מגרשים ראשונה לאותם החברים הנמצאים כבר על אדמת הארגון, ארגון "חרות יהודה".
שלושה גופים הסתדרותיים בעלי מהות אחת, זה על יד זה, ובה שונים צעדי ראשיתם, באין יד עליונה מכוונת ומדריכה. הפעולה הראשונה של "חרות יהודה" על אדמתה היתה נטיעה כללית ומשותפת, וזו רכזה 20 חבר מלבד עשרת הפועלים חברי הארגון הקבועים במשק תל מונד, ולכולם יחד היה עד כה מחנה ארעי. ועתה ניתנה לכל אחד גם אפשרות ע"י הגרלת מגרשים בני 3 דונם, לעלות איש על מגרשו ולהקים במידת היכולת משק בית.
אין לתאר במלים את הלך-הרוח החגיגי שמאורע זה היה במחנה הקטן הזה. היתה הרגשה פנימית עצומה: עוד שלב בסולם ההתאחדות... עתה עוסקים כבר בהכשרת המגרשים, עוקרים חילפה, מיישרים בליטות, הרצון להתקדם מפעפע בכל עוזו."

להלן מקבץ צילומים מתחילת הדרך: אחד הצריפים בראשונים במחנה, ילדי המושב ב-1936, לובה ועדו גוטמן ליד הרפת ב-1932, טרקטור בפרדס. על התפתחות הבנייה בחרות בשנים אלה, ראו פרק נפרד בהמשך.

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

ראשית שנות השלושים - אתגר כספי

היות שהמוסדות המיישבים לא יכלו לספק למתיישבים את האמצעים הדרושים להתיישבותם, מתיישבי "חרות" לקחו בעצמם את העניינים לידיים במשקיהם: הקמת מכוני מים, הכשרת הקרקע, השקאה ונטיעות ע"י חסכונות עצמיים. כמו כן ניטלו הלוואות קצרות טווח ובריבית גבוהה מבנק הפועלים, "ניר שיתופי", "בתי-כפר" (כעין בנק למשכנתאות של ימינו) והלוואות ארוכות טווח עבור מפעל המים ובניית הבתים (בתנאי שנבנו על פי תכנית המוסדות...). כמו כן קיבלו חברים הלוואות לבניין בתיהם מקרן שהקימו הלורד זיו ספנסר וסאקר מבריטניה. הלוואות מקרן היסוד שימשו לבניית גן הילדים, הלוואות מקופת חולים מימנו בניית המרפאה, והלוואה ממר זיו איפשרה בניית בית הספר המשותף ליישובי הגוש.

מקורות אלו של ההון אפשרו אמנם להניח את יסודות המשק, אולם עד מהרה התברר כי אין בכוחם של המתיישבים לשאת בנטל החובות והחזרי הרבית. מאז לשנת 1932 מראה כי כל ההשקעות המתבצעות במושב מפות ומדידות, חפירת באר, חריש עמוק, אינסטלציה, יישור וסימון גדרות, שמירה וכו' ממומנות ע"י החברים וברובן מהלוואות מבנק הפועלים. תמונה דומה חוזרת ובאה גם בשנים הבאות. מימון ההשקעות ע"י החברים והלוואות קשות של מוסדות חוץ, המשק עדיין לא נושא את עצמו, המושב מתקשה בהחזר הרבית וההלוואות, והתוצאה היא משבר כספי קשה בשנת 1935.

מצד שני:

החברים מקימים קופת מלווה וחסכון אשר מאפשרת להם נטילת הלוואות להקמת משקם, ויוצרים את "קרן הבאר", כאשר כל חבר מחויב בסכום קבוע למימון קידוח באר להספקת מים לפרדסים החדשים, לתושבים ולבעלי החיים.

"דבר", 19 באפריל 1934
מקור: עיתונות היסטורית, הספרייה הלאומית

התישבותנו הצעירה. מאת ש. דיין.

עדכון על ההתיישבות, על מאפיינים כלכליים של התיישבות האלף

אחר כך על הצורך בהנחייה והדרכה במעבר מפרדס למשק וחקלאות במשק הבית. "האשה הצעירה, המטופלת אמנם בילדים ובבית מחוייבת להתמסר למשק הבית, לפרה, לעוף ולירק העלולים להכניס לפעמים לא פחות מהעבודה השכירה".

"פרק מלבב הוא התישבות הפועלים מחסכונותיהם העצמיים, אשר נעזרו ע"י מוסדות הפועלים, בנק הפועלים ו"ניר" רק אחרי עלייתם על הקרקע, באותו זמן בערך שהתישבות האלף בצעה את מפעלה, פעלו החברים האלה בכוחות עצמם המאומצים. הקה"ק רכשה להם קרקע בעזרת הלוואותיהם והחברים עלו כבשו את הקרקע בעבודה וביצירת יש מאין פשוטו כמשמעו."

"10 ישובים הם מסוג זה:

חרות יהודה - 110 יחידות משק..."

בנוסף נמנים: מעש 50, ברנר 25, עין ורד 120, ירקונה 34, מתישבי כפר מלל 16, כפר ויתקין 170 ועוד.

"בישובים אלה השקיעו החברים רכוש עצמי קרוב למאה אלף לא"י בערך. הם צעדו את הצעדים הנועזים הראשונים, כבשו שטחים גדולים בפנות שונות בארץ, בואדי חוארית מזה וגן יבנה היא תל חי מזה, ובגבול ואדי ערה ליד כרכור מזה... להגשמת חלום חייהם - התישבות..."

עלו כפורחת מטעים צעירים רעננים, ערוגות ירק ובתי ישוב זעירים, מגדלי מים מתנוססים, ובארות מים חיים שופעים בעוז והם מרוים את השממה ומרעננים את הצומח והאדם. צנורות גדולים ועבים מצטלבים שתי וערב והופכים את המדבריות לישובים חיים..."

הכותב מלין על מצב שבו יש פער ביכולות כלכליות של חברי ישובים.

"בשרון הצפוני" על מושב חרות, מאת י. פרויד.

"בהיכנסך בימים אלה למושב חרות יעלה באפך ריח בושם חריף של פריחה חדשה, ואתה מעמיק את נשימתך לרוות מהריח המשכר הזה, ומזין את עיניך מבלבול וצמיחה חדשה של עצי ההדר, העומדים כעת, אחר הורדת הפרי הבשל, בירקרקותם המשקימה והיוצקת מהגיע לכל ישותך.

מכל נקודות ההתיישבות החדשה שבגוש תל מונד הגיע מושב חרות הראשון - מלבד תל מונד כמובן - לקטיף של ממש מפרדסיו, כדי 5 אלפים תיבה ויותר... הקטיף חשף את הפצע שאיננו מגליד מחדש, פצע החשבון: למי אני עמל? האם יש לנו משהו מכל זאת השנה, או אם בשנה הבאה, או בשנים הבאות הקרובות נהנה במשהו מפרדסיו. הן הללו ממושכנים ומעמסת חובות וריבית רובצת עליהם, עליך רק להשקיע עמל כפים והוצאות על המים ותו לא, ההנאה לא למענך נוצרה."

בהמשך הכותב מלין שהיהודים לא רוצים סחורה מסוג ב', ונאלצים למכור לערבים בכמעט חינם.

"ידוע למדי באיזה תנאים נעשתה ההתיישבות החדשה, הן בגוש תל מונד - ומושב חרות בתוכו - והן במקומות אחרים. הכל נבנה על חסכוניות ומאמצים עצמיים, ללא כספים מהחוץ. גם עצה והדרכה לא הושטה. וכך שקעו בחובות למען סדר את המגרש, אינסטלציה, דירה וכד'. ויום הסילוק לוחץ...

בהמשך הכותב מציין שהמושב זכה לעזרה במאומד ממוסד חדש - "הבוקר". חברה להספקת פרות הולנדיות למשקי הפועלים, בהם חרות. הפרה ניתנה כשתמורתה תשולם במשך חמש שנים, כל חודש כמעט 2 לירות. הכותב מציין שהפרות לא יחזירו את ההשקעה...

"מושב חרות בא עכשיו בחשבון קבלת תקציב מהסוכנות, ביחד עם כל גוש תל מונד. התקציב הובטח שנת תרצ"ז..."

"האדם הופך להיות עבד מכור, והוא מאבד את צלם אלוהים. המשק צריך להיות בנוי על יסודות אחרים ובשיטה אחרת. בוודאי, לחיי מותרות אין לקוות, אך למי נחוצים חיי מותרות? קיום מינימלי בכפר דיו להשאיר את האדם אושר מלא. הן אפילו עכשיו, בתנאים הקשים האלה, יש בכל זאת טעם לחיים, לעצם החיים בתוך מרחבי אופק, בין מראות טבע נפלאים. ולו רק נפתח מקור הצלה מהמיצר הזה, לו נפתח - זו היא התפילה הנישאת על כל שפתיים כעת במושב חרות."

אפשרות הצלה תתכן רק עם פדיון החובות היקרים ושחרור מרבית גדולה, ישום משק קלאי לא יוכל לעמוד בה. וייתכן גם הפעם: אין לעשות עוד התיישבות כך שהכתיש יצטרך לגוד אחר יום עבודת חין, ואחר כך, עם גמר עבודת החין, לתמכר למיטתו הוא. האדם הופך להיות עבד מכור, והוא מאבד את צלם אלוהים. המשק צריך להיות בנוי על יסודות אחרים ובשיטה אחרת. בוודאי, לחיי מותרות אין לקוות, אך למי נחוצים חיי מותרות? קיום מינימלי בכפר דיו להשאיר את האדם אושר מלא. הן אפילו עכשיו, בתנאים הקשים האלה, יש בכל זאת טעם לחיים, לעצם החיים בתוך מרחבי אופק, בין מראות טבע נפלאים. ולו רק נפתח מקור הצלה מהמיצר הזה, לו נפתח - זו היא התפילה הנישאת על כל שפתיים כעת במושב חרות.

י. פרויד

"דבר", 21 במאי 1937
מקור: עיתונות יהודית היסטורית, הספרייה הלאומית

ב-1938 הצטרפו למושב 14 חברי גרעין "לדרום" שבסיסו היה במושב רעננה. חברי הגרעין, יוצאי גליציה, חשבו בהתחלה להתיישב בדרום הארץ. אברהם הרצפלד שחיפש עבורם מקום התיישבות הציע להם לבסוף להצטרף למושב חרות. הם התיישבו במזרח המושב וכונו ה"דרומצ'יקס".

החברים היו ברובם מגדלי פרחי, תחום חקלאי שונה בתכלית מהעיסוקים החקלאיים של חברי חרות הוותיקים. למשל, מאפיינים הטיפול בתוצרת ושיווקה - הקטיף, ההובלה, הגעת הכספים – היו שונים מהאופי הקואופרטיבי של המושב סביב הטיפול בפרדסנות. הדבר גרם לחיכוכים עם האגודה השיתופית ויצר מתח ביניהם לבין המתיישבים הוותיקים. חלק מהחברים היו על סף עזיבה לא אחת. ואולם, בסופו של דבר נשארו והשתלבו.

בניית הבתים למתיישבים אלה התעכבה זמן ניכר. במכתב מהמושב לחברה להתיישבות חקלאית מתאריך 16 במאי 1939 מצוין: "למרות ההבטחות הרבות שקיבלנו, שאין כבר שום עכוב לגשת להקמת עשרים הבתים החדשים למתישבי חרות, עד היום טרם הוצא הדבר הזה לפועל.

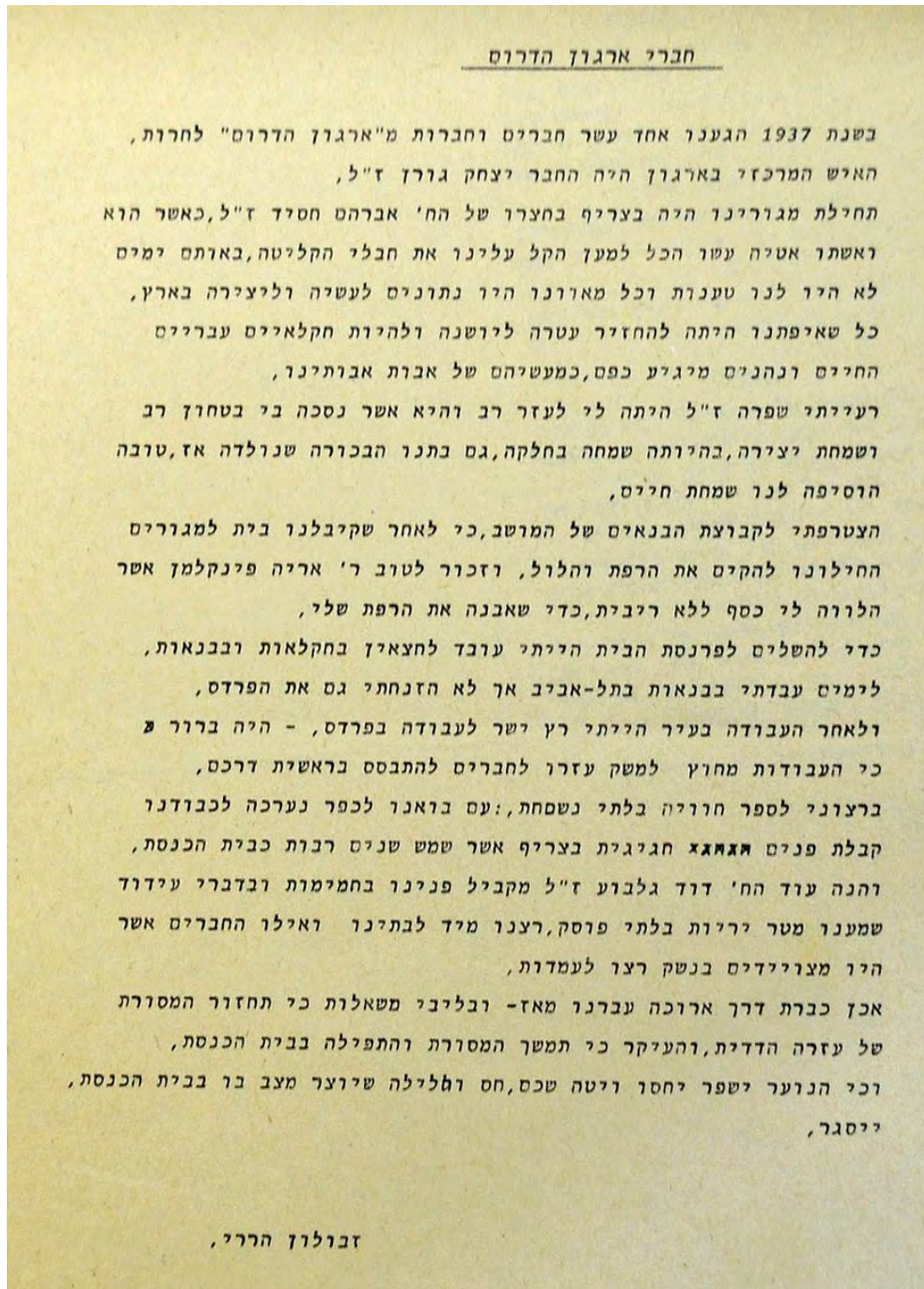
... חוסר דירות פנויות במושב שלנו, הכריח את החברים, בעלי משפחות עם ילדים קטנים, לגור ברפתות ובלולים, וזה גרם למחלות בין הילדים והמבוגרים, וזה גם גורם למצב חברתי רע מאוד, ואין בידי הועד לתקנו.

אין גם החברים החדשים יכולים לנצל ולהשתמש בצנורות שנתקבלו עבורם לסדר ירקות על מגרשיהם, כי הדבר הזה לא נתן לסדור אם לא גרים על המגרש.

הקמת הבתים יכולה גם להביא הקלה רבה לחוסר עבודה שהתחילה אצלנו עם גמר העבודות ההכרחיות בפרדסים." (אצ"מ L23/75).

בסופו של דבר נבנו הבתים מתכונת אחידה על ידי חברה חיצונית, כנראה סולל בונה. מתווה הבית היה דומה לזה שתוכנן עבור ראשוני חרות – שני חדרים ומטבח וכן אזור מרפסת.

במכתב מהמושב לחברה להתיישבות חקלאית מתאריך 22 לאוגוסט 1939 מוזכר תקציב תרצ"ט "לעשרים ואחד החברים החדשים." (אצ"מ L23/75).

חוויות זבולון הררי (זנבל ברגר) מקבלת הפנים ל"דרומיים" בחרות. מקור: ארכיון מרכז תיעוד תל מונד

A413/13

ינואר 1946

החברה הא"י להתיישבות חקלאית בע"מ - סקירה על שאלת ההשלמה במושב חרות – מוזכר כי אלו שהתיישבו בחרות רק בשנת 1938 ואיך קיבלו תקציב קטן יותר ולא מספיק לפיתוח המשק, כי: א. לא היתה כנראה באפשרות החברה להקציב סכומים גדולים יותר, ב. הבסיס המשקי ומצב הבטחונות של המתיישבים החדשים היה קלוש מאד. "הרבה יותר קשה היה המצב של אותו הסוג השני של המתיישבים – "אנשי הדרום" בשפת הכפר – אשר מהווים כבר זה שנים רבות בעיה משקית וחברתית רצינית שצריכה פעם למצוא את פתרונה. הסכומים הזעומים שהוקצבו להם לא נתנו בדרך כלל אפשרות לפתח המשקים. התקציב לרפת לא הספיק אלא לצריף קטן שעל פי רוב כיום במצב רעוע מאד וגם הלול הקטן שקבלוהו לא החזיק מעמד. הפרה בתקציב "הפכה" לעז... ישנם כמובן אחדים שבכל זאת הצליחו להתקדם יפה ולהגיע בכחות עצמיים לרפת וללול יותר מפותח, אבל הרוב יעמוד לפני התחלה חדשה, ובעיקר החיילים שביניהם".

כאמור, עסקו החברים בגידול פרחים, ובניית משק בעלי החיים המשפחתי התעכב, בין השאר בשל תקציב זעום שקיבלו.

בדו"ח של התחנה לחקר החקלאות לשנים 4-1943, נמסר כי "23 חברי המושב הנקראים התיישבות הדרום אין כמעט שום בניני לולים".

מבט מבריכת המים המזרחית מערבה. בקדמת התמונה אזור הבתים שנבנו לקבוצת הדרום. מקור: ארכיון מרכז תיעוד תל מונד

נקדתנו (מושב חרות)

27 לנובמבר 1927 (העבר הקרוב).

הישוב בארץ משוע תחת על חסר עבודה. שבועות וחודשים עוברים, ואין שגוי לסובה. המשבר גובר. יש גם נחשלים העוזבים את הארץ, אך הנאמנים והמסורים גמרו אמר: לא נזוז מכאן! לצאת את הארץ – לא, אך מן העיר חייבים לברת. לאן?

והנה התאספה קבוצת אנשים בבית אחד בעיר העברית הראשונה. ישבו ודנו ובקשו מוצא: איך להיטיב את מצבם ולצאת מהעיר? לבסוף החלט: ליסד ארגון להתישבות. אך קרקע מאין תמצא? אחרי ברורים נוספים החלט לרכש חלקת קרקע קטנה, לשלל עליה משתלה אשר תספק את צרכי הארגון עד אשר יעלו על אדמתם. הקרקע נרכשה בקרבת כפר סבא, נשתלו משתלה וגזת פרחים, נבנתה סכה קטנה והארגון הוקם בצורת קימונה קטנה.

סוף-סוף הגיע תור הארגון לעלות על אדמתו אשר נרכשה על-ידי הקרן הקיימת. התפזרים נארו. חברים מספר נשארו במחנה האחרים הלכו להנים יסוד למושב. החברים

עלו על אדמתם. הצריכים הוקמו, התלם הראשון כבר נחרש, אך מסביב שממה. לאשר תסנה העין קוצים מזדקרים. רק במקרק לא רב תראה נקדה אחת קטנה – תל-מונד.

שנת 1939 (ההנה).

כיום עומדים בחרות בנינים קימים. נוספו חברים על הראשונים. כל אחד עוסק במשקו הקטן והצבור כלו דואג למסדותיו הצבוריים. פרדסים מוריקים מסביב, אך פרנסה מלאה אין החברים יונקים עוד מהם: עודם מחכים לתקציב ולכסוס. המשק. גם אדמת ערכים תקועה פה ושם בין ישובי היהודים. בנקדות שונות נראים גם אהלי בידואים. ברצונה להשקיף על הסביבה תעלה על הברכה: מכאן רואים את תל-מונד, כפר-הס, עין-נר, קדימה ואבן-יהודה. ומכאן את קלמניה, כפר-סבא, רמת-הפוכש, עין-חי. ובלילה תבחן העין אורות נדלקים וכבים חליפות האמות הוא. ישוב לישוב יובר, נקדה לנקדה תשיח את המתרשש. ובאותה נראה אור חדש –

קופינס, כפר עולי-גן. וממול מזדקפים הרים שוממים ומעוררים זכרונות קדומים, רומזים וקוראים: בואו, בבשוננו, הרונונו.

העתיד (מי יתן ויהא קרוב).

הסביבה כלה טובעת בירק פרדסים. אין זכר לקוצים. נעלמו אהלי הנודדים, וגם ההרים מוריקים. ובין העצים מתבלטים פה ושם שסחי אדמה לגנים וירקים. אלה הם המושבים החדשים אשר נוסדו בשנים האחרונות וביניהם חרות פורחת בגנותיה, בעציה ובכתייה המלבינים. לאור השמש השוקעת נראים גברים השבים מעבודה יומם ונשים העוסקות בחצר ומקדמות פניהם בחדנה בריאה. וילדים מסתהרים לשוב ממשתחיהם לארוחת ערב. שירה פורצת. שקטה ונוגה, אך בטוחה. הד-זכרונות העבר הקרוב והעגום מצלצל בשירה. אך גם הבטחון בעתיד הנשקף יען מתוכה. ירד תלילה. ופתאם קורע את דממתו פעמון: גליון-גלן. הפעמון קורא לחליבה. ואחרי הרעש דממה. והאגן הבוחנת תאזין לקול קלות החלב הזורם לדליים. שלנה. שבע. מנוחת צמלים. כפר עברי שוכן לבסת בתוך עמו ובארצו הבנויה. אך אלה מרגלית

מחנה – ארץ גוי

מקור: ארכיון מרכז תיעוד תל מונד

חרות – פרקים נבחרים בתולדות הישוב – התרחבות לאחר קום המדינה

עם קום המדינה, מתרחבים גדולות המושבים באזור, עם סיפוח "האדמות הנטושות" לשטחיהם החקלאיים על פי "מסקנות הוועדה לחלוקת האדמות הנטושות לעבוד בשנת 1949 – 1950". מימין מפת תמונת גבולות היישובים. משמאל הגדלה של חרות של חרות.

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

מקור: ארכיון המדינה 1098131

הרחבה, סבתא זורנה – 1950. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

לימים, תל מונד התרחבה, והיו צריכים שטחים לבית הספר. מנהל מקרקעי ישראל הפקיע לשם כך את אדמת הפרדסים הזו. המנהל היה מוכן לשלם סכום נמוך, והמושב בחר ללכת למשפט על סכום הפיצוי. בדיון בבית המשפט המחוזי בפ"ת טענות המושב נדחו, והמשמעות הייתה שעל המושב היה לשאת בעלויות הפיצוי על הקרקע לתושבים. המושב פנה לבית המשפט העליון. השופטת שלחה את הצדדים לפשרה. התוצאה: הפיצוי הועלה מ-5000 ל-185000 שקל לדונם. הסכום הכולל כיסה את הפיצוי + כ-80 אלף שקל לכל חבר חרות. מכל החלקות הללו נשארו עוד 4 חלקות פרדס ולול, סמוך לתל מונד.

בסופו של דבר אותרה הזדמנות - באותו זמן נמכרו אדמות מטעי א"י, וההיתה אפשרות לרכוש ולתת 5 דונם פרדס מוכן לכל חבר חדש. המושב, באמצעות המרכז החקלאי וקק"ל קנה את האדמה הפרטית הזו, בשולי תל מונד, בשביל העולים החדשים, אשר פרדסיה שימשו את החברים החדשים במשך שנים.

במסגרת העלייה הגדולה שלאחר קום המדינה, הגיעו 20 משפחות בסוף 1949 – 1950, מפולין ורוסיה. בהתחלה הם גרו במחנה אוהלים ופחונים במרכז המושב, במקום בו נמצא כיום הסילו. שם הם חוו בין השאר את השלג הגדול של 1950.

לאחר תלאות התכנון ובניית הבתים, נוצרה ה"הרחבה" הראשונה. הם החלו לבנות את משקיהם, אך רבים הגיעו ללא ידע בעבודה חקלאית או שהיו מבוגרים מדי, ועזבו את המושב. במקומם התיישבו באזור זה בני מושב מהדור השני.

בשנים 1955-1956 הגיעו חמש משפחות שעלו ממצרים.

למתיישבים החדשים גם לא היה פרדס, שישמש מקור הכנסה (מי שהיה בעל פרדס במושב היה "בעל בנק"...), והמושב עשה מאמץ לאתר שטחי פרדסים להקצאה למתיישבים.

במכתב לאברהם הרצפלד במרכז החקלאי מ-9 בפברואר 1956 מאת תנועת המושבים עולה, שבעבר פנה ועד מושב חרות להבטיח חלקת פרדס למתיישבים החדשים מהרחבת "חרות" שמצבם החומרי לא מבוסס ואין סיכוי לקיומם בלי הפרדס. "התביעה הייתה לקבל מפרדס נטוש, שהועבר בזמנו לחק"ל, 120 דונם ל-20 משפחות.. הברור לא התקיים ומרירות רבה הצטברה בקרב המתיישבים. אנו עומדים על סף צעדים בלתי רצויים, לא למוסדות ולא למתיישבים..."

מושב חרות פורח בשרון
מאת ש. אנגל

מושב חרות פורח בשרון מאת ש. אנגל

"לפני עשרים וחמש שנה הוקם כפר בישראל בשם חרות. הכפר חרות לא נשא את שמו לשוא.

שדרה נאה מוליכה אל הכפר. בתיו חבויים בינות לעצי הדר וריחו ממלא את הנחיריים. בכל אשר תפנה ברכת השדה והעמל.

מרכז הכפר סואן בסאון אנשים טרודים ועגלות עמוסות פרי ההולכות אל מחסן השיווק והקירור המשוכללים. כבר נאסף פרי הגן והמטע, כבר נעשו כל הכנות לתליש הבטנים המבטיחים עונה יפה."

"מאה חברי ארגון חרות הכניסו מחסכונותיהם עוד בשנת 1928 יותר מאלפיים לירות על חשבון קניית הקרקע. חברי ארגון זה הגדילו לעשות ביצירת מפעל עצמי לקראת ההתיישבות". על המשתלה בכפר סבא. "אין ספק, כי סוד הצלחתם של החלוצים הראשונים בגוש זה טמון ביד אחים הנאמנה שהושיטו איש לרעהו בתקופה הראשונה להתנחלותם והתבססותם."

בתשובה על מה הבעיות של הישוב: "הוויכוח על מידת המזיגה בין חופש הפרט ויוזמה עצמית בייצור ולבין מידת האחריות הציבורית ומרות הכלל על הפרט אף הם רשומים בקורות כלל תנועת המושבים, שעם התגברות העלייה נעשתה, כידוע, תצורת ההתיישבות העיקרית של כמעט כל העלייה הבאה למדינה". <<

למעלה ולמטה: חרות ביום חג ה-25, 1955. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

"דבר" 14 בספטמבר 1955. מקור: עיתונות יהודית היסטורית, הספרייה הלאומית

>> "הבא להשתתף בחג מחצית היובל של הכפר והרואה את נערי הכפר המתרוצצים על גבי הטרקטורים ושאר כלים אינו יכול שלא להעלות על זכרונו את אותו קרון עץ שעל גלגלים, ששימש תחילה לבית מגורים לכל הפועלים ואחר מכן לבית-הספר הראשון לכל ילדי הגוש. ונשאר כיום השריד היחיד לתקופה החלוצית הראשונה של התהוות הגוש. חבל מאד שהוא מצא מקומות ליד גרוטאות חברת המטעים ולא בחצר בית הספר המפואר, כפינה מוזיאונית."

"חרוצים הם אנשי מושב חרות. ולאחר 25 שנות עמל נמצא המושב מבוסס ואיתן, הדיאגרמות הנאות שבתערוכת המושב מעידות שהחברים ידעו חיש מהר להסתגל לצרכי הזמן ובתקופות השפל לענף אחד פיתחו מיד ענף אחר וגם ידעו לגוון את ענפי המשק החקלאי. בשנת ירידה במספר הפרות יש עליה גדולה במספר העגלות והעיזים ואילו בשנת ירידה בירקות יש עליה ניכרת בגידולי תעשייה (בטנים וכו'). בשנה האחרונה יש שוב גידול רציני בענף הלול, עד כדי הכפלתו, והנה הולך ותופס מקום נכבד ענף השתילים וגידול פרחים למשלוח, שתילי פרי, שתילי ורדים ולקטיפה. המשלוח הגיע השנה למיליון וחצי שתילים."

"המושב גאה גם על הישגיו בשטח אחר, הרגיש ביותר בתנועת ההתיישבות: הבנים, עתידם ודרך חייהם הם ועתיד המשק החקלאי. הבנים ברובם נשאו בכפר וממשיכים בדרך האבות ומתחילים גם הם לתפוס את עמדות ציבוריות בכפר."

"אומר אחד המברכים: חצי יובל שנים דאגנו למשכן הפרות והפרדות. מי יתן ונזכה עוד למשכן בשביל צרכי התרבות והחברה שלנו ושל בנינו הממשיכים."

"חברי מושב חרות, ששמשו פלוגת חלוף לכיבוש השממה בחבל ארץ התיכון ושידעו להקים וליזום מפעלים עצמיים ראשוניים מחסכונות של שכירי-יום ידעו בלי ספק להצעיד את מושבם הפורח ולהביאו לשגשוג לעצמם ולבניהם לצרכי העם והמדינה."

חרות ביום חג ה-25, 1955. למעלה: במה וטריבונות. למטה: המופע. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

המשך - "דבר" 14 בספטמבר 1955. מקור: עיתונות יהודית היסטורית, הספרייה הלאומית

מושב חרות חג יובל

בהרגשת סיפוק, מהישגים חגגו את מול חברי חרות, במעמד מאות אורחים ונציגי מוסדות, את מחצית היובל לקיום המושב.

החג נפתח בעליה על קברות ראשוני נים ולוחמים, שלא זכו לראות את הכפר בהתפתחותו.

במסגרת החגיגות נורתה אבן-פינה לבית העם שבנייתו תעלה כחמישים אלף ל"י. בבית הנוער נערכה תערוכת תמונות ודיאגרמות, בהם באו לידי ביטוי מוחשי הישגי הכפר בחצי יובל שנים של עמל, תלאות וסבל. בתערוכה מקום כבוד לראשונים, ביניהם יצחק מגלי וצבי יפה וכן לחללי ההגנה. לאחר דברי פתיחה של צ. גלבוע בירכו א. בן-אפרים, ראש המועצה האזורית רמת הדר-השרון, ונציגי המרכז החקלאי ותנועת המושבים. בדבריהם הביעו הנואמים את הערכתם הנאמנה למעשייהם החלוציים הגדולים של ראשוני המושב. החג נסתיים בהצגת מסכת בראשית.

חרות, חג יובל ה-25, 1955. מימין למעלה: ההצגה - גלילה מלאכי וחיים פיבוביץ. משמאל: טקס הנחת אבן פינה לבית העם - שלומית אורשטיין. למטה: דוד גלבוע ואסתר מרגלית. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

"דבר", 30 אוגוסט 1955.

"מושב חרות חגג יובלו... במסגרת החגיגות נורתה אבן-פינה לבית העם, שבנייתו תעלה כחמישים אלף ל"י... בבית הנוער נערכה תערוכת תמונות ודיאגרמות... בתערוכה מקום כבוד לראשונים ביניהם יצחק מגלי וצבי יפה וכן לחללי ההגנה. מקור: עיתונות יהודית היסטורית, הספרייה הלאומית.

להלן סקירה קצרה על המשבר בתנועת ההתיישבות העובדת בישראל שאירע בשנות השמונים והגיע להסדרה בשנות התשעים. המשבר השפיע בסופו של דבר על החיים, הקהילה והמרחב הבנוי במושבים, לכן מובאת סקירת רקע זו על מנת להבין את הגורמים להתפתחות זו. הנושא המרחבי ידון בהרחבה בהמשך.

שנות השבעים

שנות השבעים החלו במומנטום שך המשך גידול התפוקה בחקלאות. תרם לכך מעבר לגידולי יצוא. עם זאת ירדה היעילות במשקים. באמצע עשור זה רק 25% מהמשקים במושבים ייצרו 75% מהתוצרת הכוללת של המושבים. במושבים לא מעטים חלק גדול מבעלי המשקים חדל כליל מלעסוק בחקלאות.

משבר שנות השמונים

בתקופת הגאות של ממשלת הליכוד, שקדמה למשבר, סופק אשראי זול לחקלאים כמעט ללא הגבלה על ידי הממשלה ובתמיכתה. המושבים לוו סכומי עתק, חלק גדול מהם הושקע בהרחבת היצור כגון רכישת כלים חקלאיים וחלק בשיפור רמת החיים - מגורים, מכוניות וכד'. האינפלציה עלתה עד 1984 למעל 400%, והמשק עמד לפני קריסה. ההלוואות הוצמדו למדד ולכן שיעור ההחזרים עלה בקצב מפחיד וחובות המושבים תפחו במהירות. החובות נרשמו על שם תאגידי הקניות, שמשכו את הכספים מהבנקים והתחייבו כלפי הספקים, והמושבים היו ערבים לחובות התאגידים. כאשר נולדה ממשלת האחדות ב-1985, נהגתה תכנית הייצוב הכלכלי, וכתוצאה מכך האינפלציה ירדה בחדות ל-30%. ואולם, הבנקים המשיכו לגבות את הריביות הגבוהות ששיקפו את האינפלציה הישנה. חובות המושבים הגיעו לממדים מפלצתיים והמגזר ההתיישבותי עמד לקרוס.

ההסדר והשלכותיו

בשנת 1990 חתמו הבנקים, הממשלה והתנועות הקיבוציות על הסדר חובות הקיבוצים. בשנת 1992 חוקה הכנסת את ה"חוק להסדר חובות המושבים" המכונה "חוק גל", על שם יוזם החוק ח"כ גדליה גל תושב כפר ויתקין. ההסדר כלל מחיקת חובות משמעותית. מבחינה מרחבית שועבדו לבנקים מגרשים לבנייה ב"הרחבות קהילתיות". המשמעות הייתה ביטול הערבות ההדדית, ויריית פתיחה לכניסת מהגרים מהעיר, שהצליחו לקנות נחלות מרגע שבוטלה הערבות ההדדית / כלכלית. דרך נוספת להחזרת חובות הייתה מכירת קרקעות ובתי מגורים באזורי ההרחבה לבנים במושבים. הדבר זרז את המעבר מחקלאות לענפי תעסוקה אחרים במושבים. כך, התעצמה הפעילות העסקית הלא חקלאית בנחלות מ-4374 עסקים ב-1995 למעל 13000 ב-2002. הדבר נעשה בלא יד מכוונת ברורה של הממשל, דבר שהביא למטרדים סביבתיים בסביבה הכפרית הרגילה.

המשבר אפשר שינוי חלק מעקרונות היסוד ויצר תשתית לשינוי תעסוקתי, ובעקבותיו לשינוי בשימושי הקרקע. הוא יצר הזדמנות לקליטת אוכלוסייה חדשה אשר אינה מתפרנסת מחקלאות. "פתיחת השערים" במושבים הולידה "תקופה חדשה", בה כיום מרבית האוכלוסייה לא עוסקת בחקלאות, זאת בניגוד לשנים קודמות בהן החקלאות היוותה תחום התעסוקה המרכזי במרחב הכפרי בכלל ובמושבים בפרט.

זאת ועוד, עם התמורות שנעשו בחוקים ובאופי התעסוקה, המציאות המרחבית אינה מבוססת רק על חקלאות ותעסוקה חקלאית, אלא על ידי לחצים שונים של קבוצות בעלי עניין: מקבלי החלטות, מתכננים, משפרי דיור, תיירים ועוד.

מקור: ד"ר גל רגב מתוקי

חייהם של בעלי המשקים במושבים בכלל ובחרות בפרט היו מלווים לא רק באתגרים הפיזיים של עבודה חקלאית, בניין ופיתוח המשק, לצד עול קיום המשפחה, אלא גם באתגרים הארגוניים של ההשתייכות למסגרת המושבית, כמו גם ההיבטים הפיננסיים הנובעים מהם. נושא זה אינו מוכר ומדובר דיו, למרות שהיה בעל השפעה מכרעת על החיים במושבים. לכן בחרתי להקדיש מספר עמודים לנושא זה. חלק זה יכלול רקע קצרצר על מהות הישות שנקראת מושב עובדים, ובהמשך יעסוק בארגונים הרבים שהשפיעו על חייו של בעל המשק.

מושב עובדים - רקע

מושב הוא כפר חקלאי שיתופי המונה בד"כ 60-100 משפחות ומנוהל על ידי אגודה שיתופית. כל משפחה מקיימת משק בית נפרד ומעבדת את המשק החקלאי בעצמה. זאת, פרט למקרים שבהם קיים ענף הנמצא בעיבוד משותף או בטיפול משותף של האגודה. בעבר באופן ספורדי, והיום באופן ממוסד, מעסיקות המשפחות פועלים שכירים לעבודה במשק.

דרגת השיתוף שונה ממושב למושב, אך בכולם מתבצעים האספקה למשק והשיווק באמצעות האגודה השיתופית. האספקה באמצעות האגודה כוללת הן מוצרי צריכה והן חומרי ייצור למשק. בצרכניית המושב יכול החבר לרכוש את מצרכי היומיום הנדרשים כגון מזון כלי בית. במחסן האספקה יכול לרכוש חומרי ייצור כמו זרעים, דשנים, חומרי הדברה וכלי עבודה בסיסיים.

שיווק התוצרת נעשה בד"כ גם כן באמצעות האגודה השיתופית. היא מצדה משווקת הלאה, באמצעות אגודות השיווק הגדולות כמו "תנובה". המתקנים הדרושים לריכוז התוצרת ולשיווקה כגון מחסנים, בתי קירור ומחלבה, מצויים בד"כ בכפר ומוחזקים ע"י האגודה.

האגודה מנהלת את החשבון בעלי המשקים, ודואגת גם לפעילות מוניציפלית ובאספקת שירותי חברה, תרבות ובידור, באמצעות מוסדות כמו מועדון, ספריה וכד'.

הגוף העליון של המושב הוא האספה הכללית, המתכנסת באופן קבוע, והיא בוחרת מועצה המונה בד"כ 15-20 חברים. המועצה אחראית לפעולות המוניציפליות והכלכליות השוטפות וממנה מבין חבריה את ועד המושב, בד"כ 5-7 חברים, העוסק בניהול היומיומי של הישוב. הוועד נעזר בוועדות נושאיות. בנוסף על המשפחות החקלאיות, יש במושב מספר משפחות שראשיהן עובדי ציבור או בעלי מקצועות לא חקלאיים, כגון מנהל חשבונות, מזכיר, מסגר, חשמלאי, וכיו"ב. לאלה יש משק עזר קטן.

בראשית התפתחות הישובים הכפריים בישראל התאפיינו הישובים במשק מעורב, כלומר משק מגוון הכולל מספר רב של ענפים חקלאיים. זאת לצורך שרידות. לאחר קום המדינה, התפרסות הישובים בכל חלקי הארץ, וירידת השיקול הבטחוני, וההתקדמות הטכנולוגית, אפשר היה לעבור למשק מתמחה.

הארגונים אליהם היה קשור מושב חרות

סביב ענייני המושב פעלו "עננים" של ארגונים מארגונים שונים, שליוו את המושב במגוון היבטים – פוליטיים, חברתיים, פיננסיים, חקלאיים ונדל"ניים. הנושא ראוי להתייחסות בעבודה נפרדת.

ולו על מנת לסבר את הדעת לגבי עוצמת המורכבות הארגונית מבחינת הארגונים שליוו את חי המושב, תובא בעמודים הבאים הצצה לעולם המורכב הזה באמצעות:

א. תרשים הכולל רשימה בהחלט לא מלאה של הארגונים שמושב חרות היה קשור אליהם והם היו קשורים אליו (פעמים רבות עמוק לתוך כיסי החברים...).

ב. הסבר קצר על מהות ותפקיד של כל אחד מהארגונים הללו.

להלן תרשים
הוכלל רשימה (לא
מלאה...) של
רשויות וארגונים
שהשפיעו על חיי
החקלאים במושב
חרות.

ארגון, תקנון, פיקוח, חוק ומשפט,
קידום ותמיכה כלכלית

אדמות – רכישה, ניהול,
רישום, דמי חכירה

ביצוע
תשתיות

המשקים החקלאים

מימון
והלוואות

שיווק
תוצרת

מקורות: אתר תנועת העבודה
tnuathaavoda.info, אצ"מ
KH4/6050, ויקיפדיה

אדמות – רכישה, ניהול, רישום, דמי חכירה

הקרן הקיימת לישראל | נוסדה ב-1901 לאיסוף כספים מיהודים לשם קניית קרקעות בארץ ישראל והכשרתן להתיישבות יהודית.

הכשרת הישוב | נוסדה באנגליה ב-1909 על ידי ההסתדרות הציונית, כמכשיר לרכישה ופיתוח מקרקעין בארץ ישראל. יהושע חנקין היה מנהלה, ורכש מאות אלפי דונמים עבור ההתיישבות..

ארגון, תקנון, פיקוח, חוק ומשפט, קידום ותמיכה כלכלית

המרכז החקלאי | נוצר ב-1919 במסגרת יסוד ההסתדרות הפועלים החקלאיים. ארגון הגג של תנועות ההתיישבות העובדת, החקלאים העצמאיים חברי ההסתדרות ועובדי מוסדות החינוך החקלאיים. מטפל בענייני ההתיישבות העובדת ודואג לקידום החקלאות ולפיתוחה. שנים רבות היה אברהם הרצפלד הדמות המרכזית בו.

ניר שיתופי - אגודה ארצית שיתופית להתיישבות עובדים עברים בא"י בע"מ | הוקם ב-1924 ע"י הסתדרות העובדים החקלאיים, כמסגרת ארגונית לריכוז משקי ההתיישבות העובדת ותאגידיהם הכלכליים. משמש זרוע משפטית של ההסתדרות החקלאית לפיקוח על שמירת היסודות הקואופרטיביים ביישובים החקלאיים ועל הפעלת מרותה הכלכלית והארגונית של ההסתדרות עליה. הייתה גם מוסד כספי של ההסתדרות החקלאית. כל חבר שילם דמי חבר, ההון החוזר שימש למתן הלוואות וסיוע כספי לחברים. ניר הוקמה על ידי הגופים הפוליטיים ולמעשה הונחתה על המושבים כגוף מפקח וביקורתי.

תנועת המושבים | הוקמה בשנת 1933 על ידי חברי מושבים במטרה לטפל בבעיות הייחודיות להם מול המוסדות השונים. כמו כן "בית המשפט העליון" של המושבים.

מימון והלוואות

חברה א"י להתיישבות חקלאית בע"מ | PASA – Palestine Agricultural Settlement Association | הוקמה ב-1936 והייתה בבעלות ע"י הסוכנות היהודית, במטרה להפוך לבנק אגררי, המשלים לקרן היסוד. חברי ההנהלה – אליעזר קפלן, י.ל. הכהן פישמן, ארתור הנטקה, ג. לנדאור. המזכיר יהושע לוי. החברה נתנה בין השאר הלוואות לבניית בתים.

ניר - חברה בע"מ | הוקמה בשנת 1934 על ידי הסתדרות הפועלים החקלאיים וחברת העובדים כמכשיר לביצוע פעולות פיתוח במשקים החקלאיים. פעלה בעיקר במתן אשראי למשקים החקלאיים ולמוסדות ולחברות ששימשו את המשקים החקלאיים.

בתי כפר בע"מ | חברה למשכנתאות שתמכה בבנייה ואכלוס ביישובים, בהם חרות ועין ורד. ממכתב פנימי של פאזא ב-17 בינואר 1939 עולה, ש-20 ממתישבי חרות משכנו את מגרשיהם לחברת בתי-כפר תמורת הלוואה לבניית בתיהם. החברה התפרקה ב-1963.

בנק אנגלו פלסטינה | הוקם ב-1902 בשם The Anglo Palestine Co, חברת בת של "אוצר התיישבות היהודים". המוסד הפיננסי המרכזי של הישוב מסוף התקופה העות'מנית ועד ראשית ימי מדינת ישראל.

בנק הפועלים | נוסד בשנת 1921 על ידי ההסתדרות הכללית וההסתדרות הציונית במטרה לשמש כמכשיר פיננסי לקידום משק העובדים, למימון פעולות התיישבות, בניה, קואופרציה, תיעוש וקליטת עליה.

הבנק המרכזי למוסדות שיתופיים בא"י | נוסד בתחילת שנות העשרים על ידי "החברה הכלכלית לא"י" ו"ועד הסיוע המאוחד" (ה"ג'וינט") לטיפול הקואופרציה.

קרן המושבים | נוסדה בשנת 1937 כמכשיר לעזרה הדדית בין-מושבית.

קופות מלווה מקומיות - תל מונד, נתניה | קופות מקומיות להלוואת כספים.

ביצוע תשתיות

סולל בונה | נוסדה בשנת 1924 כחברה קבלנית לעבודות ציבוריות בניה וחרושת.

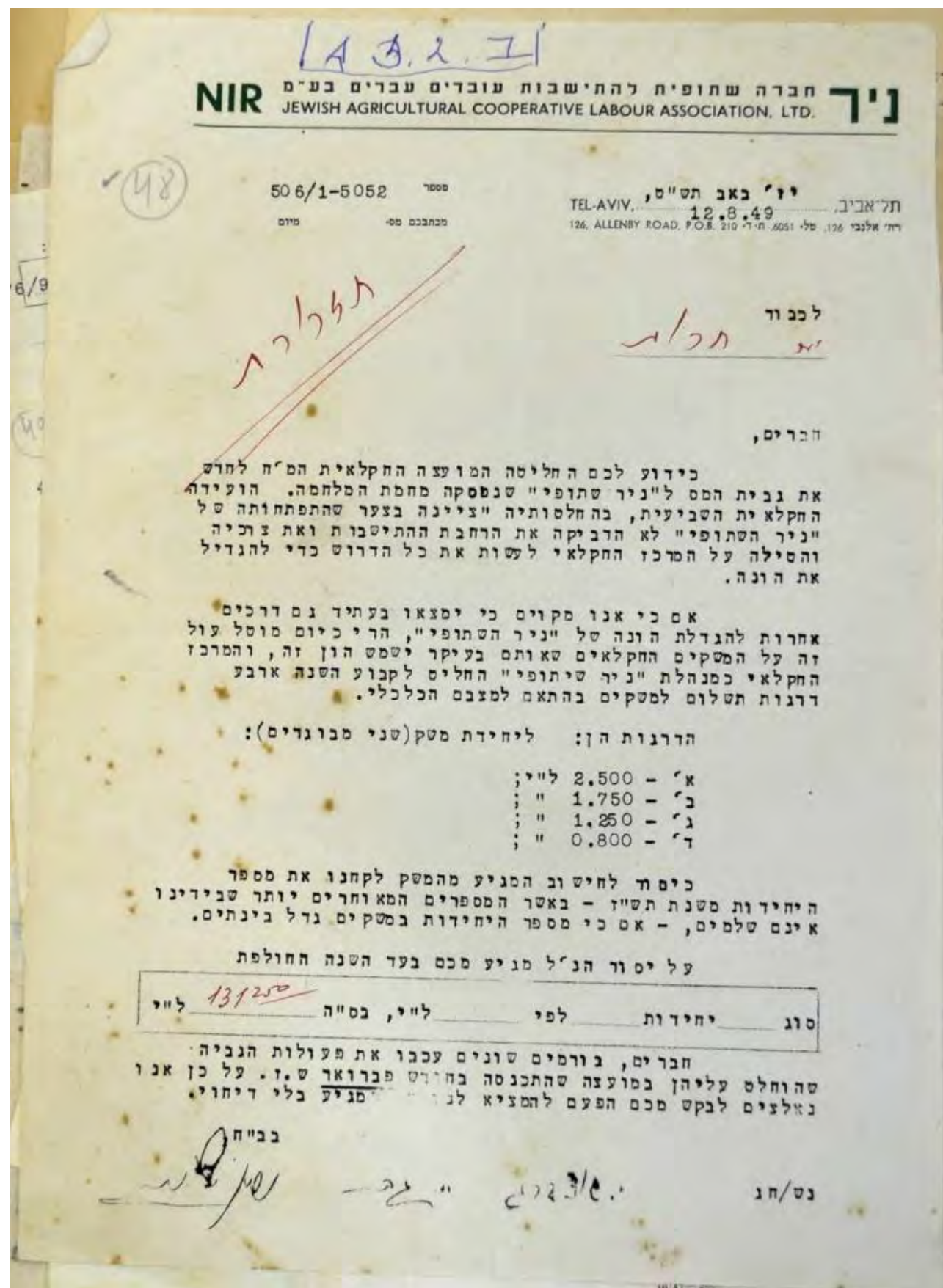
ביצור בע"מ | הוקמה בשנת 1936 על ידי קרן חוסר עבודה של ההסתדרות והסוכנות היהודית להקל על האבטלה בארץ ישראל באמצעות מתן הלוואות למימון שכונות מגורים, עבודות תשתית, מבני ציבור.

קבוצת השדה | חפירת בארות מים וטיפול בהן.

שיווק תוצרת

תנובה - מרכז שתופי לשיווק תוצרת חקלאית בארץ ישראל בע"מ | נוסדה בשנת 1926 כמפעל קואופרטיבי של ההתיישבות העובדת לצורך עיבוד ושיווק תוצרת חקלאית. יותר מ-600 ישובים חקלאיים ומאות משקים חקלאיים היו קשורים ל"תנובה" והשתמשו בשירותיה.

תנובה אקספורט | ב-1930 החלה שותפות לשיווק פרי הדר בין המשביר המרכזי, יכין ותנובה, שזכתה להצלחה רבה. ב-1936 הוקמה תנובה אקספורט - אגודה בת לענייני שיווק התוצרת בחו"ל.

"ניר שיתופי" – זווית ותיקי חרות

מזווית הראייה של ותיקי המושב, הוקמה אגודת "ניר שיתופי" מתוך חשש המוסדות מהפיכת המושבים לגופים חזקים ועצמאיים מדי. ואכן לאגודת "ניר שיתופי" ניתנו בעבר זכויות מיוחדות בתקנוני הישובים הכפריים החברים בה, כולל הסמכות לפסול כל החלטה של מוסד ממוסדות היישובים והתאגידים החברים בה, שנראתה לה מנוגדת ליסודות הקואופרטיביים.

לא יכול להיות חבר מושב שאינו חבר "בניר" - חברות הנקנית במחיר של רכישת מנייה; לניר בעלות על רכוש האגודה ורווחיה, דרכי השיפוט מחייבות להישפט אך ורק רק במוסדות ההסתדרות; לניר זכות וטו בקבלת החלטות או קבלת חברים; ניר שותפה לכל רווח ממכירת רכוש ציבורי; ניר בסופו של דבר השפיעה גם על שלילת קניין הקרקע.

כך, לדעת ותיקי חרות, הפכה ניר שיתופי להיות "אבן ריחיים שהמתיישבים העמיסו על עצמם", "השוטר" מטעם ההסתדרות", "גוף ספק כלכלי ספק שלטוני שחוץ מלחלק הלוואות מפעם לפעם תוך נטילת ריבית גבוהה לא מועיל במאומה למושב".

מניית ניר שיתופי של שלמה גוטמן, אביו של אסא ברטוב, שנרכשה
בלירה מצרית אחת ב-17 בפברואר 1930. מקור: אסא ברטוב

נושא נוסף שאינו מוכר דיו הוא ההיבט הפיננסי בחיי המושב. בחרתי להביא הצצה גם לתחום חשוב זה בתולדות חרות.

רקע - הבנקאות בתקופת המנדט והשפעתה על הישוב העברי

בתקופת המנדט היו בארץ שלושה סוגי בנקים: בנקים מסחריים - כאלה שעיקר נכסיהם ופקדונותיהם היו לזמן "קצר", בנקים למשכנתאות או להשקעות, ואגודות שיתופיות לאשראי.

בארץ פעלו מספר בנקים זרים, והבנק המקומי החשוב ביותר היה בנק אנגלו פלסטינה, שנוסד ב-1902.

בתקופות של נסיקה כלכלית נוספו בין השאר בנקים שכוונו למגזרים או לנושאים ייחודיים. היו בנקים כאלה בין מיזמי שנות העשרים: בנק הפועלים נוסד בשנת 1921 ושירת את מפעלי חברת העובדים ואת מנגנוני ההסתדרות הכללית. בערך באותה תקופה הקימה "החברה הכלכלית לא"י" מיזם של קבוצה ציונית אמריקנית מחסידי לואיס ברנדייס, בהשתתפות "ועד הסיוע המאוחד" (הג'וינט), את "הבנק המרכזי למוסדות שיתופיים", את "בנק משכנתאות ואשראי" ואת "הבנק להלוואות" שהתמחה בהלוואות לעסקים קטנים. חברה זו גם יזמה מפעלי תשתית או השתתפה בהונם היסודי בתור חברה להשקעות. "הבנק המרכזי" נוסד במפורש לשם טיפוח הקואופרציה לסוגיה ולהדרכת קואופרטיבים חדשים, אם כי הוא לא הקפיד לשרת רק את התכלית הזאת והלווה גם לפרדסנים.

בשנים 1921-1930 נרשמו בא"י שבעה בנקים זרים, 20 בנקים מסחריים מקומיים, שלושה בנקים למשכנתאות, ושבעה בנקים קואופרטיביים. בתקופת הגאות הכלכלית של המחצית הראשונה של שנות השלושים הסקטור הפיננסי גדל משמעותית במספר הבנקים היהודיים, בייחוד בתחום הבנקאות העסקית. בשנים 1932-1935 נרשמו 46 תאגידי בנקים חדשים, ובסוף 1936, שנת שיא במספר הגופים הבנקאיים, נמנו בסך הכול 74 בנקים בארץ, מהם חמישה זרים (למעט אפ"ק) וכמאה אגודות שיתופיות לאשראי.

מקור: נחום גרוס

עד כמה הבנקים היהודיים יזמו או קידמו מפעלים ומבצעים עסקיים חדשים או שמא רק נענו לביקוש של מיזמים שכבר הוכיחו את עצמם?

פרופ' נחום גרוס, שעסק בין השאר במחקר ההיסטוריה הכלכלית של ישראל, טען כי השאלה ודאי מצריכה מחקר מיוחד והיא שנויה במחלוקת בספרות הכלכלית-היסטורית. לדבריו, במחצית הראשונה של שנות העשרים גילו הבנקים ביישוב, ובראשם אפ"ק ובנק הפועלים, נכונות רבה לקדם יזמות בענף הקבלני ובתעשייה. אך מכיוון שנכוו קשות בתקופת משבר העלייה הרביעית, הם נעשו זהירים הרבה יותר - עד לתנופה המחודשת של גאות העלייה החמישית.

"דוגמה מובהקת של היענות לענף שנראה בטוח נמצאת בהלוואות לפרדסנים. אבל לשם הבטחת ההחזרים ניסו הבנקים המעורבים בענף לעודד התארגנות קרטלית של ייצוא ההדרים."

זווית נוספת לסוגיה, אפשר למצוא במאמרו של ברל כצנלסון מקיץ 1923:

"... והדבר המענין אותי הפעם הלא הוא: "הבנק המרכזי למוסדות שיתופיים".

- מה, לא שמעתם? חבל, חבל. והלא הוא בנק ממש. עם מנהל שלוח מחוץ-לארץ (ובלתי זקוק ללשוננו, כמובן), ועם משכורות, ועם פקיד לתרגומים למנהל ומאת המנהל, וגם עם קופה ועם הלוואות. והבנק אינו בנק פשוט. הוא צריך למזג את שרידי השאיפות הנשגבות מימי ועידת-פיטסבורג 3, עליה השלום, תור הזהב והחלומות של הציונות הברנדייסיסטית על קואופרציה וצדק סוציאלי יחד עם החריצות והזריזות המעשית (אפישנסקי, בלע"ז) של תקופתה המאוחרת.

בשם הקואופרציה הארץ-ישראלית, המשמשת שלט כל כך יפה בחוץ-לארץ, עלה בידי מיסדי הבנק לרכז סכום לא-קטן, מאה אלף פונטים. בזה השקיעו המיסדים עצמם ברוב חריצותם רק עשרים אלף. מאת הקרן הקונסטרוקטיבית של ה"ג'וינט", התומכת עכשיו בארצות אירופה בקואופרציה היהודית, קיבלו חמישים אלף, חצי הרכוש של הבנק כולו, מאת יק"א - 25 אלף, ואפילו מאת הדוד המסכן, ה"איקונומיק בורד", חמשת אלפים.

ובאפריל שנה זו כבר מלאה שנה תמימה לפעולתו של הבנק. שנה "מוצלחת", של רווחים. האזינו:

במשך שנת קיומו השקיע בארץ-ישראל הבנק בן מאת-אלף הפונטים, 12,676 פונטים! - לשאר הכסף לא היו, כנראה, דורשים בארץ. ואפשר שהיו, אולם לא לחינם נשלח הנה מנהל, אשר אפשר לסמוך עליו.

סיסמתו היא, כי ההלוואות צריכות להיות בטוחות כמו ב"בנק אופ אינגלנד". וכנראה, שמתוך אמת-מידה זו

יותר נוח באמת להחזיק 87 אחוזים מכספי הבנק בקופות לונדון. הפלא הוא בעצם לא על ה-87 אלפים

פונטים אשר לא הוציאו כי אם על שנים-עשר האלפים שהוצאו. אומרים כי על כל ההלוואות ה"חשובות"

דנים קודם בלונדון. האומנם לא מצאו שם מקומות-השקעה יותר בטוחים?"

מקור: "הבנק המרכזי למוסדות שיתופיים", אב תרפ"ג, ברל כצנלסון.
<https://benyehuda.org/read/3275> פרויקט בן יהודה

מבט להלוואת של חרות

עדות לתלות של תושבי חרות במגוון גופים וחברות להתפתחותם, עם עול ההלוואות, נראית במאזן חרות לסוף שנת 1944.

הלוואות לזמנים ארוכים ובינוניים, בריביות של 6-8 אחוז: חברת "ניר" - להון חוזר, סולל בונה - לבניית מחסנים ולריהוט, חברת "ביצור" לכביש, ממשלת א"י ועד המושב לבית קירור. הלוואות לזמן קצר להון חוזר: בנק אנגלו פלשתינאי, בנק הפועלים, קרן המושבים, קופת מלווה תל מונד, קופת מלווה נתניה.

חירות - תיק: 17/י
דף: 3
רשימה: ג'

רשימה ב'
ה ל ו א ר ת

מס. סדר	שם החברה	סוג הבטחה	הצבע	החזק	סכום הבטחה	שם החבר שהוא בעל הבטחה	החתימה	סכום ההלוואה				הבטחות
								לפרעון 1945-ב	לפרעון 1946-א	לפרעון 1946-ב	סייה	
1	פרה	שחורה	5 1/2	ש.ל.	120.-	שרגא וויס יעקב	294/6/16/16	207.252	293.607	500.859	7.8%	3
2	"	עליזה	3 1/2	"	120.-	פרגליה אסתר	294/6/16/16	439.028	1205.352	1644.380	7.4%	7
3	"	כוכבה	4 2/12	"	120.-	ברלין מרדכי	294/6/16/16	69.794	220.740	290.534	7.4%	7
4	"	פתאומה	2 3/4	"	110.-	ריבנוביץ ישראל	294/6/16/16	42.034	82.179	124.213	7.5%	5
5	עגלה	עתידה	1	"	50.-	"	294/6/16/16	300.-	900.-	1200.-	6.-%	6
6	פרה	חגית	3 5/12	"	120.-	עמרמי צבי	294/6/16/16	1058.108	2701.878	3759.986		
7	"	עתידה	2 7/12	"	110.-	כהן נחום	294/6/16/16					
8	"	כוכבה	2	"	110.-	ריזברג משה	294/6/16/16					
9	עגלה	עליזה	1 1/2	"	110.-	זילברמן יוסף	294/6/16/16					
10	פרה	ראשונה	3 5/12	"	120.-	אלפרוביץ יעקב	294/6/16/16					
11	עגלה	זיוה	1 1/4	"	65.-	הורנשטיין דב	294/6/16/16					
12	פרה	זוטה	2 1/2	"	110.-	קרנץ ראובן	294/6/16/16					
13	"	עליה	3 5/12	"	120.-	ורדינה יחזקאל	294/6/16/16					
14	"	ברדיה	3 3/4	"	120.-	כספי יעקב	294/6/16/16					
15	"	חשופה	"	"	110.-	זרוביץ משה	294/6/16/16					
16	"	יתומה	2	"	100.-	פזבר יחודה	294/6/16/16					
17	"	ראשונה	2 2/12	"	110.-	ברלין אליעזר	294/6/16/16					
18	"	תבורה	8	שחור	65.-	מישביץ יהושע	294/6/16/16					
19	"	לבנה	8	ש.ל.	110.-	דלמן דב	294/6/16/16					
20	"	כוכבה	2	"	100.-	אפרתי דב	294/6/16/16					
21	עגלה	ויה	1 3/4	"	75.-	"	294/6/16/16					
22	פרה	ליביה	2	"	90.-	הר-נשר ברוך	294/6/16/16					
23	"	כוכבה	2	"	90.-	כספי ראובן	294/6/16/16					
24	"	עשרה	2	"	90.-	שריכמן צבי	294/6/16/16					
25	"	ננה	3 1/2	"	120.-	קופרמן זאב	294/6/16/16					
26	עגלה	חמדה	1	"	45.-	"	294/6/16/16					
27	פרה	ויקטוריה	2 1/2	"	100.-	גולוביץקי אשר	294/6/16/16					
28	עגלה	עמרמי	2	"	85.-	עמרמי צבי	294/6/16/16					
29	"	חגית	2	"	90.-	כהן נחום	294/6/16/16					
30	"	חרותה	1 1/2	"	70.-	"	294/6/16/16					
31	"	ראשונה	9/12	"	55.-	קרנץ ראובן	294/6/16/16					

סייה 3010.- לא י"י

תיק משרד הכלכלה והתעשייה, דוחות כספיים 1934-1950 לחרות, מתוך מאזן 1944 - הלוואות. מקור: ארכיון המדינה תיק 000btzi

הבקר של חרות משועבד כפליים

אחת הדוגמאות הציניות משהו היא "רשימת האיננוטר החי המשועבד" לגופים ניר בע"מ, בנק אנגלו פלשתינאי, והבנק המרכזי למוסדות שיתופיים בא"י בע"מ, במסגרת חוזה מ-1945. אכן, גם הפרות שחורה, פתאומה, עתידה, זוטה, תבורה, חרותה, ראשונה וחברותיהן, נשאו בעול, תרתי משמע - לעצם תנובת החלב שלהן היה חלק בהקלת עול החובות.

תוספת ג'
27 JUL 1945
לחווה מיום

בין א-1. ניר בע"מ
2. בנק אנגלו פלשתינאי בע"מ
3. הבנק המרכזי למוסדות שיתופיים בא"י בע"מ

לבין ב. אגודה צרכנית יצרנית שתופית "חרות" בע"מ
לבין ג. המרכז החקלאי של הסתדרות הפועלים החקלאיים.

רשימת האיננוטר החי המשועבד

הצטרפה:
אנו, החתומים מטה, מאשרים בזה, כי הסאלנו לאגודה את הבטחות המפורטות מטה, תשייכות לנו על מנת שהאגודה תשעבד אותן למלווים בהתאם לסעיף 8 של חוזה זה, ותטורט מן ההלוואה המפורטת בחוזה זה ע"י המלווים לאגודה, הננו מסכימים לשעבוד הנ"ל שאנו מקבלים על עצמנו את כל התחייבויות והתנאים הכלולים בסעיף 8 של חוזה זה.

מס. סדר	שם החברה	סוג הבטחה	הצבע	החזק	סכום הבטחה	שם החבר שהוא בעל הבטחה	החתימה
1	פרה	שחורה	5 1/2	ש.ל.	120.-	שרגא וויס יעקב	294/6/16/16
2	"	עליזה	3 1/2	"	120.-	פרגליה אסתר	294/6/16/16
3	"	כוכבה	4 2/12	"	120.-	ברלין מרדכי	294/6/16/16
4	"	פתאומה	2 3/4	"	110.-	ריבנוביץ ישראל	294/6/16/16
5	עגלה	עתידה	1	"	50.-	"	294/6/16/16
6	פרה	חגית	3 5/12	"	120.-	עמרמי צבי	294/6/16/16
7	"	עתידה	2 7/12	"	110.-	כהן נחום	294/6/16/16
8	"	כוכבה	2	"	110.-	ריזברג משה	294/6/16/16
9	עגלה	עליזה	1 1/2	"	110.-	זילברמן יוסף	294/6/16/16
10	פרה	ראשונה	3 5/12	"	120.-	אלפרוביץ יעקב	294/6/16/16
11	עגלה	זיוה	1 1/4	"	65.-	הורנשטיין דב	294/6/16/16
12	פרה	זוטה	2 1/2	"	110.-	קרנץ ראובן	294/6/16/16
13	"	עליה	3 5/12	"	120.-	ורדינה יחזקאל	294/6/16/16
14	"	ברדיה	3 3/4	"	120.-	כספי יעקב	294/6/16/16
15	"	חשופה	"	"	110.-	זרוביץ משה	294/6/16/16
16	"	יתומה	2	"	100.-	פזבר יחודה	294/6/16/16
17	"	ראשונה	2 2/12	"	110.-	ברלין אליעזר	294/6/16/16
18	"	תבורה	8	שחור	65.-	מישביץ יהושע	294/6/16/16
19	"	לבנה	8	ש.ל.	110.-	דלמן דב	294/6/16/16
20	"	כוכבה	2	"	100.-	אפרתי דב	294/6/16/16
21	עגלה	ויה	1 3/4	"	75.-	"	294/6/16/16
22	פרה	ליביה	2	"	90.-	הר-נשר ברוך	294/6/16/16
23	"	כוכבה	2	"	90.-	כספי ראובן	294/6/16/16
24	"	עשרה	2	"	90.-	שריכמן צבי	294/6/16/16
25	"	ננה	3 1/2	"	120.-	קופרמן זאב	294/6/16/16
26	עגלה	חמדה	1	"	45.-	"	294/6/16/16
27	פרה	ויקטוריה	2 1/2	"	100.-	גולוביץקי אשר	294/6/16/16
28	עגלה	עמרמי	2	"	85.-	עמרמי צבי	294/6/16/16
29	"	חגית	2	"	90.-	כהן נחום	294/6/16/16
30	"	חרותה	1 1/2	"	70.-	"	294/6/16/16
31	"	ראשונה	9/12	"	55.-	קרנץ ראובן	294/6/16/16

סייה 3010.- לא י"י

הבנק המרכזי למוסדות שיתופיים בארץ ישראל בע"מ

"רשימת האיננוטר החי המשועבד" - תוספת ג' לחוזה מיום 27 יולי 1945 בין המוסדות המלווים פיננסית, חרות, והמרכז החקלאי. מקור: ארכיון המדינה תיק 0011om7

"פאזא" מול "ניר": "מסחור" חובות המתיישבים כחלק ממאבקי כוח בין חברות מממנות התיישבות עובדת

ממכתב פנימי בפאזא מהמזכיר יהושע לוי לא. קפלן מ-17 בינואר 1939 ניתן ללמוד על "מסחור" חובות המתיישבים, כחלק ממשחקי כוח כלכליים בין החברות המממנות את ההתיישבות העובדת: פאזא הייתה יציר ההסתדרות הציונית ואילו ניר הייתה יציר הסתדרות העובדים.

מהמכתב עולה, ש-20 ממתיישבי חרות משכנו את מגרשיהם לחברת בתי-כפר תמורת הלוואה לבניית בתייהם. החברה להתיישבות חקלאית בנתה עבורם רפת ולול. עלה עניין הפרדת משכנתאות לחלק המגרש של הבית ולחלק של המשק, והמרכז החקלאי הציע שחברת בתי כפר תעביר את ההלוואות לחברה להתיישבות חקלאית, תמורת השקעות קרן היסוד בחברת בתי כפר.

עוד מציין שהשקיעו "עד היום כ-30000 לא". שלמנו את כל החובות של המושב ל"ניר", לבנק המרכזי וחלק מהחוב לבנק הפועלים. כל הרכוש של המתיישבים שקבלו מאתנו הלוואות, ממושכן לחברה, ורק 20 בתים אלה משועבדים לחברת בתי-כפר ולפיקח מעוניינת החברה שכל חובות המתיישב ירוכזו בידיה, באופן שכל הכנסותיו של המתיישב יהיו קודש לתשלום החוב לחברה.

ע"י סידור זה יגדל גם ההון של החברה, מה שאנו מעוניינים כעת בקשר עם הוצאת הסריה החדשה של אגרות-החוב". (הארכיון הציוני תיק L23/75).

"פאזא" והתנהלות הכלכלית מול המתיישבים בחרות

לפי דו"ח החברה מספטמבר 1947 (אצ"מ KH4/6050), בעוד שמטרת קרן היסוד הייתה להתמקד בהקמת ישובים חדשים, תפקיד פאזא היה לעזור להתפתחות ישובים קיימים ע"י אספקת אשראי נגיש על בסיס מסחרי. מניות החברה הוחזקו על ידי הסוכנות היהודית. החברה עסקה במהלך המרה של הלוואות קצרות מועד מכבידות שלקחו הישובים החקלאיים. להלוואות ארוכות טווח. הדבר היה חלק מתהליך רחב יותר בו נטלו חלק ניר, פאזא, הסוכנות היהודית ובנק אנגלו פלשתינה. בשנת 1946 החברה הייתה רווחית וחילקה 3% דיבידנד מרווחיה למחזיקי המניות.

החברה סייעה למושב חרות בהיבטים שונים, למשל, באופן כמעט סמלי: ב-8 בפברואר 1939 שלח יהושע לוי מכתב לקק"ל בו הוא מאשר שהחברה תישא בהוצאות של 20 לא"י לכיסוי הוצאות הקושנים וסדור הפרצלציה החדשה במושב חרות. (הארכיון הציוני תיק KKL5/10037).

ואולם, על היבטים משמעותיים יותר בפעילות החברה ניתן ללמוד מדו"ח מינואר 1946 שחיבר ד"ר ש. קרוליק בכותרת "סקירה על שאלת ההשלמה במושב חרות".

הדו"ח מדבר על מעל 30 משקים מפגרים בהתפתחותם, כי לא קיבלו בזמנו תקציב נאות לציד הנדרש. הכותב מבהיר את האקוטיות במתן תקציב לרכישה, אבל חושש שהמשקים לא יעמדו בתשלומים לחברה, כי הכנסותיהם לא יספיקו. "וכאן עומדת לפנינו אותה הבעיה הכללית הקשה של כושר התשלומים על אותם המשקים אשר קבלו בזמן האינפלציה של הכסף הלוואות גדולות שעליהם לשלמן בכסף "טוב" בזמנים כתקונם. יש גם שאלת הבטחונות בעיקר במשקים שלא הצליחו להגדיל את רכושם באמצעים עצמיים ויתכן שבעוד שנים אחדות יוצר מצב שההון המושקע לא יהיה די מובטח ע"י הרכוש הממושכן שערכו הריאלי – לפי מחירים נורמליים – יהיה פחות מסכום ההלוואות. אין כאן המקום לעמוד על בעיות אלה אך ברור שבשביל החברה הא"י להתיישבות חקלאית בע"מ, לפי תנאיה היא, הפרובלימה די רצינית".

"הנה למשל שאלת ההשלמה במושב חרות:

מצד אחד מחייב המצב של כמה משקים שינתן הציוד המינימלי החסר להם ולא רצוי יהיה בשום פנים לדחיות את הדבר עוד יותר – והלוואי שהמתיישבים האלה קבלו את הציוד לפני זמן אזי מצבם בטח לא היה שונה מזה של האחרים – אך מהצד השני אין לפי הכרתי שום אפשרות בשביל החברה לתת את ההלוואות הדרושות אם היא רוצה לשמור על הפוליטיקה האשראית הזעירה שלה".

בהמשך מדבר הכותב על כך שפתרון כנראה יתכן "רק ע"י שתוף של ההון הלאומי (קרן היסוד)", ובינתיים הפתרון לחברה הוא תכנית של השלמה חלקית בלבד.

(הארכיון הציוני תיק A413/13)

קק"ל – דמי חכירת הקרקעות

כאמור, תושבי חרות מימנו בעצמם את רכישת הקרקעות, ובהשפעת המוסדות המיישבים העבירו אותן על שם קק"ל תמורת הקלה בתשלום דמי החכירה בשנים הראשונות. התמורה לחלוציות הפיננסית של המתיישבים לא נמשכה זמן רב.

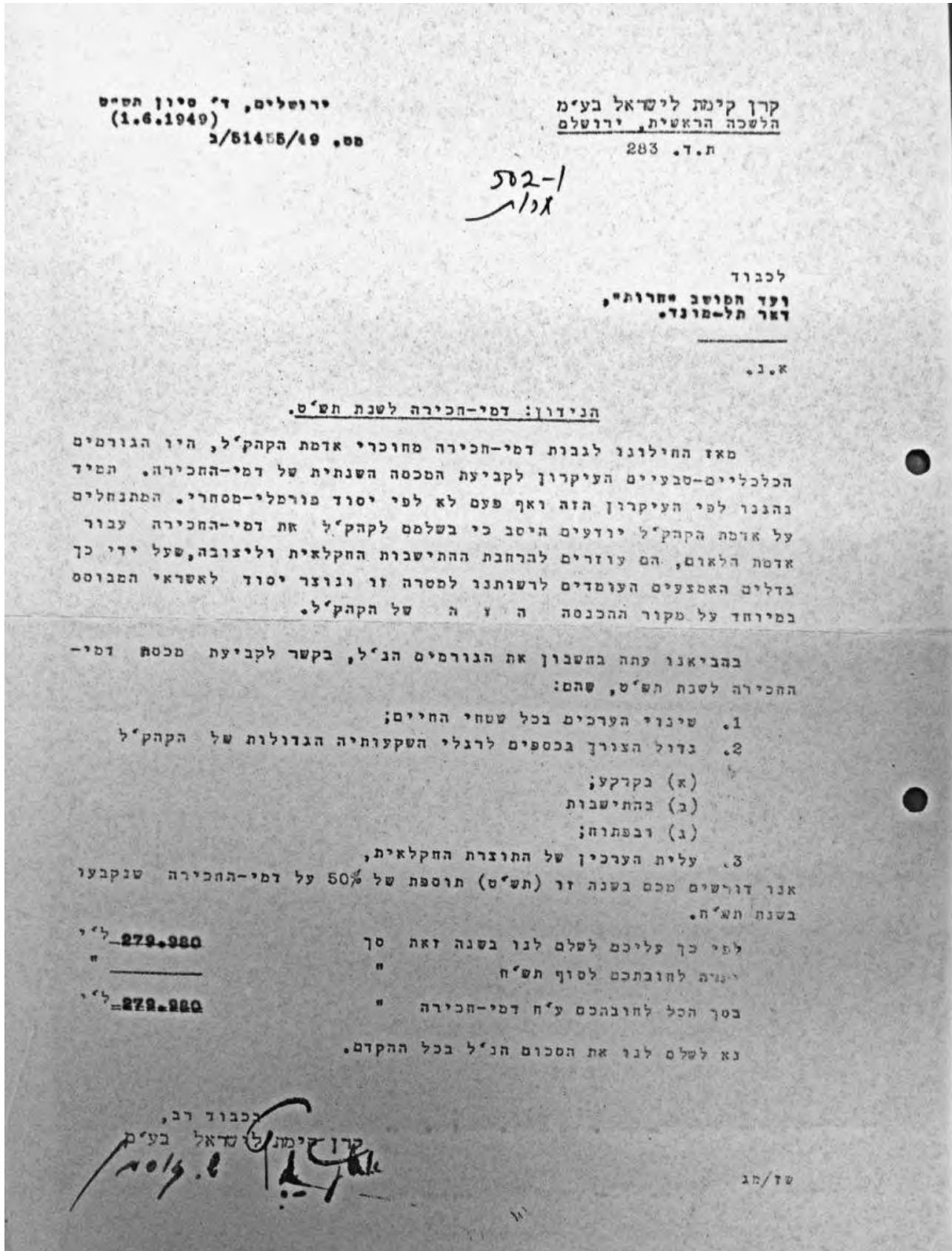
במכתב מיום 1 ביוני 1949 מודיעה הקרן הקיימת לוועד מושב חרות, כי "אנו דורשים מכם בשנה זו (תש"ט) תוספת של 50% על דמי החכירה שנקבעו בשנת תש"ח".

הנימוקים להעלאה הם:

1. שינוי הערכים בכל שטחי החיים. 2. גדול הצורך בכספים לרגלי השקעותיה הגדולות של הקהק"ל (א) בקרקע, (ב) בהתישבות (ג) ובפתוח. 3. עליית הערכין של התוצרת החקלאית."

עוד מופיעים במכתב דברי מוטיבציה: "המתנחלים על אדמת הקהק"ל יודעים היטב כי בשלמם לקהק"ל את דמי-החכירה עבור אדמת הלאום, הם עוזרים להרחבת ההתיישבות החקלאית וליצובה".

הנה כי כן, פחות מעשרים שנה עברו מאז נוסד המושב, וכבר הצטרפו איכריו העמלים והכורעים תחת החזיר הלוואות, למאמץ הפילנטרופי ליישוב הארץ.

דמי חכירה קק"ל לשנת 1949 – העלאה ב-50 אחוז. הארכיון הציוני תיק KKL5/16675.
מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

להלן מספר התכתבויות השופכות אור על אתגר המים, מצב הבארות ומכון המים בכלל עד תקופת הקמת המדינה.

5 במרץ 1940 – קבוצת השדה

מכתב לסוכנות היהודית אודות הסכמה לקדיחת באר חדשה במקום שיבחר על ידי החברה, שכן שאיבת ניסיון בקידוח ג בחרות הוכיחה שאין די מים וששכבות המים העליונות אינן מהטובות ביותר (יאפשרו לא יותר מ-60 מ"ק שעה).

ארכיון ציוני L23/76

10 במרץ 1942 – דו"ח על מכון המים מלמד על השטח הנדרש להשקאה ועל היסטוריית הבארות.

השטח להשקאה 1200 דונם, הצריכה המינימלית צריכה להיות 250-300 מ"ק לשעה.

סטטוס בארות:

א – נקדחה 1932, תוקנה 1933, נתנה 90 מ"ק שעה, 1939 הוחלפו המכונות ודווקא אז הבאר שבקה. המושב מאשים את קבוצת "השדה".

ב – נקדחה 1935, נותנת 75 מ"ק שעה ועובדת בסדר.

ג1 – נקדחה 1935, בשנת 1936 כשהמחלקה להתיישבות רצתה להוציא לפועל את מפעל ההשקאה במושב, הקידוח היה בלתי גמור, הכניסו פילטר מסוג חדש והקידוח אבד.

ג2 – אחרי איבוד קידוח ג'1 ניסיון קדיחת ג2 – המעיין לא שפע מים.

ג3 – חברת "השדה" בניסיון נוסף, המעיין נתן הרבה חול שגרם נזק למודדי מים וממטרות. לבסוף הבאר סודרה.

ארכיון ציוני S53\808

אספקת המים הוא אחד הנושאים החשובים המלווה את המושב בכל שנות קיומו. חרות הייתה שדה ניסיוניים לכל שיטות הקידוח וההפקה. הכישלונות היו רבים וההצלחות מועטות. כל כישלון הביא עמו נטל נוסף של חובות ועיכוב פיתוח הכפר. המושב ידע עשרות בורות קידוח שהתמוטטו, חרבות או נסתמו, אבל תמיד שמר על עצמאות באספקת המים, על כל ההוצאות הכרוכות בכך.

הבארות הראשונות נקדחו בתחילת שנות השלושים, והפיקו כ-70 מ"ק שעה כל אחת. בהמשך קידוחים רבים התאפיינו במים מעורבים בחול, דבר שהצריר השקעות נוספות בסינון המים ובלאי רב למשאבות, למוני המים ולממטרות. קידוחים רבים אחרים אכזבו הן מבחינת מציאת מים והן בגלל אורך חייהם הקצר. בהמשך נבנו שתי בריכות אגירה, נבנה מכון עזר לשאיבה והונחה רשת צינורות מברזל לחלוקת המים, ובחלקות הפרדס הונחו צינורות מבטון שזרימת המים בהם הייתה בגרביטציה.

צנרת בטון מקורית, המוצגת במוזיאון מרכז תיעוד תל מונד בבית הלורד.

צילום: גיא שחר, 2022

9 באפריל 1942

ועד מושב חרות פונה למרכז החקלאי בבקשה להשתתף בישיבת המרכז החקלאי הקרובה "איפה שנעמיד את שאלת מושב חרות, ובעיקר את שאלת המים הקטסטרופלית".

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

17 באוגוסט 1942

מושב חרות מתריע לפאזא, שבגלל המצב הרעוע של מכון המים, זו השנה השלישית שלא השקו את הפרדסים. "לא אשור לנו את ההלוואה הממשלתית, אנו מצדנו עשינו את כל מה שאפשר". תולים תקוות ב"באר 4 שהשבוע תתקיים שאיבת הניסיון" ודורשים לשלוח ועדת מומחים לקביעת מצב הפרדס וכיצד להצילו, להשיג אישור להלוואה, לטובת אלה שהשקיעו בפרדס.

ארכיון ציוני 9-808\553

13 ינואר 1946

דו"ח בארות מאת הסוכנות היהודית, קק"ל, משרד המים, אל החברה הא"י להתיישבות חקלאית בע"מ.

קיימות 4 בארות.

באר 1 – ב-1943 המעיין התחיל להפיק חול, השתמשו בסינון על שכבות חול עליונות. שואפים לעשות קידוח חדש בין באר 1 שנרחבה אחרי שנתיים בגלל "גורמים חיצוניים" לבין באר 1 של תל מונד הפועלת בהצלחה על מעין שופע.

באר 2 – פעילה מ-1944 אחרי שמסננת בבאר 2 נחרבה אחרי 8 שנות פעילות.

המסננת גם כאן נסתמת אחרי זמן מה אחרי טיפול.

באר 3 – פועלת ממאי 1945. צינור צופה באמייל למניעת חלודה. למרות זאת הבאר הפחיתה מהספיקה.

באר 4 – פועלת שלוש שנים, אבל יש בעיית יציאת חול. מומלץ לעזוב את הקידוח ולקדוח מערבה משם.

לפיכך מומחצת תכנית לבאר חדשה 1, שטיפה לבארות 2-3, ובאר חדשה 4.

ארכיון ציוני 13/413A

18 ינואר 1946

החברה הא"י להתישבות חקלאית בע"מ - סקירה על שאלת ההשלמה במושב חרות

המטרה העיקרית של הסקירה היתה "להבליט את הצרכים האקטואליים והדחופים ביותר" במושב, ולצד מצב המשקים עצמם, עסקה הסקירה בנושא המים:

"פרשת המים בחרות היתה במשך שנים רבות פרק עגום וטרגי אך גם כיום עדיין לא נפתרה שאלה זו... דובר ונכתב הרבה על המצב בעבר, על שרשרת האסונות ואכזבות...". הכותב מציין שכמות המים מ-4 מכוני מים אינה מספקת אלא בקושי רב, ו"תמיד רובצת על המתיישבים הסכנה כי יתהווה מצב של חוסר מים קשה. בשני קידוחים הולכים ופוחתים המים יותר ויותר ובבאר השלישית יש סכנה של סתימת הפילטר. יתכן מאד שלקראת העונה הבאה תעמוד לרשות הכפר רק כמות מים של 140 מ"ק לשעה, בזמן שכמות המים המינימלית נמצאת בגבולות של 300-350 מ"ק לשעה."

הכותב מציין ש"יש צורך דחוף ואקטואלי בקדוחים חדשים ובתקונים", ואופטימי שיהיה פתרון מקיף יותר לכל גוש תל מונד על ידי קדוחים עמוקים שנעשים בזמן זה. מציע לבסוף להעניק הלוואה לסייע למושב ל-2 קדוחים חדשים במקום בארות א' ו-ד' ונקוי כימי של יתר הבארות (ב' ו-ג'). המושב משקיע 2500 לא"י וההלוואה המבוקשת 4200 לא"י.

הארכיון הציוני A413/13

4 באפריל 1949 -

חברה א"י להתישבות חקלאית בע"מ לקק"ל - הלוואה של החברה על סך 3000 ל"י למכון מים חדש שישתרע על חצי דונם.

הארכיון הציוני KKL5/16675

9 בספטמבר 1949 -

חרות כותבים לקרן הקיימת "במשך כל זמן קיומינו הננו מתלבטים בחפשי מים. השקענו במכון המים כ-40,000 ל"י וברשותינו 4 בארות ומזה 2 מסננים שאין לבטח בהם."

המושב מבקש לחכור כ-72 דונם מתוך האדמות הנטושות שנחכרו מהאפוטרופוס לרכוש הנטוש, לצורך "קדיחות הבאות מערבה בקרבת הכביש הראשי"

הארכיון הציוני KKL5/16675

אחת הבארות בשטחים הפתוחים. משאבה באחת הבארות. צילום: גיא שחר, יולי 2022

כיום, אספקת המים במושב חרות נעשית באמצעות חמש בארות. עומק הבארות, ספיקתן וטיב מימיהן שונים מבאר לבאר. המים מוזרמים לארבע ברכות אגירה, ומשם מועברים המים בשתי מערכות נפרדות – האחת להשקיה והשנייה לשתייה.

בפרק כרטסת האתרים מוצע שביל בתמת המים, שעובר ליד שתי בארות בשטחים הפתוחים. כמו כן ישנה התייחסות לאתרי באר המים שבמרכז המושב ולארבע בריכות המים.

הפרדסנות היה אחד הענפים החשובים בקרב ענפי החקלאות של חרות, ובוודאי זה שהשפיע יותר מכל על הנוף החקלאי ביישוב וסביבותיו.

כבר בעשור הראשון שטח הפרדס היה 487 דונם. מחציתם נטעו בשנת 1932 ומחצית נוספת בשנת 1935. על אף קשיי גידול בשנים ראשונות, בשל מחסור במים בקיץ ושיטפונות בחורף, כמו גם מחסור בחומרי דישון, החלו הפרדסים להניב פרי.

ב-1936 הוקמה תנובה אקספורט - אגודה בת לענייני שיווק התוצרת בחו"ל. באותה השנה היו בארץ 140 אלף דונם פרדסים בבעלות יהודית, כשענף ההדרים מהווה 75% מכלל היצוא.

שנות מלחמת העולם השנייה לא היו טובות ליצוא ועם התרחבות המלחמה נפסק היצוא כליל. בסוף המלחמה הגיע ענף הפרדסנות לשפל - מערכות ההשקיה היו הרוסות, היבול היה נמוך והפרי גרוע. בתקופה זו נאלצו תושבי חרות לפתח את הענפים האינטנסיביים (לול, רפת, גידול תפוחי אדמה, ירקות וכו').

לאחר המלחמה התאושש ענף ההדרים, והתפתח מאד עד שנות השמונים. מעל חמישים שנות הדרים הן פרק חשוב בחיי המושב ונופו.

פרדס בצפון המושב ליד נחל חרות היום. צילום: גיא שחר, יולי 2022.

קטיף, נטיעה, ריסוס וגומות להשקיית העצים. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

בתי האריזה

במושב היו כחמישה בתי אריזה, חלקם בנויים יציקות בטון, חלקם בלוקי זיפזיף, חלקם מעץ ופח.

בתי האריזה היו מחולקים כך שמרחק הולכת הפרי הקטוף מהפרדס אליהם יהיה קצר ככל האפשר. ההקפדה על הקטיף הייתה מרבית. הקטיף לא התחיל בטרם יבש הטל מעליו, הייתה הקפדה על ציפורני ידי הקוטפים שיהיו גזוזות כראוי לבל יפצעו את הפרי ויגרמו לפסילתו, הפרי נקטף במקטפות מיוחדות והונח בתוך סלים מרופדים והובל לבית האריזה. שם הונח על קרקע מכוסה במחצלות.

צוות האריזה מנה מספר בעלי מקצוע, ראשית הפרי מוין על ידי המבררים, פרי פגום נפסל ליצוא והופנה לשוק המקומי. הפירות חולקו למספר סוגים על פי גודלם ונעטפו בנייר אריזה מיוחד (שישמר אותם בדרך הארוכה לשוק באירופה) בידי העוטפות שהיו ישובות על האדמה "בישיבה מזרחית". האורז שהיה גם ראש קבוצת האריזה הניח את הפירות בתיבות עץ המוכנות מראש בידי צוות הנגרים. תיבה מלאה נישאה אל שולחן הנגרים בידי סבלים גברתנים. התיבה הייתה מגיעה מלייסטים ארוכים, והיו משתמשים בפטיש עם מסמרים לסגירה וצד שני לכריתת עודף הלייסט. התיבה נחתמה עם חבקי עץ דקים שהונחו לילה קודם בחביות מים כדי שיהיו מספיק גמישים לכיפוף. משם הועמסו על משאית בדרכן לנמל יפו או חיפה למשלוח לחול. כל עבודות הקטיף והאריזה בוצעו על ידי חברות וחברי המושב והייתה זו עבודה מכובדת עם גאווה ואחריות מקצועית.

למעלה מימין: הנגרים מכופפים את הלייסטים סביב הארגז לסגירתו. משמאל: פריקת תפוזים באוהל מיון. למטה משמאל: בית אריזה היסטורי, העבודה בישיבה על הרצפה. האורז מרדכי בר נתן - ברלין - ראש קבוצת העבודה. מימין באמצע ולמטה: ציוד עבודה: פטיש נגרי אריזת תיבות ההדרים ותרמילי קטיף. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

הרפת

ענף הרפת במושב החל עם קניית מספר פרות מקומיות- ערביות, אשר תנובתן דלה. תגבור נוסף הגיע בדמותן של פרות דמשקאיות - גזעי תיכוני משופר, אך לא משביע רצון. את הדחיפה הגדולה לענף הביא משלוח של פרות הולנדיות שהעלה את רמת תנובת החלב - אם כי גם גזע זה סבל ממחלות וקשיי הסתגלות.

בסך הכל מנה העדר בשנים ראשונות כ-70 ראשים. תנובת החלב הממוצעת לפרה עמדה על 3400 ליטר לשנה. הייצור השנתי עמד על 47000 ליטר בשנה, כאשר רובו שווק לתנובה, וחלקו נמכר במקום ובתל-מונד. בנוסף, גודלו עזים מיובאות לאספקת חלב למשק הבית. שיווק החלב והובלתו אל העיר היווה גם הוא בעיה. בשנים ראשונות אמצעי קירור החלב היו ירודים, הדרך לשווקים הייתה ארוכה ולא אחת החמיץ החלב בכדים וגרם הפסדים למגדלים.

הלול

משקי עופות להטלה היו לרוב חברי המושב. גודל "משק עופות" נע בין 30 ל 100 עופות. הממוצע השנתי בשנים הראשונות היה כ-6700 תרנגולות במושב. ההדגרה בשנים ראשונות הייתה באמצעים פרימיטיביים של הושבת דוגרות על ביצים. הענף החל להתקדם עם הכנסת מדגרות ע"י חימום נפט ומאוחר יותר חשמל, והכנסת גזע חדש של מטילות מסוג "לגהורן" שהעלה את רמת ההטלה לעומת הגזעים המקומיים. בסך הכל שווקו לתנובה בממוצע שנתי כ-400,000 ביצים. כמו כן גידלו במושב תרנגולי הודו וברווזים.

מכון התערובת הראשון

בתחילת הדרך היה למושב מכון קטן ופרימיטיבי ללא אמצעי מיכון וכל העבודה נעשתה בידיים. חומרי הגלם, הגרעינים ויתר המרכיבים הובאו בשקים, חלקם בעלי משקל רב שהצריך עבודת סבלות מפרכת, משקל שקי הדורה (סורגום) עלה לעתים על מאה קילוגרם והוותיקים שהיו אז צעירים וחסונים התחרו ביניהם מי יכול להעפיל לראש ערימת השקים עם משקל רב יותר על גבו. לא רק בעלי החיים נהנו מהמחסן, אנו הילדים היינו מחטטים בתערובת ושולפים ממנה חתיכות חרובים, העזים הפסידו אבל לנו זה היה ממתק נפוץ. את התערובת היו מכינים על ידי ערום כל המרכיבים על הרצפה ושני עובדים מצוידים באתים גדולות הופכים והופכים בה עד להיותה מוכנה, לאחר מכן ממלאים שקים חמישים קילוגרם כל אחד כותבים בדיו כחולה על כל שק למי היא מיועדת, ומכאן כל אחד באמצעיו מוביל אותה למשקו. למי שהיה חמור העמיס את השק על גב החמור מאזן אותו ומקווה שעד שיגיע לביתו השק לא ייפול ארצה, אם החמור היה נחמד הגעת בשלום, אבל אם החמור פגש "חברים" בדרך והתחילה מהומה – השק נפל ולהרים אותו זה כבר בעיה בייחוד אם אתה ילד. יש חברים שפשוט הפכו עצמם לחמורים ונשאו את השק על גבם כל הדרך-פיתוח הכושר והסיבולת היה דבר מובן ורגיל כאן. אסא ברטוב

מרדכי מגלי, בנו של מייסד ארגון חרות יצחק מגלי, היה איש רב פעלים. בין השאר הוא חיבר ב-1959 חוברת הדרכה חקלאית אינפורמטיבית ומשעשעת למדי.

דף זה מתוך הפרק "10 דברות להשקאה יעילה":

"אל תשקה ברוח חזקה.
אם שדה תשקה ברוח,
עמל ירים אז לרוח,
חלקה אחת תיבול מיובש,
חלקה שניה תימק מעובש".

מקור: הספרייה הלאומית תיק NL_ARCHIVE_AL11439904580005171_IE188306370

עבודות חוץ

בשנים הראשונות של המושב הפרדס לא כיסה עדיין את ההשקעה הכספית בו, גידול ירקות ובעלי חיים בקושי נשא את עצמו, ועבודות החוץ של החברים היו לצורך חיוני. בתכנית הכלכלית לשנים ראשונות לחרות נלקחו בחשבון עבודות חוץ של המתישבים כגורם עיקרי לעזר עד לביסוס המשקים. "ענף" זה היה אחד מעמודי התווך המשקיים בשנים אלו. העיסוקים כללו: פקידים במוסדות הכפר ומוסדות ההסתדרות וקופת חולים, פועלים קבועים וזמניים בבניין ובחקלאות, אופה, קצב, נגר, נהג, עגלון, מורים, נוטרים במשטרת הישובים וחיילים בצבא הבריטי. נכון לדו"ח משנת 1937, 43% מהכנסות מושב חרות היו מעבודות חוץ, כאשר החלוקה האישית נעה בין 100%- ל-15% מסך ההכנסות למשפחה. היות שכל תושבי חרות מצאו את פרנסתם גם בעבודות הנוספות, רבים נהגו לעבוד במשקם לאחר סיום שעות עבודתם בחוץ, דהיינו בלילות, בשבתות וחגים.

החקלאות – עליה וירידה

בתחילת שנות הארבעים מתפתחת החקלאות בחרות עוד, עם תחילת גידול ורדים, בהיקף עשרות דונם על ידי מספר חברים. בהמשך נבנות משתלות עצי פרי ובעיקר הדסים, ומושב חרות נודע באיכות שתילים אלה. עם קום המדינה כשהשטח החקלאי יותר מהוכפל, חל מהפך ברווחיות. שוק ההדרים השתפר עם חידוש היצוא לאירופה. הוכנסו ענפים חדשים – אבוקדו, פרחים, לולי הודים, ירקות. הגאות החקלאית נמשכה כ-50 שנה עד תחילת שנות האלפיים. המים התייקרו, המכסות שלהם קוצצו וקנסות הוטלו, ענף ההדרים נפגע מתחרות באירופה וננטש על ידי חקלאים רבים. המחסור במים בראשית שנות האלפיים גרם להיעלמות מטעי האבוקדו ושטחי הירקות. נכון ל-2004 רוב החברים אינם מתפרנסים מחקלאות.

"חלפו שלושים וחמש שנה, הגיעה שנת 2016 ושוב הנוף החקלאי קורא לי. יצאתי לחפשו ולהתבשם בו. חיפשתי את הכתום, הכתום הזה שהלך ונעלם עם השנים. הפרדסים נעקרו, העצים מוטלים על הרגבים ושורשיהם זועקים לשמיים. הגעתי להחלטה בלתי נמנעת לקטוע את המסורת, לרוקן את ידי הבנות הרוקדות.

תהא זו שנה ראשונה שנת 2016, בה התפוז אינו נוכח בריקוד התפוזים. הפרי שיצר כאן חיים בשנת 1930 ויישב את החלוצים בשממה הלך ונעלם. ורק הצעיף הכתום מעיד על ימים שחלפו ונשאר לזיכרון."

מרים גת

תכנון והתפתחות מרחבית

תיארוך: יולי 1929 חלק מערבי, יולי 1930 חלק מזרחי

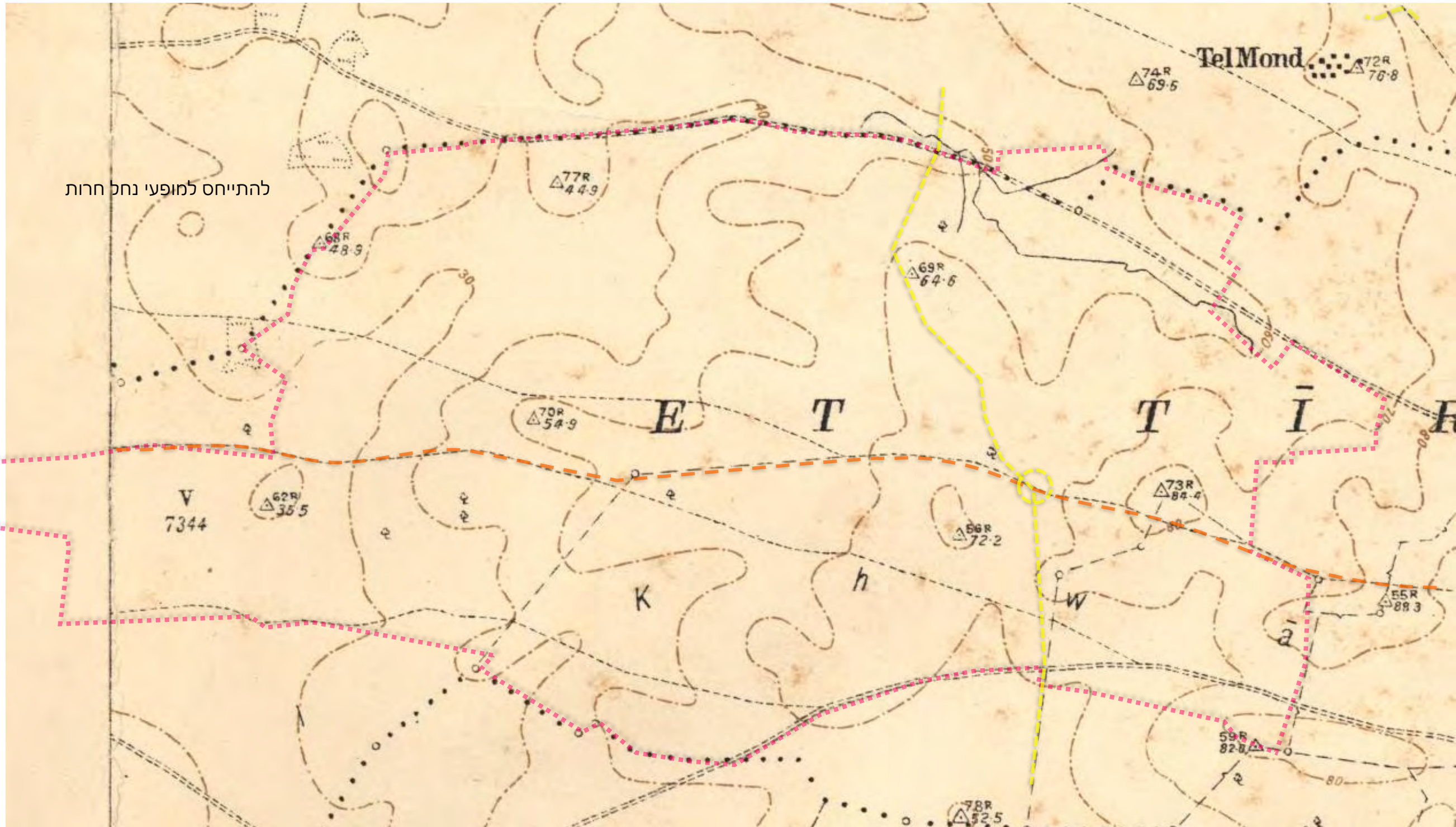
מוציא לאור: Survey of Palestine

מקור: אוסף מפות גיא שחר

תוואי היסטורי א(ל)טירה - ואדי פאליק
דרך המייסדים
גבול המושב 2022

קנה מידה: אתר Series Topocadastral 1:20,000
גיליון: BIRKET RAMADAN sheet 13-18 + ET TIRE sheet 14-18

1929 - 1930, רגע לפני העלייה על הקרקע בחרות. מחנה תל מונד כבר קיים. את האזור המיועד לישוב חרות חוצה דרך היסטורית שקישרה בין א(ל)טירה לוואדי פאליק (נחל פולג). אנשי חרות קראו לה "המתרוכה" (מתרוכה הוא מונח מחוק הקרקעות העות'מני - קרקעות בבעלות המדינה המשמשות לצורכי ציבור, כדוגמת דרכים).

תיארוך: יולי 1930 שרטוט והדפסה, מאי 1942 – עדכונים בסגול

מוציא לאור: Survey of Palestine

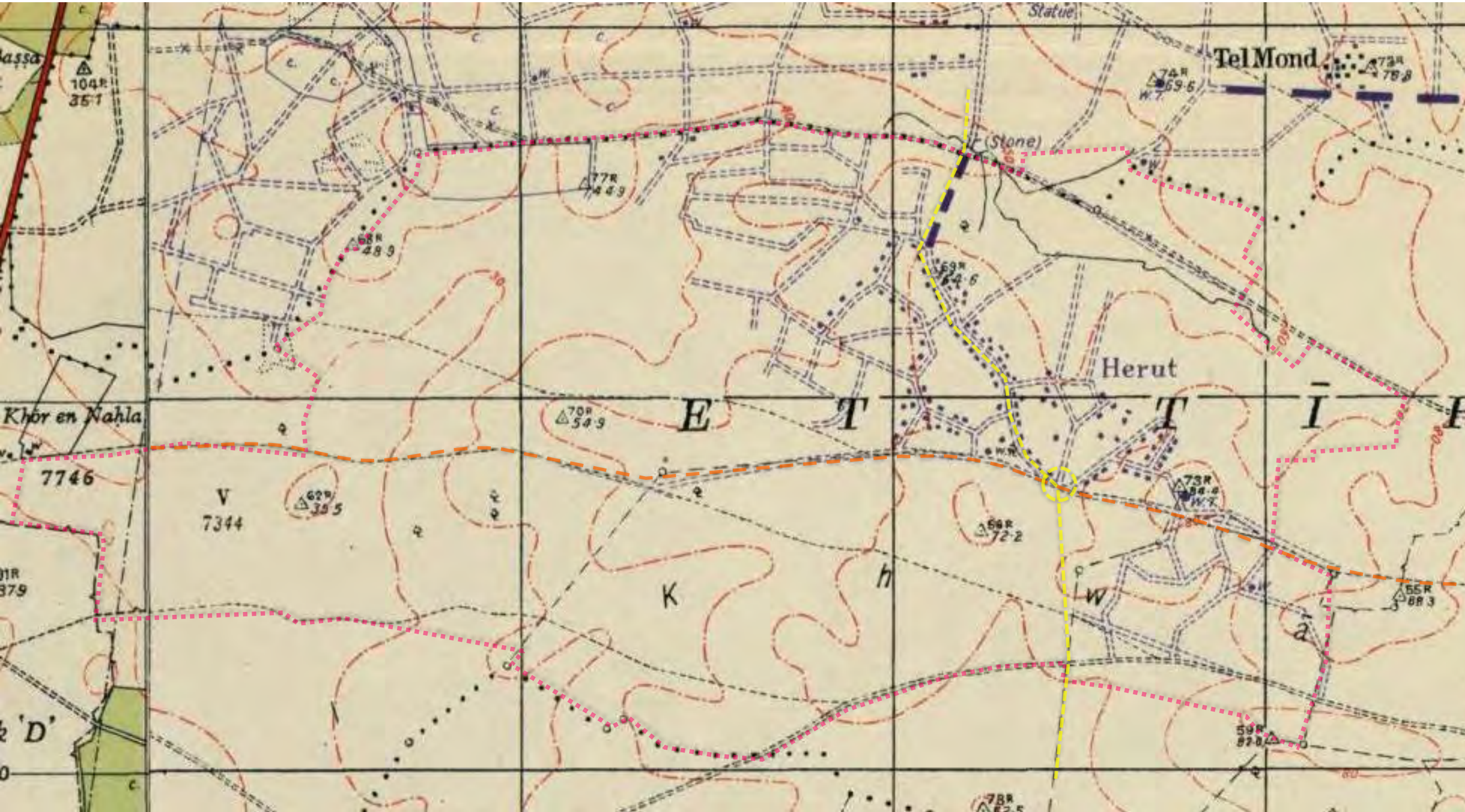
מקור: אוניברסיטת חיפה, ספריית נזריאן, אוסף המפות

קנה מידה: אחר 1:20,000 Series Topocadastral

גיליון: 14-18 ET TIRE sheet

תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק
דרך המייסדים
גבול המושב 2022

המתווה של חרות כבר מעודכן במפה, עם סימון הבתים שנבנו בשלבים הראשונים בשנות השלושים ותחילת שנות הארבעים.

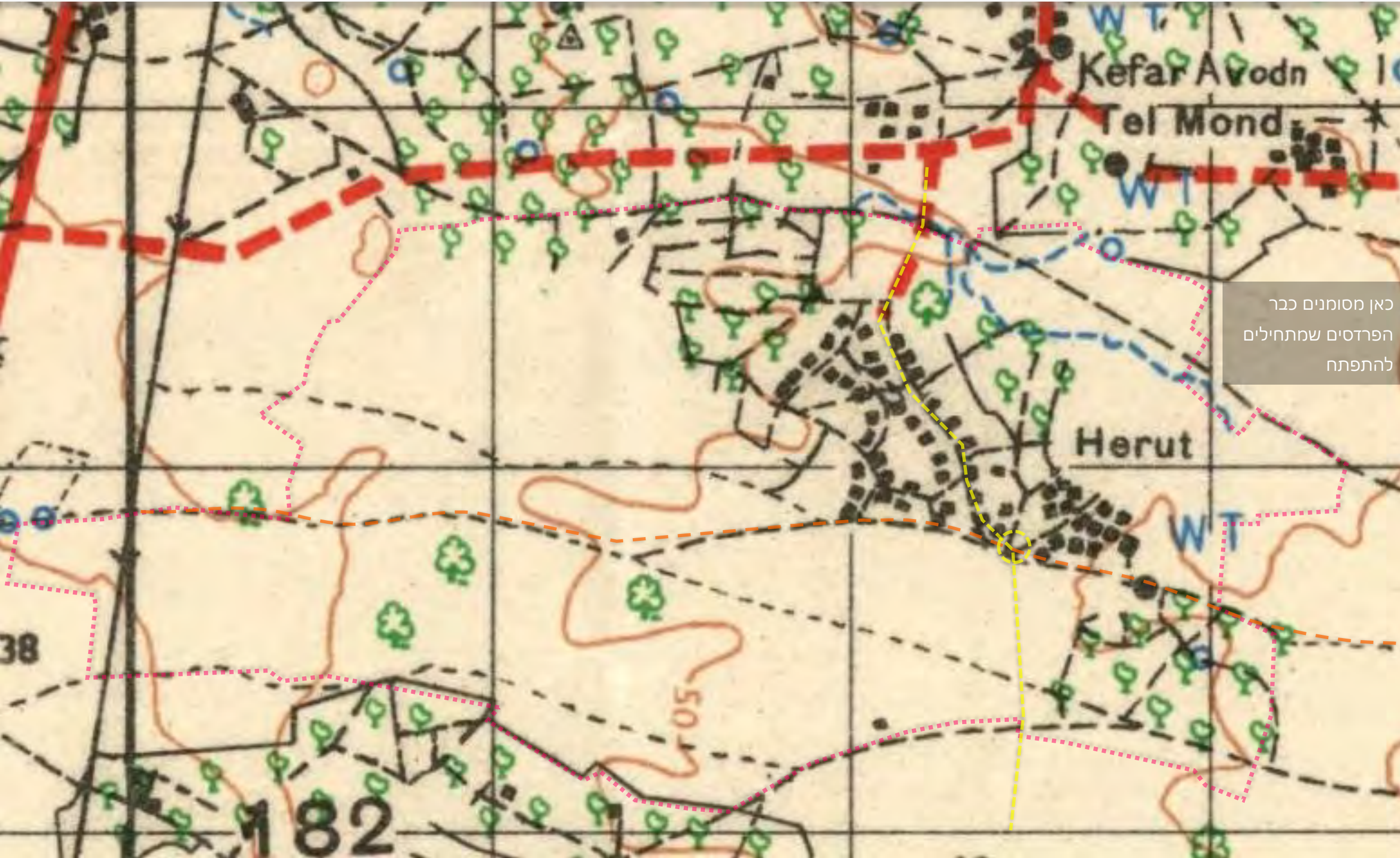

תוואי היסטורי א(ל)טירה - ואדי פאליק
דרך המייסדים
גבול המושב 2022

קנה מידה: 1:50,000
גיליון: LEVANT 50.F.24 ET TIRA

תיארוך: עדכונים מצילומי אוויר 1944-1945. הוצאה לאור והדפסה מאי-יוני 1946
מוציא לאור: No. I Base Survey Drawing and Photo Process Office. ,512 Field Survey Coy. R.E.
מקור: הספרייה הלאומית, אוסף ערן לאור

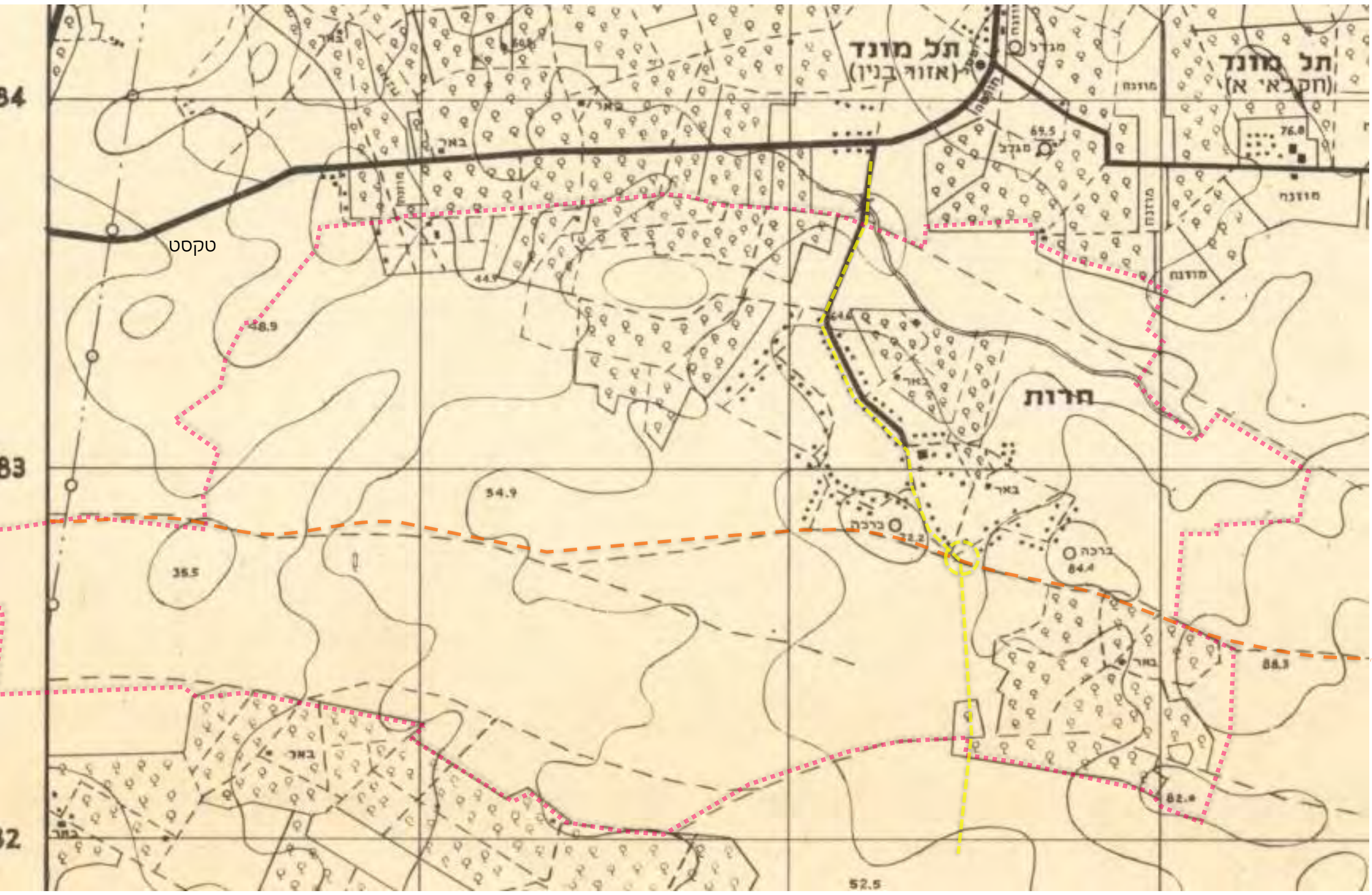
כאן מסומנים כבר
הפרדסים שמתחילים
להתפתח

תיארוך: ינואר 1948 מיפוי על בסיס צילומי אוויר של חיל התעופה הבריטי. עדכונים עד מאי 1948 על ידי מדידות קרקע וצילומים בודדים של חיל התעופה הישראלי.
מוציא לאור: Survey of Palestine
מקור: הספרייה הלאומית, אוסף ערן לאור

קנה מידה: 1:20,000
גיליון: 14-18 א-טירה, מחוז השומרון נפת טולכרם

דרך המייסדים
גבול המושב 2022

תיארוך: פברואר 1950

מוציא לאור: ?

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

קנה מידה: 1:5,000

גיליון: חרות מפה טופוגרפית

תוואי היסטורי א(ל)טירה - ואדי פאליק
דרך המייסדים
גבול המושב 2022

מפה טופוגרפית של חרות המתוארכת 9 בפברואר 1950, ומתארת את מצב הבינוי ערב הקמת שכונת ההרחבה הראשונה.

תיארוך: ספטמבר 1955 עיבוד ושרטוט, אוקטובר 1956 הדפסה

מוציא לאור: מחלקת המדידות ישראל

מקור: הספרייה הלאומית, אוסף ערן לאור

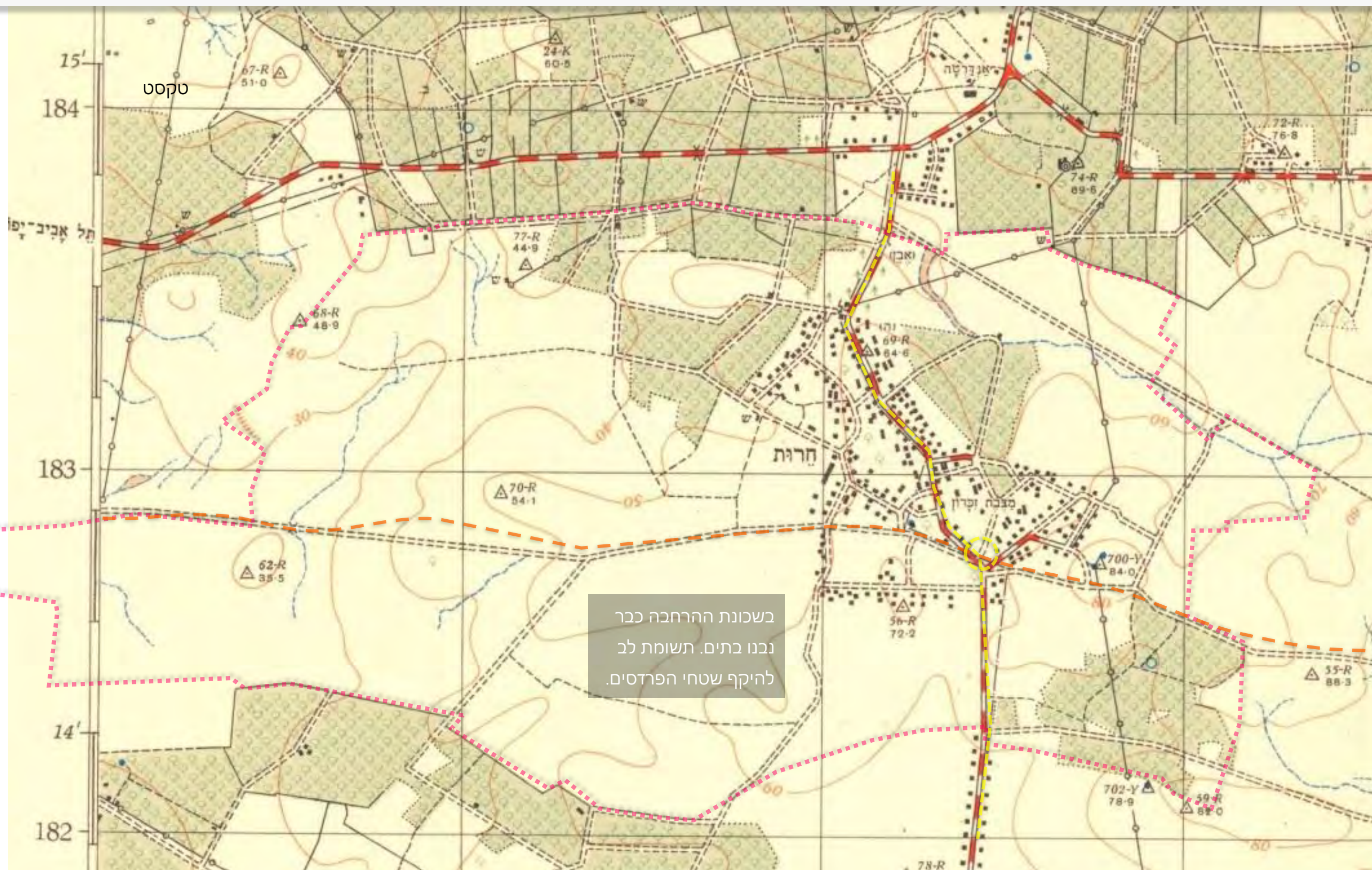
קנה מידה: 1:20,000

גיליון: 14-18 תל מונד

תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק

דרך המייסדים

גבול המושב 2022

תיארוך: ספטמבר 1966 עיבוד ושרטוט, יולי 1967 תיקון חלקי, מרץ 1969 הדפסה

קנה מידה: 1:50,000

גיליון: III-5 נתניה

מוציא לאור: מחלקת המדידות ישראל

מקור: הספרייה הלאומית, אוסף ערן לאור

תוואי היסטורי א(ל)טירה - ואדי פאליק
דרך המייסדים
גבול המושב 2022

גידול משמעותי בהיקף
שטחי הפרדסים

תיארוך: יולי 1978 תיקון פרטים חלקי, עבד ושורטט מרץ 1980

מוציא לאור: אגף המדידות, ישראל

מקור: אוניברסיטת חיפה, ספריית נזריאן, אוסף מפות

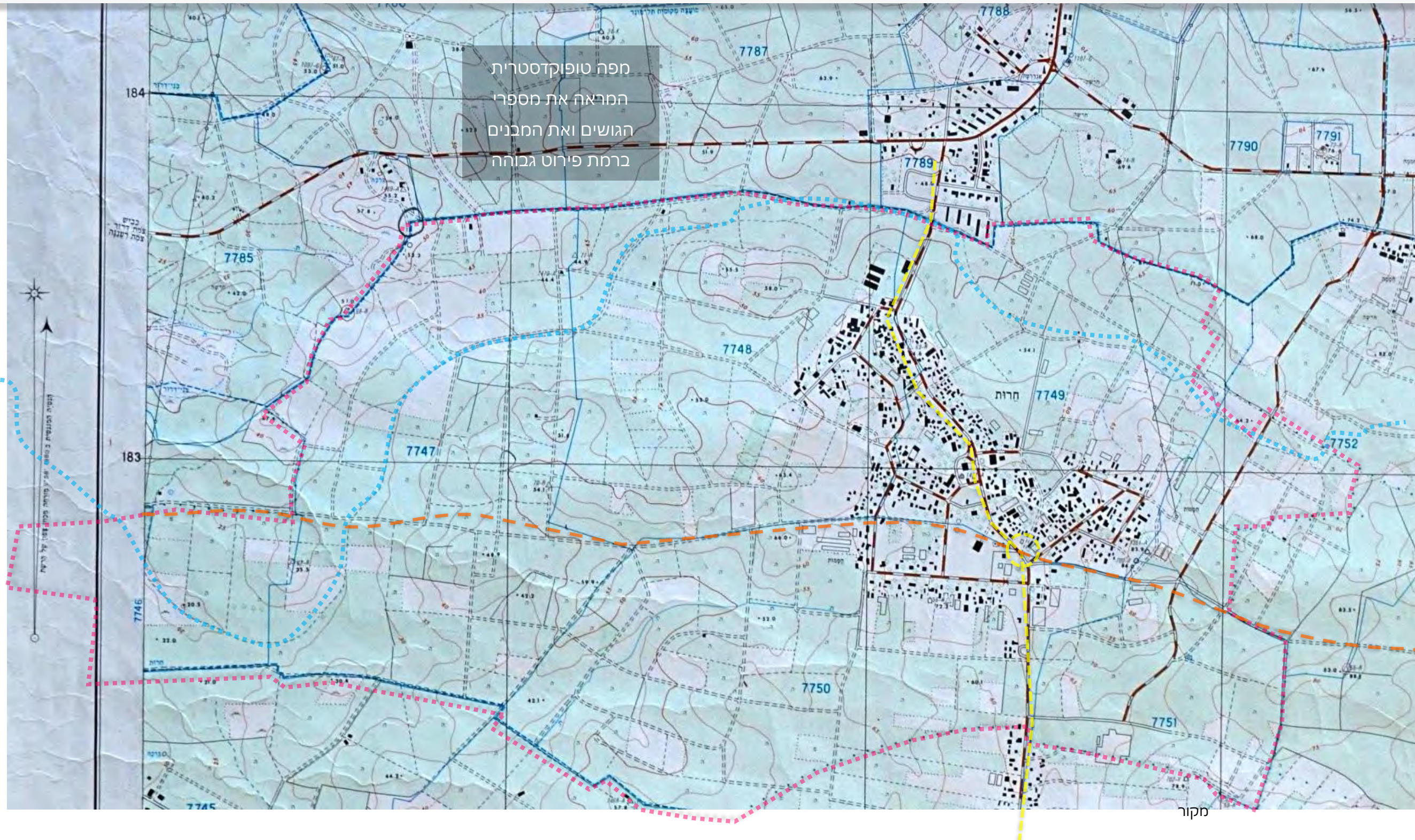
קנה מידה: 1:10,000

גיליון: מפה טופוגדסטריט גיליון 140-180

טקסט

תוואי היסטורי א(ל)טירה - ואדי פאליק
דרך המייסדים
גבול המושב 2022

מפה טופוגדסטריט
המראה את מספרי
הגושים ואת המבנים
ברמת פירוט גבוהה

מקור

תיארוך: 1998 עדכון פרטים חלקי, ינואר 1999 הדפסה

מוציא לאור: המרכז למיפוי ישראל

קנה מידה: 1:50,000

מקור: אוסף מפות גיא שחר

גיליון: טיולים וסימון שבילים - השרון ומערב השומרון מס' 7

תוואי היסטורי א(ל)טירה - ואדי פאליק
דרך המייסדים
גבול המושב 2022

תוואי היסטורי א(ל)טירה - ואדי פאליק
 דרך המייסדים
 גבול המושב 2022

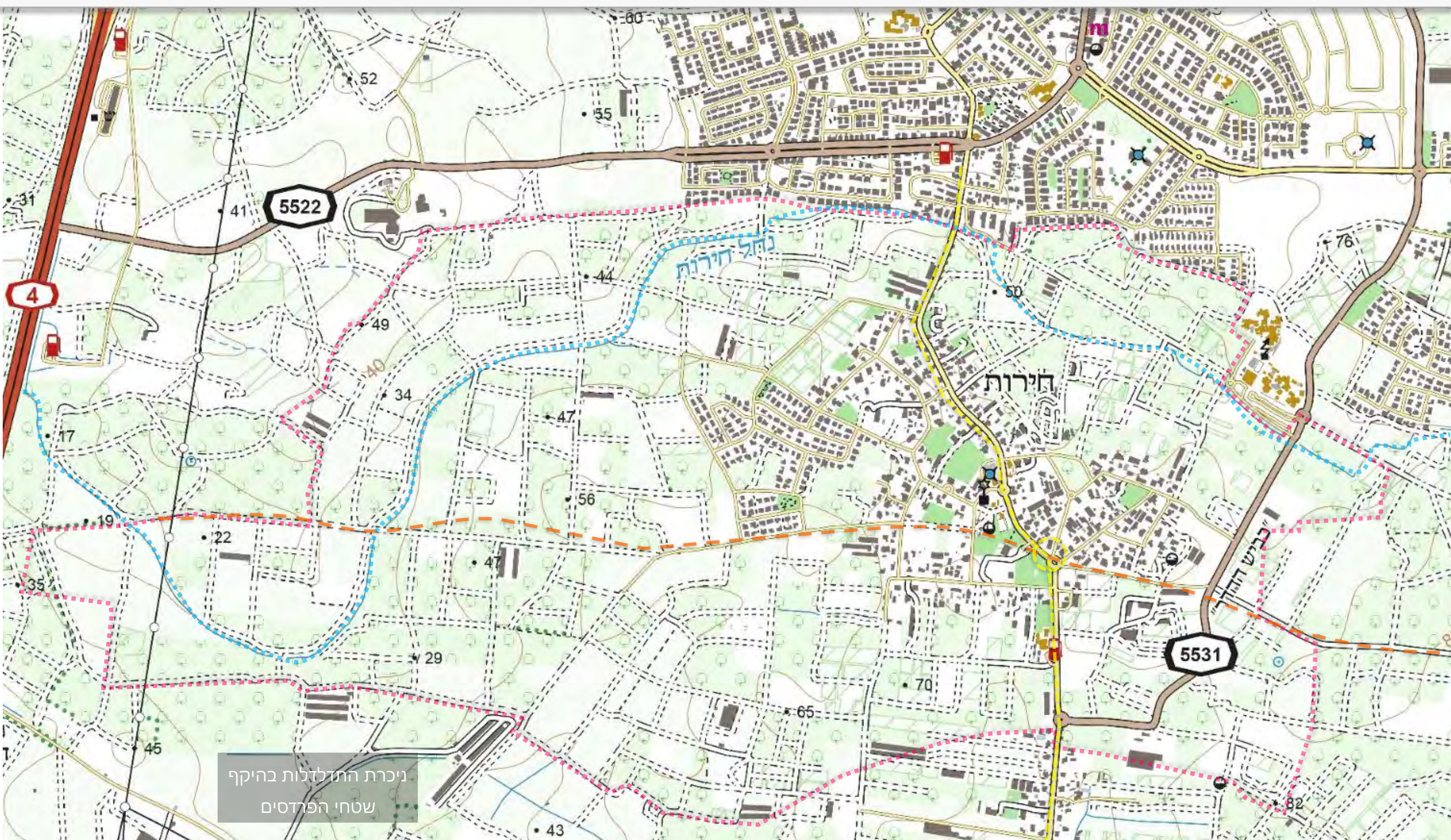
תיארוך: נצפה 31 ביולי 2022

מוציא לאור: המרכז למיפוי ישראל

מקור: אתר govmap.gov.il

קנה מידה: 1:25,000

גיליון: (קומפילציה דיגיטלית)

תיארוך: נצפה 31 ביולי 2022

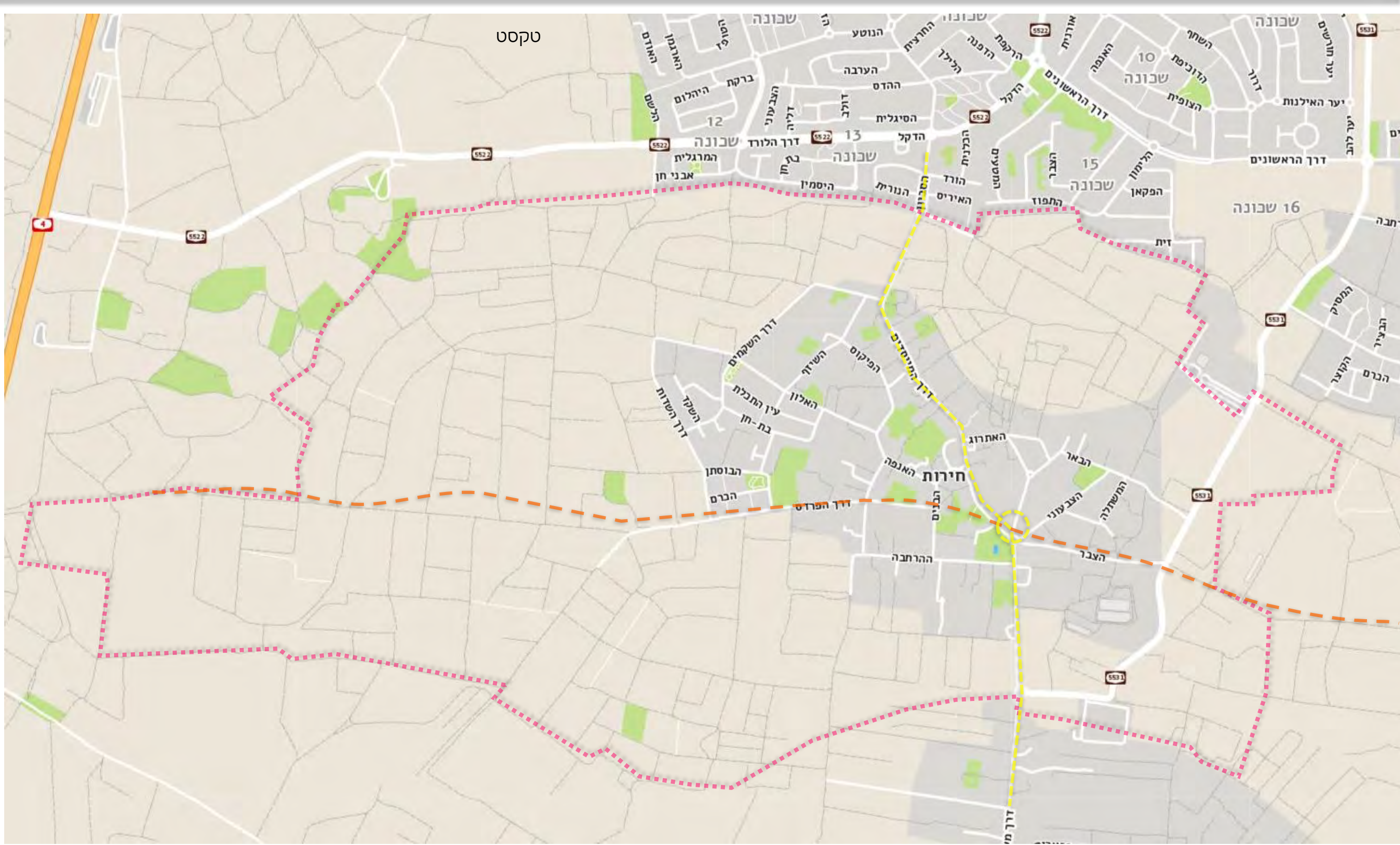
מוציא לאור: המרכז למיפוי ישראל

מקור: אתר govmap.gov.il

קנה מידה: (קומפילציה דיגיטלית)

גיליון: (קומפילציה דיגיטלית)

תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק
דרך המייסדים
גבול המושב 2022

תוואי היסטורי א(ל)טירה - ואדי פאליק
 דרך המייסדים
 גבול המושב 2022

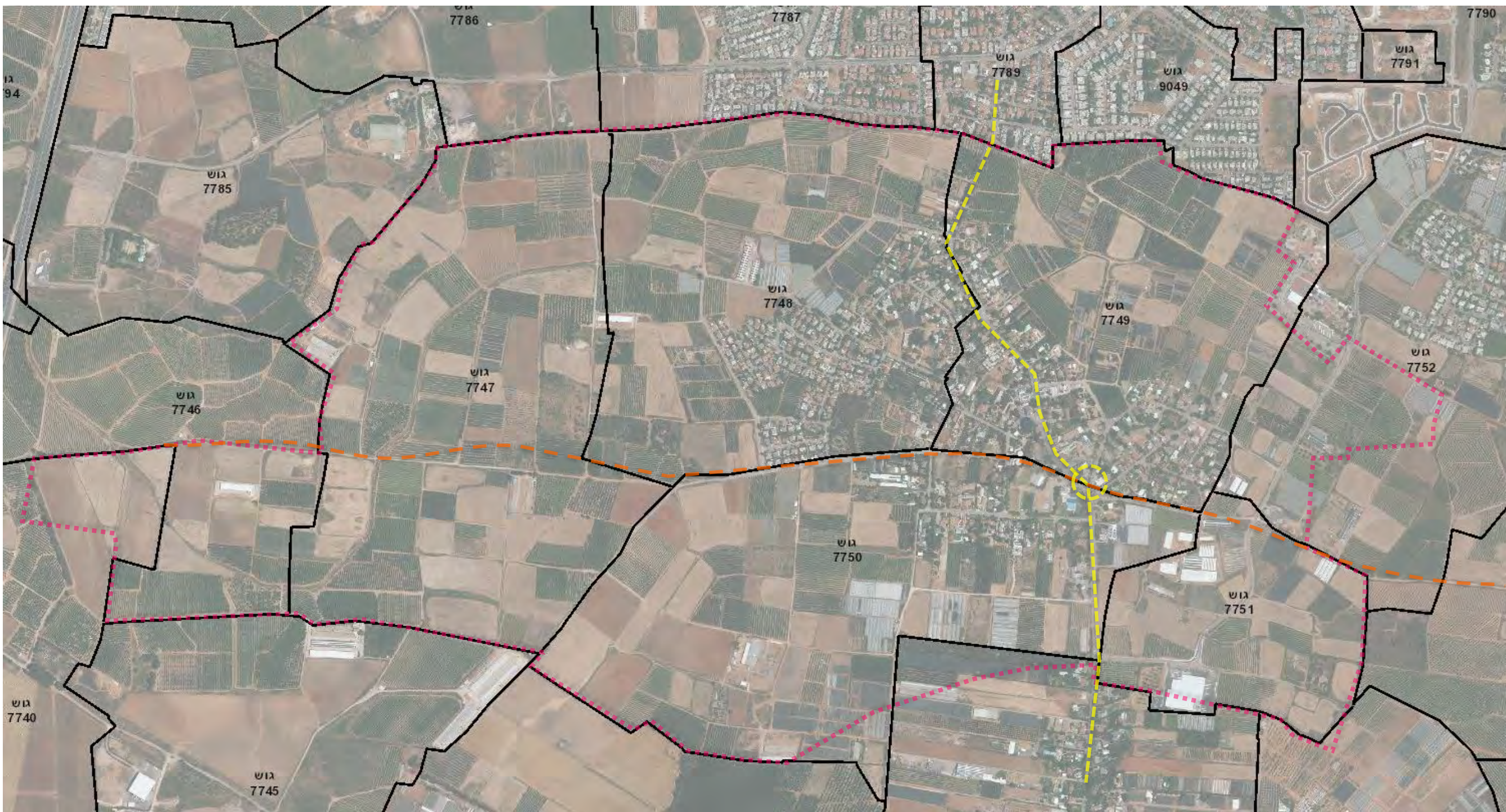
תיארוך: 2021 צילום האוויר, נתוני גושים נצפה 31 ביולי 2022

קנה מידה: (קומפילציה דיגיטלית)

מוציא לאור: המרכז למיפוי ישראל

גיליון: (קומפילציה דיגיטלית)

מקור: אתר govmap.gov.il

תוואי היסטורי א(ל)טירה - ואדי פאליק
דרך המייסדים
גבול המושב 2022

קנה מידה: (קומפילציה דיגיטלית)
גיליון: (קומפילציה דיגיטלית)

תיארוך: 2021 צילום האוויר
מוציא לאור: המרכז למיפוי ישראל
מקור: אתר govmap.gov.il

סכמת המושבים – הגל הראשון

תכנון המושבים בראשיתם נעשה עפ"י העקרונות שהותוו למושבים ואופיים. אליעזר יפה, מראשי ההתיישבות החקלאית בארץ ישראל, ניסח שלושה עקרונות: שותפות, עבודה עצמית וקרקע לאומית, וכן הקצאה שוויונית של שטחים ציבוריים ופרטיים. האגרונום עקיבא אטינגר, שהיה ראש המחלקה החקלאית ב"משרד הארץ ישראלי" ומנהל המחלקה להתיישבות חקלאית של ההסתדרות הציונית פרסם חוברת אודות ההתיישבות היהודית, התייחס בה לרעיונות של יפה ותרגם אותה לסכמה של כפר קואופרטיבי הכולל: שטח כפר תחום על ידי גבול קבוע עם חלוקה רדיאלית-קונצנטרית, אזור משותף למטעים התחום ע"י הגבול החיצוני של הכפר, אזור ציבורי תחום במרכז, מוקף במעגל פנימי הכולל מגרשים בבעלות בעלי מלאכה ונותני שירותים, ומעגל חיצוני המכיל את נחלות העיקרים, הכוללת מגורים ומשק חקלאי אינטנסיבי. הדגם המעגלי כלל גם תפיסה של משק מעורב - כל יחידה משפחתית החזיקה מספר ענפים, שכל אחד מהם יצר בהיקפים נמוכים יחסית ובעל עונת שיא אחרת. זאת כדי לספק למשפחה תעסוקה ופרנסה לאורך כל השנה. לכן גודל החלקה הסמוכה לבית המגורים היה כ-6 דונם. באזורים מרוחקים מהעיר תוכננו המושבים עם משקים בגודל של עד 100 דונם, בד"כ בחלקה המשכית אחת. מושבים אלה תוכננו גם לשרת עצמם באופן עצמאי, ללא תלות וקשר במושבים אחרים, על כן התכנון הכיל שטח לכל הפונקציות הציבוריות הנדרשות הן למשק והן לקהילה.

התאמות

יחד עם זאת, כפי שהראה במחקרו עמיאסף הוכמן, אופי התכנון הושפע מגורמים סובייקטיביים פנימיים כגון אופי המשק המשפחתי, עקרון השוויון והשיתוף. בין הגורמים האובייקטיביים היו התנאים החיצוניים: א. הטופוגרפיה - ככל שהתבליט חריף יותר, רבה השפעתו על תכנון המושב. ב. טיפוס המשק - התאמה בין סוג המשק (מעורב, מתמחה, אינטנסיבי) לבין צורת היישוב, בעיקר מידת ההתכנסות או הפריסה של המושב. ג. גורמי קרקע ואקלים מקומיים המשפיעים על חלוקת הקרקעות. היבטים אלה הביאו לכך שגם תוך כדי תכנון גל המושבים הראשון בשנות העשרים, על ידי ריכרד קאופמן, התפתח התכנון מסכמת המעגל המושלם, לסכמות פתוחות יותר.

סכמת המושבים – הגל השני

תכנון הגל השני של מושבי העובדים, בגוש תל מונד, ביטא הן שינוי במאפייני המשק החקלאי, הן שינוי באופי הטופוגרפיה, והן אילוצים של זמינות קרקעות. בניגוד לעמק יזרעאל המישורי יחסית והרחב, עתיר שטחי קרקעות שנרכשו, אזור החמרה של תל מונד היה גבעי - גבעות בגובה 50 עד 100 מטר. כמו כן, תהליך רכישת הקרקעות היה ארוך, היה צורך לתכנן בתחילה חלקות קטנות יחסית לכל חבר משק, ולהוסיף שטחים סביב היישוב עם התקדמות רכישת הקרקע. כך שנוצרה תבנית אמורפית, לכאורה לא מתוכננת. בעוד שמתיישבים במשק מעורב בעמק יזרעאל שהתאפיינו בפלחה ורפתות גדולות קיבלו עד כמה דונם, משקים אינטנסיביים שהתאפיינו במטעים ומשק ירקות קטן קיבלו כעשרים דונם. מרכזי הישובים מוקמו בראש הגבעות, בשאיפה במרכז השטחים המעובדים. גידולי ירקות ומשק חי היו לתצרוכת עצמית בלבד, והוקצו להם כ-3 דונם בתוך חצר המשק. שאר חלקות המתיישב – מטעים ומספוא – מוקמו בסמוך לשולי הישוב. כך תוכננו גם מושבות כמו הרצליה ובנימינה, ומושבים נוספים.

סכמת המושבים – לאחר קום המדינה

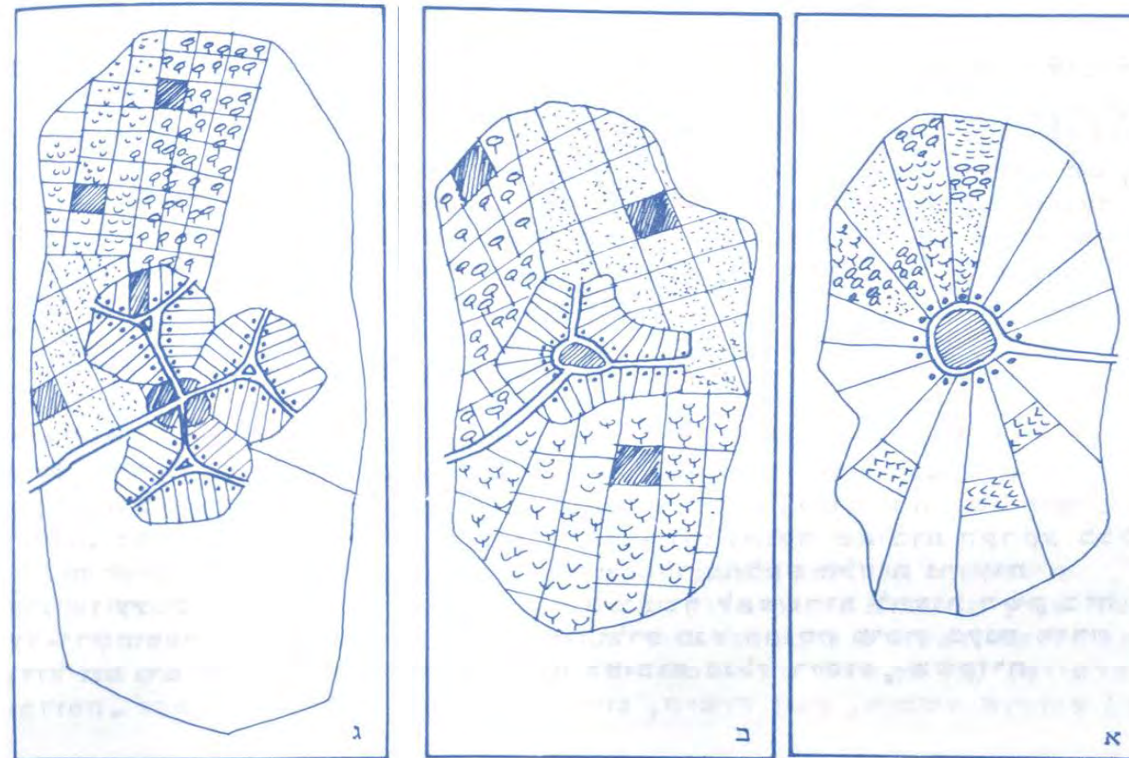
לאחר קום המדינה התפתח דגם נוסף של מושבים. מושבים אלה התאפיינו ביצירת משק חקלאי מתחמה, כלומר התמקדות המשק בענף חקלאי אחד. הנחלות היו בשטח גדול ורציף והתכנון התאפיין בדרך כלל בסכמה אורתוגונית שכונתה "סכמת מגבת". קונספט נוסף שמומש בתקופה זו היה תכנון מספר מושבים סביב מוקד תפעולי-ציבורי אחד, דבר שהקטין את הצורך בבניית מבנים ציבוריים בכל מושב בנפרד.

סיכום תצורות הטיפולוגיה

עבודות של המרכז לחקר ההתיישבות ברחובות עסקו בטיפולוגיות המושבים וסיכמו אותן במספר פרסומים. פרסום אחד עסק בתכנית הסכמטית, המסכמת את הדגמים הפיזיים: דגם א' ("תכנית מסורתית") אפיין את הגל הראשון של מושבי העובדים, נהלל למשל. משק אקסטנסיבי על שטח נרחב, בן החלקות החקלאיות צמודות לאזור בתי המתיישבים. דגם ב' ("תכנית משופרת") אפיין את הגל השני, למשל מושבי גוש תל מונד. משק אינטנסיבי על שטחים מפוזרים. רק חלקה חקלאית קטנה צמודה לחצר המשק, רוב הקרקע מרוכז בגושים נפרדים. דגם ג' ("מושב רב גרעיני") אפיין את גל הישובים של אחרי קום המדינה – משק מתחמה, גוש קהילות כפריות סביב מרכז שירותים משותף.

היבט מידת השיתופיות בדגמים השונים

פרסום אחר עוסק במידת השיתופיות בין דגמי המושבים. דגם א' מאפיין מושבים עצמאיים לגמרי המרוחקים יחסית זה מזה, כדוגמת מושבי עמק יזרעאל. הם מייצגים התארגנות קהילתית עם מרכז מושב. דגם ב' מאפיין התארגנות קהילתית שהיא חלק מהתארגנות גושית, מרכז מושב המסונף למרכז גושי. מודל זה החל במידה מסוימת ביישובי גוש תל מונד והתפתח בהמשך בעמק חפר. מושבי גוש תל מונד תוכננו באותה תקופה, מתוך הבנה של הקשר אל חברת מטעי ארץ ישראל, ובהמשך לישוב תל מונד, בשלבים הראשונים בהם השיתוף הניב בסיס כלכלי בדמות מקומות עבודה לחברי המושבים, עד להתבססות משקיהם. בהמשך נוצר שיתוף ממשי בין הישובים בבית הספר המשותף. דגם ג' כולל כאמור מרכז אזורי לשירות מספר מושבים במגוון תחומים.

מקור: תרשים 1 – תכנית סכמטית של מושב. מתוך: "התכנון הפיסי של המושב בעידן ההתמחות" – המרכז לחקר ההתיישבות כפרית ועירונית רחובות. מתוך "פרסומים בביצוע פיתוח אזורי 30", 1980.

להלן סיכום השוני בין המאפיינים השונים של ההתיישבות בעמק יזרעאל להתיישבות בגוש תל מונד, אשר השפיעו על התכנון המרחבי של המושבים באזורים אלה.

המאפיין	עמק יזרעאל	גוש תל מונד
זמינות קרקע לתכנון והתיישבות מאפייני טופוגרפיה גודל יחידת המשק אופי המשק אופי ההתיישבות	נרכשה בבת אחת שטחים רציפים רחבי ידיים עד מאה דונם אקסטנסיבי – פלחה ורפת כל ישוב עצמאי	נרכשה בהדרגה, חלקים חלקים גיבוב של גבעות ועמקים עד עשרים דונם אינטנסיבי – מטעים ומשק עזר עם רפת, לול, ירקות יותר קשרים בין המושבים ובינם לבין תל מונד

מימין: ריכרד קאופמן. מקור: richardkauffmann.com. משמאל: שיתוף ציבור ע"י ריכרד קאופמן בתכנון הישוב בית שער. מקור: ארכיון מוא"ז עמק יזרעאל

1887 נולד בפרנקפורט שעל הנהר מיין בגרמניה.

1908 מתחיל את הכשרתו כאדריכל, בהתחלה בבית הספר הטכני הגבוה בדרמשטאט ולאחר שנה ממשיך בבית הספר הטכני הגבוה המלכותי הבווארי במינכן. לומד במינכן אצל תיאודור פישר, מורם של האדריכלים המודרניסטיים המובילים. בשנותיו המעצבות מושפע מאד מרעיון עיר גנים ומהשיח האינטלקטואלי סביבו. במקביל משתלם בציור נוף בסדנה של האנס פון הייק דכאו. בגיל 25 מסיים את לימודיו ומתחיל את דרכו בפרקטיקה.

1912 עובד במשרדי אדריכלים בגרמניה עד 1915.

1915 מתגייס לשירות בצבא הגרמני הפרוסי, משרת בצרפת ובחזית הרוסית. משתחרר ב-1919.

1919 זוכה בפרס ראשון בתחרות תכנון עיר הגנים רייהורוד באוקראינה. עובר לאוסלו, עובד במשרד אדריכל אינגבר פול אוסקר הוף על פרויקטים בנורבגיה.

1920 מוזמן ע"י ארתור רופין לעבוד במשרד הארצישראלי. עלה לארץ והתישב בירושלים. מונה למתכנן הראשי של הכשרת הישוב.

1921 מתכנן את מושב נהלל והשכונות תלפיות ורחביה בירושלים ונוה שאנן בחיפה. הכין תכנית אב לתל אביב שלא התקבלה.

1922 בגיל 35 נושא לאישה את בת שבע לבית גלב. מתכנן את כפר יחזקאל, הדר הכרמל, בת גלים, רחביה.

1923 נולדת הבת הבכורה רות. מייסד עם לוטה כהן, פריץ קורנברג, קליפורד הולידיי ויהושע סלנט את "אגודת האדריכלים בארץ ישראל".

1925 נולדת הבת אסתר. פותח משרד עצמאי. מתכנן את עפולה והרצליה.

1926 מתכנן את עין חרוד, תל יוסף, קבוצת כנרת, בית וגן. מכין תכנית לעיר בין הכרמל לעכו.

1927 סגירת האגף האדריכלי ב"הכשרת הישוב". מתכנן את כפר יהושע. עובד עבור הוועד הפועל הציוני והן כאדריכל עצמאי.

1928 חבר ועדת תכנון הערים המרכזית של ממשלת המנדט. מתכנן את בית הספר בדגניה.

1929 מתכנן את מגורי מפעל האשלג בים המלח.

1930 זוכה בפרס "קושנר" עבור בית בבלי בירושלים. מתכנן את חדר האוכל בעין חרוד.

1931 חותם על חוזה לתכנון מושב חרות.

1933 מתכנן את קריית חיים, מושב חרות, מושב בית ינאי, סנטורים כרמל.

1934 מתכנן אתר וביתן "תוצרת הארץ" ביריד המזרח בתל אביב.

1936 מתכנן את בית אגיון (בית ראש הממשלה), הזרע, מסדה, ניר דוד, שיכון המקשר א ירושלים.

1939 (מתחילה המלחמה).

1944 חבר ועדה לתכנון פיזי ירושלים.

1947 לרגל מלאת לו 60, תערוכה "מאדריכלות למציאות" של עבודותיו בבית בצלאל ירושלים.

1948 בניין "פלסטיין פוסט" בו שוכן משרדו נפגע מפיצוץ מכונית תופת ערבית והמשרד נסגר.

חבר בפדרציה הבינלאומית למגורים ותכנון ערים" לונדון.

1949 ממנה את אדריכל גדעון הרץ לשותף זוטרי במשרדו.

חבר בחבר הנאמנים של בצלאל. מכין תכניות לקיבוצים ביניהם דן ודפנה.

1950 מכין תכניות לשיכון המקשר ג בירושלים.

1953 חבר צוות תכנון קמפוס גבעת רם יחד עם היינץ ראו ויוסף קלרוויין.

1956 יועץ למהנדס העיר ירושלים.

1958 נפטר ממחלת הסרטן.

ריכרד קאופמן היה מעורב בהתוויית תכנון הישובים בגוש תל מונד עוד הרבה לפני שנחתם עמו חוזה בפועל לביצוע התכנון. מ"מכתב חוזר מס' 2" לחברי ארגון חרות מ-1930 (מרכז תיעוד תל מונד) עולה, כי הוא השתתף בסיוור מכובדים שנערך באזור ב-10 בפברואר 1930, ו"האדריכל קאופמן ציין בערך את הנקודות המתאימות להקמת הבניינים".

העיכובים והסחבת מצד המוסדות המיישבים ובהם הקק"ל, הביאו לכך שחברי ארגון חרות נטלו על עצמם גם את מימון וקידום מלאכת התכנון. בכספם הכינו מפה טופוגרפית, תכנית השקיה, והזמינו תכנית ליישוב מריכרד קאופמן.

בתאריך 8 בפברואר 1931 נחתם החוזה בין "ארגון חקלאי חרות" לבין קאופמן, אדריכל בירושלים, "לערוך תכנית לנקודה יישובית בשביל התיישבות חברות על קדמת הקהק"ל ע"י תל מונד. החוזה כלל את העבודות הבאות:

"א. סקיצה אחת בקנה מידה 1:2000.

ב. תכנית חלוקת הנקודה בקנה מידה 1:2000.

ג. תכנית בנין הנקודה בקנה מידה 1:2000.

"התכנית תסודר על יסודות אלו:

200 מתיישבים X 3 דונם נטו.

20 בעלי מקצוע X 2 דונם נטו.

מוסדות צבורים

מגרש ספורט וכו'".

בדו"ח של ארגון "חרות" מ-20 בפברואר 1931 נמסר סטטוס מפות ותכניות: "טופוגרפית על 1500 ד'; תכנית השקאה מסדרים; תכנית נקודה מסדרים".

בדו"ח של ארגון חרות מ-8 ביוני 1931 נמסר סטטוס מפות ותכניות: "טופוגרפיות 1:1000 על כל השטח; מפות ישור ופרצלציה על אדמת הנטיעה ל-280 ד'; תכנית הנקודה ע"י ה' קויפמן".

החוזה עם קאופמן שנחתם ב-8 פברואר 1931. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

ריכרד קאופמן ותכנון המושבים

קאופמן היה המתכנן הראשון שפעל בשירות הממסד להוציא לפועל את תכנון המושבים ברוח זו. הוא הוזמן על ידי המוסדות המיישבים לתכנן יישובים כבר ב-1920. לפי תפישתו, תכנון היישובים המודרני הוא "אמנות ומדע יוצר צורות", ומעבר לאסתטיקה המטרה הייתה "לתת פנים וצורה לכל יישוב אנושי - אחת היא אם המדובר באזור, עיר או כפר - ולהעלותו למדרגת אורגניזמוס המתאים ביותר למטרתה של התיישבות זו ויוצר את התנאים הטובים ביותר למילוי תפקידה".

לדעת קאופמן המרכיבים החשובים שיש להביא בחשבון בתכנון יישוב חדש הם: תחבורה, סוג המשק, כלכלה, בריאות וביטחון. התכנון ייעשה בהתאם לסוג הקרקע, לטופוגרפיה, לצורת היישוב ולסוג המשק החקלאי. תכנון שמביא להרמוניה ראויה בין כל הגורמים הללו מביא מאליו גם יישוב "יפה" במובן האסתטי, אך זו תוצאה הגיונית של צורתו האורגנית ולא מטרה לכשעצמה.

עקרונות תכנון שיישם קאופמן:

קרוב לעורק תחבורה אך לא על אם הדרך עצמה, כדי למנוע הפרעה.

דרכים בתוך הישוב – לתנועה יעילה בישוב ואל מקומות העבודה. מיקום הישוב במרכז שטחי משק בעיבוד אינטנסיבי, כדי לסייע לתפקוד משקי.

אזור מנוקז היטב מביצות.

ניצול כיווני אוויר לאוויר טוב והרחקת הריחות מאזור המשק החי. מיקום ביתרונ טופוגרפי לצורך בטחוני.

מאפייני תכנון שהביא בחשבון בתכנון מושבי תל מונד

הרחובות הראשיים עוקבים אחר קווי פרשת המים המקומיים ומתפתלים עמם.

המשקים ממוקמים משני צדי הרחוב, דבר שמביא לחיסכון בתשתית ומצמצם את ממדי הכפר.

יחידות המשק בנויות בניצב לקווי הגובה. הבית נמצא בחזית המשק, סמוך לכביש, וחצר המשק משתרעת במדרון. במקומות שהתאפשר תוכנו המשקים בצמדים והוקמו מערכות ניקוז משותפות לשתי היחידות. התכנון מנע מצב בו מבני משק יופנו כלפי בית מגורים במשק אחר.

שטח כל חצר כשלושה דונם, וממדיה: רוחב חזית 30-36 מטר, אורך - 85-100 מטר.

מתכונת המשקים אחידה ככל האפשר מבחינת מספר וסוג המבנים וכוללת: בית, רפת ומחסן, לול, בור זבל ושירותים וחצר לגידול ירקות לצרכים עצמיים. מבני המגורים והמשק הוצבו בזווית אחידה. עקרונות אלה תרמו למראה אחיד, שוויוני ואסתטי.

מבני הציבור של המושב מרוכזים בשטח משמעותי בטבור הישוב, לצורך נגישות שוויונית מכל קצוות המושב וממד החשיבות שלהם בחיי התושבים. הם כוללים למשל: מגדל מים, מבני חינוך – גן ילדים / בית ספר, מרכז, מוסך ובית מלאכה (עפ"י מפת חרות).

השדות מפוזרים סביב המושב ומחולקים בין המשקים כך שיהיה שוויון בגודל, במרחק מהבית ובטיב הקרקע. הדבר הביא לכך כל מתיישב עשוי היה לקבל מספר חלקות חקלאיות.

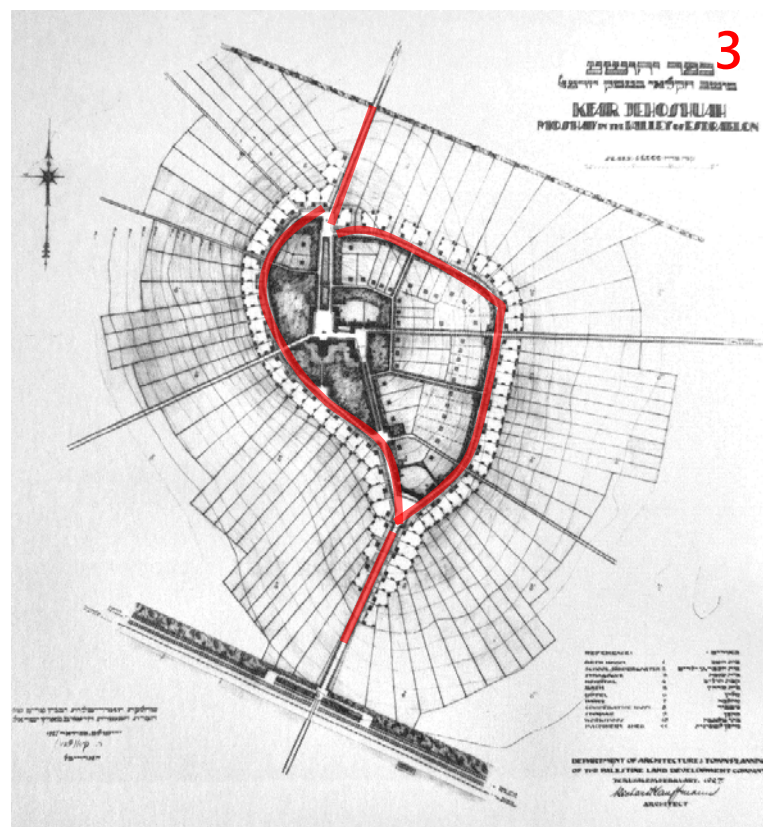
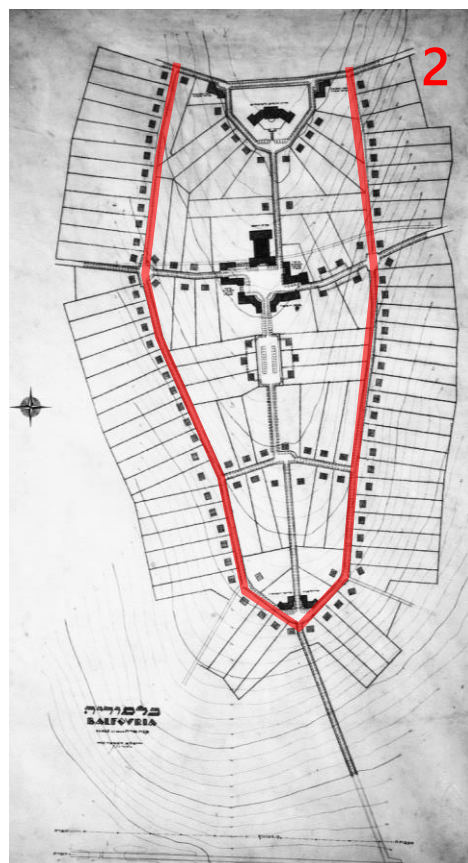
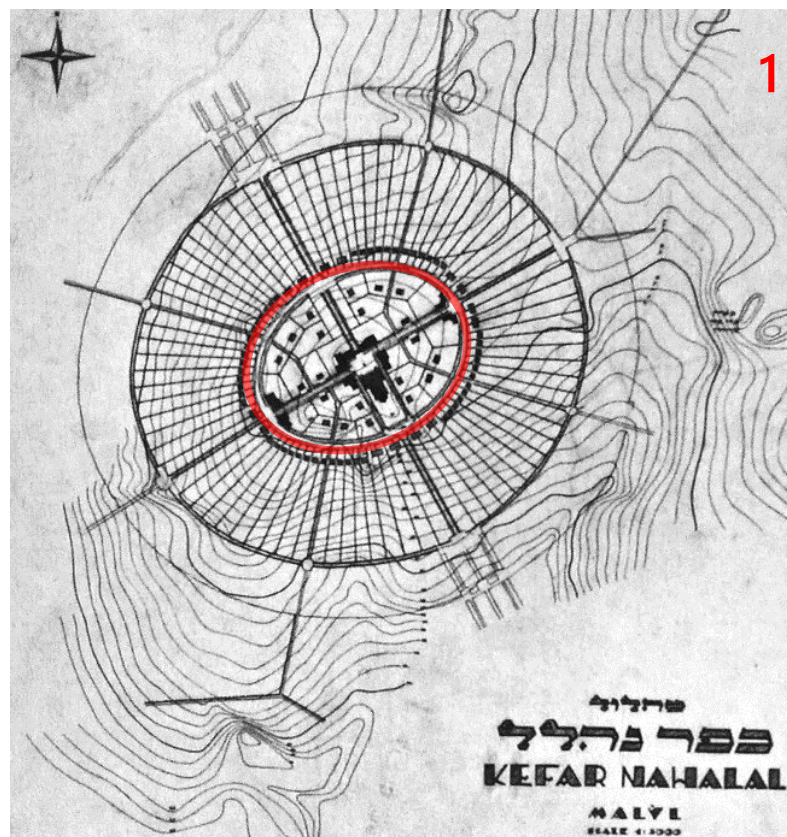
דגמי המושבים שתכנן ריכרד קאופמן ומשרדו עברו אבולוציה כבר בגל הראשון של המושבים בעמק יזרעאל בשנות העשרים.

המודל הטבעתי הסגור מומש באופן קלאסי באליפסה של נהלל ב-1921, [1] שגם נבנה כך במלואו (ושמר על צורתו זו עד היום). ואולם, החזון התברר כאוטופי ושאפתני מדי. התברר כי השטח שהוקצה בטבור המושב למבנים המשותפים גדול מדי, שכן ממילא מרכז הכובד של הפעילות במושב היא בנחלה עצמה. משפחות עובדי הציבור לא יכלו לפתח משקי עזר במגרשים הגדולים שקיבלו, והסכמה לא אפשרה התרחבות.

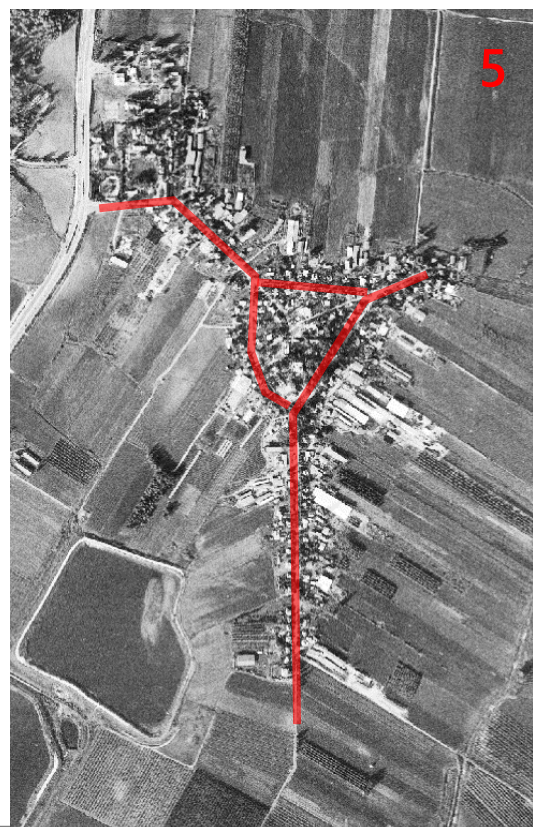
התכנון לבלפוריה עליו חתומה לוטה כהן ב-1922 [2] מקצה עדיין שטחי ציבור נרחבים, אך משאיר טבעת פתוחה עם פוטנציאל התרחבות בשתי "קרניים".

בתכנית של כפר יהושע מ-1927 [3] השטח הציבורי מצומצם יותר, וניתן לראות פתיחה ומתיחה של חלק מהקשתות, על מנת לאפשר התרחבות עתידית, בעיקר בקצה הצפוני של ציר צפון-דרום (התרחבות שאכן מומשה ברבות השנים).

התכניות למושבים בית שערים (1926) [4] וביתר שאת לשדה יעקב (1927) [5] כבר מייצרות שילוב בין גיאומטריות סגורות במרכזים, לבין צירים לינאריים המאפשרים התרחבות עתידית.

מקור: נהלל (1921), כפר יהושע (1927) – ספר "ריכרד קאופמן והפרויקט הציוני". בלפוריה (1922): הספרייה הלאומית. בית שערים (1926): צילום אוויר משנת 1965 באדיבות אסתר רויניק. שדה יעקב (1927): צילום אוויר משנת 2003, מערכת GIS יזרעאליים.

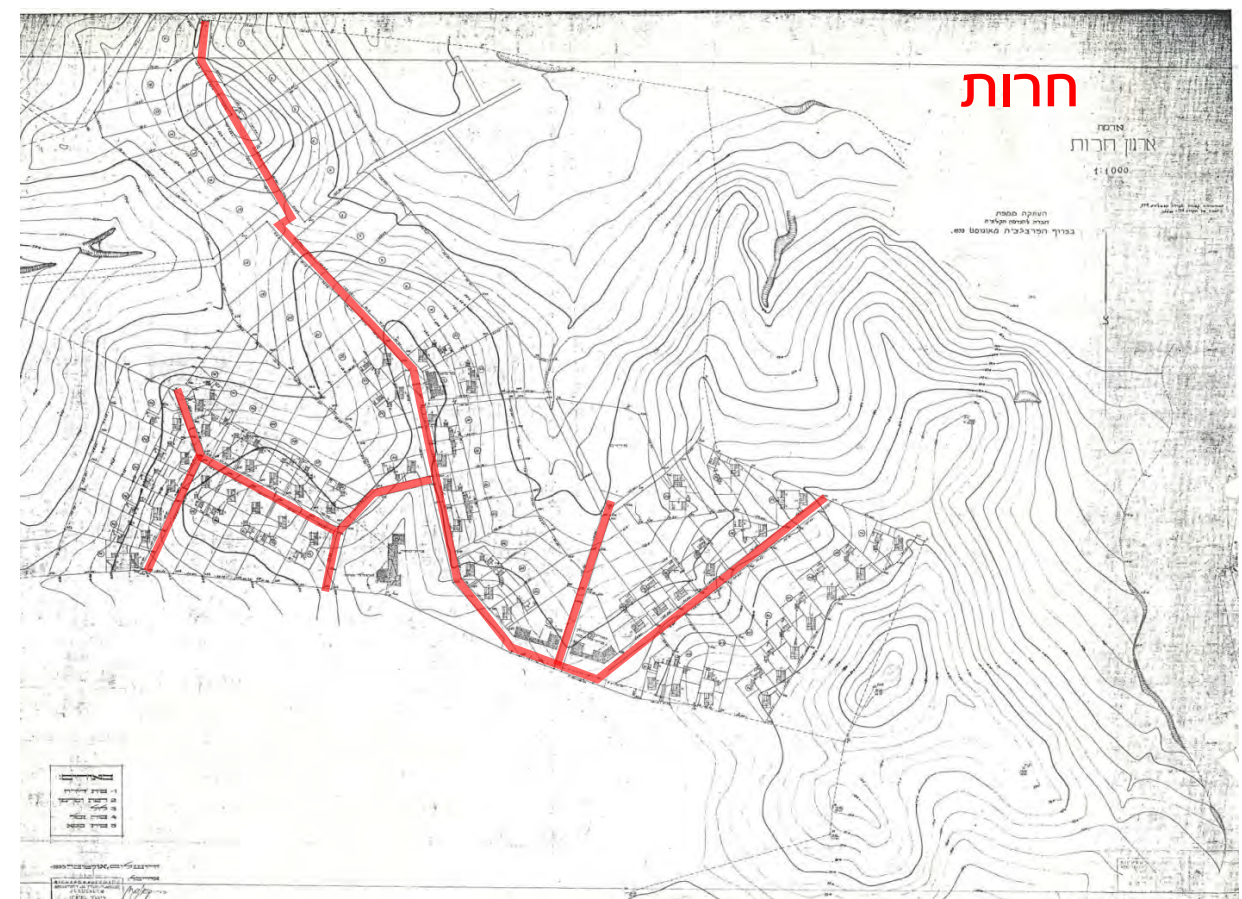
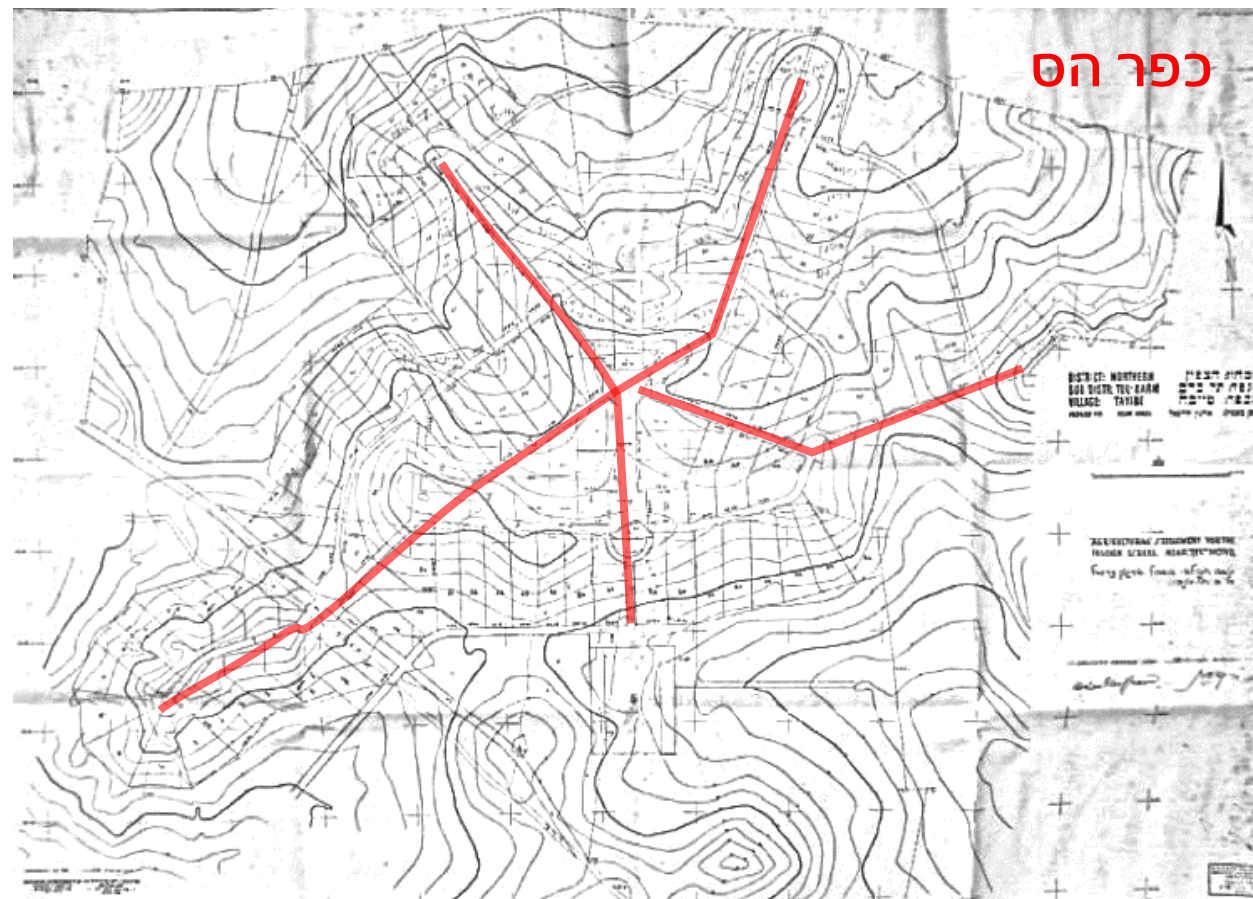
קאופמן מתכנן את מושבי גוש תל מונד כשהוא כבר בעל למעלה מעשור של ניסיון בתכנון מושבים וקיבוצים. הוא מבין היטב את הצרכים המעודכנים של מתיישי גוש תל מונד מחד, ואת אילוצי השטח מאידך.

הוא מתכנן את שלושת המושבים – חרות, כפר הס ועין ורד, במתכונת ה"משופרת", בה ליחידת המגורים והמשק צמודה יחידת קרקע חקלאית מצומצמת יחסית. התכנון מותאם באופן כמעט פנאטי לטופוגרפיה, כאשר הצירים הראשיים מותווים לאורך קווי הרכס ושיאי הגבעות, וצירים משניים על שלוחות. משני צדי הצירים משתפלות החלקות.

התכנון יצר ריבוי קצוות צירים שנשארו פתוחים, באופן שמאפשר גמישות רבה בצמיחה העתידית למגוון כיוונים.

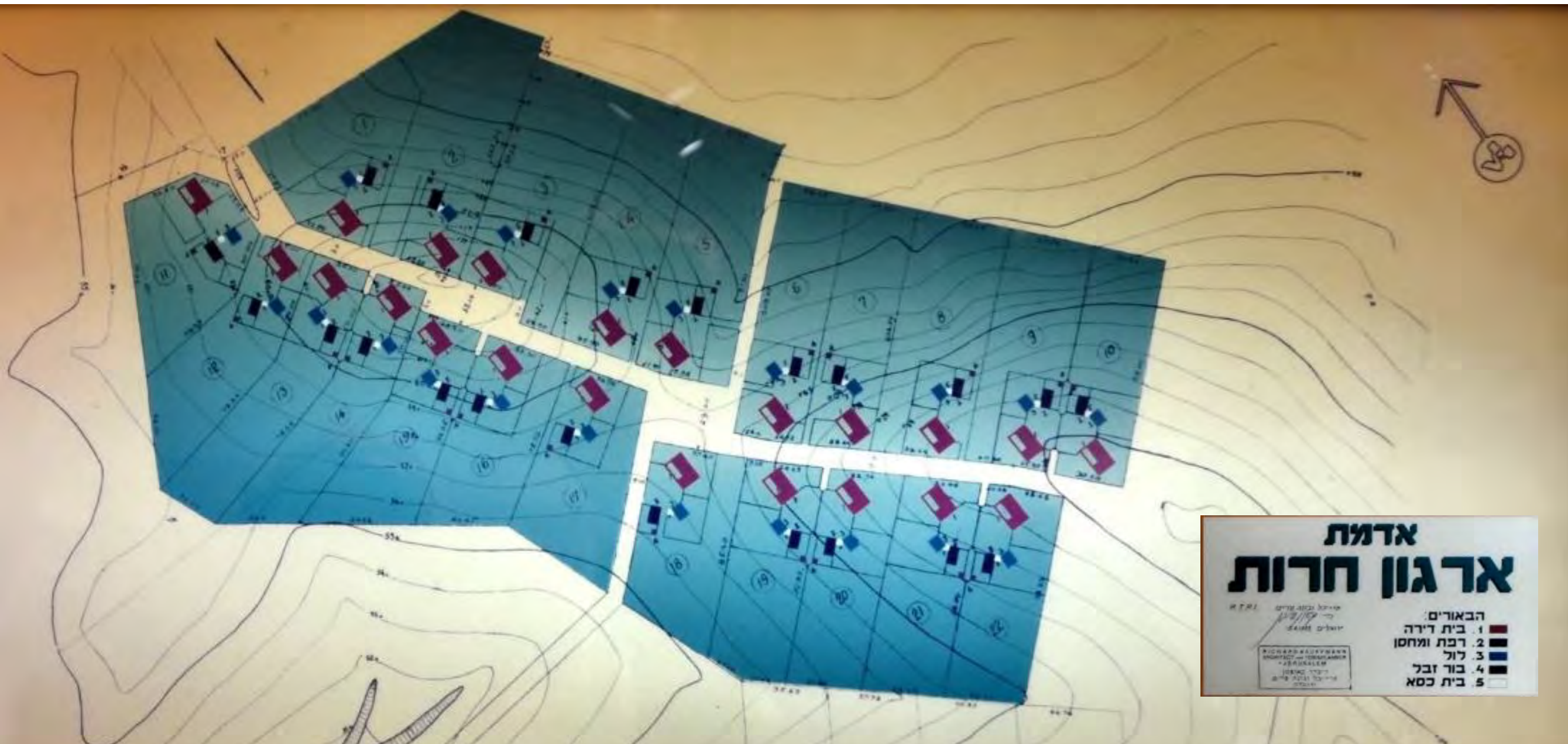
קאופמן אהב מאד ליצור מוקדי מפגש רב-ציריים, בדרך כלל בנקודות בעלות ייחוד טופוגרפי כמו שיא גובה, אוכף, מפגש ציר בקו גובה עם ואדי, ועוד. בנקודות מפגש אלה מיקם את מבני הציבור החשובים.

מאפיין זה, ששואב השראה לסטרוקטורה המרחבית של היישובים לחלוטין ממעשה ידי הטבע, יצר ישוב שמרגיש "טבעי" ו"זורם", כאילו מעשה האדם וההתהוות הטבעית אחד הם. קאופמן ביטא הלכה למעשה את התזות הפילוסופיות-אקולוגיות שלפיהן האדם הוא חלק מהטבע.

רמת פירוט כזו של תכנית המבנים במשק מוכרת מתכניות שערך קאופמן ליישובים כמו תל עדשים והרצליה. ואולם, בתכנון זה קיים מאפיין, שנכון לכתיבת שורות אלה הוא ייחודי ואינו מוכר בעבודתו של קאופמן ובתכנון יישובים בארץ כלל: התוויית ההעמדה של הבתים. בעוד שבכל התכניות המוכרות שלו, מעמיד קאופמן את הבתים עם החזית במקביל לרחוב, הרי שכאן מועמדים הבתים בזווית, כך שהמרפסת פונה למערב – כיוון הרוחות הדומיננטי בקיץ ההביל (שימו לב לחץ הצפון), בזווית נטויה לציר הרחוב. הרוב המכריע של הבתים אכן נבנו בצורת העמדה כזו, ורובם ככולם שרדו כך עד היום. זהו אחד המאפיינים המרקמיים הבולטים במושב חרות ובמיוחד בדרך המייסדים.

בקטע מוגדל זה של תכנית קאופמן למושב חרות מ-1933, המוצג במוזיאון מרכז תיעוד תל מונד בבית הלורד מונד, ניתן לראות את רזולוציית התכנון אליה הגיע קאופמן בתכנית של מושב חרות. זהו הקטע הצפוני של הרחוב הראשי של חרות, "דרך המייסדים" זהיום. ניתן לראות כאן בבירור את התוויית הציר על קו הרכס, ואת המגרשים המשתפלים עם המדרון. "בית הדירה" (באדום) ממוקם סמוך לרחוב בראש הנחלה, ולמרגלותיו במורד מבני משק ועזר: רפת ומחסן (שחור) וסמוך לה בזווית מבנה לול (כחול). ביניהן "בית כיסא" (לבן). על פי תכנון זה, לא היה חדר שירותים בתוך הבית... למרגלות הרפת באלכסון "בור זבל".

קומפילציית תכנון האזורים השונים במושב. צילום רקע: צילום אוויר 2021. מקור: govmap.gov.il

לפניכם קולאז' של
התכנויות והתשריטים
של שלבי התכנון
השונים של המושב.
תכנויות לשלב II לא
נמצאו.

במבט מהיר ניתן
לראות שלושה סוגי
מגרשים על ממדיהם.
בשלים I עד III –
נחלות מצומצמות
שאפיינו את הישוב
בראשיתו.
בשלב IV נחלות
גדולות שתוכננו אחרי
קום המדינה.
בשלים V-VI
מגרשים לבתים צמודי
קרקע במסגרת
הרחבות קהילתיות.

שלב	מטרות	מתכנן	תקופת תכנון	תקופת בנייה ואכלוס
I	ראשית הישוב	ריכרד קאופמן	1930 עד 1933	1933 עד סוף שנות השלושים
II	ראשית הישוב – השלמה/שינוי	לא ידוע, כנראה שקאופמן לפחות חלקית	שנות השלושים	שנות השלושים עד תחילת שנות הארבעים
III	התיישבות "קבוצת הדרום"	פ.א. ארדוש	1938	1938 עד תחילת שנות הארבעים
IV	עליית '49-'50	גדעון הרץ, המחלקה הטכנית הסוכנות היהודית	1953	שנות החמישים
V	שכונת בנים	גבי טטרו	1992 עד 1994	מחצית שניה של שנות התשעים
VI	הרחבה קהילתית	שמואלה מלצר	1998 עד 2002	2005 עד 2007

זוהי התכנית המקיפה ביותר שיש בידנו
אודות התכנון הראשוני של מושב חרות.

הכותרת:

"אדמת ארגון חרות 1:1000".

כותרת משנה:

"העתקה ממפת "חברה להנדסה
חקלאית" בצרף הפרצלציה מאוגוסט
1933".
מפה זו מתוארכת אוקטובר 1933.

המפה כוללת 70 מגרשים של כ-3 דונם
כל אחד, מהם מתוכננים לרמת העמדת
המבנים 48 בלבד. התכנון המפורט
לשאר הובא בתכנית נפרדת. הגבול
הדרומי של אדמות המושב היה הדרך
ההיסטורית מא(ל)טירה לואדי פאליק.

קאופמן תכנן שלושה מוקדים ציבוריים
נפרדים למושב, במרחקים של כ-200
מטר זה מזה.

במוקד המזרחי [1] בצומת דרכים מסועף
תכנן שני מבנים סימטריים ל"גארג' ובית
מלאכה" ו"משביר". בכך מימש את חיבתו
לייצר מבנים סימטריים סביב צירים.

את המוקד המרכזי [2] בשיא גובה מקומי
ייעד למבנה משולב של בית ספר ומגדל
מים.

את המוקד הצפוני [3] ליד צומת נוסף
בשיא גובה מקומי ייעד למרפאה.

אפילו מתווה
תכנית
המבנים עוקב
אחר קווי
הטופוגרפיה.

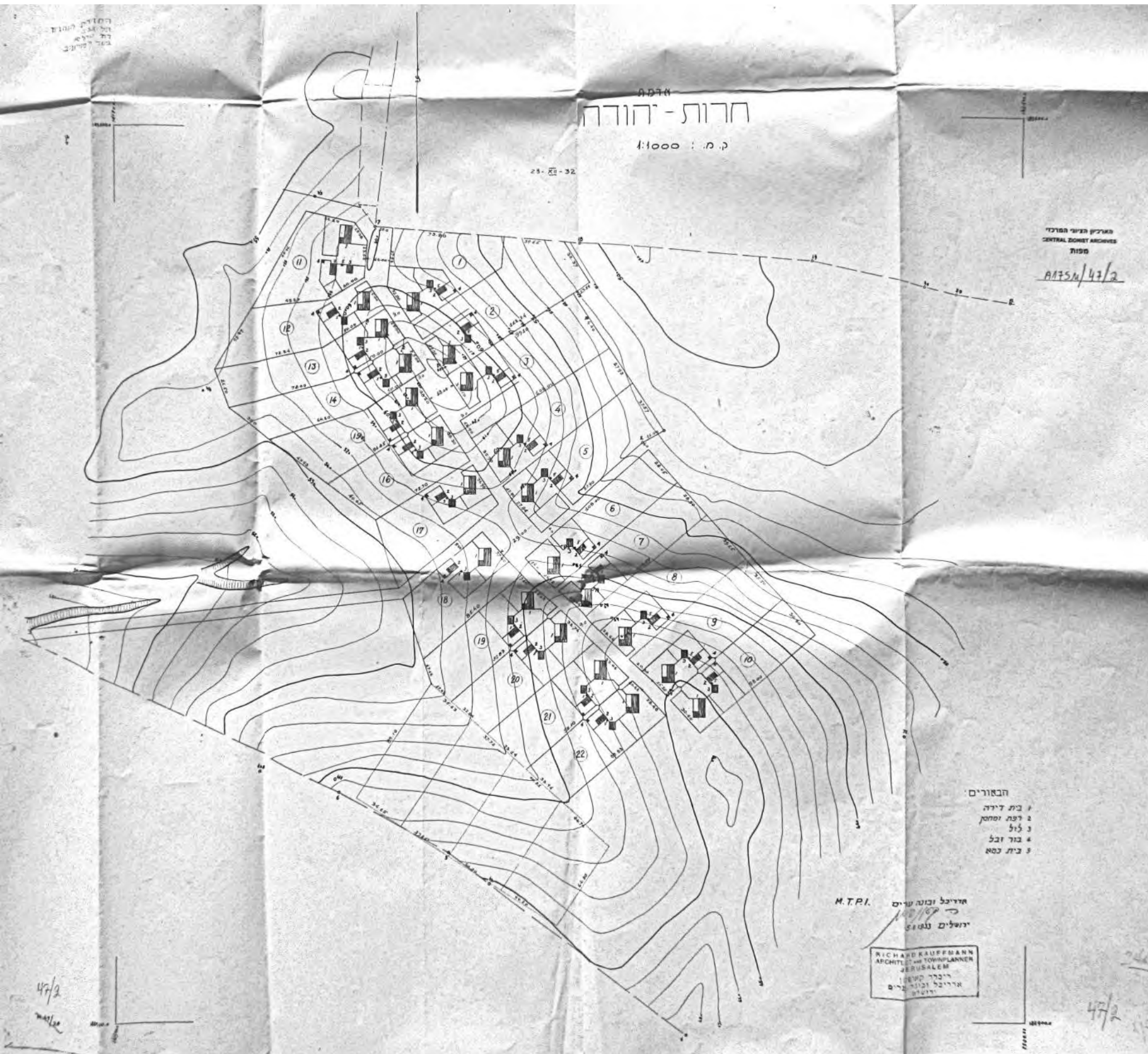

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

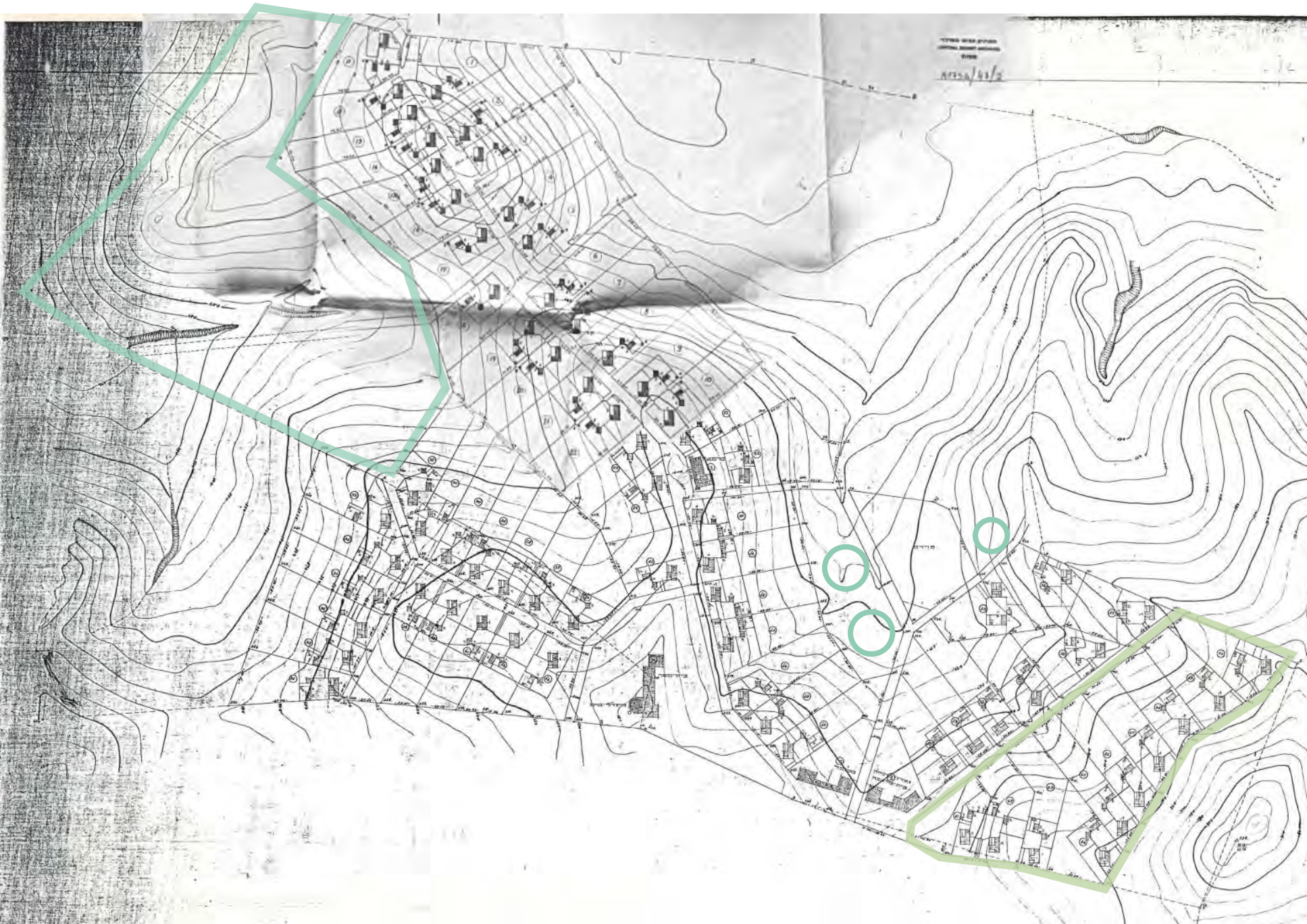
תכנית מפורטת זו כוללת את העמדת המבנים על 22 מגרשים המסומנים 1 עד 22 בחלק הצפוני של הרכס הראשי, ומשלימה את התכנית מאוקטובר 1933.

כותרת: "אדמת חרות יהודה 1:1000"

תכנית זו מתוארכת 5.11.1933.

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

מקור

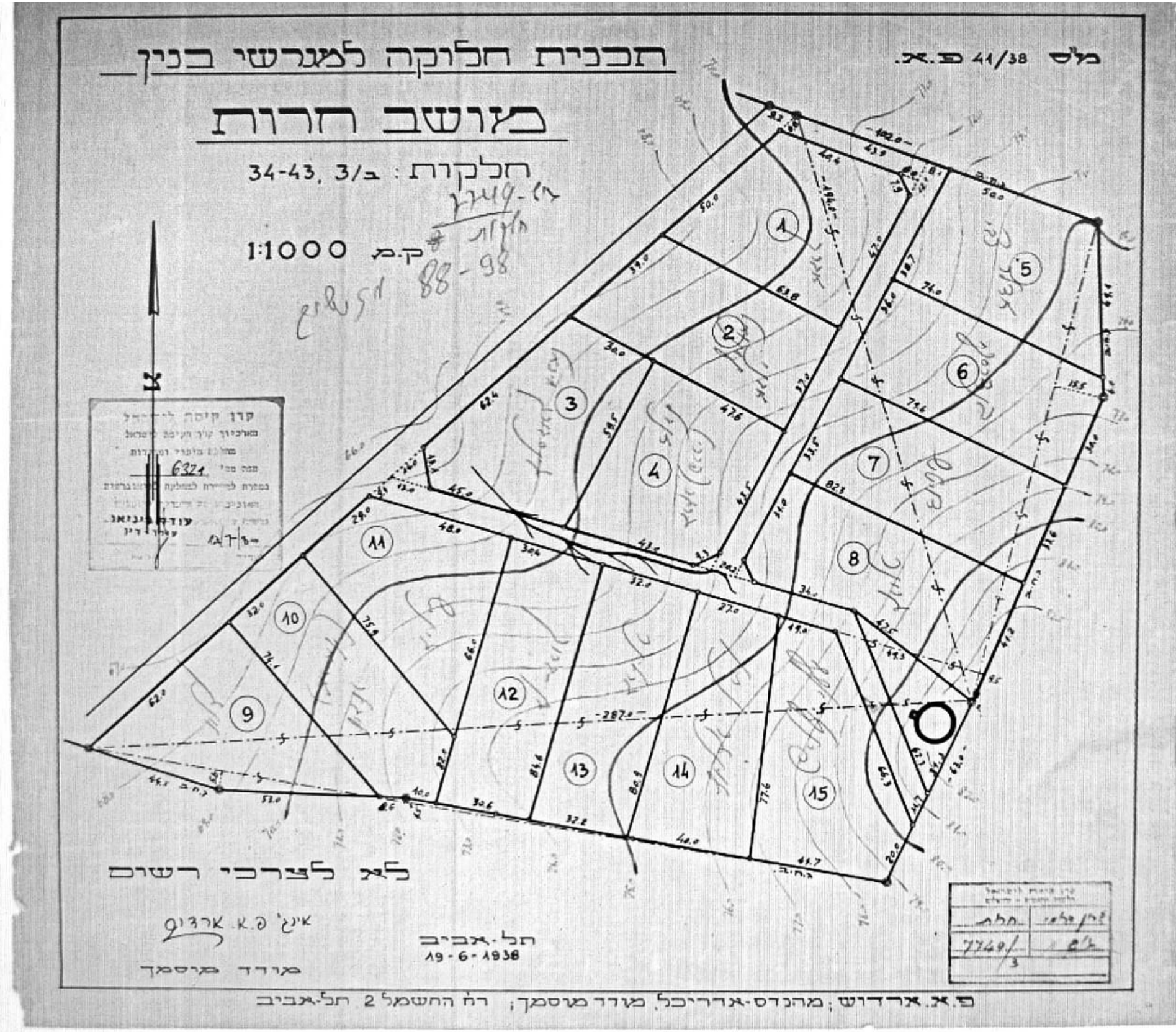
זוהי קומפילציה של שתי התכניות המתוארכות אוקטובר 1933 ונובמבר 1933. עם זאת, המצב התכנוני בסוף שנות השלושים והמצב בשטח לפי תצ"א משנות הארבעים מלמד אותנו, שחלו שינויים בתכנון בפועל. יתכן שתכניות אלה לא היו התכניות הסופיות, ויתכן שנעשו שינויים ותוספות תכנוניות. שני שינויים גדולים ברורים:

1. עשרה מגרשים המסומנים 61 עד 70 בחלק המזרחי של המושב לא נבנו לבסוף על פי תכנון קאופמן, ובמקומם נעשה תכנון אחר בסוף שנות השלושים לאזור זה, שלא בידי קאופמן.

2. באזור שממערבית לתכנון של קאופמן הותווה תכנון לכ-20 מגרשים, עליו נבנו בתים ב"שלב ו", במהלך שנות השלושים ותחילת שנות הארבעים. מתווה הבתים ברובו מאפיין את ההעמדה שתכנן קאופמן, על כן יתכן שלפחות חלק מהתכנית המורחבת תוכנן על ידי קאופמן.

3. נעשו תוספות של נחלות בודדות נוספות במספר מקומות.

4. נערכו שינויים בשימושי מגרשים, שכללו החלפות בין יעוד ציבורי ליעוד נחלות לחברים.

תכנית זו הוכנה ב-1938 ומתוארכת 19 בספטמבר 1938.

היא הוכנה ע"י פ.א. ארדוש, מהנדס-אדריכל ומורד מוסמך מתל אביב.

התכנית מקצה מחדש חלוקה של 15 מגרשים במזרח הישוב, במקום 10 המגרשים שתוכננו על ידי קאופמן.

מגרשים אלה היו מיועדים לחברי "קבוצת הדרום" שהגיעו בתקופה זו להתיישבות בחרות.

במגרשים אלה, ככל הידוע לא תוכננו העמדות מבנים. המבנים נבנו מאוחר יותר במרוכז.

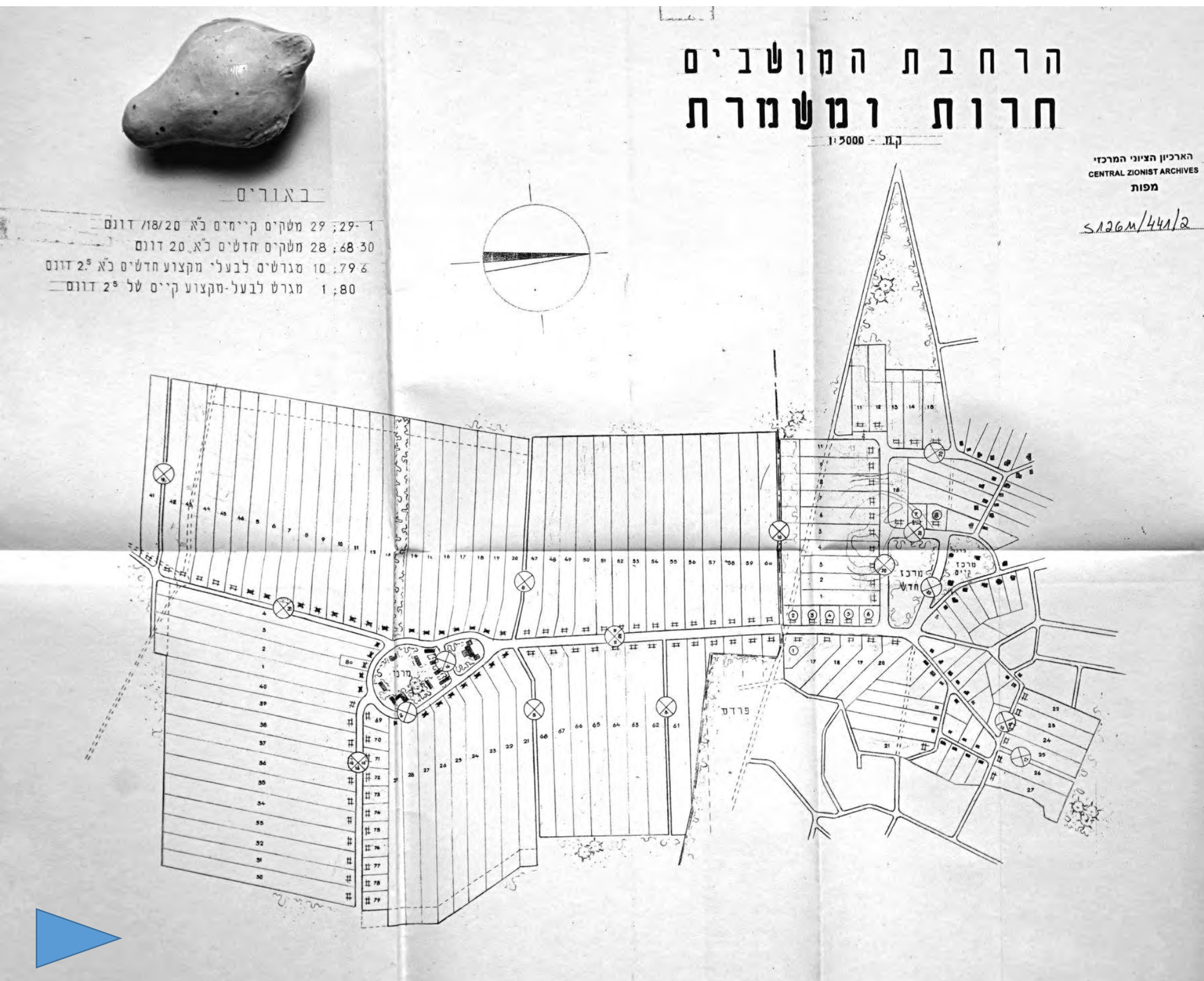
מקור: מרכז תיעוד תל מונד

מפה זו מראה בפירוט ניכר את המצב התכנוני ואת מצב בינוי בתי המגורים בחרות בתחילת 1950, טרם ההרחבה לעולים החדשים. המושב התפתח ברובו על פי הסטרוקטורה של קאופמן.

בנוסף לשינויים התכנוניים שהוזכרו לעיל, חל שינוי משמעותי במיקום מבני הציבור: משלושה מוקדים מרוחקים זה מזה, הם אוחדו לשלושה מוקדים סמוכים זה לזה, במתכונת הקיימת עד היום. זאת על ידי החלפות של שימושי מגרשים.

חרות – מפה טופוגרפית. קנ"מ 1:5000. י. קן-תור. 9 בפברואר 1950. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

בשנות החמישים מושבים רבים הורחבו לצורך אכלוס גלי העלייה של אותן שנים. במסגרת זו נוספו לכל מושב כ-25 יחידות משק.

השלמת הקרקע שקיבלו לאחר קום המדינה, והמבנה האמורפי של המושבים, אפשרו לנצל שטחים פנויים ללא התפרסות ניכרת במרחב.

אחד המאפיינים הבולטים של תכנון זה הוא הוספת משקים בשטח גדול מאוד יחסית למשקים הקיימים: 20 דונם למשק.

כמו כן התווספו מגרשים לבעלי מקצוע, כל אחד בשטח נדיב של 2.5 דונם.

מקור: מרכז תיעוד תל מונד. שימו לב – תכנית זו מוצגת כשאינה מוצפנת.

מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

להלן קטע התכנית של מושב חרות, מוצפן. בקו כתום מקווקו תוואי הדרך ההיסטורית א(ל)טירה – ואדי פאליק.

לאחר קום המדינה צורפו אדמות חדשות למושב בחלק שמדרום לדרך ז, וניתן היה לתכנן עליו את ההרחבה הראשונה למושב.

מבחינת תכנון ההרחבה, ניתן היה לתכנן את הנחלות החדשות בצמוד לתוואי הבנוי של המושב, לאורך הדרך ההיסטורית. העולים החדשים שהמתינו באוהלים לתכנון שכונתם שאפו להיות קרובים לחלק הבנוי של הכפר, הן מבחינת תחושת השייכות החברתית והן מבחינת תחושת הביטחון האישי.

ואולם, מזכיר המושב דאז שאף להגדיל את המרכז הציבורי של היישוב. כך נולד ה"מרכז החדש" [1] שהרחיב משמעותית את השטח הציבורי המרכזי.

נחלות ההרחבה סודרו באופן אורתוגונלי מדרום [2] ללא התחשבות בטופוגרפיה. נחלות נוספות התווספו בחלק הצפון מזרחי [3].

תכנית זו מפרטת ככל הנראה את התכנית הקודמת ומתוארכת 14 בספטמבר 1953.

היא הוכנה במחלקה הטכנית של הסוכנות היהודית, במדור לתכנון. על התכנית חתום אדריכל גדעון הרץ. הרץ היה שותף זוט במשרד של ריכרד קאופמן, ובהמשך עבד במחלקה הטכנית של הסוכנות היהודית, ותרם חלק משמעותי לתכנון בישובים רבים של ההתיישבות העובדת.

ניתן לראות את שני המוקדים של הוספת המשקים החדשים של 20 דונם, וכן את המגרשים הקטנים יותר לעובדי ציבור. בהתבוננות על גדלי המגרשים רואים את ההבדל המשמעותי בגודל נחלות אלה לעומת הנחלות בחלקים הוותיקים של המושב.

מקור

מושב חרות היה מהמושבים הראשונים שקידמו את בניית שכונת הבנים, כפועל יוצא מתהליכי ההסדרים עם המושבים בעקבות "חוק גל".

התכנית נערכה על ידי גבי טטור, אדריכל ובונה ערים. שטח התכנית כ-92 דונם, ועיקר מטרותיה שינוי יעוד השטח מאזור חקלאי לאזור מגורים א' ושטח ציבורי פתוח, על מנת להוסיף 118 יחידות דיור, על מגרש של כחצי דונם לכל אחת.

שכונת ההרחבה תוכננה במרחק מה מלב המושב, בחלקו המערבי, כשנקודת ההשקה היחידה של שטח התכנון הוא רחוב האלון, בחלק הצפוני של ההרחבה.

תשריט תכנית צש/במ/02/52. מקור: אתר מינהל התכנון.

ביקרא	
גבול התכנית -	קו כחול דגוף
חלקה רשומה -	קו על רקע תכנית, מספר בעגול
חלקה לביטול -	קו ועגול עם סימן ביטול
מגרש לביטול -	קו מרוסק. מספר ג. עגול מקיפו
חלקה מוצעת -	קו כהה, מספר באליפסה
גבול גוש רשום -	קו על קו התכנית עם משולשים לסרוגין
דרך קיימת או מאושרת -	חום בזהיר
דרך חדשה או הרחבה -	ורוד
דרך לביטול -	קו אלכסוני אדים
מספר הדרך -	מספר ברבע העליון של העגול
קו בנין מינימאליים -	מספרים ברבעים הצדדיים של העגול
רוחב הדרך -	מספר ברבע התחתון של העגול
דרך פרטית -	קווים אהובים אלכסוניים
דרך משולבת -	ורוד וירוק לסרוגין
מספר השביל -	אות ברבע העליון של המעוין
קו בנין מינימאליים -	המספריי ברבעים הצדדיים של המעוין
רוחב השביל -	המספר ברבע התחתון של המעוין
אזור חקלאי -	יחזים ירוקים באלכסון
אזור מגורים א' -	כתום
מבנה להריסה -	מסגרת צהובה
שציפ/שבילים ודרכי גישה -	ירוק
קו חשמל -	קו, ילדש נקודות, קו
אזור מגורי בעלי מקצוע -	כתום מותחם ירוק
מתקני שאיבה לביוב -	חום מותחם ירוק

החל בשנת 1998 קידם המושב תכנית הרחבה קהילתית נוספת, ל-25 מגרשים לבנייה צמודת קרקע.

את התכנית ערכה אדריכלית שמואלה מלצר והיא
משתרעת על כ-21 דונם.

מקבץ המגרשים הזה תוכנן בצמידות מדרום לאזור הרחבת הבנים, כשאת חלקה הדרומי תוחם המשך דרך הפרדס, על התוואי ההיסטורי של דרך א(ל)טירה – ואדי פאליק.

התכנית שינתה ייעוד מאור חקלאי לאזור מגורים א',
דרכים ושצ"פים.

תשריט צש/ 2 - 21 / 36. מקור: אתר מינהל התכנון.

תמ"א 35

פרסום לאישור:

27/12/2005

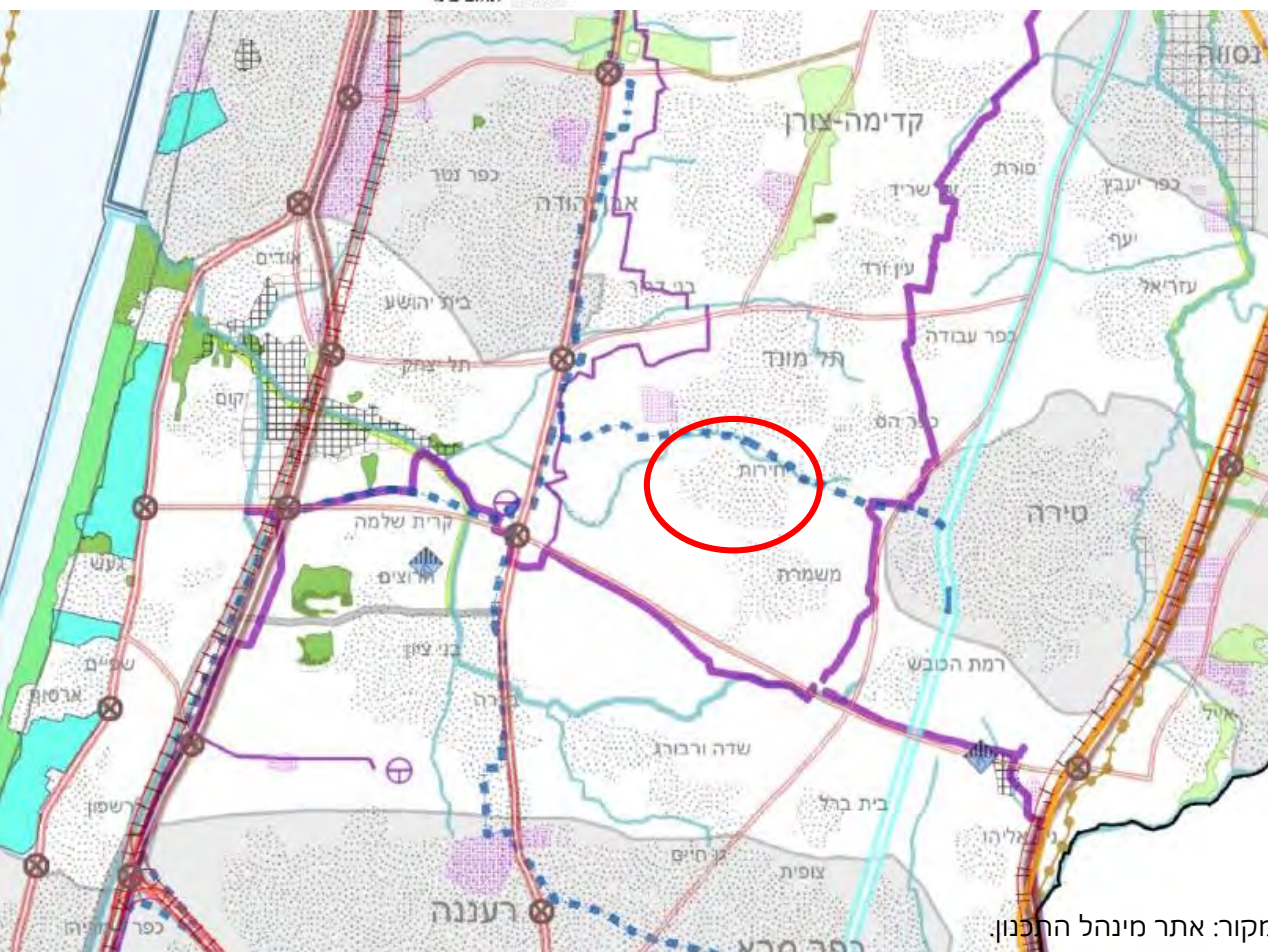
חרות מוגדר "מרקם כפרי",
במרחב רציף, בין השאר עם
משמרת, כפר הס

תמ"א 1

פרסום לאישור: 12/2/2020

תכנית מתאר ארצית -

חרות מוגדר "תחום בנוי". מצפון מסומן
נחל חרות כ"נחל משני", ולאורך חלקו
"רצועה לתכנון קו מי מערכת". מצפון
וממערב לתל מונד אזור רגיש להחדרת מי
נגר עילי. ממזרח למשמרת קו קולחין
ארצי, ממערב סמוך לכביש 4 קו קולחין
אזורי.

מקור: אתר מינהל התכנון.

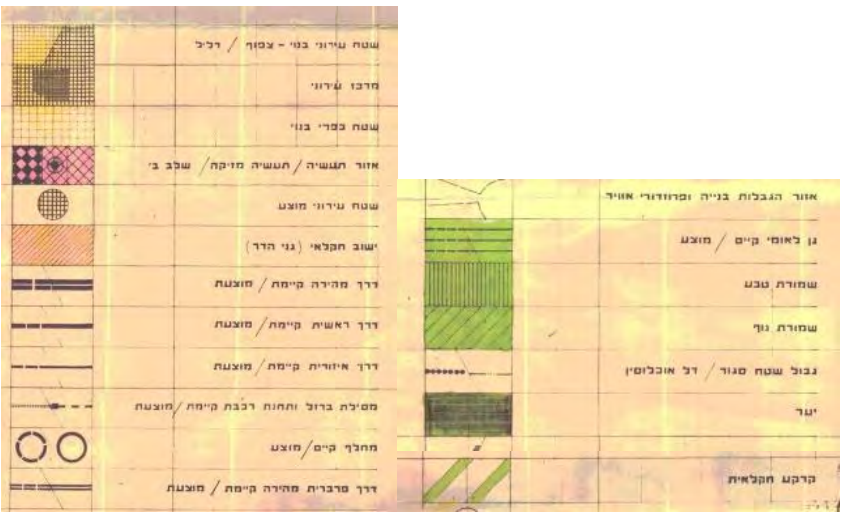
תמ"מ 3

פרסום לאישור: 31/3/1982

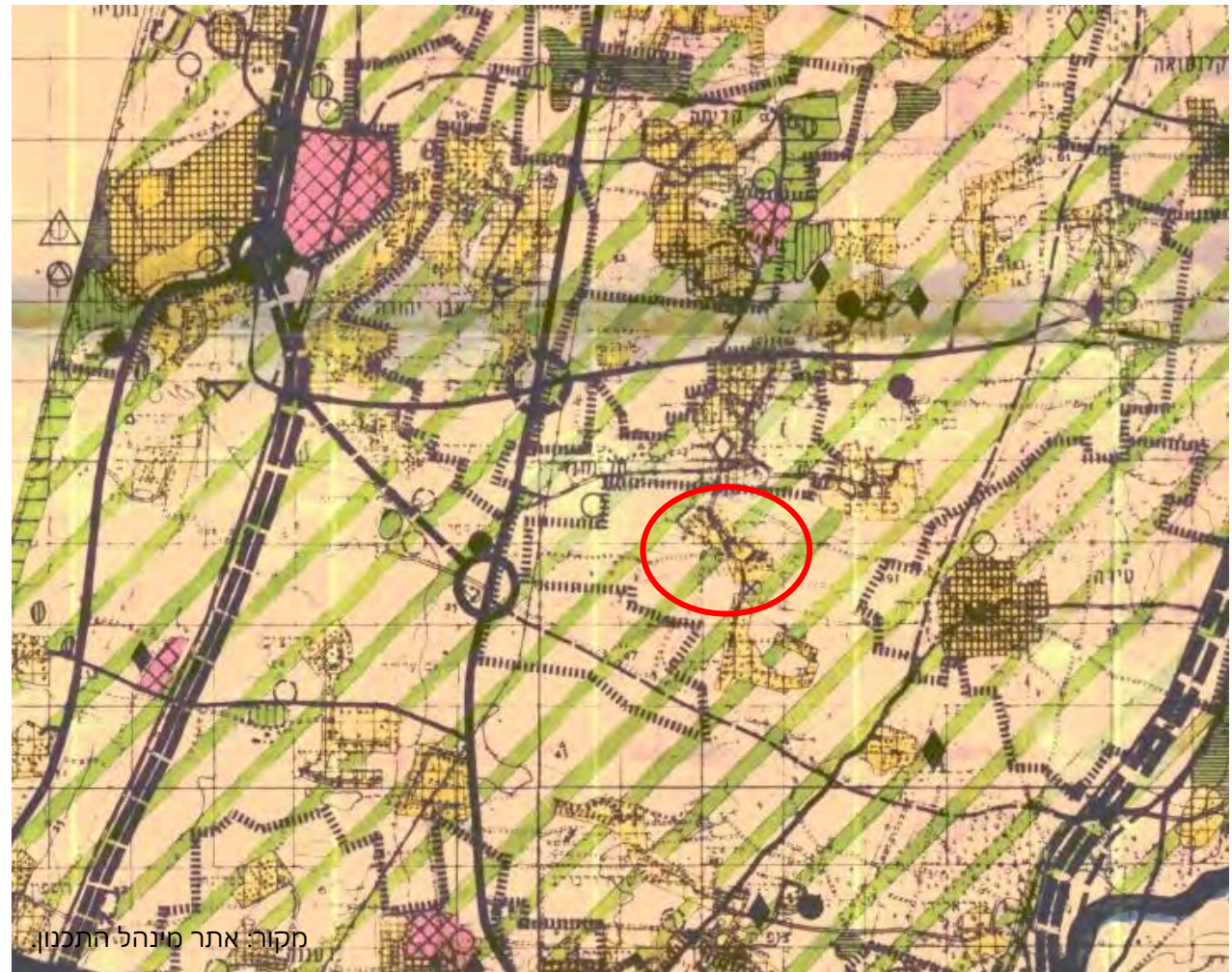
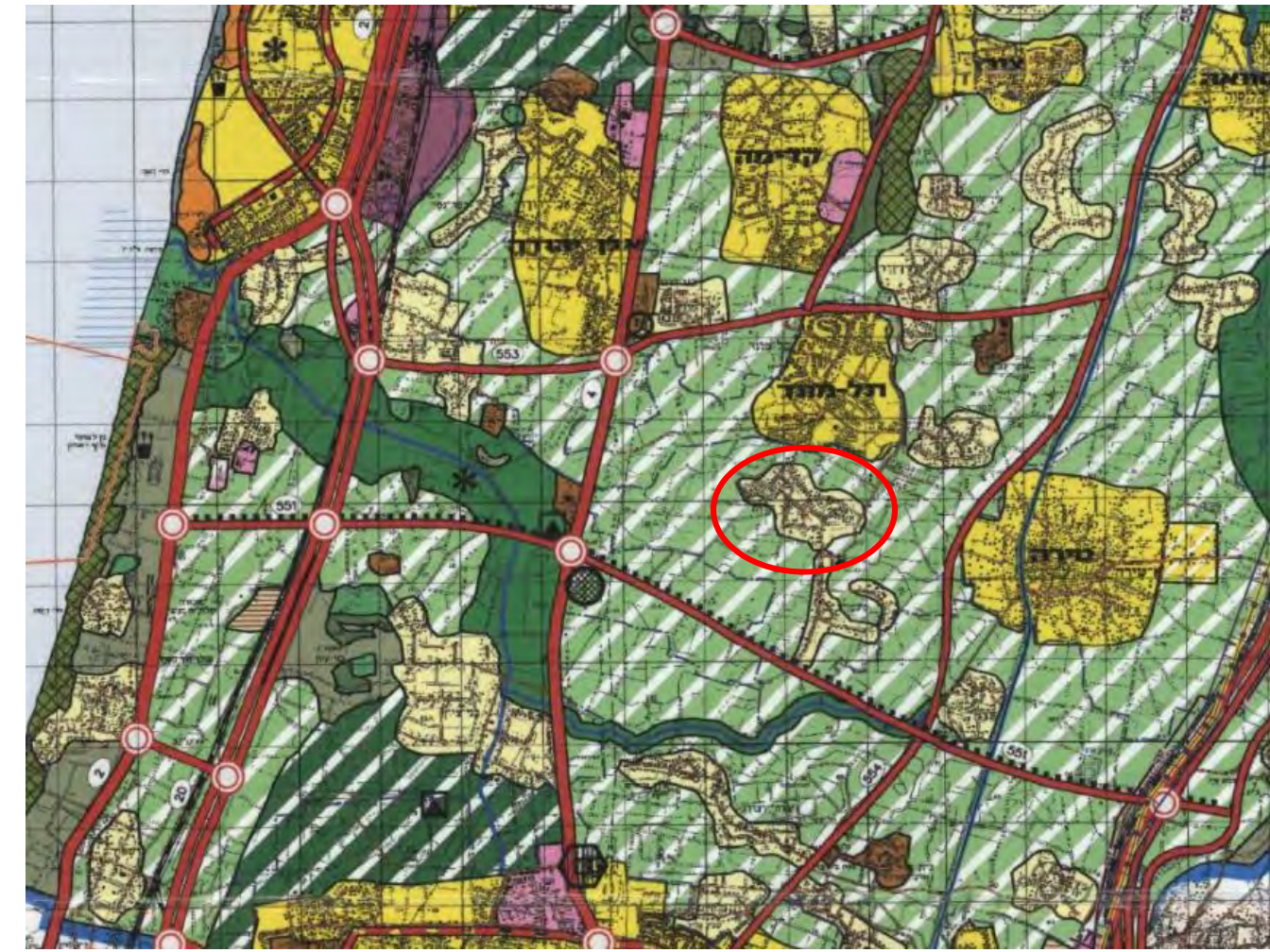
חרות מוגדר "שטח כפרי בנוי", ברצף עם משמרת. הוא חלק מאזור נרחב ביותר המסומן "קרקע חקלאית". גם הישוב תל מונד מסומן שטח כפרי בנוי.

תמ"מ 3 – שינוי מספר 21
פרסום לאישור: 12/11/2003

חרות ומשמרת מוגדרים ברצף "אזור פיתוח כפרי". תל מונד מוגדר כבר "אזור פיתוח עירוני". מסביב "אזור חקלאי / נוף כפרי פתוח.

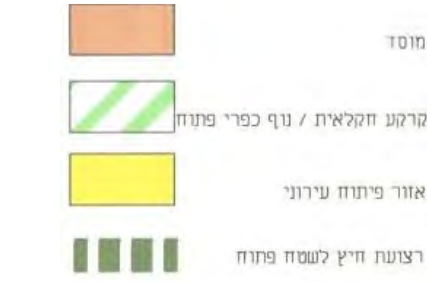

מקור: אתר מינהל התכנון

תמ"מ 3 – שינוי מספר 21 - 18
פרסום לאישור: 12/11/2003

התכנית משנה אזור חקלאי / נוף כפרי
פתוח ליעוד למוסד, ושומרת על רצועת
חיץ של שטח פתוח בין המוסד ליישוב תל
מונד.

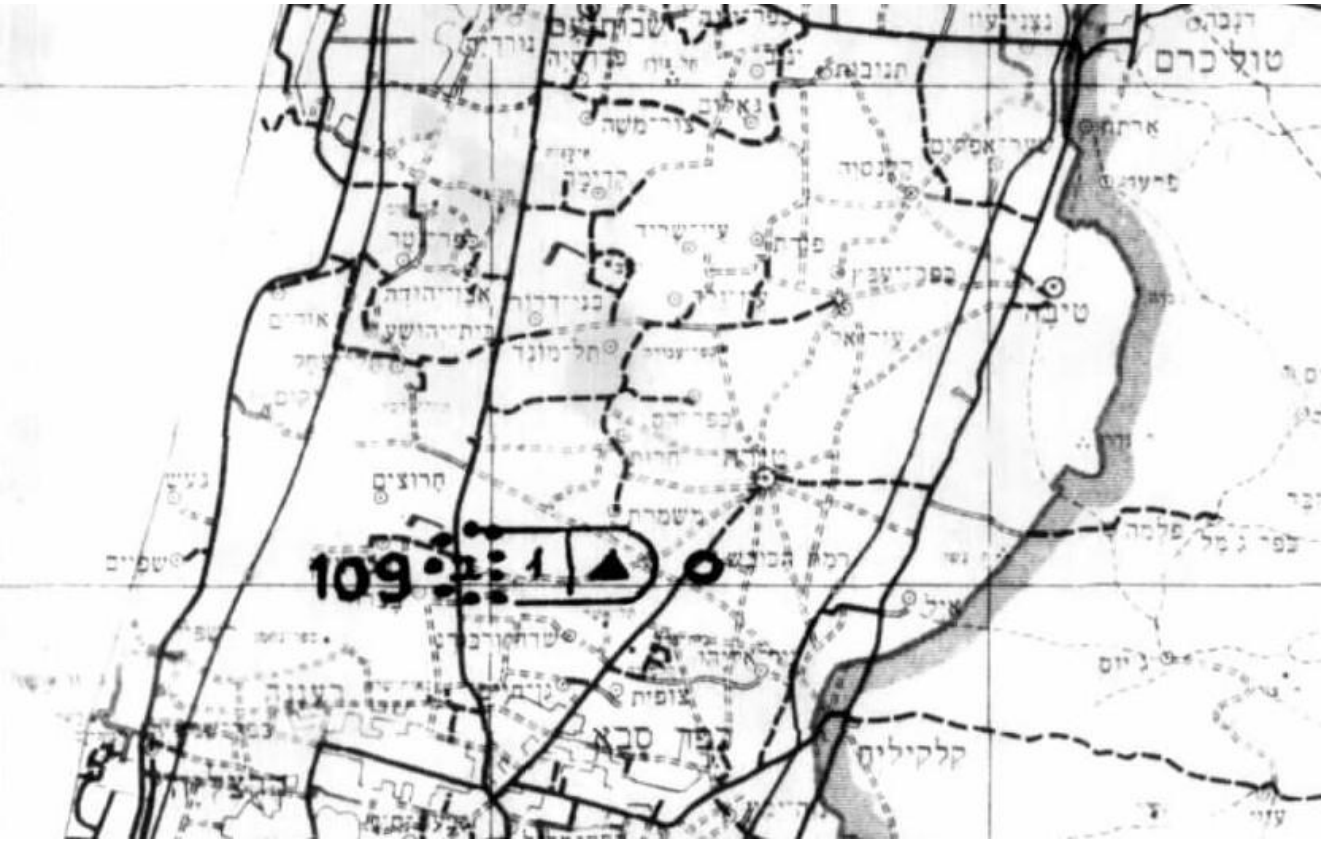

מקור: אתר מינהל התכנון.

תמ"א 21

פרסום לאישור: 8/12/1982

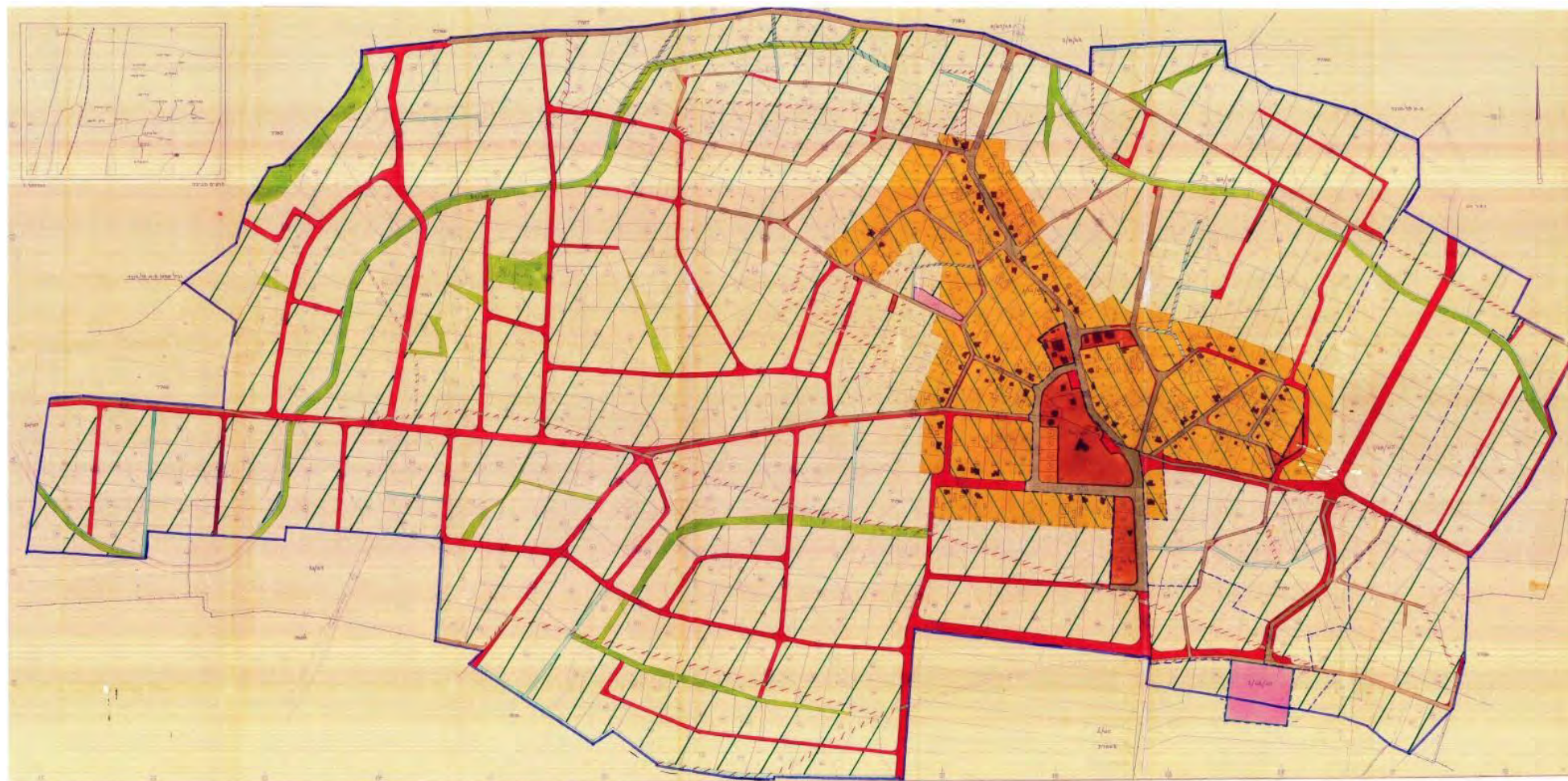
68 צו

פרסום לאישור: 14/1/1971

עורך התכנית: המחלקה הטכנית שליד
הוועדה המקומית והמועצה האזורית.

מטרתה להסדיר דרכים, שבילים, לקבוע
אזורים וייעודים למגורים, מגורים חקלאי,
בניני ציבור, אזור ציבורי פתוח, אזור
לתעשייה חקלאית.
התכנית מאפשרת בית שני לכן ממשיך.

תכנית זו מכילה את השינוי של תכנית
הצ/26 שאושר ב-21/2/1963, אשר הפך
חמישה מגרשי מגורים לשטח לבניינים
ציבוריים. אלה המגרשים הצמודים לדרך
המחברת בין חרות למשמרת.

[illegible]

מקור: אתר מינהל התכנון.

פרסום לאישור: 25/9/1973

עורך התכנית: המחלקה

הטכנית שליד הוועדה

המקומית והמועצה

האזורית.

מטרות התכנית:

42-10032

מכונת מפרטת הצ/68

מקום

נפת השרון

המועצה האזורית הדר-השרון, מושב - חרות.

בוס 7746 חלקה 39, חלק מחלקות 27, 31, 40, 41, 45.
7747 חלקות 1-11, 14-23, 21, 18, 19, 20.
7748 בשלמותו.
7749 בשלמותו.
7750 חלקות 1, 2, 4, 7, 8, וחלק מחלקות 3, 5, 6.
7751 " 1, 2, 4, 11, 47, 49-80, חלק מחלקה 7.
7752 " 8, 9, 17, חלק מחלקות 6, 7, 10, 14, 16, 19.

2. גבול התכנית : קו כחול מסמן את גבולות התכנית על התשריט המצורף.

3. המגיש : המועצה האזורית הדר-השרון.

4. המתכנן : המחלקה הטכנית של הועדה המקומית ושל המועצה האזורית.

5. בעל הקרקע : מינהל מקרקעי ישראל.

6. מטרת התכנית : להתוות דרכים חדשות, להרחיב דרכים קיימות, לבטל דרכים קיימות, להתוות דרכי מים ושבילים, לקבוע אזור מגורים, אזור מגורים חקלאי, אזור לבנייני צבור, איזור צבורי-פחית, איזור חקלאי, איזור לתעשייה חקלאית.

7. רישום : בהתאם לסעיף 188 של חוק התכנון והבניה 1965.

8. ביוב : ע"י לחול לשביעת רצון משדר הבריאות.

9. הספקת מים : לפי דרישת משדר הבריאות,

10. שלבי ביצוע :

11. לוח אזורי : בהתאם לסבלה המצורפת.

12. הגבלות והוראות כלליות :

א. הקמת בנין מגורים שני (במסגרת 300 מ"ר של מגורים לשני הבנינים גם יחד), תורשה רק לממשיך ובהמלצת ועד הכפר בכתב ובאישור הועדה המקומית.

ב. מרחק בין בית לבית במגרש אחד יהיה 5 מטר מינימום.

ג. לא תורשה הקמת גדרות חיל דוקרני בחזית החלקות המיועדות למגורים.

ד. המרחק בין מבנה מגורים לבין לול יהיה לפחות 8 מטר.

ה. המרחק בין מבנה מגורים לבין דפת יהיה לפחות 12 מטר.

ו. מלאכה ביתית בהמלצת ועד הכפר ובחנאי שלא יהווה מטרד צבואי, ובאישור ובהגבלות שייקבעו ע"י הועדה המקומית.

ז. המלאכה לא תורשה במגרשי מגורים.

ח. מלאכה ותעשייה המהווים מטרד ומפיצים ריחות רעים, גזים, הרעלה, חומר נפץ - אסורה.

ט. שטח החממות בשטח חקלאי יהיה לא יותר מ-80% מגודל השטח, קו בנין קדמי, צדדי ואחורי לחממות יהיה 5 מטר.

י. בכבישים ובדרכים בשטח בנוי, שרחבם 10 מטר ופחות, תאסר הבניה.

יא. בדרכים לתנועת רכב הקשורים למטרות חקלאיות בלבד ומשורות את הפרדסים שבסביבתן, תורשה תנועת כלי רכב רק במידה והם משרתים את המטרות הנ"ל.

משרד הפנים

החתימה המקצועית התכנון והבניה תשכ"ה-1965

מחתי

מרחב תכנון מקומי

תכנית

הועדה המקומית בשיבתה ה

מחתי

החליטה לתת תוקף

לחוקר הנכבד לעיל.

סגן מנהל מכל לתכנון

ישיב ראש הועדה

חוק התכנון והבניה תשכ"ה - 1965

ועדה מקומית לתכנון ולבניה

תכנית מס' 68/193

מס' 68/193

25

17.6.69

החלטת הועדה המקומית לתכנון ולבניה

מחתי

מקור

מקור: אתר מינהל התכנון.

מקור: אתר מינהל התכנון.

צש/20/21/2

פרסום לאישור: 5/6/1988

עורך התכנית: המחלקה הטכנית של הוועדה המקומית "צפון השרון".

התכנית משנה את צש 68/4

היא כוללת:

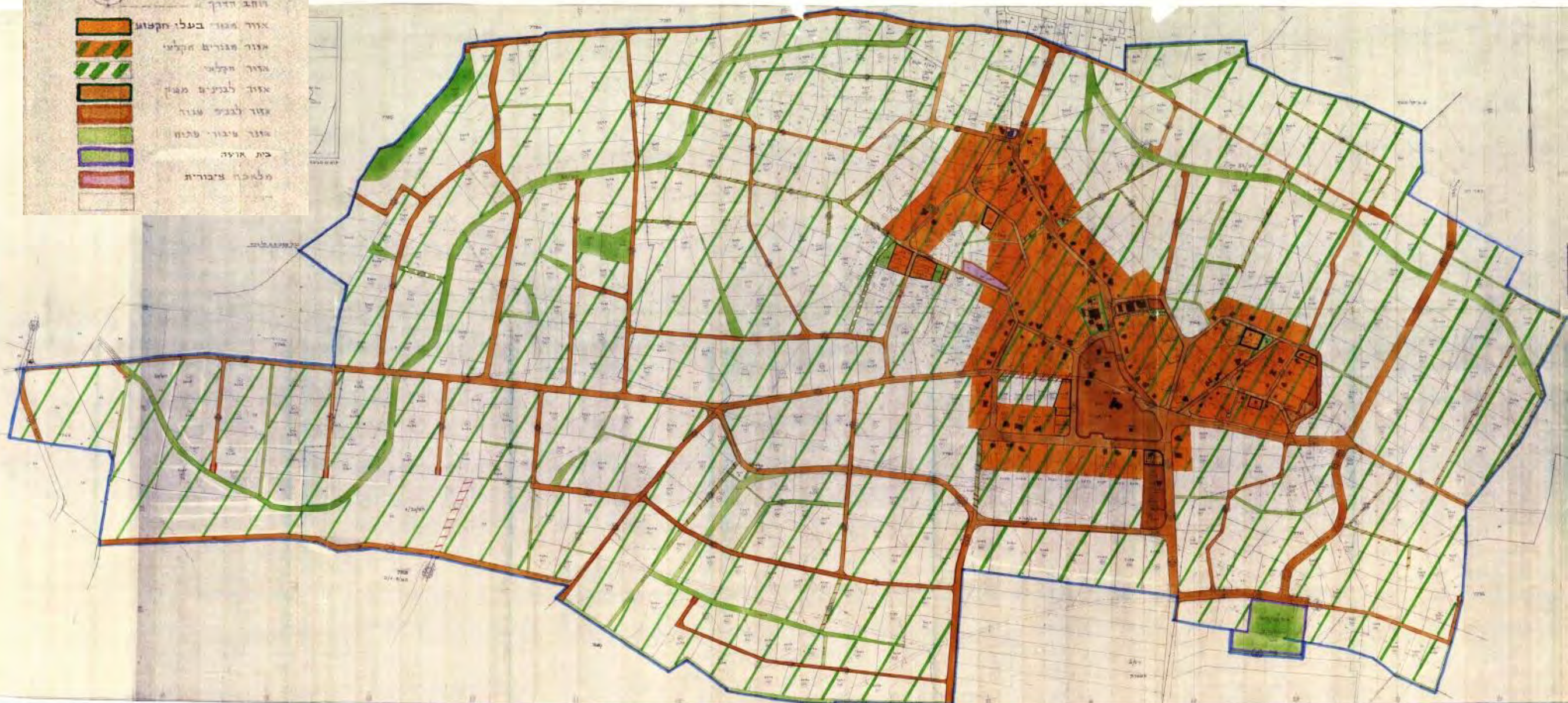
שינויי יעוד מאזור מגורים חקלאי לאזור חקלאי במספר מגרשים.

שינויי יעוד חלק מאזור מגורים לאזור ציבורי פתוח עבור מקלט

בחלקה 76.

הרחבת דרך, הכללת שטח של בית אריזה בתכנית: צש/68 /

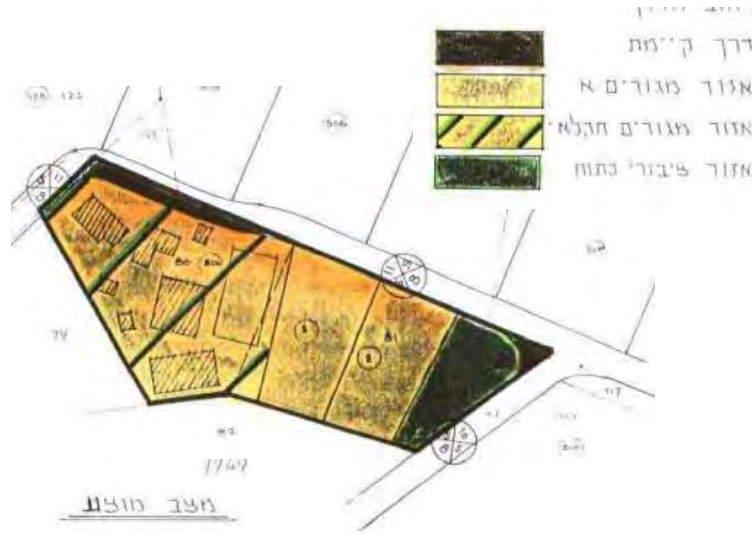
2/13 , צש/2/21.

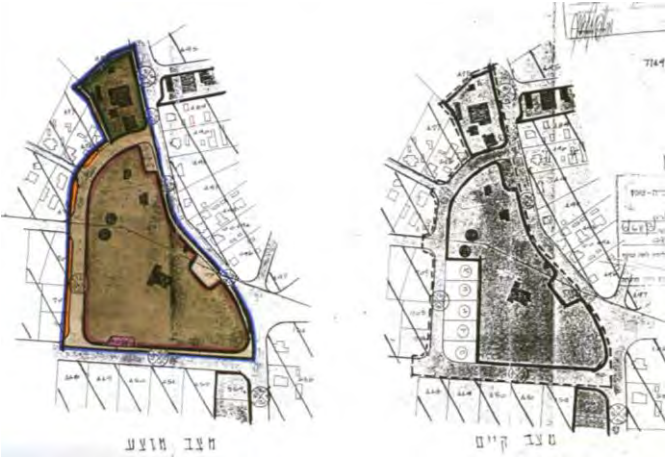
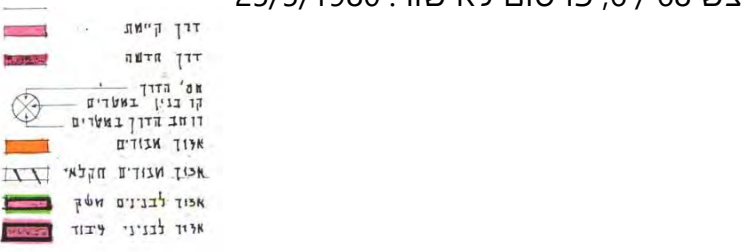
מקור: אתר מינהל התכנון.

תכנית זו כוללת בין השאר הטמעה של שתי תכניות שערכו שינוי יעוד משמעותי למגרשים:

צש 68 / 8, פרסום לאישור: 26/6/1975

צש 68 / 6, פרסום לאישור: 25/5/1980

צש/2021/2 - מתוך הוראות התכנית
- 6 -

- מגרש מגורים במשק חקלאי:
- (ייעוד - מגורים -)
1. שטח המגרש לא יקטן מ- 2 דונם ולא יעלה על 3 ד' ויהווה חלק כל נפרד מהמשק החקלאי ובלתי ניתן לחלוקה.
 2. הקמת בית מגורים שני חדרים לכן ממשיך בהסלצת ועד הכפר בכחב ו הועדה המקומית.
 3. מותרת הקמת 3 יחידות דיור בנחלת אחת ב- 2 מבנים ובתנאי שימשם שלוש דורות. חבני הגדגורים ייבנו בחזית הימנית
 4. הצמרת 2 יחידות דיור חותר כחנאי קיר משוחף אסוס, גב משוחף וע אדריכלי וגמר אחידים.
 5. מותרת בניה בית המגורים על עמודים אך גובהם לא יעלה על 2.20 ע"פ שיקול דעת הועדה חרש אסימח קומת המסד.
 6. חותר הקמת בית אריזה שאינו מהווה מסד סביבתי בקומת העמודים המגורים או כמבנה נפרד במרחק 15 מ' קו בנין קדמי ובמרחק של מינימום מבית המגורים.
 7. קו בנין צד 0 למבני עזר יותר כחנאי הסכמת השכן הגובל, ובחנאי אסוס בגבול וניקוז הגב למגרש המבוקש.
 8. ע"פ שיקול דעת הועדה המקומית חותר הקמת מבני משק חקלאי על מבו המגורים, כפוף לסבלת המרווחים.
 9. החסמות בשטחי מגורים חקלאיים: קו בנין קדמי 15,0 מ'.
 - מרווח בין בית מגורים לחסמה 8 מ'.
 - מרווח בין מבנה עזר או מבנה משק לחסמה, מינימום 4.0 מ'.
 - קו בנין צדדי 3 מ' או 2 מ' בהסכמת השכן ובחנאי אי הפרדה ב החלקות או 0 מ' בהסכמת השכן ובחנאי מתן פתרון לבעית הניקוז למגרש המבוקש.
 - קו בנין אחורי 5 מ', או 2.5 מ' בהסכמת השכן ובחנאי אי הפרדה החלקות.

- מגרש מגורים לעובדי ציבור:
1. שטח המגרש המינימלי 500 מ"ר ושטחו המכסימלי 1000 מ"ר.
2. מספר המגרשים לעובדי ציבור יקבע בתכנית מפורטת תוך שמירה על אומיו וצביונו של מושב העובדים, אך ככל מקרה לא יותר מ-20% ממספר הנחלות במועל.
3. בכל מגרש מותרת הקמת יחידים מגורים אחת בלבד, מספר קומות מכסימלי 2 קומות, אך לא יותר מ-85 מ' עד שיא העליון של גב משופע. מותרת בניה על צמון, אך גובהם לא יעלה על 2.20 מ', מסמכות הועדה לרורש המבקש.
- סה"כ משקים חקלאיים מלאים (נחלות) 114
מגרשי מגורים לבעלי חקלוע 15

-7-

אסימח המסד. שטח הבניה כרוסו מכסימלי 220 מ"ר, אך לא יותר מ-160 מ"ר בקומה אחת. מבני עזר מותרים כשטח מקסימלי של 5%, אך לא יותר מ-40 מ"ר. מרווח בין בית מגורים למבנה עזר 3 מ' או 0"מ.

קו בנין קדמי כמסומן בחשירט התכנית המפורטת. לסככת חניה 2 מ' ולמקלט 3 מ', קו בנין צדדי 3 מ', קו בנין אחורי 6 מ' למבני עזר גם קו בנין צדדי ואחורי 3 מ' או 0"מ בהסכמת השכן, קיר אסוס וניקוז הגב לחוף שטח המבקש.

אזור מנהל ושרות למשק הציבורי

המשמשים המותרים

מבני מסד, מינהלה, בקרה ושרותים ציבוריים הדרושים למשקים החקלאיים, כגון: מבנים הדרושים לריכוז, מיון, אריזה ושיווק חוצרת חקלאית, לאחסון וטיפול במיכון החקלאי הציבורי, מכונות לערכול ואחסון מזון וחרופות לבעלי חיים, אחסון והספקת דלק, אחסון והספקת חומרי בניה וחומרים הדרושים למשק החקלאי, כולל חומרי הדברה ואביזרי השקיה, בקי שתיסה לסעוק צרכיהם הביתיים של אנשי הישוב, אחסון ומכירה מזון, ביגוד ומצרכים הדרושים לספוק צרכיהם הפרטיים של תושבי המקום, מלאכה שירותית שאינה מהווה מסד סביבתי והדרושה לדעת הועדה לאנשי הישוב ומשקיהם בלבד. מחקנים הנדסיים, מקלטים, גדרות, דרכים, שבילים ומשטחי חנייה, פריקה וסעינה.

היתרי בניה יוצאו רק בהתאם לתכניות כינוי מאושרות ע"י הועדה המקומית. על פי שיקול הועדה המקומית ייורשו גם תכניות חלוקה.

גובה המבנים יקבע בתכנית הכינוי. השטח הבנוי בכל קומה לא יעלה על 25% מכלל שטח המגרש.

תכנית כינוי

הוראות בניה

גדרות

- א. היחר להקמת גדר יוחנה כמיקומה ע"פ סימון מודד מוטמן בשטח.
- ב. גובה הגדר למגורים בלבד לא יעלה על 1.80 מ' מפני הקרקע בחזית המגרש - 1,20 מ', חנוככים ביותר. ובמגרש פינתי - 0,60 מ'.
- ג. באזור שטח בנוי לא מורשה הקמת גדר חיל בחזית המגרש. בשאר האזורים, גדר חיל רק על פי שיקול דעת הועדה המקומית.
- ד. העצוב האדריכלי וחומרי הגמר של הגדרות בחזית יקבעו ע"י מהנדס הועדה המקומית.

מקור: אתר מינהל התכנון.

צש/ במ/ 52/2/0

פרסום לאישור: 11/8/1994

מתכנן: גבי טטרו – אדריכל ובונה ערים

1. שינוי יעוד השטח מאזור חקלאי לאזור מגורים א'

ושטח צבורי פתוח ע"מ להוסיף תוספת 118 יח"ד.

2. תכנית לאחוד וחלוקת חלקות בשטח התכנית בהסכמת בעלים.

3. קביעת מערכת דרכים והקצאת שטחי צבור.

4. קביעת הוראות בניה בשטח התכנית.

כקרא

גבול התכנית -	קו כחול רציף
חלקה רשומה -	קו על רקע תכנית, מספר בעגול
חלקה לביטול -	קו ועגיל עם סימן ביטול
מגרש לביטול -	קו מרוסק, מספר בעגול מקיפו
חלקה מוצעת -	קו כהה, מספר באליפסה
גבול גוש רשום -	קו על וקף התכנית עם משולשים לסרוגין
דרך קיימת או מאושרת -	חום בזיר
דרך חדשה או הרחבה -	ורוד
דרך לביטול -	קו א' לכסוני אדים
מספר הדרך -	מספר ברבע העליון של העגול
קו בנין מינימאליים -	מספרים ברבעים הצדדיים של העגול
רוחב הדרך -	מספר ברבע התחתון של העגול
דרך פרטית -	קוים אהובים אלכסוניים
דרך משולבת -	ורוד וירוק לסרוגין
מספר השביל -	אות ברבע העליון של המעוין
קו בנין מינימאליים -	המספרים ברבעים הצדדיים של המעוין
רוחב השביל -	המספר ברבע התחתון של המעוין
אזור חקלאי -	פזים ירוקים באלכסון
אזור מגורים א' -	כתום
מבנה להריסה -	מסגרת צהובה
שצי"פ/שבילים ודרכי גישה -	ירוק
קו חשמל -	קו, יל"ש נקודות, קו
אזור מגורי בעלי מקצוע -	כתום מותחם ירוק
מתקני שאיבה לביו -	חום מותחם ירוק

מקור: אתר מינהל התכנון.

פרסום לאישור: 1/6/1995
עורך התכנית: הוועדה המקומית לב השרון. דודי רוסו – מתכנן.

6/5/2001

הכניסות לרכב פרטי יוצמדו לכל 2 מגרשים במידת האפשר. לכל יח"ד 2 מקומות לחניה – אחת לפחות מקורה.
דגמים – מבנה מתועש - לפי דגמים מאושרים בלבד, סככה עם שני עמודי מצד אחד על גבול המגרש הגובל (קו בניין צדי 0).
ניתן לגבנות בקו בניין קדמי 2 מטר לפחות ובהצמדה לסככה זהה של השכן הגובל.
מבנה סגור = שני קירות צדדיים, עם קרוי רעפים או גג בטון. בחלק הקדמי דלתות נפתחות או דלת הרמה. בנייה בקו בניין קדמי 5 מטר לפחות ובקו בנין צדי 0, על הגבול עם המגרש הגובל.
ניתן למקם בקומת מרתף מתחת לקומת הכניסה לבית המגורים. ניתן למקם בקומת עמודים מפולשת אם מתאפשרת בתנאי המגרש.

מקור

מקור: אתר מינהל התכנון.

ג.הוראות והגבלות בניה.

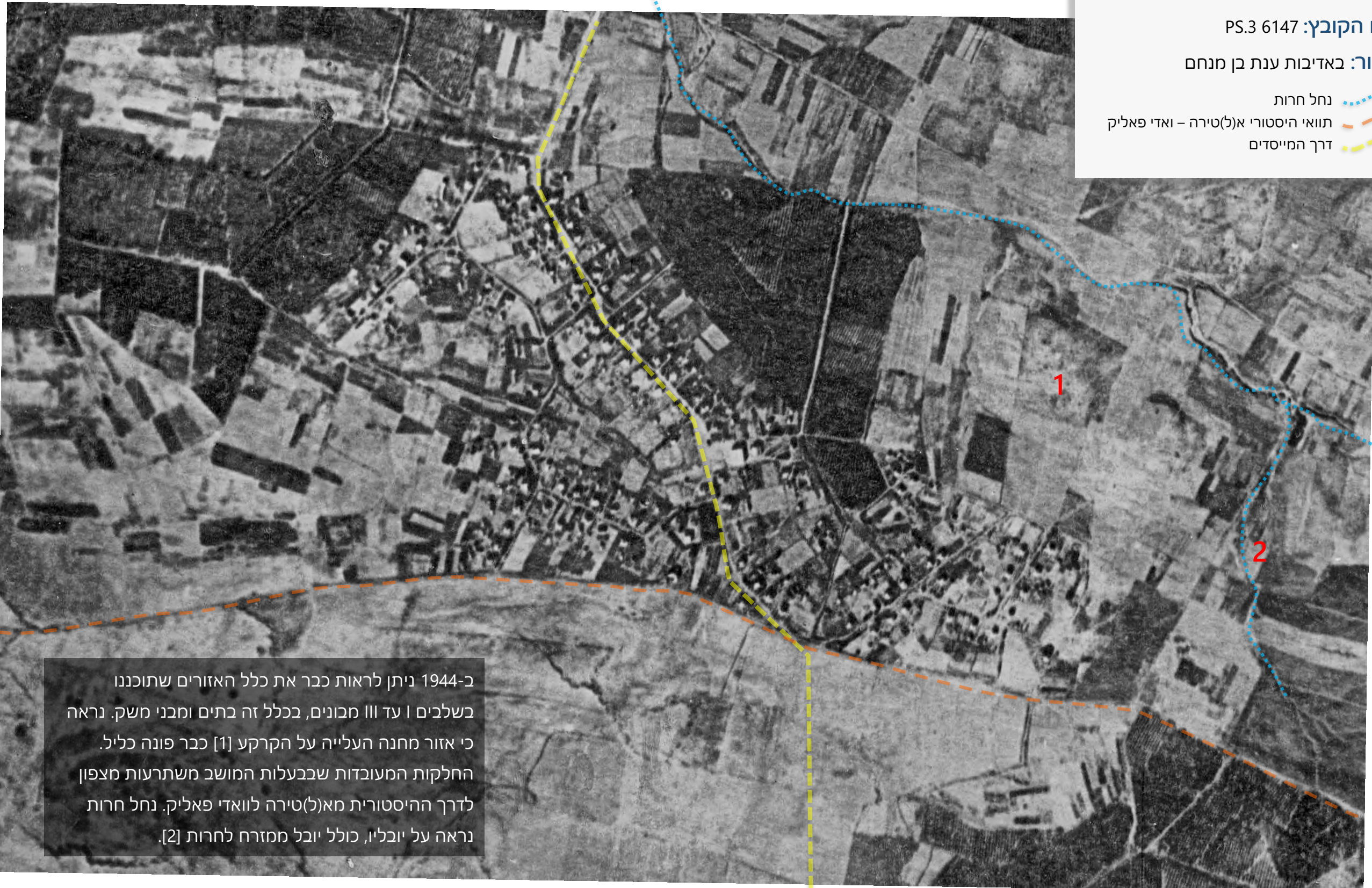
מקור: אתר מינהל התכנון.

מועד הצילום: 1944

שם הקובץ: PS.3 6147

מקור: באדיבות ענת בן מנחם

נחל חרות
תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק
דרך המייסדים

ב-1944 ניתן לראות כבר את כלל האזורים שתוכננו בשלבים I עד III מבונים, בכלל זה בתים ומבני משק. נראה כי אזור מחנה העלייה על הקרקע [1] כבר פונה כליל. החלקות המעובדות שבבעלות המושב משתרעות מצפון לדרך ההיסטורית מא(ל)טירה לוואדי פאליק. נחל חרות נראה על יובליו, כולל יובל ממזרח לחרות [2].

מועד הצילום: 28 בינואר 1946

שם הקובץ: dev12 6247

מקור: המרכז למיפוי ישראל

נחל חרות
תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק
דרך המייסדים

הצילום מ-1946 הוא הצילום הראשון ברזולוציה גבוהה של המושב. ניתן לראות היטב את הבתים המקוריים שנבנו בתכנית פחות או יותר ריבועית, רבים מהם בהעמדה הזוויתית יחסית לרחוב על פי תכנית קאופמן. כמו כן נראים מבני המשק מאחורי הבתים. שכונת קבוצת הדרום במזרח [3] כבר בנויה, אחרי שסבלה מעיכובים בבניית הבתים. מבין המבנים ההיסטוריים רואים כאן את בריכת המים המרכזית [א], הבריכה המזרחית [ב], גן הילדים [ג], המרפאה [ד], המזכירות [ה], המחסן הטכני [ו] ומחסן הקירור [ז]. לאורך הדרך ההיסטורית שתי עמדות הגנה – מזרחית [ח] שלא שרדה, ומערבית [ט] ששרדה. בשטחים הפתוחים בולט בית האריזה [4].

מועד הצילום: 1958

שם הקובץ: -

מקור: מזכירות מושב חרות

נחל חרות
תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק
דרך המייסדים

חרות - שנת 1958

הצילום מ-1958 הוא הראשון בו ניתן לראות את ההרחבות של שלב IV. האזור הדרומי [1] והמשקים באזור הצפוני [2]. מבין המבנים ההיסטוריים שהתווספו עד מועד צילום זה: בית העם [י], מועדון הנוער [כ], בית האריזה / מחסן התערובת [ל], בית החבר [מ], משרד מטעים [נ], צרכנייה [ס], בית הספר [ע] ובריכה מזרחית שניה [פ]. בצפון בולטת כבר שדרת הקזוארינות לזכר מגלי [3], במטעים שדרות ברושים [4] ובמרכז נצפית החורשה ליד גן הילדים [5]. הפרדסים הוותיקים בחלק הצפוני.

מועד הצילום: 31 באוגוסט 1963

שם הקובץ: MM81 4604

מקור: באדיבות ענת בן מנחם

נחל חרות
תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק
דרך המיסדים

בצילום מ-1963 רואים את מגדל הגרעינים, שנבנה בסביבות 1960 [צ]. כמו כן התווספה המרפאה החדשה שנבנתה ב-1962 [ק]. היובל הדרומי של נחל חרות [1] נוקז כנראה בהצלחה לתוואי אחר ונעלם ברובו. באזורים דרומיים הפרדסים מתחילים להתפתח.

מקור

מועד הצילום: 1966

שם הקובץ: MM114 0682

מקור: באדיבות ענת בן מנחם

נחל חרות
תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק
דרך המייסדים

בצילום 1966 רואים את בריכת המים השנייה שהתווספה לאזור המרכזי ב-1964 [ר]. כמו כן רואים את מכני מחנה הנוער שנבנו ליד בית הספר בדרום המושב [ש]. הפרדסים ממשיכים להתפתח.

מקור

ש

ר

מועד הצילום: 22 ביוני 1974

שם הקובץ: MM397 8840

מקור: ספריית נזריאן, אוניברסיטת חיפה

נחל חרות

תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק

דרך המיסדים

מועד הצילום: 20 ביוני 1980

שם הקובץ: MM661 4336

מקור: ארכיון המדינה 000twbx

נחל חרות
תוואי היסטורי אל(טירה) – ואדי פאליק
דרך המייסדים

המאפיין הבולט בתקופה זו הוא כמות שטחי הפרדסים הבוגרים, הצפופים בשטח המושב.

מועד הצילום: 10 באוקטובר 1990

שם הקובץ: am229 3192

מקור: המרכז למיפוי ישראל

נחל חרות
תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק
דרך המייסדים

1990, "ערב לפני" הרחבת הבנים הגדולה. השטחים
החקלאיים והפרדסים דומיננטיים מאד בנוף.

מועד הצילום: 1999

שם הקובץ: -

מקור: מזכירות מושב חרות

נחל חרות

תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק

דרך המייסדים

ב-1999, נראית כבר הרחבת הבנים, שנבנתה באמצע שנות התשעים במערב המושב [1].

מועד הצילום: 2021

שם הקובץ: -

מקור: govmap.gov.il

נחל חרות

תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק

דרך המייסדים

ב-2021, נראית כבר הרחבה נוספת [2] מראשית שנות האלפיים. עם זאת הנוף החקלאי עדיין שולט סביב המושב וב"כיסים" בתוכו. ונוף הפרדסים, על אף כי התדלדל, עדיין דומיננטי.

התפתחות הבינוי והמרקם

מימין: ילדי חרות וצריפים 1936. משמאל: בונים צריף. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

האולם המרכזי –
בית אריזה וחדר אספות

חדר הרדיו –
כאן שומעים בכיף חדשות

בית כנסת

"המרכז התרבותי" 1932 עד 1945. משמאל בית הכנסת, במרכז בית העם, מימין חדר הרדיו המשותף, בצד בית אריזה לתפוזים. צילום משנת 1940. מקור: מרכז תיעוד תל מונד, תלוי גם באולם בית החבר במושב

הצריף המשמעותי השני היה "המרכז הכלכלי". הוא כלל חלל מרכזי ששימש כצרכנייה, ושני חללים נוספים – האחד מחסן תערובת ואספקה לבעלי חיים והשני מחלבה. כאן הוא נראה בשנות הארבעים, כשסביבו כבר בנויים מספר מבני קבע. צריף זה שכן בדרך הראשית היכן שנמצאת כיום "הצרכנייה החדשה". בשוליים השמאליים של התמונה ניתן לראות את הקצה הדרומי של המחסן החדש (עם גג הבטון כפול הקמרונות), אליו הועברה הצרכנייה. המחלבה הועברה לבית הקירור שנבנה אף הוא בתקופה זו.

צריף "המרכז הכלכלי" – מחלבה, צרכנייה ומחסן אספקה – שנות הארבעים. משמאל הקצה הדרומי של המבנה החדש של המחסן הטכני והצרכנייה. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

במושב הייתה קבוצת בנאים, כי חלק מהחברים היו מנוסים בבנייה עוד מלפני הגעתם למושב. הם השתלמו ועבדו בתחום במקומות שונים - היו שהשתתפו בבניית תחנת הכוח בנהריים, היו שעבדו בסולל בונה. לכן היו זמינים בחרות כל בעלי המקצוע הנחוצים לבנייה - בנאים, נגרים, טייחים, תפסנים, מומחים ליציקות בטון, רצפים, רעפנים, מומחים לקרמיקה... (אסא ברטוב מספר על פוזיילוב שהיה רצף ולאחר מכן ספר...). כמו כן היו בנאים זמינים גם מיישובי הסביבה. חומרי הגלם כגון חול וחצץ הגיעו למושב על בהמות (כולל גמלים) והכל עורבב מקומית. בלוקים נוצקו במקום. גם בהמשך כשהגיעו משאיות עם חצץ וזיפזיף - היו פותחים דלת והחומר הורד מהמשאית עם טוריות...

ב-1933 סיים קאופמן להכין את תכניות היישוב, נערכה הגרלת המגרשים, וניתן האות לחברים לעלות על מגרשם ולבנות את משקם. דגם בתי המגורים היה קבוע מראש - מבנה בתכסית ריבועית, בעל צלע של כ-9 מטר, שטח גדול יחסית למבני מגורים כפריים בעת ההיא - כ-80 מ"ר. עם זאת, המתווה כלל רק שני חדרי שינה ומטבח, ומרפסת פתוחה, שבדרך כלל מסגרה בהמשך למעין הול או סלון. השירותים, בהתאם לתכנית קאופמן, היו בחוץ. גובה התקרה היה כ-3 מטר - בדומה למבנים מודרניים בעיר. ההיבט המעניין הוא, שלא היה זה הממסד אשר בנה את הבתים לחברים, אלא הם בכוחות עצמם, כפי שמעידים אינספור סיפורי ותיקים, מסמכים, ועדויות פיזיות בשטח. המימון לחומרי הגלם נעשה על ידי נטילת הלוואות, למשל מחברת "בתי כפר".

מימין: הכנת בלוקים, שנות השלושים. מקור: מרכז תיעוד תל מונד. משמאל: תכנית יציקת הבלוקים, במוזיאון תל מונד. צילום: גיא שחר, יולי 2022.

עוד עדות לבנייה העצמית היא מגוון טכניקות בניית הקירות בבתיים הוותיקים, אותן רואים עד היום.

בטון - אחד התושבים הוותיקים סיפר לי, שקירות ביתו, ברחוב הצבעוני, "עשויים יציקת בטון עם אבנים גדולות בפנים".

לבנים - בבית ותיק אחר, ברחוב האנפה, הקירות עשויים לבנים.

בלוקי זיפזיף - בתמונות היסטוריות רואים מבנים שנבנו מבלוקים שנוצקו

במקום. עד היום רואים במושב את הבלוקים הללו, בעיקר במבני המשק שם

נותרו חשופים, ולפעמים בגדרות. הסימן המזהה שלהם הוא הזיפזיף (חול

ושברי צדפים) שהובא מהחוף ושימש כחומר אגרגטים עיקרי.

גגות – לחלק מהבתים נוצק גג בטון, ולחלק תקרת רביץ בלבד מתחת לרעפים.

למעלה: בלוקי זיפזיף.

למטה: לבנה מתוך קיר פנימי

בבית ותיק שפורק לאחרונה.

צילום: גיא שחר, יולי 2022.

מימין : בלוקי זיפזיף בגדר בית ברחוב האנפה. משמאל: קיר לבנים בבית ותיק ברחוב האנפה. צילום: גיא שחר, יולי 2022.

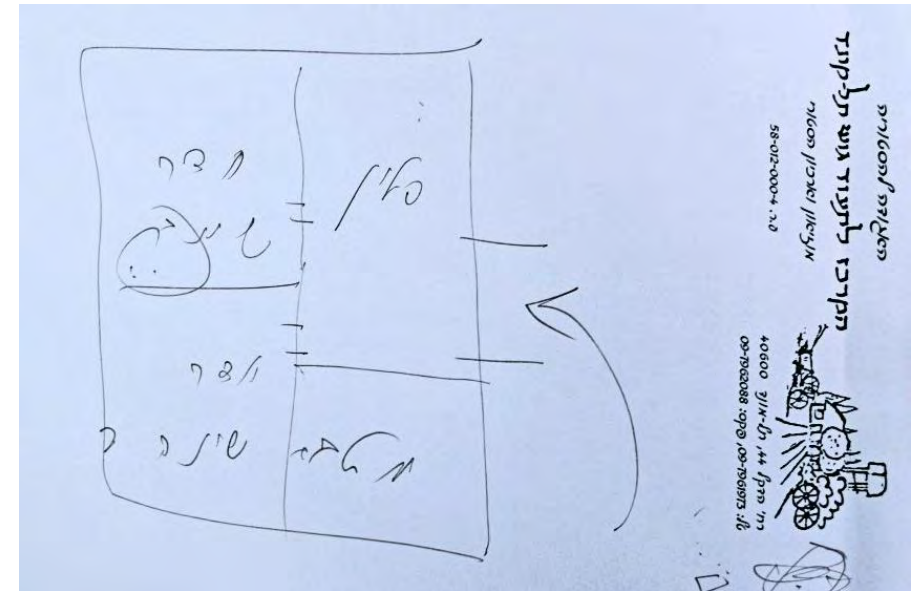
בשנות השלושים אפיין את הכפר שילוב של צריפי מגורים, בתי קבע, ומבני משק. ככל שהתקדמה בניית בתי המגורים הקבועים, התפנו הצריפים הזמניים ששימשו למגורים. חברים שפינו את צריפיהם תרמו אותם לשימוש חברים אחרים, או לשימוש ציבורי – בשנת 1940 למשל נבנה צריף מועדון הנוער ממחזור של צריף מגורים של תושב. סקירה מפורטת על בתי המגורים הוותיקים בחרות כיום, מובאת בהמשך.

צריפים ובתי קבע, שנות השלושים. מקור: מרכז תיעוד חרות.

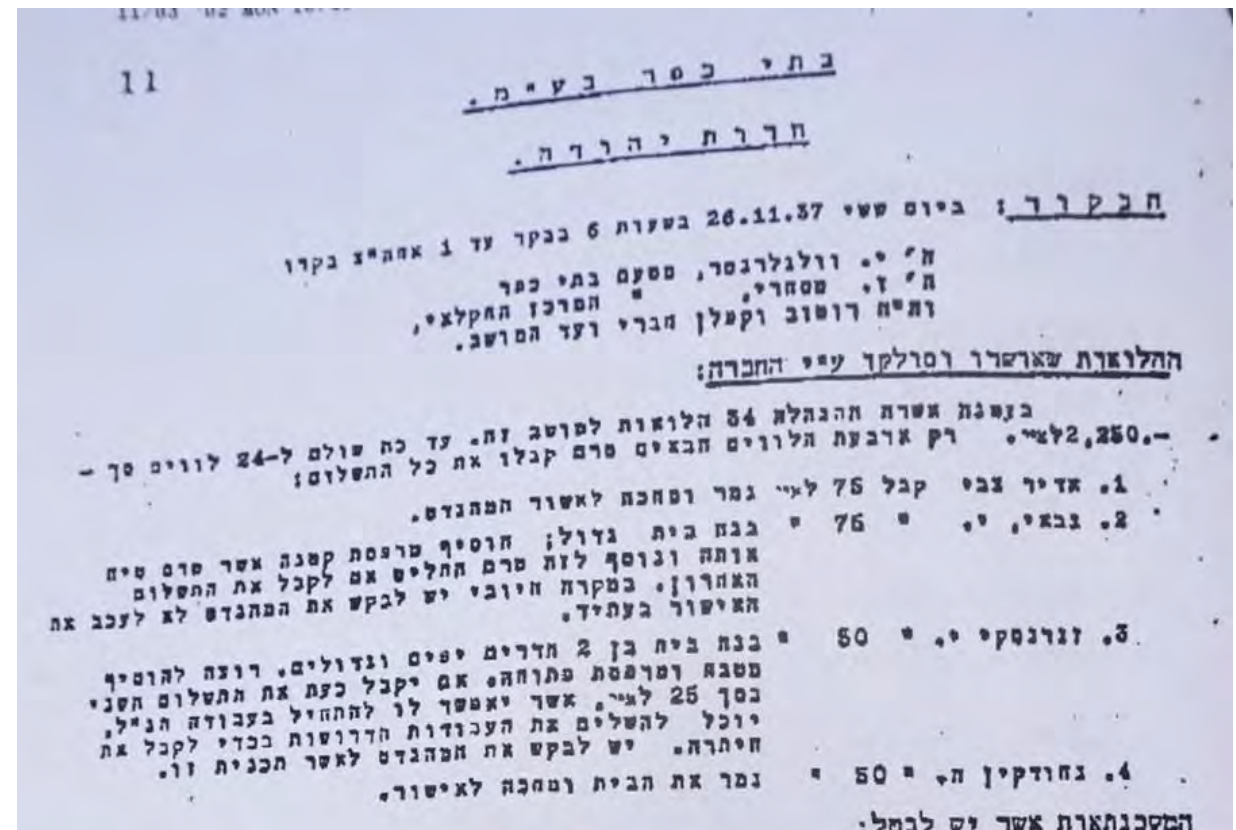

הקמת צריף מועדון הנוער 1940. מקור: מרכז תיעוד חרות.

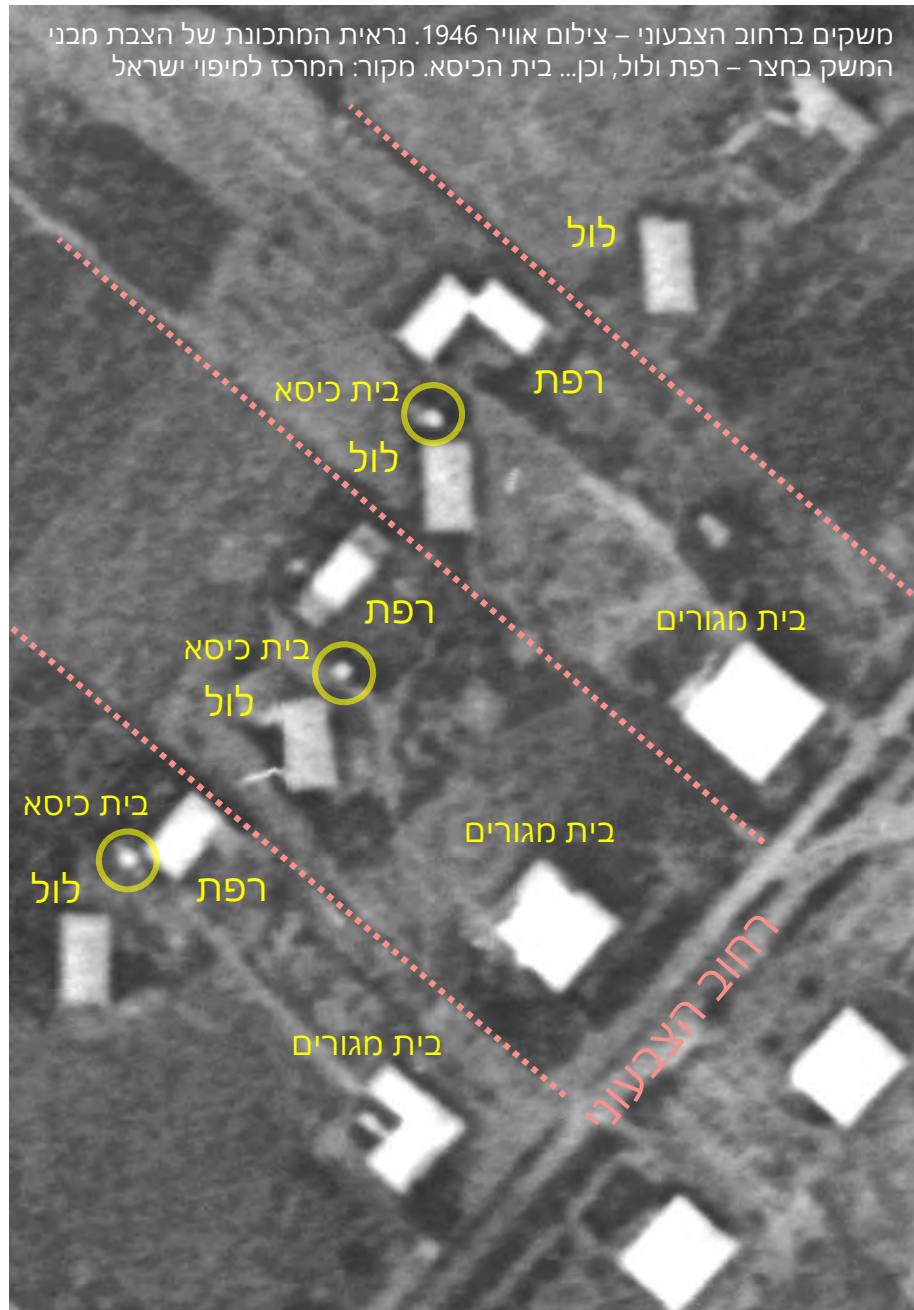
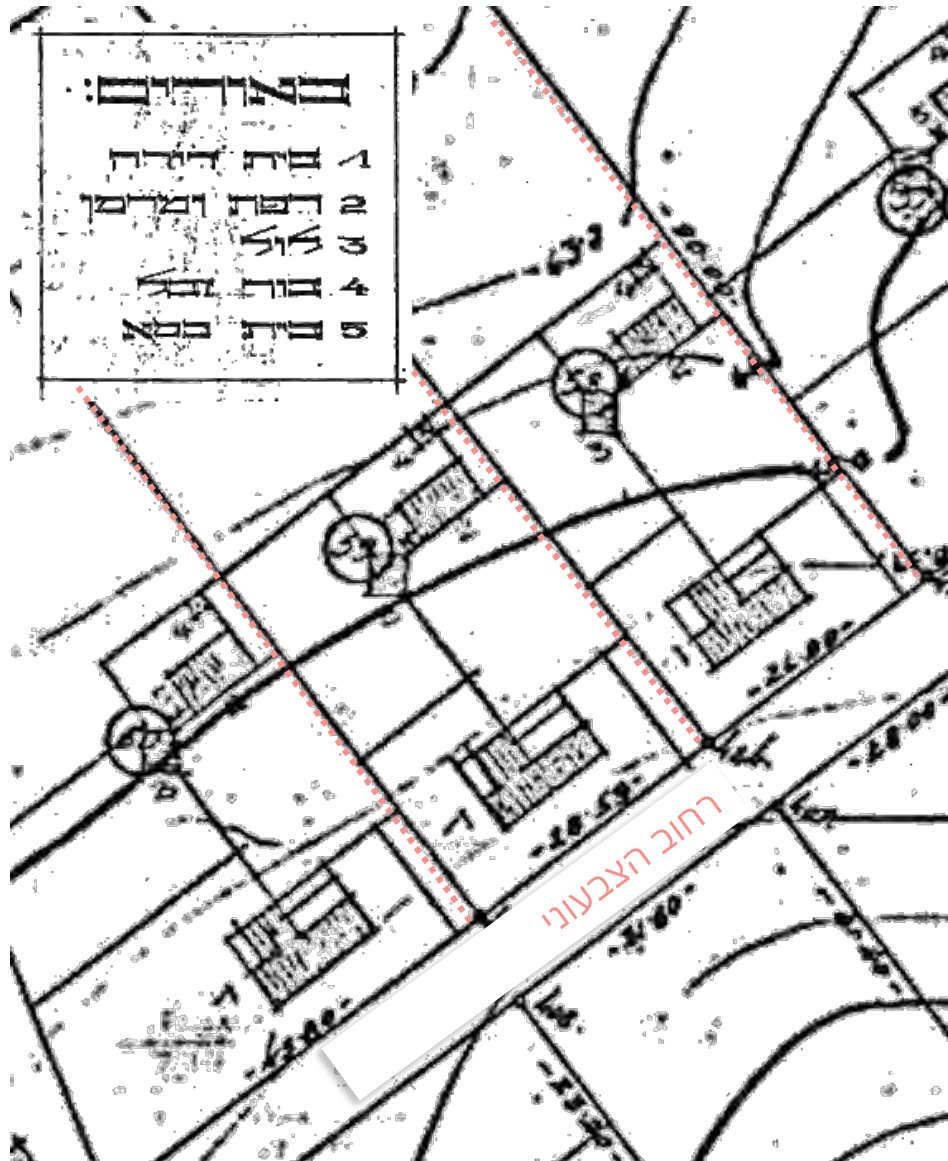
סכמה של בית ותיק בחרות – מעשה ידי אסא ברטוב, יולי 2022.

דו"ח של חברת בתי כפר מ-26 בנובמבר 1937 מבצע מעקב על הלוואות שניתנו לחברי חרות לבניית בתייהם. הדו"ח מאשר את העבודה העצמאית של החברים. למשל לגבי החבר זגרנסקי מוזכר כי "בנה בית בן 2 חדרים יפים וגדולים. רוצה להוסיף מטבח ומרפסת פתוחה...". ההלוואות אושרו בהתאם לאישורי תכניות ומהנדס, ובתנאי שהחבר בנה את ביתו בהתאם לתכניות.

דו"ח של בתי כפר מ-26 בנובמבר 1937. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

תכנית קאופמן 1933 – התמקדות על משקים ברחוב הצבעוני דהיום.
מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

עם כל הכבוד למבני המגורים לחברים, קודם כל היה צורך לדאוג לחברות – הפרות. הייתה גם מקור הכנסה כלכלי למשק, לכן בתחילת הדרך בניית רפת הייתה בעדיפות על פני בניית בית מגורים. מבני הקבע הראשונים שנבנו בנחלה בשנות השלושים היו אם כן - רפתות. הן נבנו מבטון או מבלוקי זיפזיף יצוקים במקום. גודל רפת ממוצע היה כ-3-4 מטר על 6 מטר.

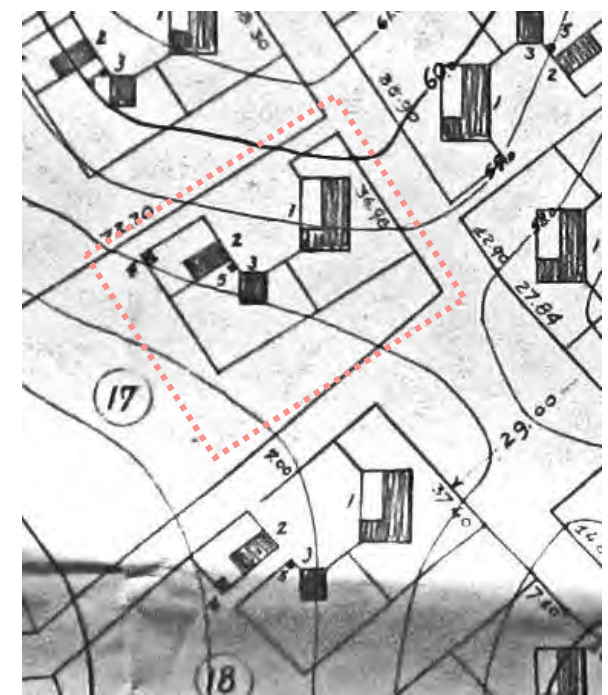
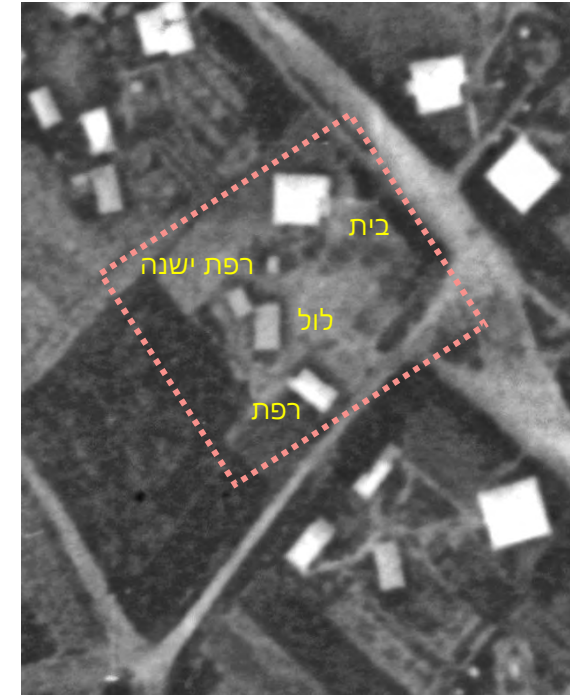
המשפחה המשיכה להתגורר בצריף, עד שהיו בידיה המשאבים לבניית בית הקבע. בבית הקבע לא היו שירותים, ובטקה "בית הכיסא" שכן בחוץ, סמוך למבני המשק, כפי שהתווה ריכרד קאופמן בתכנית.

בשנות הארבעים התווסף גם מבנה לול לתרגולות. בדרך כלל הובא ביחידות יצוקות מראש ("פריקאסט") בגודל 4 על 8 מטר, והורכב במקום. ככל שהתפתח ענף הלול במושב, התווסף גם בית אימון לגידול אפרוחים.

משמאל תכנית קאופמן מ-1933 בה נראים שלושה משקים ברחוב הצבעוני. ניתן לראות את המתכונת המתוכננת של הצבת מבני המשק בחצר – רפת ולול – בזווית של כ-45 מעלות ביניהם, וביניהם - בית הכיסא. בצילום האוויר מ-1946, מימין, מופיעים אותם משקים ברחוב הצבעוני, וניתן לראות שמבני המשק הוצבו כמעט במדויק למתכונת ההצבה שתכנן קאופמן.

מימין: אחד מלולי הפריקאסט הנראים בצילום האוויר מ-1946 בעמוד זה, יולי 2022. צילום: גיא שחר	משמאל: בית כסא ברקע משק נחום כהן. מקור: מרכז תיעוד תל מונד
---	--

צילום אוויר 1946. מקור: המרכז למיפוי ישראל

תכנית קאופמן 1933 – אזור משק אורלובסקי.
מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

דוגמה נחמדת נוספת היא משק אורלובסקי, שנמצא ברחוב המייסדים פינת רחוב הדרור היום. במקור נבנו במשק רפת ולול בהצבה לפי תכנית קאופמן. בהמשך התווסף מבנה רפת דרומה יותר. למבנה זה הייתה נוכחות בנוף הדרך היורדת מהרכס (רחוב דרור היום) בואכה בית כספי, וצילום מ-1945 הנציח את המראה. כיום, הנכד לבית משפחת אורלובסקי (אור) מחזיק במשק והרפת שמורה. המבט מרחוב הדרור 2022 לא השתנה.

כיום יש מול הרפת גם בית אימון לאפרוחים, שנבנה מאוחר יותר מ-1946.

הרפת ובית האימון בתצ"א 2021 govmap

בית האימון 2022. צילום: גיא שחר

רפת אורלובסקי מודל יולי 2022. צילום: גיא שחר

ממראות הרפתות במושב: רפתות ברלין ואפרתי; משפחת אפרתי בחצר הרפת; ורפת משפחת יפה.

רפת משפחת יפה. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

משפחת אפרתי בחצר הרפת. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

רפתות ברלין ואפרתי, 1945. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

מבט למשק גוטמן, 1932: "פרה ראשונה, ילד ראשון - עדו ולובה גוטמן והפרה חיה". משפחת גוטמן, כמו משפחות רבות, שינתה את שמה הלועזי לשם עברי ב-1948 והפכה ל"ברטוב". ברפת המשפחתית, שהפכה בינתיים למחסן, נותרו ברצפה שני אלמנטים מקוריים: 1. האבוס לפרות. 2. תעלות בטון בנויות לפינוי הפרשות הפרות החוצה מהרפת.

רפת משפחת גוטמן (ברטוב). מימין – האבוס לפרות מובנה בבטון. משמאל: תעלות פינוי ההפרשות. יולי 2022. צילום: גיא שחר

מבט למשק גוטמן, 1932. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

רפתות מושב חרות היו מבנים דומיננטיים, ועד היום הן בולטות מאד במרחב, מספרות את סיפור המשק המפרך בשנותיו הרבות. למשפחת נחודקין הייתה רפת גדולה במיוחד. למטה נראות פרות המשק במרעה. משמאל – מבנה הרפת הזו קומתית שנשמר עד היום ונגלה לחולפים ברחוב המייסדים.

פרות נחודקין. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

רפת נחודקין, יולי 2022. צילום: גיא שחר

מספר ניכר של רפתות בחרות נשמרות היטב על ידי בעליהן והופכות למוקד לתצוגה היסטורית. למטה מימין - הרפת של זאב אורן (ג'ובה), שהפכה למוזיאון פרטי עצמאי מרתק של פריטים היסטוריים, שאסף ג'ובה במשך עשרות שנים. משמאל – הרפת במשק ליון ההיסטורי, במתחם "חנן הגבן", ממנה נהנים המבקרים באתר.

ואולם, בהעדר תמריצים, ובעיקר בשל הגבלות רגולציה, מבני משק היסטוריים רבים מוזנחים כיום, כמו מבנה הרפת הגדול הצמוד לאזור מגדל הגרעינים, בולט מאד בשטח ומחכה לעדנה. מיקומו צמוד למרכז הציבורי הוא בעל פוטנציאל רב.

שימור מבני משק בולטים במשקים, בעיקר מבני רפת ובתי אימון, הוא ערך מוסף חיוני בשימור המורשת ההיסטורית של המושב ושל המרקם העשיר שלו. השמשתם לשימושים עכשוויים מהווה ניצול מושכל של שטח בנוי שכה נדיר במחוזותינו היום, נותן זריקת חיים למשקים, ומאפשר צמיחה של הישוב תוך מינוף הערכים.

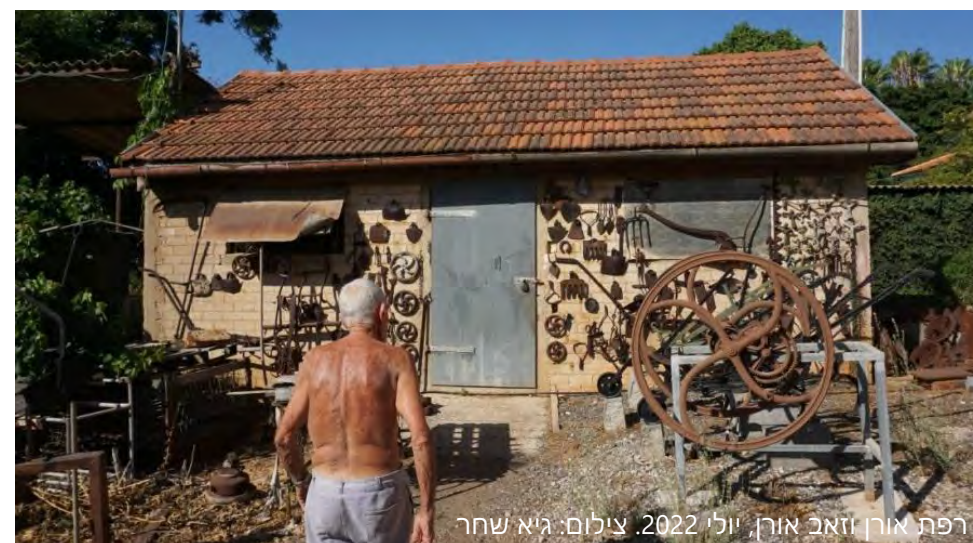
רפת ענקית נטושה ליד מגדל הגרעינים, יולי 2022. צילום: גיא שחר

רפת משק ליון, יולי 2022. צילום: גיא שחר

רפת אורן, יולי 2022. צילום: גיא שחר

רפת אורן זאב אורן, יולי 2022. צילום: גיא שחר

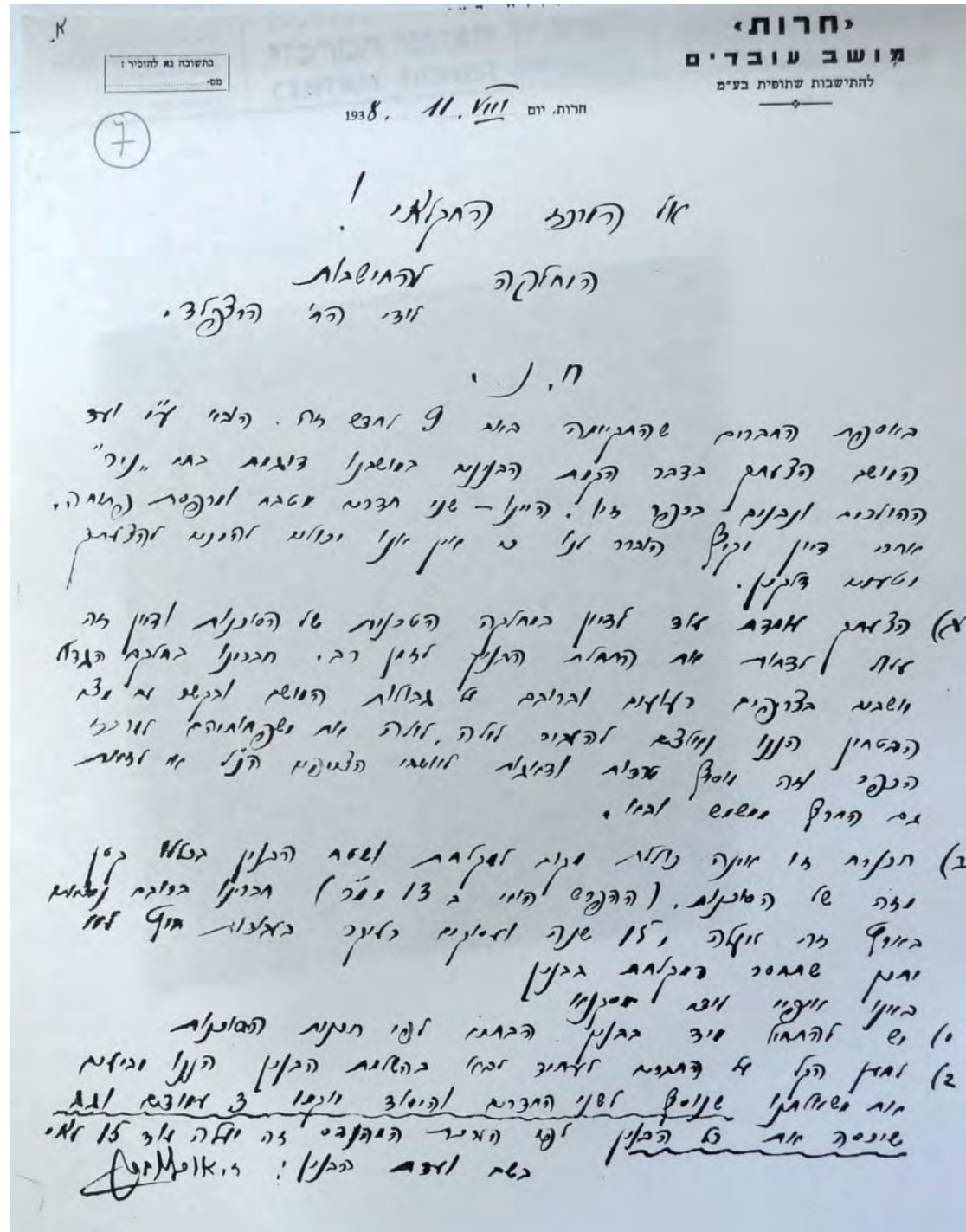
תהליכים שעבר המושב בהמשך ההיסטוריה, הביאו לכך שחלק גדול מאוד מהמבנים שנבנו בשנות השלושים – הן למגורים והן למשק, עדיין עומדים על תלם. על כן תבנית הנוף והמרקם הייחודית שהתהוותה בשנות השלושים, עדיין נוכחת בשטח, כמעט מאה שנים מאוחר יותר. היא מהווה ערך חשוב במושב, וראויה לשימור.

כבר באמצע שנות השלושים החל המושב ללבוש את צורת הנוף הבנוי שלו – מיקס של מבני מגורים ומבני משק. ההתפתחות ההיסטורית, שבעטייה כל חבר בנה את ביתו ואת מבני המשק שלו בעצמו, יצר גיוון בבנייה וניואנסים שונים בעיצוב. היטיב להנציח מראה זה הצלם זולטן קלוגר, שביקר בחרות ב-30 באפריל 1937. כך, נוצרה תבנית נוף בנוי מגוונת ומעניינת, השונה מהמקובל בהרכה מושבים או קיבוצים שנבנו על ידי הממסד באופן מרוכז ב"שטאנץ" משוכפל. היבט זה תורם משמעותית לערך המרקמי הגבוה ביותר של הסביבה הבנויה בחרות.

D28-026

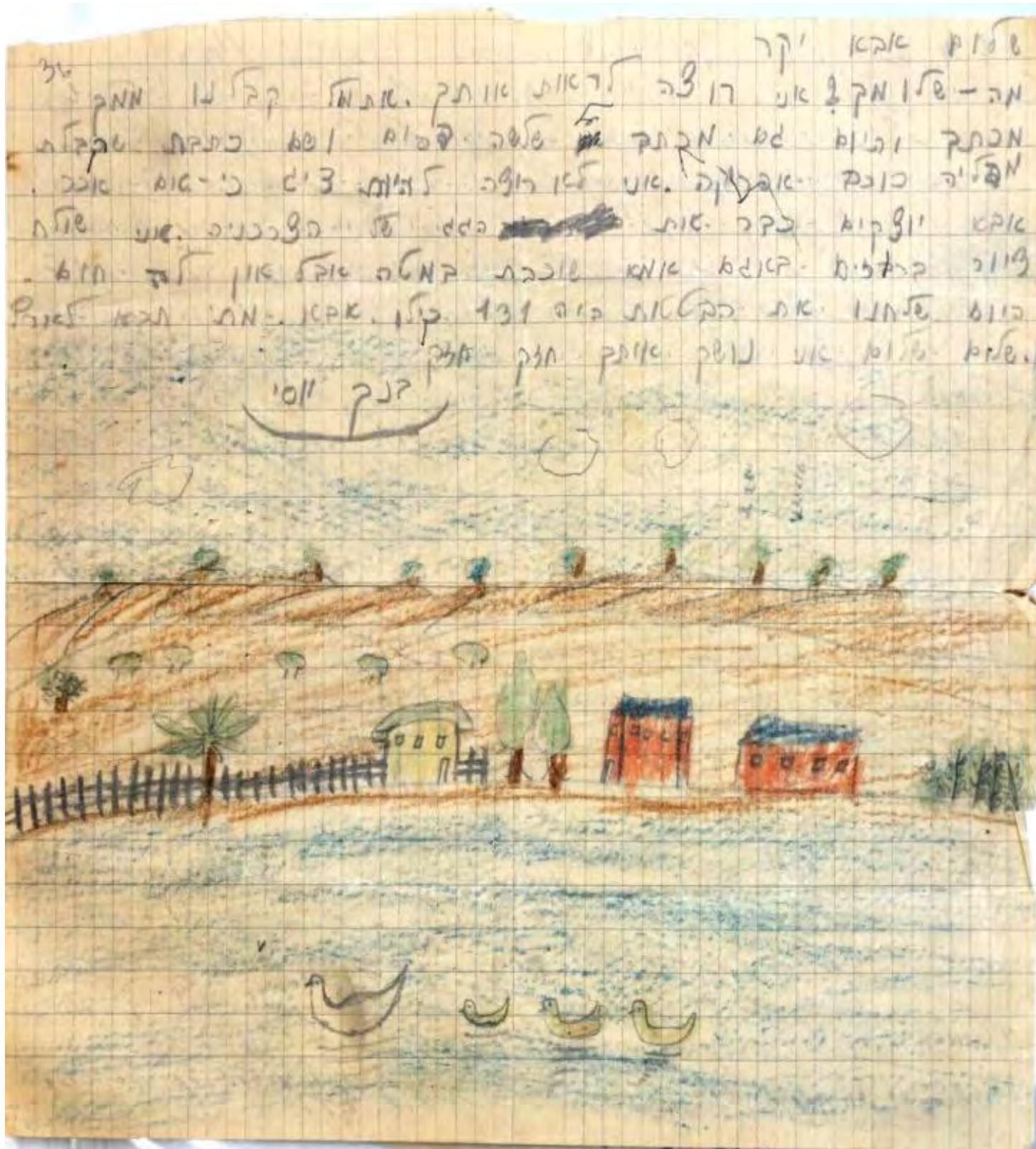
בסוף שנות השלושים תוכנן האזור המזרחי למתיישבי "קבוצת הדרום". בניגוד לבנייה בראשית המושב, בתי הקבוצה נבנו על פי דגם אחיד במרכז. הדיון על מתווה הבתים והגורם הבונה התעכב וגרם לכך שתקופה ארוכה גרו המתיישבים באופן זמני בצריפים ואף ברפתות במשקים אחרים. שני המסמכים שלהלן נותנים תמונת מה על התהליך. במכתב מ-3 באוגוסט 1938 דיון בקידום הבנייה, ואזכור כי "כידוע נמסרו הבניינים הללו לסולל-בונה". במכתב מ-8 בנובמבר 1938 המשך דיון בנושא דגם הבית – דגם "בתי "ניר" ההולכים ונבנים בכפר זיו או דגם "הסוכנות". בסופו של דבר נבנו בתים במתכונת אחידה למדי, הדומים פחות או יותר למתכונת הבתים הוותיקים ביישוב.

אודות קידום בניית הבתים לקבוצת הדרום, 8 בנובמבר 1938.
מקור: מרכז תיעוד תל מונד

אודות קידום בניית הבתים לקבוצת הדרום, 3 באוגוסט 1938.
מקור: מרכז תיעוד תל מונד

ציור מנופי הכפר ומכתב מיוסי יפה מ-2 בפברואר 1944 בו הוא מספר "יוצקים כבר את הגג של הצרכניה". מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

בשנות השלושים הפונקציות הציבוריות המשמעותיות לחיי המשק הבוגרים שוכנו בצריפים, למעט חינוך הילדים והבריאות שזכו למבני בטון מזוין, ו... מקור החיים – המים – שזכו אף הם לבריכות בטון. בשנות הארבעים החל גל ראשון של בניית מבני קבע ציבוריים גדולים לפונקציות המשק – בית הקירור ומחסן התערובת ששימש גם כצרכניה ומרכז התכנסות. היה זה את הפתיחה להרחבה משמעותית של בנייני הציבור במושב.

במושב חרות נבנה עושר גדול של מבני ציבור. ד"ר גל רגב מתוקי, אשר חקרה את התפתחות המושבים ציינה, שבמושבים שנוסדו לפני קום המדינה יש הרבה יותר מבנים כאלה, בהשוואה למושבים שנוסדו אחרי קום המדינה. זאת בשל העובדה, שמושבי טרום המדינה הוקמו מתוך אידיאולוגיה וחשיבה על עתיד חקלאי של חבריהם, ולכל מושב היה בסיס כלכלי עצמאי. הם תוכננו עם משקים מעורבים ונדרשו ליותר מבני ציבור לתועלת כלכלית - כל ענף חקלאי היה זקוק למבנה משק ציבורי ייעודי. גם עיקרון השיתוף החברתי היה חשוב והביא לא רק להקמת מבני משק אלא גם מבנים קהילתיים. מושבי טרום המדינה התאפיינו בלכידות חברתית גבוהה יותר מאלה של אחרי קום המדינה, לכן נבנו גם בית עם ומועדון לחבר. לעומת זאת, מושבים שהוקמו אחרי קום המדינה, הוקמו לפי דגם תכנוני אחר של מרכז תפעולי לקבוצת מושבים, הוקמו בתכנון משק מתמחה - כלומר ענף חקלאי יחיד, לכן לא נזקקו לריבוי מבנים, מה גם שרעיון הקולקטיב הכלכלי היה זר עבורם ולא פותחו מבני ציבור כאלה.

עדות מרתקת להתפתחות המושב קיימת בסדרת המכתבים שכתב יוסי יפה לאביו ולאחיו ששרתו בחוץ לארץ בזמן המלחמה. יפה הילד תיאר בפרוטרוט אירועים במשק. בין השאר כתב ב-2 בפברואר 1944: "אבא, יוצקים כבר את הגג של הצרכניה". הוא התכוון למבנה מחסן התערובת / הטכני עם גג הבטון עם שני הקימורים.

מראות המושב ב-1945. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

מראות המושב ב-1945. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

ב-1945 מראה הכפר משלב בתי מגורים נאים גם מגוון בתי המשק, והעצים מתחילים לצמוח. בצילום הימני נראים משקים המשתפלים מדרך המייסדים במבט צפונה. ברקע בתי תל מונד. בצילום השמאלי "פינה במושב".

אחד הצילומים המרהיבים של חרות פותח את עשור שנות החמישים – המושב בשלג חורף 1950, אירוע השלג המשמעותי ביותר עד כה בתולדות מדינת ישראל. בתמונה מבט לאזור המזרחי של המושב, מימין בריכת המים המזרחית ולמרגלותיה בתי "קבוצת הדרום", ואזור הרחובות הצבעוני והבאר זהיום. למטה מבט מאוחר יותר, 1955, מהנקודה בה היה צריף הצרכנייה, מיקום הצרכנייה כיום. ברקע מתנוססת בריכת המים המזרחית ובתי הרחובות המשתלה, הצבעוני, הבאר.

נוף המושב בשלג 1950, מאזור המרכז הציבורי. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

נוף המושב 1955, מאזור הצרכנייה מזרחה. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

המועדון ומגרש הספורט - 1955. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

בשנות החמישים, מוקמים שני מוסדות ציבור משמעותיים נוספים ביישוב – מועדון הנוער ב-1950, ובית העם, אשר אכן הפינה לו הונחה ב-1955 ונחנך ב-1957.

שני המבנים תוכננו בקפידה בסגנון מודרניסטי המשלב מוטיבים מהסגנון הבינלאומי וכן מאפיינים של בנייה כפרית, כגון גגות משופעים.

הם נבנו במרכז האזור הציבורי של המושב, כשבית העם מנצל את השטח החדש שהתווסף לאחר הגדלת שטחי הישוב ותכנון ההרחבה.

בית העם בסיום בנייה ב-1957. מקור: אתר אינטרנט חרות

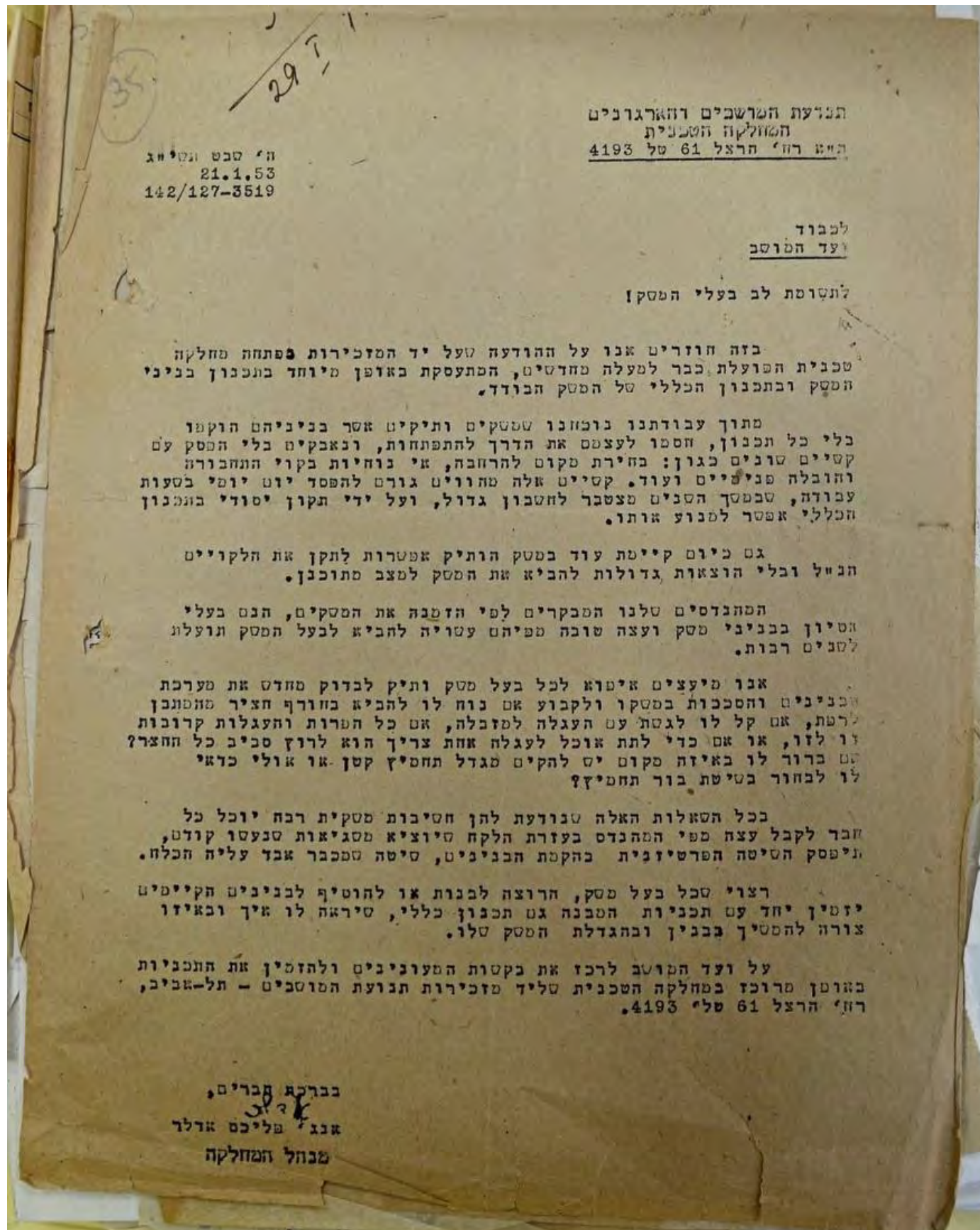
עשרים ומשהו שנים לתוך חיי המושב, מגלה המחלקה הטכנית של תנועת המושבים, שהמצב הפיזי במשק התחיל "להתבלגן".

במכתב מ-21 בינואר 1953 פונה המחלקה דרך ועד המושב לבעלי המשק בהצעה לקבל סיוע הנדסי מהמחלקה הטכנית לשיפור היבטי הבניין במשק:

"מתוך עבודתנו נוכחנו שמשקים ותיקים אשר בנייניהם הוקמו בלי כל תכנון, חסמו לעצמם את הדרך להתפתחות, ונאבקים בלי הפסק עם קשיים שונים כגון: בחירת מקום להרחבה, אי נוחיות בקווי התחבורה והובלה פנימיים ועוד...

אנו מיעצים אפוא לכל בעל משק ותיק לבדוק מחדש את מערכת הבניינים והסככות במשקו ולקבוע אם נוח לו להביא בחורף חציר מהמתבן לרפת, אם קל לו לגשת עם העגלה למזבלה, אם כל הפרות והעגלות קרובות זו לזו, אם כדי לתת אוכל לעגלה אחת צריך הוא לרוץ סביב כל החצר? אם ברור לו באיזה מקום יש להקים מגדל תחמיץ קטן או אולי כדאי לו לבחור בשיטת בור תחמיץ?

בכל השאלות האלה שנודעת להן חשיבות משקית רבה יוכל כל חבר לקבל עצה מפי המהנדס בעזרת הלך שיוציא משגיאות שנעשו קודם, תיפסק השיטה הפרטיזנית בהקמת הבניינים, שיטה שמכבר אבד עליה הכלח."

תנועת המושבים מציעה לוועד המושב סיוע בארגון מבני המשק ה"מבולגנים". ינואר 1953. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

בצילום מאוחר יותר, כנראה מ-1960, מאזור גן הילדים עם מבט דרומה, נראה אזור ההרחבה של שנות החמישים. מימין רחוב הבנים [9] וברקע רחוב ההרחבה [10]. במרחק בתי מושב משמרת.

בצילום התחתון, שנעשה מהבריכה המזרחית, כנראה משנת 1955, רואים את מראה הישוב בן ה-25.

מימין למעלה שלושת מבני המשק המשמעותיים – בית הקירור [1], מחסן התערובת [2] והצרכנייה החדשה [3]. במרכז הצילום החורשה הגדולה סביב גן הילדים [4]. ממערב לה בריכת המים המרכזית [5]. בקדמת התמונה בתי "קבוצת הדרום" [6] ורחוב המשתלה דהיום [7].

העלייה שהגיעה בשנים 1949 – 1950 הביאה עמה כ-25 משפחות חדשות לכפר, רובן עלו ממזרח אירופה – פולין ורוסיה. בהתחלה הן גרו במחנה אוהלים, במקום בו שוכן היום מגדל הגרעינים. השכונה תוכננה, נוצרה ה"הרחבה", שכונתה כך אף בשם הרחוב בן ימינו. בתי ההרחבה נראים בצד השמאלי העליון של התמונה [8].

נוף המושב, כנראה 1955, מבט מהבריכה המזרחית מערבה. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

"אחת הפינות בכפר", 1956. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

עד שנות השמונים המושב לא השתנה משמעותית מבחינה מרחבית. כך נראה המושב מהאוויר בשנת 1987, בצילום של שלומי ברטוב. המבט ממערב מזרחה, ברקע הישוב א(ל)טירה. ואולם, משבר המושבים של שנות השמונים, אותת את תחילת הדרך לשינוי שעתיד לבוא, הן במשקים הוותיקים, והן בלידת השכונות החדשות – שכונות הבנים וההרחבה הקהילתית.

מושב חרות מהאוויר, צילום מכיוון מערב, מבט מזרחה. ברקע למעלה – א(ל)טירה. 1987. צילום: שלומי ברטוב. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

בפרק ההיסטורי הובא תיאור של משבר שנות השמונים בהתיישבות העובדת בישראל. משבר זה הוביל למספר השלכות משמשמעותיות על המרקם הבנוי במושבים בכלל ובחרות בפרט:

א. ירידת קרנה של החקלאות כמקור הכנסה, ואתה התרוקנות הדרגתית של מבני המשק מתוכנם, הן במשקים המשפחתיים והן במבני הציבוריים.

ב. בניית ההרחבות הקהילתיות וכניסת אוכלוסייה חדשה, שלא בהכרח צמחה מעולם החקלאות.

ג. מכירת משקים וכניסת אוכלוסייה זרה לעולם החקלאות אליהם.

מושב חרות סבל פחות במשבר, וצלח אותו בהצלחה יחסית. הדבר הביא לכך שכמעט ולא נמכרו במושב משקים בזמן המשבר. הרוב המכריע של המשקים כיום מוחזקים על ידי צאצאי מייסדי המושב, דור רביעי וחמישי. מטבע הדברים, הקשר המשפחתי למקום הביא לכך שבני המשק שומרים יחסית על מתווה המשקים ההיסטוריים.

עם זאת, רבים מהצאצאים משדרגים בצורה זו או אחרת את הנחלות, ובעיקר את בתי המגורים. שדרוג נוסף יתבצע עם אישור התכנית שלכבודה מוכן סקר זה – הסדרת אופן הוספת בית שלישי בנחלה.

ד"ר גל רגב מתוקי, תושבת חרות, חקרה את ההיבטים הללו בעבודת הדוקטורט שלה. העבודה, שכותרתה "תמורות נופיות במושבי השובל העירוני כפרי של צפון מטרופולין תל אביב", הגדירה את התמורות החברתיות שעברו על המושבים בשנים האחרונות, ואפיינה את השינויים המרקמיים בנחלות והשפעתם על המרחב, בעיקר על התווך בין הנחלה הפרטית למרחב הציבורי.

אחד הממצאים בעבודה הוא פילוח אוכלוסיית המושבים לחמש קבוצות נופיות/חברתיות-כלכליות, המבוסס על סקר נוף פרטי וציבורי שנעשה במספר מושבים שהשתתפו במחקר. חמש הקבוצות הן פועל יוצא של תהליך ההבנייה מחדש שהתרחש וממשיך להתרחש במושבי המחקר.

ממצאי העבודה רלוונטיים ומתיישבים היטב עם ממצאי סיורי השטח שערכתי במושב חרות במסגרת סקר ערכים זה.

בחרתי להביא את תיאור הקבוצות כפי שהוגדר על ידי רגב מתוקי, בצירוף תיעוד מצולם מ-2022, כרקע חשוב לסקירה המתחמית שהיא המסגרת המאחדת של סקר ערכים זה.

המטרה היא להראות את המגמות, את האיום שהן מהוות על המרקם ההיסטורי של חרות, ומכאן את הצורך המשמעותי בהגדרת כלים לשימור מרקמי במסגרת מהלכי התכנון במושב חרות.

אפיון התפתחות בתים במושבים על פי רגב-מתוקי, ודוגמאות מצולמות מסיורי השטח במסגרת סקר זה

רחוב המשתלה

רחוב המייסדים

רחוב ההרחבה

רחוב ההרחבה

צילומים: גיא שחר, יולי 2022

רחוב האלון

מאפייני הבתים של הקבוצה

"בית חקלאים טיפוסי" - נותר כמעט ללא שינוי מעת הקמתו או עד שנות השבעים שמונים. קומה אחת, שטח לא גדול, גינה בסיסית אשר אינה דורשת תחזוקה קבועה, ללא צמחים עונתיים. קרוב לקו מגרש 0, ללא גדר או שער, "עם הפנים לרחוב" והמרחב היישובי.

בית ותיק אך משופץ, בדרגת תחזוקה גבוהה יחסית. ישנה גדר ניכרת, אך "בררנית למחצה" ומאפשרת מבטים בין הרחוב לחצר. משדר קשר למרחב היישובי.

בחזית נשאר בית מגורים ותיק, ומאחור בית מגורים חדש ורחב ידיים של דור ההמשך שאינו מתפרנס מחקלאות קרוב לוודאי. משתמשים במבני משק "להשלמת הכנסה".

בית משודרג וגדול יחסית, מתאפיין בסגנון מרובה חומרים. גדר גבוהה, בלתי עבירה וללא אפשרות מבט, ושערים לא עבירים. יצירת בידוד מהשכנים ומרחב הישוב.

בית פרטי על מגרש של כחצי דונם המוקף גדר. במרווחים המעטים הנותרים מתפתחת צמחייה.

מאפיינים חברתיים של הקבוצה

חברי מושב, שהיו מבוגרים מדי לשנות עיסוק בתקופת המשבר, ועדיין עוסקים בחקלאות. חלקם מבוגרים שעוסקים בתחום במידת האפשר כמקור תעסוקה יותר מאשר פרנסה.

בעבר היו חקלאים, הסבו את עיסוקם בעת המשבר הכלכלי בחקלאות, ובמקרים לא מעטים הסבו את מבני המשק בחצרות למבנים המשמשים מקור פרנסה נוסף או להשכרה - למגורים מסחר או אחסון.

צאצאים של בעלי משקים, שחזרו למשק המשפחתי כדי לבנות בית מגורים ולעסוק בתחומים לא בהכרח חקלאיים.

מהגרים מהמעמד הסוציו אקונומי הגבוה, שרכשו משק בעקבות החלת חוק גל שביטל את הערבות ההדדית במושבים.

קבוצה המתגוררת בהרחבות הקהילתיות. מורכבת מבני מושב וכן מאוכלוסייה חיצונית שמשתייכת בד"כ למעמד בינוני-גבוה, שאפה לבית פרטי עם גינה ואופי בתיה הומוגני יחסית.

שם הקבוצה

חקלאים

חקלאים לשעבר
(שדרוג עצמי)

קבוצת דור ההמשך

"ג'נטריפיקציה" /
"מתברגנים"

מהגרי נוחות

מעניין לראות שני ממצאים נוספים מהמחקר של רגב-מתוקי. האחד רלוונטי למגמה הכללית במושבים הוותיקים, והשני ספציפית לחרות.

פילוח הקבוצות והצפי לעתיד

בגרף "פילוח הקבוצות הנופיות-חברתיות-כלכליות שנמצאו בנחלות ב-12 מושבי המחקר, ניתן לראות בציר האופקי את קבוצות הנוף ובציר האנכי את שכיחותם בנחלות השונות. הממצאים בסך הכל מעודדים, שכן ב-36% מהמקרים נצפו בתים חד קומתיים ותיקים – "מקוריים" או משופצים. אמנם ב-46% מהמקרים נבנה בית גדול ליד הבית הוותיק לדור ההמשך, אך כל עוד בקדמת הנחלה הנצפית לשטח הציבורי רואים את הבית הוותיק, הרי שהערך המרקמי נשמר. הדבר שעלול להעיב על ערך זה הוא כניסות מוסדרות למשקים, ולכך תהיה התייחסות בהמשך. לבסוף, אחוז ה"ווילות" המשודרגות על ידי אוכלוסיית ה"ג'נטריפיקציה" הוא בממוצע המושבים 18%. זהו אחוז ניכר, שעוד עלול לגדול, כפי שטוענת רגב-מתוקי:

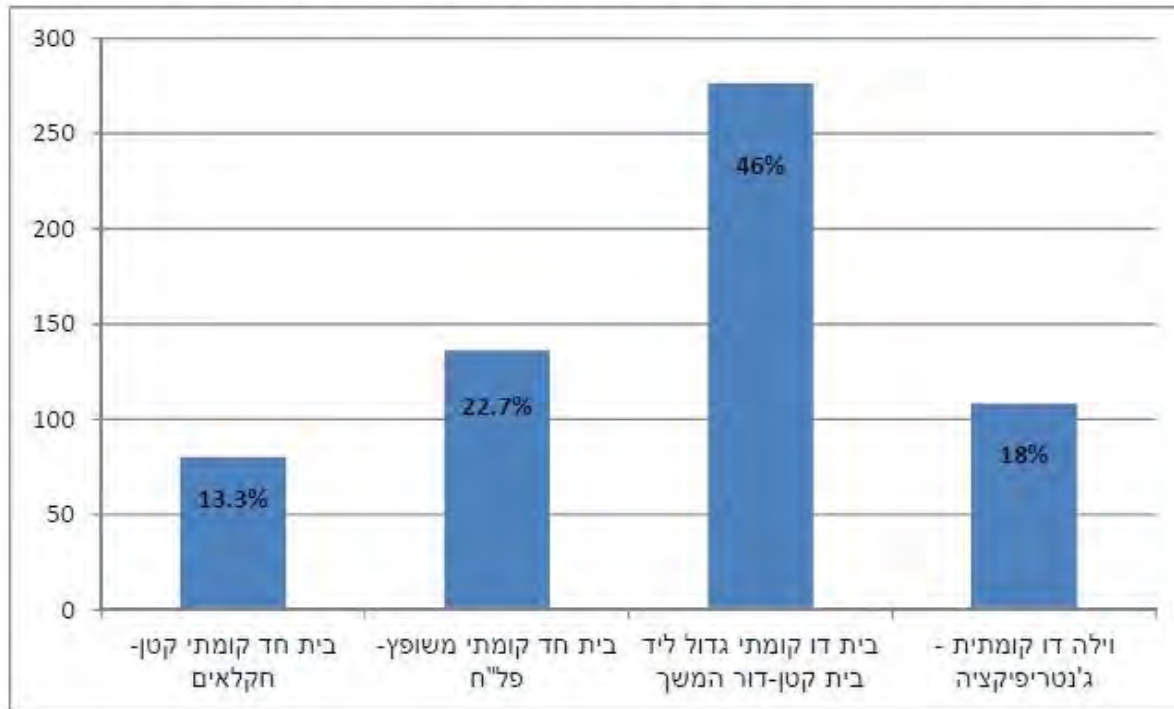
"המבנה המוניציפלי תכנוני של המושבים לפיו ניתן למכור נחלה בשלמותה בלבד ולא ניתן לפצלה, ימשיך בוויסות "חדירת" אוכלוסייה ממעמד כלכלי גבוה – "ג'נטריפיקציה כפרית" – אל המושבים. יחד עם זאת יש לשער כי אם נבחן את המושבים בעוד כרבע מאה נמצא כי אחוז מייצגי תהליך הג'נטריפיקציה במושבים ילך ויגבר ומשקלם של החברים "המקוריים" או "בני המקוריים" ילך ויפחת בהתאמה.

התפלגות במושב חרות

נכון לעת כתיבת המחקר של רגב-מתוקי, 2016, זהו 26% משקים מקבוצת ה"חקלאים" בחרות. זה מספר גבוה מאוד, שכן הממוצע בקרב חברי מושבים בכלל אינו עולה על אחוזים בודדים, במיוחד בשוול העירוני-כפרי, אליו משתייך מושב חרות. זוהי קבוצת האנשים שמחזיקה הלכה למעשה באופן המיטבי את ערכי נוף התרבות של המושב, והדבר אכן ניכר בשטח, בכמות "בתי החקלאים" שמעניקים למושב את התחושה האוטנטית והנעימה. ואולם, כפי שטענה רגב-מתוקי, זהו דור שהולך ונעלם.

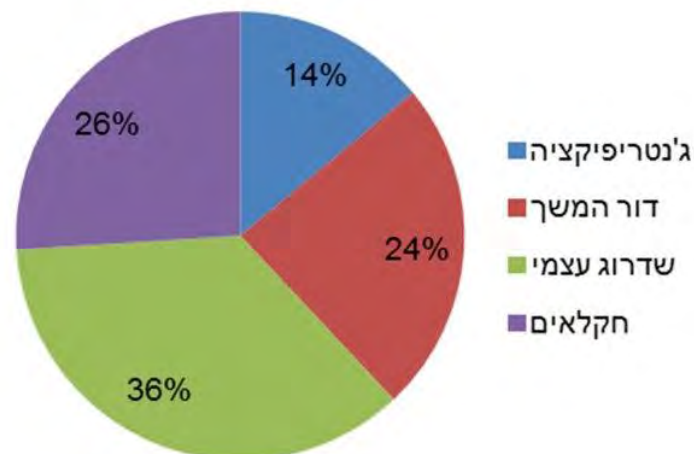
יחד עם זאת, מסקנות סיורי השטח של יולי 2022 בחרות במסגרת סקר ערכים זה, הן חד משמעיות – המצב של שימור נוף התרבות הבנוי והמרקמי כיום בחרות הוא מצוין יחסית לתקופה. ניכר, כי המטען ההיסטורי העמוק של היישוב ותושביו, הקשר למקום והמסורת המשקית שעוברת מדור לדור, הם עדיין חזקים, ונותנים אותותיהם בשטח מבחינה פיזית.

גרף 6.3: פילוח הקבוצות הנופיות-חברתיות-כלכליות שנמצאו בנחלות ב-12 מושבי המחקר

מקור: רגב-מתוקי, 2016.

חרות

מקור: רגב-מתוקי, 2016.

מאפייני המרקם הוותיק המשתקפים ברחוב – בתי המגורים ההיסטוריים בחזיתות המשקים

כעת נראה מספר דוגמאות להיבט המרקמי, כפי שהשתקפו בסיורי השטח במסגרת סקר זה, ביולי 2022. בעמוד זה דוגמאות ל"בתי איכרים" בחרות השוכנים בחזית מגרש המשק, ששומרים על אופיים עד עצם היום הזה והמראה שלהם מעניק את התחושה המיוחדת של עומק היסטורי במושב. המאפיינים הדומיננטיים בבתיים הם: הטיית המבנה בזווית לקו הרחוב (בד"כ כפועל יוצא מתכנית קאופמן). חזיתות לרחוב בעיצוב מודרניסטי נקי, חזיתות ואלמנטים בחזית ללא קשתות או קישוטים, עם פתחים בטיפולוגיה מרובעת. ממדים: צלע המבנה כ-9 מטרים. גובה קומה כ-3 מטרים. גג רעפים.

חומרי גמר: טיח או שפריץ עדין בגוון בהיר מאד.

רחוב האנפה

רחוב המשתלה

רחוב המייסדים

רחוב השיזף

רחוב המייסדים

רחוב המייסדים

צילומים: גיא שחר, יולי 2022.

גדר

עצם המצאות גדר או היעדרה יכולים ללמד על תפיסת המרחב הביתי והיישובי של בעלי הבית. התפקיד הראשון של הגדר הוא יצירת חיץ בין השטח הציבורי לשטח הפרטי. מעת הקמת המושבים ועד ל-20 השנים האחרונות נמצאו מעט מאוד גדרות בחצרות המשקים. הגדרות החלו להופיע עם החלשות השיתופיות. יתכן שהיא תולדה של ירידת תחושת השייכות של המתגוררים לסביבת המגורים. סוג הגדר ילמד על מידת החיץ - אטומה או מאפשרת מבטים. ד"ר גל רגב מתוקי

הממשק בין השטח הפרטי לציבורי הוא אחד המרכיבים המשמעותיים בתחושה המרקמית במושב. יש בו גם היבט אסתטי וגם ממד חברתי, ושינהם משפיעים על התחושה במקום. הבוחרים לייצר חציצה בין הפרטי לציבורי עושים זאת משתי סיבות עיקריות - האחת, מניעה / הרתעה מפני חדירה פיזית. השנייה, טשטוש המבטים בין הבית לרחוב לצרכי פרטיות. אלה עשויים להיות מושגים עלי ידי שילובים של גדר בנויה מסוגים שונים, וצמחייה.

במושב חרות, השתמר ברוב המכריע של המשקים ממשק פתוח ומזמין, עם חציצה מינימלית, אם בכלל. אם יש חציצה כלשהי, היא בדרך כלל על ידי צמחייה.

החציצה באזורים הוותיקים בחרות מורכבת משני חלקים, הנמצאים זה מאחורי זה:

מלפנים גדרות נמוכות בגובה של עד כחצי מטר בלבד לצורך סימון סמלי של הגבול, או ללא גדר בנויה כלל. מאחור "יער" צומח של שיחים ועצים, בד"כ במראה "פראי" ולא "מהונדס", שתורם לטשטוש מבטים ויצירת פרטיות, מבלי ליצור גבול מאיים. ה"יער" מייצר תחושה טבעית ונעימה. אין בד"כ שימוש ב"גדר חיה" מגוננת שנותנת תחושה "מהונדסת".

רחוב ההרחבה. גן בוטני. מזמין להביט

רחוב המייסדים. יער לא מתוכנן

רחוב ההרחבה. ללא גדר

רחוב האנפה - יער חוצץ ומטשטש

ציולמים: גיא שחר, יולי 2022.

רחוב השיזף - ללא גדר, חציצה עם צמחייה

רחוב ההרחבה - יער חוצץ פיזית ו"גדר כסאנות"

היבט חשוב נוסף בשפה המרקמית בממשק פרטי-ציבורי במושב חרות הוא החומריות.

בנוף הוותיק ביישוב החומרים הבולטים במבט מהרחוב הם:

ברוב המקרים: אבני לקט בעיבוד שטוח לפרטי ממשק משק-רחוב: גדרות נמוכות, מדרגות ושבילי כניסה לבית.

פה ושם: בלוקי זיפזיף חשופים – פה ושם - אלמנט נפוץ בבנייה בחרות בעיקר במבני המשק, מופיע לעיתים בגדרות ובכניסות. מראה מחוספס.

רחוב המייסדים – אבני לקט ושביל מתפתל

רחוב המייסדים - אבני לקט לגדר מדרגות ושביל

רחוב המייסדים. עבודה עם אבני לקט, טופוגרפיה ומדרגות

רחוב הפיקוס-
גדר בלוקי זיפזיף ואלמנטים יצוקים

רחוב האנפה – קטע מגדר נמוכה מבלוקי זיפזיף

מאפייני המרקם הוותיק המשתקפים ברחוב – ממשק פרטי – ציבורי – דוגמאות חריגות למרקם

בעמוד זה מובאות דוגמאות לחציצה בין פרטי לציבורי החריגות למרקם הוותיק ומשנות את הצביון הפתוח של המושב.

עיקר המאפיינים של חציצה לא מוצלחת:

שערים סגורים בעיצוב, חומריות, גוון או גובה מתריסים.

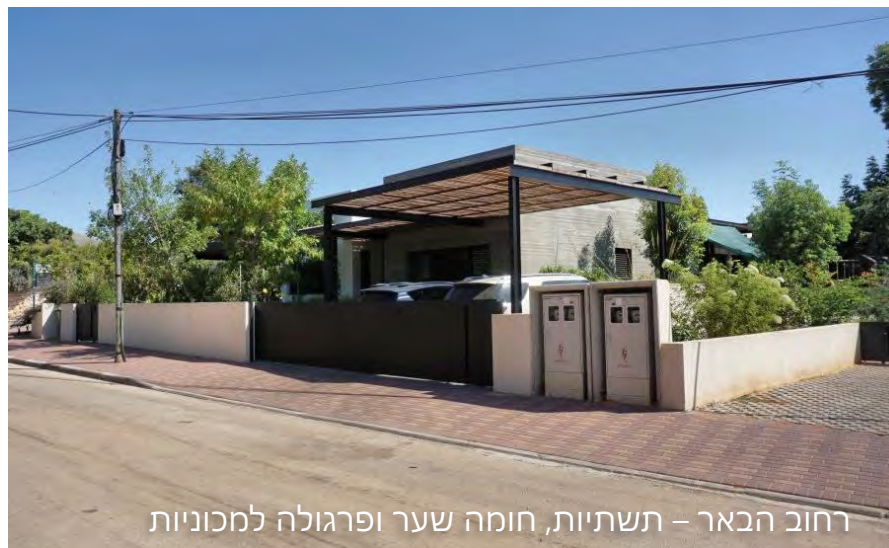
גדרות גבוהות / אטומות / לא אסתטיות.

חומות ושערים לכלי רכב.

קירות תמך.

העדר צמחייה כתוך חוצץ / נופי, או צמחייה מהונדסת מדי.

פילרים ושאר תשתיות בחזית.

צילומים: גיא שחר, יולי 2022.

מאפייני המרקם הוותיק המשתקפים ברחוב – מרווחים מבטים וחניה

נושא נוסף המשפיע על התחושה ברחוב מכיוון הנחלות נוגע לשימור מרווחי הצד, המבטים והיבטי כניסה וחנייה של כלי רכב. המשקים שמייצרים את התחושה הנעימה ביותר בהיבט זה הם אלה בהם:

נשמר מרווח צדי פתוח ופנוי ללא חניות ומכוניות, ומתאפשר מבט לעומק המשק ו/או לנוף הפתוח.

נתיב הכניסה לרכב הוא ברוחב מינימלי, ואינו מרוצף או סלול, אלא קרקע כבושה, דבר התורם למראה הטבעי, פראי, וגם חיוני להיבטי נגר וחלחול מים.

רחוב המייסדים – מרווח פנוי מאפשר מבט לרפת היסטורית

רחוב ההרחבה - כניסה לא סלולה ומבט למעמקי המשק

רחוב המייסדים – מבט נפתח לנוף למרחק

מנגד, היבטים בעייתיים בהיבט זה הם:

חניית מכוניות בקו אפס באופן המייצר חניון סמוך למדרכה. פרגולה למכוניות מחריפה את המצב.

נתיב הכניסה לרכב מרוצף בריצוף המשכי שמטשטש את המבט לקרקע הטבעית ומוסיף לתחושה של חניון.

רחוב המייסדים מול המרכז הציבורי – חניון בחזית

רחוב ההרחבה – חניון רחב בחזית

רחוב השיזף – רחבת חניון מרוצפת בחזית

צילומים: גיא שחר, יולי 2022.

לצד המסורת העיצובית שהתפתחה במרחב הוותיק של המושב מחד, והדוגמאות העכשוויות החריגות למרקם מאידך, ישנן מספר דוגמאות ל"מקרי ביניים" או "למרות" המציעים פתרונות מעט שונים, שאינם מרגישים חריגים מדי למרקם הוותיק. כפי שאראה בדוגמאות, מדובר בניואנסים אדריכליים ועיצוביים, או בשכבת ערך מוסף, בדרך כלל חברתית, המאזנת את ההיבטים החריגים. חשוב להראות גם דוגמאות אלה, על מנת שלא יוצר מצג של "זה ראה וקדש". יחד עם זאת, אלה מקרי פרט שאינם מעידים על כלל החריגים, והיות ש"בתוך עמנו אנו חיים", סט עקרונות עיצוביים מנחים הוא חיוני ביותר לשמירה על צביון המושב.

סגנונות בנייה של בתים בחזית משק

שתי דוגמאות למבנים השונים מ"בתי איכרים" בכך שאין להם גג רעפים אדום, ועיצוב החזיתות אינו "פשוט". יחד עם זאת, בדוגמאות אלה מדובר בבנייה מודרניסטית – ברוטליסטית, המתאפיינת בקווים אופקיים ובעיצוב נקי יחסית ומתכתבים עם הסגנון הוותיק. כמו כן, ממשק הפרטי ציבורי כאן מצטיין בפתיחותו ובצמחיה.

בית וחזית ברחוב המייסדים

בית וחזית ברחוב האנפה

גדרות, אבל...

שתי דוגמאות לממשקי פרטי-ציבורי המתאפיינים בגדר ו/או שער, אך בכל זאת מייצרים אווירה נעימה. למעלה, השער נמוך ועדין, ומאפשר מבט מסקרן פנימה למרחב עשיר בצמחייה ומאופיין באבן לקט פראית. למטה, הגדר אמנם אוטמת, אך בו בזמן מזמינה לרכוש פירות מעצי המשק.

רחוב המשתלה – למרות השער, מבט פנימה לעומק וחומרות חולמת

רחוב המייסדים. גדר אוטמת, אבל מזמינה... לרכוש פירות מקומיים

אספלט, אבל...

כניסה לכלי רכב למשק שכבושה באספלט, אך עדיין מייצרת מבט פרספקטיבי ומושך פנימה, בזכות העצים והמרווח הפנוי. כמו כן, גוון האספלט התבהר עם השנים וקיבל מראה "מיושן". יחד עם זאת, אספלט אינו מומלץ כלל בשל חסימת חלחול מים.

רחוב המשתלה – למרות האספלט, מבט לעומק המשק והעצים מסיטים לחיוב את תשומת הלב

צילומים: גיא שחר, יולי 2022.

רחוב הבאר – מבנה משק וגדר זמנית קבועה

רחוב הצבעוני – מבנה משק וציוד נטוש

התכנון הקומפקטי של המושב ושלבי הרחבותיו השונים הביאו לכך, שיש מקרים בהם ירכתי המשק פוגשים רחוב נוסף. כלומר המגרש משתרע בין רחוב לרחוב אחר. התופעה רווחת ברחובות כמו הפיקוס, הבאר והצבעוני, ויוצרת בהם מופעים "אסימטריים", שכן מאפייני ירכתי המשק שונים מאוד ממאפייני חזיתו. את התופעה ניתן לכנות גם בשם המליצי "טוסיק של נחלות".

רחוב הפיקוס – קירות תמך בשל פילוס שטח

רחוב הפיקוס – פתוח אבל פרום

מה נפגוש בדרך כלל במקרה הזה בממשק לרחוב? שטח פתוח. זהו המקרה הטוב, אמנם התחושה היא של מרחב פרום, אבל זה עדיף על פני מקרים אחרים. מבני משק מוזנחים ו/או גיבוב ג'אנק לא מעניין שנאסף במשך שנים. גדרות וחומות שמסתירים את הנ"ל. מבנה מגורים חדש, שנבנה בצד של הרחוב לשם נוחיות הגישה, ועוצב בסגנון חריג למרקם. קירות תמך במקרים בהם נעשה פילוס שטח בחלק הנמוך של המגרש לנוחיות הסביבה מסביב לבית, בדרך כלל חדש, שנבנה.

רחב הפיקוס – בנייה חדשה חריגה למרקם

רחב הפיקוס – בנייה חדשה חריגה למרקם

המסקנה העיקרית היא, שהעקרונות שיוצעו לתכנון במשק, המשתקפים ברחוב, יחולו לא רק על חזיתות המשקים, אלא גם על ירכתי המשקים במקרה שהם פוגשים רחוב.

לאור המאפיינים שתוארו, להלן סט עקרונות לשימור והעצמה של המרקם הבנוי במושב.
מידת הרלוונטיות של כל סעיף נקבעת לפי ערכיות המתחם. טבלה מסכמת בנושא מופיעה בפרק סיכום הערכים.

בית הפונה לרחוב

שימור "בית איכרים" היסטורי תוך שיפוץ והתאמת הפנים לצרכים עדכניים.
שמירה על מאפייני טיפולוגיה, עיצוב חזיתות וחומריות.
שמירה על טופוגרפיה טבעית.
ממדי המבנה הנצפים מהרחוב יהיו אורך צלע של כעשרה מטרים, במתכונת ריבועית במידת האפשר. אפשרית "שבירת" מישורי חזית ליצירת עניין.
חזיתות לרחוב בעיצוב נקי ללא קשתות או קישוטיות עם פתחים בטיפולוגיה מרובעת. אפשרי חלל מרפסת פתוח שהוא חלק מנפח המבנה.
הפניית חזית המבנה בהתאם לכיווני הרוחות, ו/או בהתאם לתכנית קאופמן ההיסטורית.
גובה הקומה 3 מטר לפחות.
גג רעפים בגוון אדום – חום. עדיפות שניה – גג שטוח, ללא קישוטיות.
חומרי גמר: טיח, שליכט או שפריץ, בצבעים בהירים מאד.
הוספת ממ"ד - לא על חזית קדמית. העדפה לחזית אחורית. בלית ברירה בחזית צדית בחלק האחורי ביותר האפשרי למבנה.

מרווח קדמי / ממשק פרטי - ציבורי

גדר: רצוי ללא גדר בנויה כלל. גדר בנויה: חזית אבן פראית שטוחה בגובה של עד חצי מטר.
צמחיה וטשטוש אפשרות מבטים: מקבצי עצים ושיחים בהצבה "אקראית" ללא גינן "מהונדס".
חציצה פיזית אם נדרשת (ילדים / כלב): צמחיה צפופה / מטפסת / קוצנית, אפשרי בשילוב גדר רשת עדינה בצמחיה.
פילרים, גמלי מים ושאר מתקני תשתית מוסתרים ולא נראים מהרחוב.

כניסת הולכי רגל

שביל ומדרגות מאבן פראית שטוחה.
אם נדרשת כניסה מונגשת – יישום דרך שביל הכניסה לרכב.
רצוי ללא שער או חסימה פיזית.
אם נחוצה חציצה פיזית (ילדים / כלב): שער בפרזול מתכת עדין בגובה עד מטר.

כניסת רכב / שביל / זיקת מעבר במשק

פתח כניסה ושביל כניסה ברוחב מינימלי, ללא שער או מחסום.
שביל כניסה – קרקע טבעית עם מצע הידוק טבעי.
עדיפות שניה - אבני דשא + השקיה לצמיחת עשב.
ללא שימוש באספלט או ריצוף חזרתי רציף כגון אבנים משתלבות.

חניה

ללא חניות בקו אפס ובמרווח קדמי.
ללא פרגולות לחנייה במרווח קדמי או במרווחים צדיים.

מרווחי צד

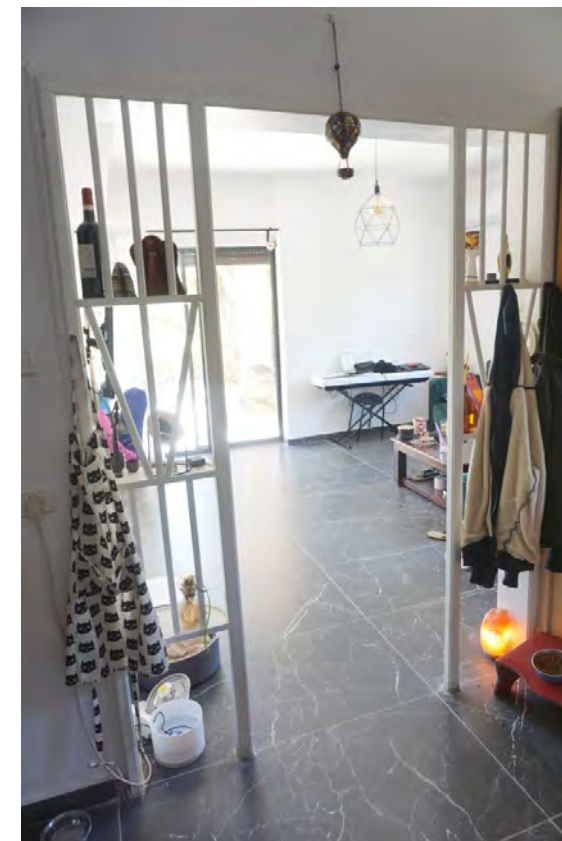
שימור המרווחים פנויים למבטים דרך המשק לנוף

אזור המשק

השמשה מחדש של מבני משק משמעותיים ובעלי נצפות ונוכחות.

שיפוץ מטבח, חללי מגורים ומרתף בבית איכרים ותיק.

שמירה על אלמנטים ותיקים כגון דלת מקורית ואלמנט מעבר בין חדרים

לסיום פרק זה העוסק בהתפתחות הבניה והמרקם, מובאת תמונה עכשווית מול תמונה ותיקה, מאותה זווית צילום: מבט מהברכה המזרחית מערבה. כיום, בולטים באופק בתי העיר נתניה, מסמלים את הצמיחה הפיזית המואצת של השנים האחרונות בישראל. במושב חרות צמח לא רק מגדל הגרעינים הבולט, אלא גם העצים לגובה, יוצרים נוף ירוק ונעים, וכמו מגוננים על התמורות שעברו על המשקים במושבים. למרות זאת, מושב חרות הוא דוגמה ומופת לשוב ששומר באופן מופלא על ערכיו הפיזיים, עד עצם היום הזה.

מבט מהברכה המזרחית מערבה, סביבות 1945. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

מבט מהברכה המזרחית מערבה – 29 ביולי 2022. צילום: גיא שחר

כרטסת ערכים

כיצד בנויה כרטסת הערכים?

הכרטסת בנויה בצורה היררכית.

שטח המושב כולו מחולק למתחמים ותתי מתחמים.

בתוך מתחם או תת מתחם:

סקירת מבוא כללית ותמצית ערכים והמלצות.

מפת המתחם, גבולותיו וסימון האתרים ומספרם.

תיאור מצב קיים, אזכור סוגיות הנוגעות לאפיון המתחם והמחשה בתמונות.

בדרך כלל בחלוקה לפי רחובות.

כרטיסי מבנים – לכל מבנה כרטיס בן עמוד אחד או יותר.

כרטיסוני עצי מופת או מקבצי עצים –

לכל עץ מופת או מקבץ עצים מרובע ברקע אפרפר עם תמונה והסבר.

כרטיסוני צמתים ומבטים –

לכל צומת חשוב בו נפתחים מבטים, מרובע ברקע אפרפר עם תמונה והסבר.

מספור האתרים

$AB = \text{מספר המתחם} = XY = \text{מספור סודר}$

ABXY כאשר XY מתחיל ב-11

ABXY כאשר XY מתחיל ב-31

ABXY כאשר XY מתחיל ב-51

ABXY כאשר XY מתחיל ב-71

אתר מבנה

אתר עץ / מקבץ עצים

אתר צומת ומבטים

אתר ארכיאולוגי

דרוג ערכיות

המתחמים: מדורגים בארבע רמות ערכיות: גבוהה מאד, גבוהה, בינונית, נמוכה.

משמעויות מובאות בפרק נפרד של עקרונות לתכנון.

המבנים:

מדורגים בארבע רמות ערכיות: גבוהה מאד, גבוהה, בינונית, נמוכה.

מצוינת רמת השימור המוצעת:

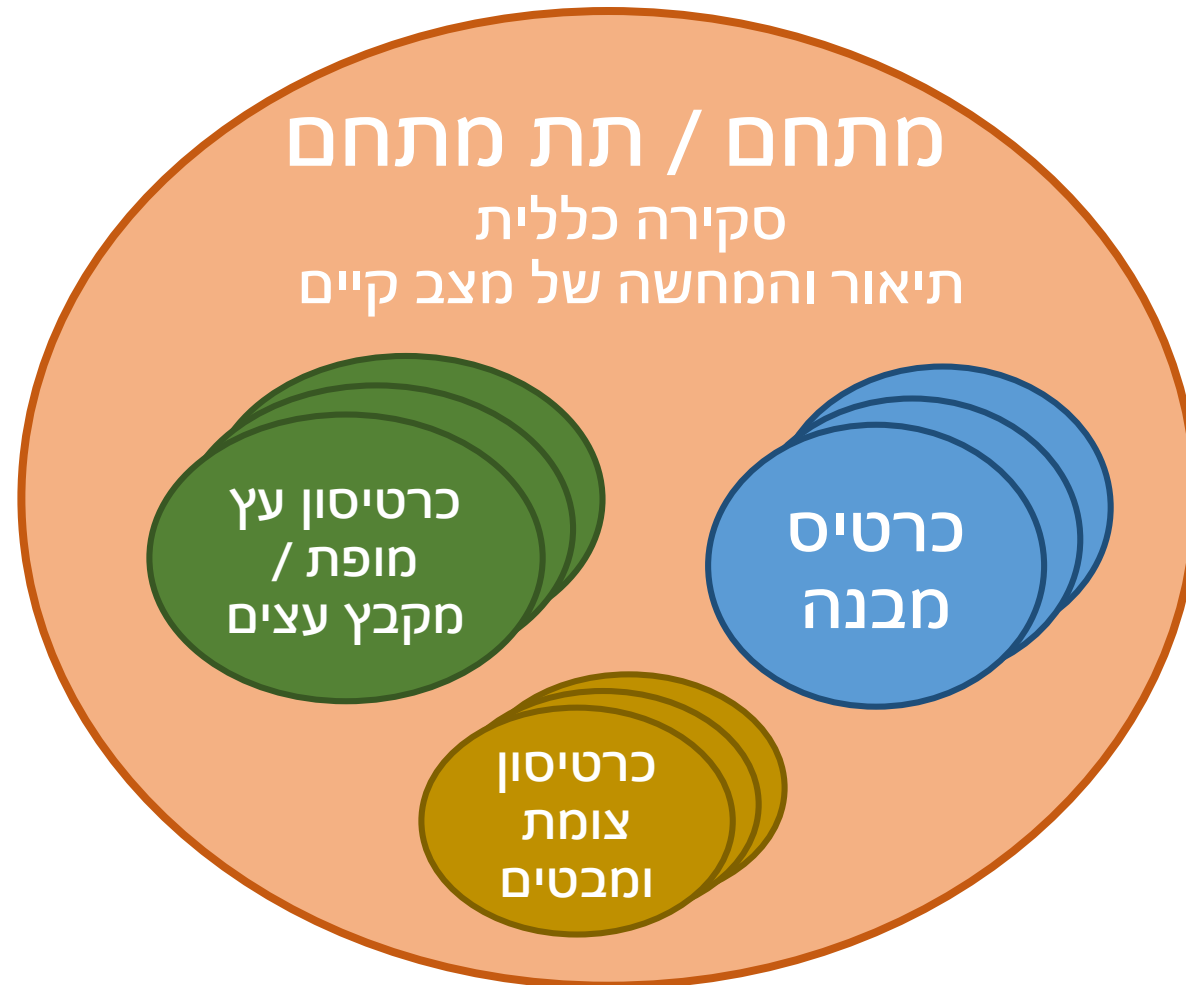
א – שימור ללא תוספות, מומלץ שיקום והסרת תוספות מאוחרות.

ב – שימור גמיש, מאפשר תוספות ושינויים

לא לשימור.

העצים ומקבצי העצים: אין דירוג ערכיות, עצם הופעתם בכרטסת משמעה המלצה לשימורם ולהענקת תשומת לב מיוחדת אליהם.

צמתים ומבטים: אין דירוג ערכיות, המטרה היא לקחת בחשבון את מאפייני גיאומטרית הצומת והפתיחות למבטים בכל תכנון עתידי.

כל צילומי המצב הקיים המופיעים בכרטסת צולמו ע"י גיא שחר בחודש יולי 2022. למעט במקומות בהם מצוין אחרת.

בכפוף לליווי של אדריכל שימור ו/או הכנת תיק תיעוד

הסקר המתחמי – מוטיבציה

המטרה: שימור והעצמה של מגוון הערכים המרקמיים הגדול שמעניק למושב חרות את ייחודו ובא לידי ביטוי בשילוב של מורשת תכנון, בינוי ונוף, בדגש על המופעים שלהם בממשק בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי.

האמצעי: אפיון כל מתחם ובהמשך מתן הנחיות לתוספות בניה ובניה חדשה.

קריטריונים להערכת מתחמים

ניתוח ערכים מרקמיים-אורבניים

הסכמה התכנונית של המתחם, מיקום רחובות יחסית לטופוגרפיה ונוף, מתווה הצמתים, הגיאומטריה והסטרוקטורה התכנונית, מאפיינים והיררכיה של צירי התנועה והרחובות, צורת המגרשים, מיקום המבנים במגרשים, פיתוח שטחים פתוחים וצמחיה, שימושיים אופייניים וחלוקת השימושים, האם המתחם כלול בתכנית היסטורית, חתכי רחוב, המעברים והשטחים הציבוריים.

ניתוח ערכים אדריכליים

סגנונות בניה אופייניים, הימצאותם של ערכים אדריכליים מיוחדים, מרווחי בניה, גובה המבנים, מספר הקומות, צורת הגגות, מיקום המבנים במגרש, פיתוח המגרש, חומרי גמר ופרטים אופייניים, צורת המרפסות, קומות עמודים, חנייה במגרש.

ניתוח ערכי נוף וצמחייה

סוג ואופי הצמחייה, מיקום הצמחייה ביחס לרחובות והמבנים, גנים, מבטים והשקפי נוף בנקודות מתוך המתחם ואליו, משמעות הצמחייה (גבול, דרך וכו'), מאפייני נוף חקלאי, פרטי ממשק בין הפרטי לציבורי - גדרות, שערים, שבילים ומעברים. הבחנה בין פרטי נוף טבעיים ופרטי נוף מעשה ידי אדם.

ניתוח ערכים היסטוריים-תרבותיים

היבטים היסטוריים תרבותיים שהשפיעו על תכנון המתחם והתפתחותו - אישים חשובים שהשפיעו עליו בין אם כזמים, בעלים, מתכננים או דיירים, אירועים חשובים, חשיבות המתחם מבחינה היסטורית תרבותית לחיי המושב, התקופה בה התפתח והקשרה הארצי והעולמי לתופעות שונות.

מלאכת הערכת מבנים וקביעת מידת ערכיותם והדרגה המוצעת לשימור מורכבת משיקולים רבים. להלן תמצית מערכת השיקולים:

מכלול המרכיבים המשמשים להערכה

רשימת ערכי המורשת המזוהים בכל מבנה תורמת לגיבוש דרגת הערכיות הכוללת שלו.

הקריטריונים בסקר חרות הנם הרחבה של הקריטריונים שנקבעו באמנת ונציה לשימור בהתאמה למקום.

ערך היסטורי - קשר, סמל או ביטוי לתקופה ו/או לאירועים מסויימים, מידת "ותיקות" המבנה, מגוון השימושים בו.

ערך אורבני - חשיבות ודומיננטיות בסביבת המבנה המיידית, במתחם, במרקם, וביישוב בכלל.

ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים - כלל המרכיבים האדריכליים והאסתטיים, מחולקים ל-

מבניות (גושניות / טיפולוגיה / ממדים / נפחים / תכסית).

פרטי חזיתות (מישורי חזית, גמר/חיפוי, פתחים, עיטורים).

פרטי פנים (מבואה, מדרגות, דלתות, ריצוף, גופי תאורה).

ערך אדריכלי – שיטות בניה - שיטות בנייה ייחודיות שתרמו למראה המבנה או שהיו ייחודיות לזמן ביישוב.

ערך טכנולוגי - טכנולוגיה כמרכיב או בתהליך הבנייה עצמו או בשימושים במבנה.

ערך תרבותי אנושי - חשיבות המבנה בשימוש החברה והקהילה ביישוב, קשר לדמות או אישיות חשובים שפעלו בו.

ערך נופי - מידת פיתוח נוף סביב המבנה - עצים וצמחייה ופרטי חצר כגון שבילים וגדרות, השקפי נוף מאזור המבנה ומבטים אליו.

קריטריונים נוספים הנלקחים בחשבון

עושר סוגי השימושים - תמות - במבנה. בחרות התמות הן:

הנהלה, חינוך ותרבות, בריאות, אחסנה ומסחר, משק חי וצומח, מים, ביטחון והגנה, מלאכה. האם שימור המבנה וסביבתו תורמים מבחינת מגוון אינוונטר המורשת.

קריטריונים ותנאים נוספים להערכה ובחירה של מבני משק במשקים

בלטו בנוכחותם בסיוור השטח = <

הם בעלי ערך אדריכלי - אורבני - מרקמי.

צצו במחקר הספרות ובצילומים היסטוריים = <

הם היו בעלי חשיבות היסטורית תרבותית בחיי המושב.

עלו בסיפורים והמלצות על ידי אנשים מחרות או שקשורים למושב = <

חשיבות בהיסטוריה ובתרבות היישובית.

נטיעות היה קוד הגיוס של שנות ה 70 במושב חרות. מאז הוקם המושב, כל דור הוסיף ונטע בעתו וכך קיבלנו את השפע שאנו נהנים ממנו עתה. החל מ 1965 החל יוסי מאור לפעול עם רבים וטובים לטיפול הנוי. באותן שנים לא הייתה משאית של מרבדשא" המכונה באינסטנט את הנוי. בשנים ההן היו מכריזים על "יום גיוס". אבוי למי שלא היה מתייצב בשמאל ימין כשהוא מצויד בדלי, מעדר וקצוות של דשא שאותן היינו שותלים. כך נוצרו יש מאין חורשת הראשונים, מרחבי המדשאות ושדרות העצים הנאים.

שרון בן ארי, ט"ו בשבט 2013

שיחי צבר בשולי משקים וחלקות חקלאיות

שדרות ברושים כפרדסים

כרטסת הערכים תפרט באופן ספציפי עצי מופת ומקבצי עצים בולטים הראויים לשימור ולתשומת לב מיוחדת. עם זאת, מטבע הדברים, יש להתבונן על מכלול הצומח כולו כערך לשימור. בנוסף, ישנם מיני צומח דומיננטיים בכלל היישוב ובשטחיו הפתוחים, הראויים לשימור באופן מיוחד. אין אליהם התייחסות פרטנית שכן הם מייצרים "שפה נופית" הבאה לידי ביטוי בכלל היישוב. ואלו הם:

עצי וושינגטוניה

פזורים ברחבי השטחים המבונים במושב ובאזורים החקלאיים.

שיחי צבר

פזורים כחומות תוחמות משקים וחלקות חקלאיות.

שדרות ברושים וצפצפות בשדות וכפרדסים

ניטעו בעבר לשימוש כ"מגני רוח" לעצי ההדר. לימים הסתבר שאין בהם צורך והם נותרו חלק בלתי נפרד מנוף הפרדסים.

עצי וושינגטוניה וברושים בשטחים החקלאיים. מבט מאזור נחל חרות

פרדסים בחלקות מחוץ לשטח המבונה של המושב

האופי המרחבי בו תוכנן והתפתח מושב חרות יצר פיצול של השטחים החקלאיים של המשקים. חלקם משולבים ממש במרקם בתוך הישוב, וחלקם בפריפריה הפתוחה שלו.

"שטיחי" החלקות החקלאיות הללו מייצרים תצורה של צורות גאומטריות, גוונים וטקסטורות בנוף. הם מספיק קטנים כדי לייצר שונות, גיוון ועניין, הם "מתגלגלים" על הגבעות ובכך הם יוצרים תבנית נוף תרבות ייחודית. היא שונה מאד מתבנית הנוף החקלאי המוכרת באזורי עמקים ומישורים כמו עמק יזרעאל או הנגב המערבי, המתאפיינים בשטחי גידולי שדה נרחבים.

הנוף החקלאי סביב המושב וב"כיסים" בתוכו, ובייחוד נוף הפרדסים, הוא לכאורה דבר מובן מאליו. ואולם, מגמת ההתרחקות מהעיסוק בחקלאות הופכת את אט היבט זה לנושא שדורש תשומת לב בהיבטי שימור. נושא זה עלה גם בנספח השימור של התכנית הכוללנית לב השרון.

כרטסת המתחמים תאיר מקומות שבהם מומלץ לתת תשומת לב לשימור הנוף החקלאי ובייחוד נוף הפרדסים.

פרדסים "מעבר לסיבוב" בפאתי המושב

כרטסת ערכים – מבוא כללי בנושא הדרך ההיסטורית א(ל)טירה – ואדי פאליק

כרטסת הערכים מכילה התייחסות למקומות בהם עברה הדרך ההיסטורית מהכפר הגדול א(ל)טירה לוואדי פאליק. עם זאת, דרך זו היא למעשה אתר ליניארי שעובר הן בשטחים הפתוחים והן באזור הבנוי ויש לראותו כמכלול אחד. להלן מבוא לדרך זו.

הדרך הייתה עד ייסוד המדינה הגבול הדרומי של המושב, פועל יוצא מגבול הקרקעות הזמינות לרכישה. הייתה בעלת רגישות ביטחונית, ולכן הוצבו לאורכה שתי עמדות בטחון (בצהוב), אשר רק המערבית מהן שרדה. כמו כן, נבנו שתי בריכות המים (סגול) כעמדות הגנה גם כן, עם חומה ובה חרכי תצפית וירי על הגג. האזור הציבורי המרכזי של המושב גבל בחלקו הדרומי בדרך הזו. תושבי חרות קראו לדרך "המתרוכה" (מתרוכה הוא מונח מחוק הקרקעות העות'מני המציין שטחים לשימוש הציבורי, בהם – דרכים).

לאחר קום המדינה סופחו למושב שטחים מדרום לדרך הזו, ונעשתה "תכנית ההרחבה הראשונה". בהתערבות מזכיר המושב, הורחב המרכז הציבורי ונוצר "מרכז חדש". בתכנית ההרחבה הראשונה רואים את המרכז הציבורי מחולק ל"מרכז קיים" ו"מרכז חדש" ובאמצע תוואי המתרוכה. עם הזמן אוחה המרחב למרחב רציף, אבל הפרצלציה נכון ל-2022 נותרה כשהייתה, ולתוואי הדרך ההיסטורית כולו מוגדרות חלקות ייעודיות...

הדרך ההיסטורית עוברת הן בשטחים הפתוחים של חרות והן בתוך המושב, ובתוך המושב מתבקש להפכה לציר נופי – היסטורי משמעותי, להולכי רגל ורוכבי אופניים, שגם ייספר סיפורים היסטוריים של המושב והאזור. זהו גם ציר פונקציונלי נוח לתנועה במושב ממזרח למערב.

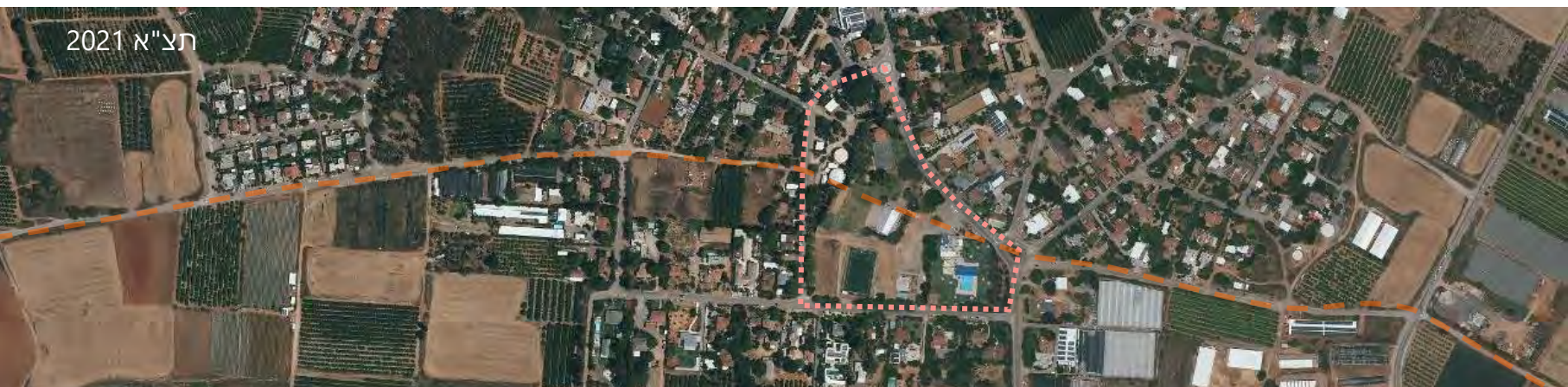
תצ"א 1946

תכנית ההרחבה תחילת שנות החמישים

פרצלציה - חלקות 2022

תצ"א 2021

המתחם מתחלק לתתי מתחמים משתי סיבות: א. אופי שונה. ב. שוני ברמת הערכיות.

מתחם 1 הוא המתחם החשוב ביותר במושב חרות. זהו טבור המושב, מרכז פיזי ותרבותי, לכו הפועם הציבורי. הוא מחולק לשני תתי מתחמים: מתחם 11 הוא המרחב הציבורי הגדול בו נמצאים המבנים הקהילתיים ועושר גדול של צומח – עצי מופת ושדרות עצים. מתחם 12 הוא תת מתחם רוחבי לאורכו מסודרים מבני המשק הציבוריים, שהיו משמעותיים הן לפעילות המשקית החקלאית המשותפת, והן בהיבט התרבותי, בהיותם מקום מפגש יומיומי וגם כחללי התכנסות לעת מצוא לאחר שעות העבודה.

במתחם 1 מרוכזים רוב המבנים בעלי הערכים המיועדים לשימור במושב חרות. מקבץ המבנים המוצעים לשימור, שנבנו מראשית שנות השלושים ועד שנות השבעים, מייצגים אינוונטר יוצא דופן באיכותו וגיוונו בהתיישבות העובדת. אין הרבה מושבים ותיקים בהם נותר מגוון כזה ברמת שימור טובה יחסית, תוך שימוש עכשווי ברובם ככולם של המבנים. המבנים שלא נעשה בהם עדיין שימוש – מגדל הגרעינים, או שלא נעשה בהם שימוש מיטבי – בית הקירור – רלוונטיים מאד להשמשה מחדש לשימושים עכשוויים יצירתיים.

המלצות

הטמעת ערכים מרקמיים של המתחם בתכנית. תכנון נופי-תנועתי מוקפד למתחם 11, תוך שימור העצים ועיבוים; התווית שביל הולכי רגל ואופניים על תוואי הדרך ההיסטורית טירה-ואדי פאליק; הסדרת חניה בשולי המתחם בלבד. הגדרת האזורים לתוספת בינוי ציבורי: גן הילדים החדש נבנה דווקא באזור הנופש והספורט הרחק מגני הילדים הקיימים. מומלץ לבצע תכנון קדימה לעתודות תוספת מבני ציבור. בכלל זה מומלץ לבנות מתחם גנים חדש במקום המבנים הזמניים ליד הגן ההיסטורי, מתחם שיתחבר וישדרג את הגן ההיסטורי.

מתחם 12 ראוי לתכנון נופי ותנועתי חדש, שיאפשר מצד אחד נגישות כלי רכב פרטיים ומסחריים, ומצד שני יהיה נגיש ומזמין להולכי רגל כמקשה אחת. ראוי לעבות את הצמחייה והעצים במתחם זה.

מתבקש לבצע פתרון לאיחוי שני חלקי מתחם 12 סביב דרך המייסדים, תוך מתן פתרון מיתון תנועה באזור זה העתיר הולכי רגל.

איחוי מתחמים 11 ו-12 באופן דומה גם הוא נדרש על מנת לייצר מרחב המשכי מזמין להולכי רגל בתווך שבין הפיקוס הגדול ואזור המזכירות ומועדון החבר.

1111

מקור: אתר אינטרנט חרות

גוש / חלקה

43 / 7749

נ.צ.

192300 / 682976

תקופת הקמה

שנות השלושים

שימושים בעבר

בית משק, ספרייה,

נשקיה, מזגרה

שימושים עכשוויים

מזכירות הישוב

2021

1958

1946

תמות

הנהלה

חינוך ותרבות

בריאות

אחסנה ומסחר

משק חי וצומח

מים

ביטחון והגנה

מלאכה

ערכי המורשת

ערך היסטורי

ערך ארכני

ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים

ערך אדריכלי – שיטות בניה

ערך טכנולוגי

ערך תרבותי אנושי

ערך נופי

בית המזכירות בחג 25. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

מבנה זה ידע מגוון שימושים בשנות קיומו.

החל דרכו כבית משק חקלאי צנוע. הבית הכיל שני חדרים, מטבח ומרפסת פתוחה. בחצר היו השירותים ומקלחת תחת גגון פחים, לול ורפת. בשל קשיי העבודה והפרנסה הבעלים נטשו אותו ועברו לעיר. בתמורה לחוב רכשה האגודה את המשק לשימוש הציבור.

האגודה השמישה את הבית למספר מטרות: בחדר אחד אוכסן הנשק החוקי של המושב, במטבח שוכנה הספרייה, המרפסת הפתוחה נסגרה ושמשה כמזכירות. לאחר שחדר הנשק (נוקטה) הועבר לרפת ששופצה לצורך זה, נפתח הקיר שחצץ בין שני החדרים והפך לאולם קריאה ואירועים.

הטלפון הראשון של המושב, שמספרו 207, שכן שם. כדי לבצע שיחה היו צריכים לחייג 0 למרכזיה ברעננה ולהזמין שיחת חוץ.

במלחמת השחרור הפך האולם למשכנה של כתת הכוננות של המושב - הפל"ם, שהייתה מורכבת מבני חרות נושאי נשק.

לאחר המלחמה נקנו שתי מזגרות להזגרת ביצים ובקיעת אפרוחים, והאולם הפך למזגרת המושב. כשענף הלול התרחב עברו המזגרות למבנה בחצר, שמשמש היום כבית החבר ובית הכנסת. הספרייה ששכנה במטבח עברה למועדון הנוער, הקיר שנפרץ בין החדרים נבנה מחדש. תקופה מסוימת שימש חלק מהבית למגורים לעובדי ציבור.

מראשית שנות החמישים של המאה שעברה משמש הבית בצורתו הנוכחית, רק את מזכירות המושב. (אסא ברטוב).

הרפת שבחצר שימשה כמחסן הנשק של המושב - ונקראה בשם נוקטה. שם החזיקו את ארסנל הנשק: רובי סטן, אקדחי זיקוקים ותחמושת. חברים שיצאו לשמירה לקחו שם את הנשק ובתום המשמרת החזירו אותו לשם. תקרת המבנה הייתה נקובת כדורים שנפלטו בשגגה וליד כל חור נרשם מי יצר אותו. אסא ברטוב

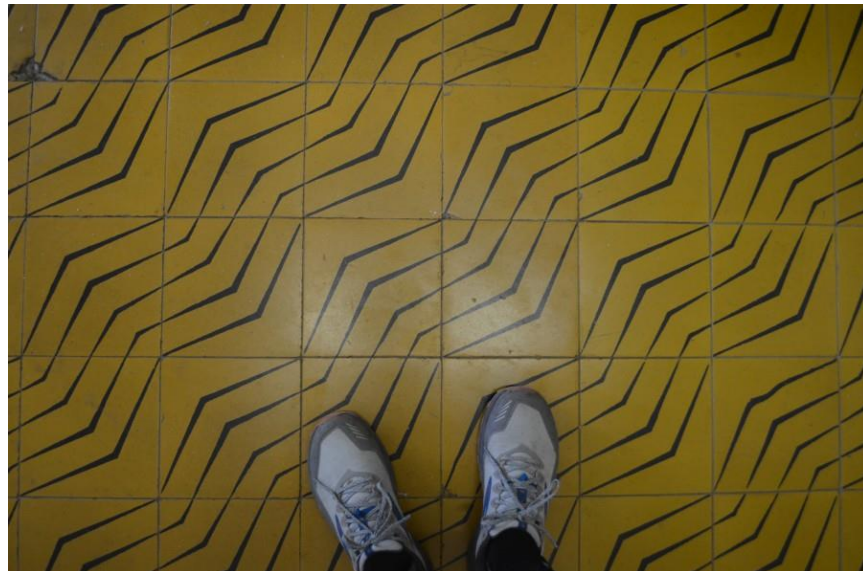

הטלפון הציבורי הראשון של המושב, שמספרו 207, שכן בעמדה מיוחדת במבנה זה. כדי לבצע שיחה היו צריכים לחייג 0 למרכזיה ברעננה ולהזמין שיחת חוץ. וכאשר חבר היה מטלפן היו תמיד אוזניים נוספות לשיחה...

בית המזכירות: מבטים לחזית צפונית. יולי 2022. צילומים: גיא שחר

בית המזכירות: חלל המבואה, פרטי מדרגות הכניסה, פרטי ריצוף מקוריים. יולי 2022. צילומים: גיא שחר

המלצות

המשך שימוש כפונקציה מרכזית לשירות חברי המושב.
שימור החזיתות ופרטים אדריכליים בחוץ ובפנים.
עריכת התאמות תנועה שירחיבו את המדרכה ליד חזיתות המבנה ויצרו מרחב הולכי רגל נעים יותר.

דרגת ערכיות

גבוהה מאד
רמת שימור מוצעת
א

תמצית ערכים

מבנה איקוני, המהווה מעין "מיקרוקוסמוס" של ההיסטוריה של המושב. בצורתו מייצג את דגם בתי המגורים המשקיים של החקלאים, ובתפקודיו פעם והיום את מגוון הפעילויות שנעשו במשותף במושב. לערכים ההיסטוריים, האדריכליים והתרבותיים מתווסף ערך אורבני בשל מיקומו הבולט במרחב במרכז הישוב.

מצב פיזי

שמור ומתוחזק היטב

עיבוד: גיא שחר

גוש / חלקה 43 / 7749
נ.צ. 192283 / 682976
שנות הארבעים
מזגרה
מועדון לחבר,
בית כנסת

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

המבנה החל כמזגרה בשנות הארבעים, וכשגידול האפרוחים במושב פסק, הפך למועדון לחבר. המבנה הורחב עד שהגיע לצורתו הנוכחית. משמש לפעילויות חברתיות, כינוסים קטנים של חברי המושב, בילויי אחר הצהרים, ובית כנסת. במקום פינת הנצחה לנופלי המושב.

שופץ ב-2009.

זהו מבנה בסגנון כפרי, פשוט בעיצובו, אשר משתלב במקבץ המבנים הקהילתיים בסגנון דומה במרחב.

למעלה: מבט ממזרח. למטה: פינת ההנצחה. משמאל: מבט לחזית ראשית מדרום. יולי 2022. צילום: גיא שחר

המלצות

המשך שימוש לטובת הקהילה ו/או שימוש תיירותי קולט קהל בתמה של תרבות, אמנות, קפה. שימור החזיתות ופרטים אדריכליים בחוץ ובפנים. הסדרת רחבת ישיבה חיצונית בצמוד למבנה.

דרגת ערכיות

גבוהה

רמת שימור מוצעת

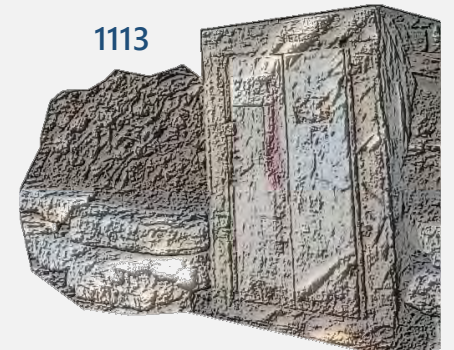
ב

תמצית ערכים

עיקר הערכים של המבנה עצמו הם היסטוריים – תרבותיים. בנוסף לכך, המבנה ממקם ליד מבנה המזכירות האיקוני ומשלים את מכלול מבני הקהילה במרכז ההיסטורי של הכפר.

מצב פיזי

שמור ומתוחזק.

עיבוד: גיא שחר

גוש / חלקה 57 / 7749
נ.צ. 192277 / 682942
תקופת הקמה שנות החמישים
שימושים בעבר מקלט
שימושים עכשוויים מקלט

2021

1958

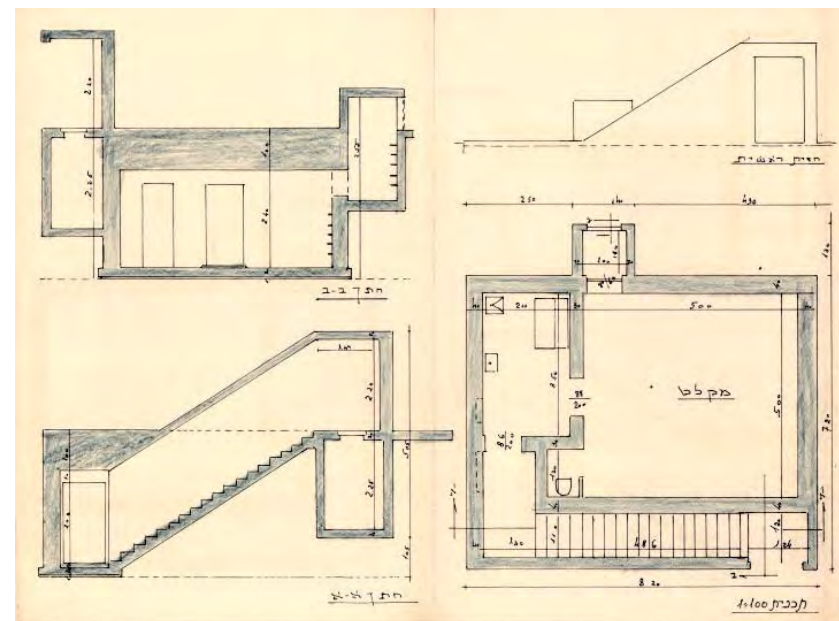
1946

תמות
הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

ערכי המורשת
ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

המקלט שנמצא צמוד לכיכר המרכזית של חרות, מול המזכירות, וצמוד לתאי הדואר ולגן הילדים, הוא אחד המקומות הלכאורה לא מתוכננים, אך בולטים ביישוב ובהיסטוריה שלו. בפינה זו נבנה מקלט תת קרקעי, ומעליו התפתח אחד מעצי הפיקוס הגדולים בחרות, שארית לשדרת הפיקוסים ולחורשה שניטעה ליד הגן. גל האבנים, שורשי הפיקוס המשתרגים והכניסה למקלט, נותנים תחושה מסתורית לפינה זו.

הבונקר תחת עץ הפיקוס. כיליד 1968 טראומת יום הכיפורים לא פסחה על דורי. סמכנו רק על עצמנו ובתגובה ציונית הולמת, חפרנו בונקר מוסווה היטב מעל המקלט. כיוון שהמלחמה הבאה בוששה לבוא – הבונקר המסווה שימש את החבורה כמסתור טוב לפעולות הטרדת העוברים והשבים שכה היו חביבות עלינו. אסא ברטוב

גרמושקה של מקלט טיפוסי שנבנה בחרות. מקור: אתר הנדסה לב השרון.

המקלט, גל האבנים והפיקוס, יולי 2022. צילום: גיא שחר

המלצות
הרחבת המדרכה במרחב זה.
הוספת שלט המספר את סיפור המקום.

דרגת ערכיות
בינונית
רמת שימור מוצעת
ב

תמצית ערכים
סיפור היסטורי – תרבותי שנולד מתמת הביטחון
שמלווה את ישראל מאז ומעולם, בתוספת מופע
נופי מרשים בזכות הפיקוס.

מצב פיזי
המקלט שמור, והאזור
שמעליו נתמך עם סלעים.

מקור: אתר אינטרנט חרות

גוש / חלקה 57 / 7749
נ.צ. 192280 / 682910
תקופת הקמה 1935-1936
שימושים בעבר גן הילדים, ביטחון
שימושים עכשוויים גן ילדים

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

גן ילדים לתושבי חרות נבנה החל ב-1935, והוא המוסד היחיד שלא שינה את ייעודו מיום שנבנה. הגן נבנה מבטון יצוק על מנת להבטיח את שלומם של הילדים מאפשרות פגיעה של ירי.
הגגנות הראשונות בגן הילדים היו חברות המושב אסתר אדיר והלה בטקו.
דורות של ילדי חרות גדלו במבנה זה.

סביב הגן ניטעה חורשת אורנים ושדרת עצי פיקוס. ראו הסבר על החורשה בכרטיס נפרד.

"כפר חרות. המוסד: גן הילדים של זרם העובדים. מספר הילדים הכולל: 34. מספר הילדים בגיל 5-6: 20. הגגנת ז'יטניק שרה. מקור: ארכיון המדינה, לא מתוארך. תיק 000i4r2

כפר - חרות גוש תל-מונד	
המוסד	- גן הילדים של זרם העובדים
הבעלות	- מושב חרות
מספר הכתות	- 1
מספר הילדים הכולל	- 34
מספר הילדים בגיל 5-6	- 20
הגגנות	- ז'יטניק שרה + עוזרת
הגגנת העובדת עם גיל 5	- ז'יטניק שרה

גן הילדים ב-30 אפריל 1937. צילום: זולטן קלוגר. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

מחזור 1935: שורה ראשונה מימין שמעון שריר, אליעזר רגב. שורה שנייה מימין יוסי אור, ינון אור, אורי רווה, אסא ברטוב, שאול סיון. שורה שלישית מימין אמיר סוריגוב, יגאל רפפורט, אברהם בן ברוך, עידית מרגלית, מירה רייכנשטיין, דבורה מעייני, יוסי יפה. הגגנת מימין הלה בטקו הגגנת משמאל בת שבע. מקור: אתר אינטרנט חרות

ב-1 ביוני 1944 נערכה בחצר גן הילדים חתונה ראשונה במושב, והייתה זו חתונתם של שולמית ויסובטי ושלמה תבורי – חתונה רבת משתתפים מהמושב ואורחים מבחוץ. החופה נישאה על רובה, חרמש, קילשון ודגל המסמלים את הלאום, הביטחון והחקלאות. בהכנת הכיבוד לאורחים השתתף כל המושב – השירה והריקודים נמשכו עד אור הבוקר (מתוך מכתבי יוסי יפה).

גן הילדים, יולי 2022. למעלה: מבט ממזרח. למטה: מבט מדרום. צילומים: גיא שחר

מצב פיזי	תמצית ערכים	דרגת ערכיות	המלצות
טוב, עבר תוספות. מעט הזנחה בעיצוב הסביבתי.	מבנה חינוך היסטורי מרכזי ביישוב, שעדיין שומר על ייעודו המקורי. דורות של ילדי חרות גדלו והתחנכו במבנה זה. טכנולוגיית הבנייה – יציקת בטון – מוסיפה היבט בטחוני למבנה ושימוש.	גבוהה רמת שימור מוצעת ב	המשך שימוש כגן ילדים לצורך המשכיות היסטורית של האתר. פירוק תוספות מאוחרות בהן חלל הכניסה עם קירוי הרעפים. ניתן להוסיף תוספות בתיאום אדריכלי עם יועץ שימור. בניית גנים חדשים במקום היבילים בתכנון שיעשה כבוד לגן ההיסטורי ויצור מרחב גנים נעים

מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

גוש / חלקה 128 / 7749
נ.צ. 192300 / 682880
תקופת הקמה 1950
שימושים בעבר מועדון נוער
שימושים עכשוויים מועדון נוער

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

מבנים שקדמו למבנה מועדון זה

בשנת 1940, נבנה צריף מועדון לנוער (קרוב למקום מחסן התערובת הנוכחי, ליד המזכירות). במועדון התקיימו האספות כלליות של המושב וכן כל פעילויות הנוער. סופו של הצריף היה בשריפה.

המבנה הנוכחי

באפריל 1949 הזמין ועד המושב עבודה לבניית מועדון נוער חדש. במהלך 1950, נבנה המבנה הנוכחי. כל בני הנוער במושב נרתמו למשימה ותרמו ימי עבודה שתמורתם שימשה לבניית המועדון. המועדון מנציח את זכר בני המושב שנפלו במלחמות ישראל. המבנה שימש גם להקרנות קולנוע ולאספות חברים, וממשיך לשמש את בני הנוער של המושב עד עצם היום הזה.

המועדון, יולי 2022. מימין: חזית דרומית ומגרש הספורט. צילום: גיא שחר. אמצע: חזית מערבית. צילום: אסא ברטוב. שמאל: חזית מזרחית וצפונית. צילום: גיא שחר

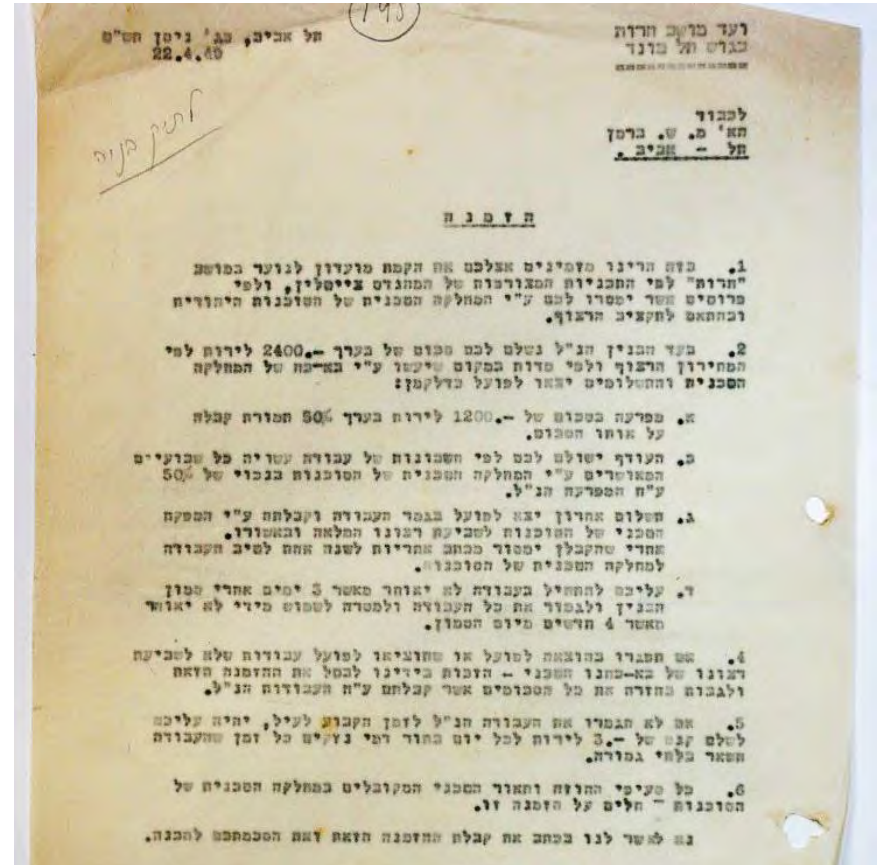
מימין: המועדון ומגרש הספורט, 1955. מקור: מרכז תיעוד תל מונד. משמאל: המועדון ומגרש הספורט, 2022. צילום: גיא שחר

המועדון ומגרש הספורט - 1955. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

המועדון ומגרש הספורט - 1954. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

הזמנה לבניית המועדון, 1949. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

העיצוב האדריכלי של המבנה היה ייחודי. הוא שילב מוטיבים של בנייה מודרניסטית עם מאפיינים מהסגנון הבינלאומי, עם אלמנטים מהבנייה הכפרית: בחזית המערבית סימטריה ומשחק עיצובי יצירתי של שורות פתחים בגדלים שונים בכל שורה. בחזית הדרומית נקבעה מרפסת פתוחה ומקורה עם עמודי מתכת דקיקים. מעל החלק המרכזי בלבד התנשא גג רעפים – הסממן הכפרי המשלים. למרבה הצער, במשך השנים קיבל המבנה תוספות המטשטשות את ייחודו האדריכלי. המרפסת נסגרה, ו(בשנות התשעים כנראה) נבנה גג רעפים גדול יותר המכסה את כל שטח המבנה.

מצב פיזי

המבנה שמור, אך קיבל תוספות ששינו את חזיתותיו ואת הגג.

תמצית ערכים

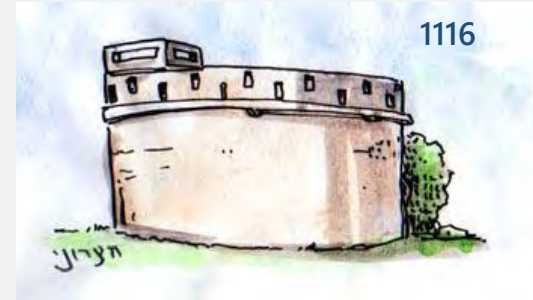
מבנה מרכזי בהיסטוריה הקהילתית של הישוב – שימש את חברי המושב להתכנסויות והקרנות, ובעיקר את בני הנוער – אז והיום. למבנה במקור ערכים אדריכליים חשובים, ויש לשער שניתן לשחזרם בעבודת שיקום. הוא נמצא במקום מרכזי במכלול המבנים הקהילתיים הוותיקים.

דרגת ערכיות

גבוהה
רמת שימור מוצעת
ב

המשך שימוש לטובת הקהילה.
פתיחת המרפס(ו)ת ושחזור הפתחים בחזיתות.
שיפור רחבות הישיבה בצמוד למבנה.

המלצות

מקור: אתר אינטרנט חרות

גוש / חלקה	127 / 7749
נ.צ.	192259 / 682860
תקופת הקמה	1934
שימושים בעבר	אגירת מים
שימושים עכשוויים	אגירת מים

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

הבריכה נבנתה ב-1931 מבטון. הוקמה לצרכי אספקת מי שתיה לבתים ולהשקיה. שימשה גם כעמדת תצפית. נפחה 1000 מ"ק. מידות: קוטר - 17 מ', גובה - 6 מ' + מעקה - 1 מ' עם חרירים.

כשעלו ראשוני המתישבים על הקרקע והתגוררו "במחנה" בצריף משותף, הביאו את המים מבאר בתל מונד. עם התחלת הנטיעות והמעבר למגרשי הקבע נקדחו בארות והוקמה בריכת המים הראשונה שתכולתה כ-1000 קוב, ותפקידה היה לספק מים בכל שעות היממה לתושבים ולמשק החי שהחל להתפתח.

מיקומה של הבריכה נקבע על גבעה, כך שהמים יוכלו לזרום בגרביטציה אל בתי המושב. מיקום הגבעה היה אז בפאתי הכפר - גדר המושב עברה לרגלי הבריכה ומעבר לגדר הייתה הדרך בה עברו ערביי הכפר טירה אל אדמותיהם אשר היו באזור ואדי פאליק (פולג). לשם כך נבנתה הבריכה כך שתוכל לשמש גם כעמדת תצפית, מגן וירי, ובהיקפה העליון נוצרו חרכי ירי, ועמדה מוגבהת לזרקור (פרוז'קטור) להארת הסביבה.

מעל הבריכה הוצבה עמדת איתות מורס שאפשרה להתקשר כלילות עם מושבים שכנים, וביום איתות בעזרת דגלים או הליוגרף (איתות ע"י אור השמש). צינור רחב קוטר שימש כפעמון כאשר חבטו בו, לאזעקת התושבים במקרה חרום של שריפה או התקפה (אסא ברטוב).

תצלום מפעים של אזור מרכז הכפר ובריכת המים מאזור גני הילדים דהיום לכיוון דרום. צולם בסביבות 1960. שלושת הבתים הקרובים מימין הם לאורך רחוב הבנים, והרחוב החוצה אופקית הוא רחוב ההרחבה. ברקע בתי מושב משמרת. האווירון, שיצא משימוש, הובא למקום לצרכי משחק. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

הכריכה ומועדון נוער - 1955. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

הכריכה ב-2022, מבט ממערב, מרחוב הבנים. צילום: גיא שחר.

מצב פיזי

שמורה היטב ופעילה.
במשך השנים הבטון
החשוף נצבע.

תמצית ערכים

ברכת מים ראשונה ומשמעותית בתמת המים – נושא
שהיווה בעבר אתגר עצום למושב. נקודת ציון חשובה
בכפר בכלל ובמרכז הציבורי בפרט. אתר חשוב גם בתמת
הביטחון וההגנה שיוצר גם היבט אדריכלי עיצובי מעניין.

דרגת ערכיות

גבוהה

רמת שימור מוצעת

א

המלצות

שמירה על כותרת הכריכה עם חרכי התצפית והירי ועל עמדת הזרקור.
שמירה על שלמות הבטון המזוין ומראהו.
שמירה על חזות האתר וטיפול העצים והצמחייה סביבו.
שיפור נראות הגידור באתר, ככל שנדרש כזה.

גוש / חלקה 2 / 7750
נ.צ. 192255 / 682836
תקופת הקמה 1964
שימושים בעבר אגירת מים
שימושים עכשוויים אגירת מים

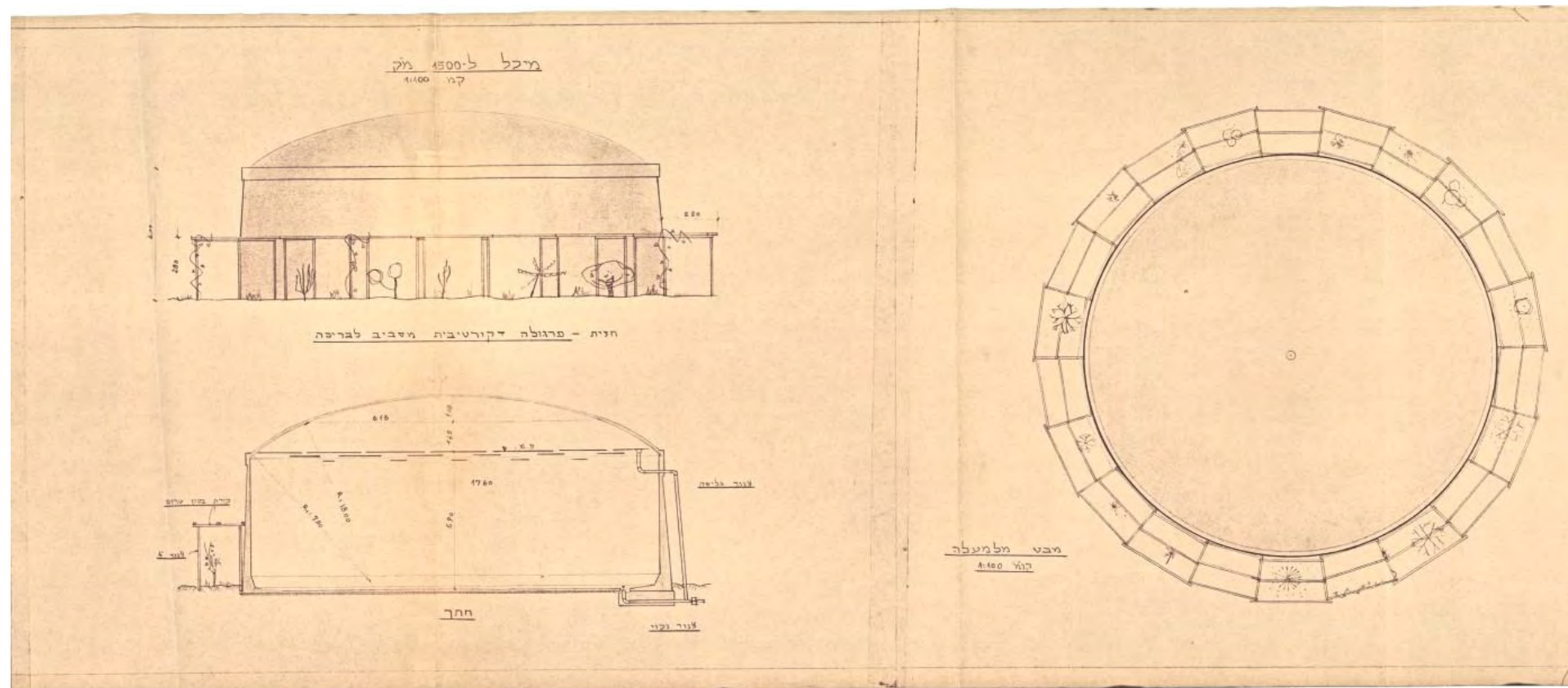

תמות
הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

ערכי המורשת
ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

הבריכה הוזמנה על ידי מושב
חרות ותוכננה על ידי מהנדס יועץ
א. כץ וקיבלה היתר בניה בשנת
1964.
נפחה 1500 מ"ק.

משמשת עד היום כחלק ממשק
אספקת המים למושב.

פרטים מתוך הבקשה להיתר להקמת הבריכה. בתכנון המקורי, תוכננה סביב הבריכה
"פרגולה דקורטיבית". מקור: אתר הנדסה לב השרון

מצב פיזי

שמורה היטב, פעילה
ומגודרת. ממערכה
ביתנים וממזרחה עצים,
לכן פחות נצפית.

תמצית ערכים

מבנה משני בחשיבותו במקבץ זוג
בריכות המים. בעל ערך היסטורי
בתולדות נושא המים ביישוב, וערך נופי
בשל המיקום.

דרגת ערכיות

בינונית
רמת שימור מוצעת
לא לשימור

המלצות

בניית פרגולת הצמחייה כפי שהוצע בתכנון המקורי.
שמירה על שלמות הבטון המזוין ומראהו.
שמירה על חזות האתר וטיפול העצים והצמחייה סביבו.
שיפור נראות הגידור במקום, ככל שנדרש כזה.

מקור: אתר אינטרנט חרות

גוש / חלקה
נ.צ.
תקופת הקמה
שימושים בעבר
שימושים עכשוויים

128 / 7749
192350 / 682825
1938
מרפאה
הנהלת חשבונות

2021

1958

1946

תמות
הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

ערכי המורשת
ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

המבנה ביולי 2022, מבט מרחוב המייסדים. צילום: גיא שחר

המבנה נבנה ב-1938. מיקומו על גבול המושב דאז, נועד לשמש גם כעמדת ביטחון ולכן נבנה כולו מבטון יצוק להגנה מפני ירי. על הגג הייתה עמדת הגנה קדמית. ליד המרפאה נשתלו עצי פיקוס וכשצמחו וגדלו הייתה זו סוכה לתפארת ששימשה כעין חדר המתנה בשעות היום ופינה לנאהבים בלילה. שירותים לא היו והעצים הסמוכים ומרחב השדות שרתו אותנו נאמנה. הרופא הראשון והאגדי ששרת במושב היה דוקטור קוסטא, שהיה מגיע מתל מונד רכוב על סוס. הוא נודע כרופא עממי וחביב.

"האחיות הרחמניות" היו על טהרת בנות המקום: שרה סורוצקין, לולה גבאי, גלילה גולוביצקי, חנה לופנפלד, ורדה בן חיים, רחל זמיר, יהודית פלג, בתיה בראל ונאוה שחורי.

כאשר עברה המרפאה למשכנה החדש הפך הבניין לבית הנהלת החשבונות (אסא ברטוב).

את רוב המחלות של אז רפאו עם כוס תה לימון ודבש. תרופות נוספות שהיו אז בשימוש היו אספירין, פירמידון, וקומפרסים קרים על המצח להורדת החום, שמן דגים לחיזוק העצמות, כוסות רוח ואמבטיות קוורץ למחלות החורף, מנורה כחולה ובקבוק חם לכאבי בטן או לכאבי שיניים, שמן קיק, מלח אנגלי וחוקן לזירוז פעולת המעיין וזריקות של חלב לסובלים מפורונקלים ואמפטיגו נגעים שסבלנו מהם בקיץ. ואוי למי שנמשך על ידי כלב או תן שוטה, את סידרת הזריקות בבטן הוא לא ישכח לעולם.

אסא ברטוב

מימין: מבט מדרום. משמאל: מבט מצפון. יולי 2022. צילום: גיא שחר

פרטי שילוט ופתח. יולי 2022. צילום: גיא שחר

המלצות

המשך שימוש לטובת הקהילה.

שימור תצורת החזיתות והגושניות של המבנה.

שימור מערך הגישה עם המדרגות והעיצוב הנופי.

דרגת ערכיות

גבוהה

רמת שימור מוצעת

א

תמצית ערכים

מבנה חשוב בתולדות היישוב – המרפאה הייתה מוקד חשוב, והמיקום בשולי המושב דאז מוסיף ערך בטחוני לתפקודו. הסגנון האדריכלי פונקציונלי – מודרני, עם פרטי פתחים, סורגים, קרניז מעל הכניסה ומדרגות חוץ בריצוף אבן לקט שטוחה.

מצב פיזי

טוב מאד.

גוש / חלקה 2,8 / 7750
נ.צ. 192333 / 682815
תקופת הקמה ?
שימושים בעבר אנדרטה
שימושים עכשוויים אנדרטה

1946 1958 2021

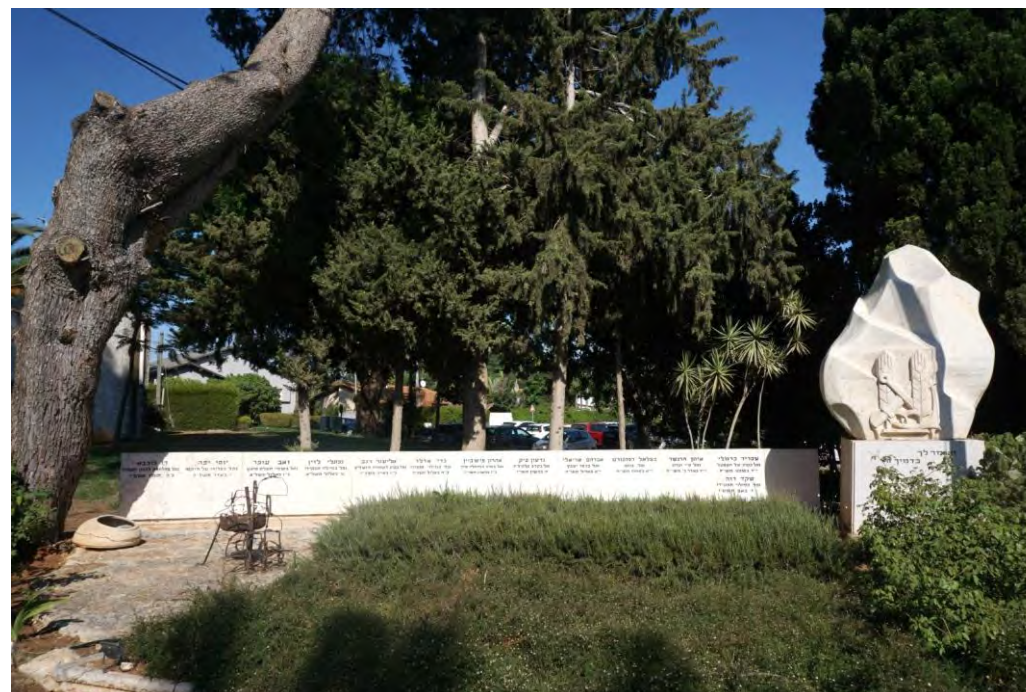
תמות
הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

ערכי המורשת
ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

בזמנו הוקמה במושב מצבת זיכרון לנופלי תש"ח. על המצבה עצמה, המעוצבת אבן בצורת אבוקה, הופיעו שמות "מגיני המולדת במלחמת השחרור" – צפריר כרמלי, איתן הרנשר, בצלאל רפופורט ואברהם אריאלי.

ברכות השנים הצטרפו למרבה הצער חללי מלחמה נוספים בני המושב. נבנה אתר הנצחה חדש הכולל לוח עם שמות הנופלים. לצדו פוסלה אבוקת אבן בתצורה דומה למצבה המקורית.

האנדרטה ממקמת מול בית העם, במיקום סמלי וחשוב במרכז ההיסטורי של המושב.

האנדרטה כיום. יולי 2022. צילום: גיא שחר.

האנדרטה הראשונה לנופלי תש"ח. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

מצב פיזי

שמורה ומתוחזקת היטב

תמצית ערכים

ערך היסטורי – תרבותי, וערך אסתטי עיצובי בעיצוב האנדרטה ומצבת הזכרון. ערך נופי בזכות העצים המקיפים את האתר.

דרגת ערכיות

גבוהה
רמת שימור מוצעת
א

המלצות

שמירה על חזות האתר וטיפול העצים והצמחייה סביבו.

1120

מקור: אתר אינטרנט חרות

גוש / חלקה 2 / 7750
נ.צ. 192310 / 682790
תקופת הקמה 1957
שימושים בעבר בית העם
שימושים עכשוויים בית העם

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך
תרבות
בריאות
אחסנה
מסחר
בעלי חיים
ביטחון והגנה

היסטוריה – מרכזי ההתכנסות שקדמו למבנה בית העם

משכנו הנוכחי של בית העם בלב המושב, הוא האחרון מבין מספר מקומות ששימשו את כינוסי האספות ואירועי התרבות של קהילת חרות.

תחילה, שכן בית התרבות בצריף ששימש במקור כבית הקומונה של המתיישבים הראשונים. בשנת 1933 כאשר כל משפחה קיבלה חלקה, שינה צריף הקומונה את ייעודו ל"היכל התרבות". הצריף שימש במקביל כבית כנסת, בית חבר וחדר רדיו והחלוקה נעשתה באמצעות מחיצות. מחסן התערובת ששכן במקום בו נמצא כיום המחסן הטכני "עמיר", שימש למסיבות והקרנת סרטים בחורף. המבוגרים ישבו על כסאות שהביאו מהבית והילדים ישבו על שקי התערובת מתוכם הוציאו הילדים חרובים אותם כרסמו במהלך ההקרנה...

וכפי שאומרים מי שהיו שם – לסרטים של אז היה גם טעם וגם ריח...

בשנת 1940, נבנה מועדון הנוער (קרוב למקום מחסן התערובת הנוכחי, ליד המזכירות). במועדון התקיימו האספות כלליות של המושב וכן כל פעילויות הנוער. סופו של הצריף היה בשריפה.

בשנת 1951, נבנה מועדון הנוער הנוכחי, אשר הוקם לזכר בני המושב שנפלו במלחמות ישראל. כל בני הנוער במושב נרתמו למשימה ותרמו ימי עבודה שתמורתם שימשה לבניית המועדון שממשיך לשמש את בני הנוער של המושב עד עצם היום הזה. המועדון שימש לקולנוע ולאספות חברים.

למעלה:
מבט לחזית
מצפון-מזרח.

למטה: מבט
ממערב לצד,
לבמה ולרחבת
הדשא למופעים.

יולי 2022.

צילומים: גיא
שחר

הקמת בית העם ותולדותיו

עם שיפור המצב הכלכלי ותום תקופת הצנע, הועלתה בשנת 1954 באסיפת ועד האגודה, הצעה לבניית בית עם במושב. הרעיון הועלה לראשונה באסיפת יום כיפור המסורתית שהתקיימה מידי שנה בחורשה ועסקה בענייני חינוך ונוער. הועד המקומי החליט לאשר את בניית בית העם, להקצות לכך סכום נכבד ובנוסף לגבות 500 לירות מכל חבר. מלאכת התכנון הופקדה בידי האדריכלים איליה בלזיצמן ואנדריי לייטרסדורף אשר תכננו מבנים רבים עבור ההתיישבות העובדת. מלאכת הבניה הופקדה בידי חברת "סולל בונה".

בשנת 1955 הונחה אבן הפינה בטקס מרגש רב משתתפים ומגילת היסוד של בית העם נחתמה ונטמנה בין יסודותיו.

בדומה למבנים אחרים שתוכננו ע"י האדריכלים, תוכנן בית העם כמבנה סימטרי וצנוע המכיל אולם מרכזי ושתי שורות עמודים מצדדיו על מנת לאפשר מפגש בין המשתמשים השונים בבניין. המבנה בן קומה אחת הכיל אולם בעל רצפה משופעת והיה פתוח לשתי החזיתות דבר שאפשר זרימת אור ואויר רוב שעות היום.

עם חנוכת המבנה החל לרכז סביבו את כל חגיגות המושב המשותפות - חגים, מסיבות, ריקודי עם, הופעות, שמחות משפחתיות וליל סדר משותף. האולם שימש גם להקרנת סרטים כשמעל לאולם הכניסה שכן חדרו של המקרין. הקמת המבנה עוררה שמחה גדולה במושב, והחבר אבן צור אף כתב לו שיר הלל. רבים מילדי המושב בעשורים האחרונים, נושאים עימם זיכרונות מימיו הטובים של בית העם, כבית שהיווה את ליבו התרבותי של המושב.

לאחר כמה שנים בהם היה בית העם סגור ומצבו הפיזי הדרדר, נושבת רוח חדשה בין כתליו. תקוות כולנו לראותו חי, שוקק ופעיל כבימים עברו.

ואכן, ב 12 לאוקטובר 2013, נערך מבצע ניקיון בהשתתפות רבים. וביום העצמאות ה-73, ב-14 באפריל 2021 נחנך חגיגת בית העם המשופץ.

חרות הנחת אבן פינה לבית העם 1955 וחתימה על מגילת היסוד. משמאל יצחק גורן. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

המבנה תוכנן על ידי האדריכלים איליה בלזיצמן ואנדריי (בונדי) לייטרסדורף, אשר התמחו בבנייה ציבורית.

לקראת שיקום המבנה נערך תיק תיעוד על ידי אדריכלית השימור גליה דעדוש פלר:

"המבנה בנוי בסגנון הבינלאומי המאוחר. מבנה בעל שתי קומות ומרתף חלקי מואר על פי הטופוגרפיה.

תכנונו נובע מייעודו, בית העם, מבנה עם נוכחות אך בקנה מידה אנושי. הקומה השנייה של הבניין נסוגה פנימה, כך שמתקבל מבנה הנראה בעל קומה אחת. מבנה סימטרי, נקי מקישוטיות, למעט החזית הראשית בה נעשה שימוש ב"פריקסטים" כאלמנט אדריכלי / קישוטי וגם כאמצעי פונקציונלי להזרמת אוויר לתוך החלל. חזיתות הצד מאופיינות ע"י מישורי קיר המדגישים את האופקיות. המבנה בצורת מלבן כאשר הקומה השנייה נסוגה ויוצרת עם הגג המשופע מעיין מכסה למלבן.

בית העם מהווה חלק משמעותי בתוך חיי הקהילה במושב מהקמתו ב-1957. למרות שממוקם במרחב פנימי, עדיין נוכחותו נראית מרחוב המייסדים והוא מהווה נקודת ציון בתוך המושב, בתוך אזור המבנים הציבוריים. למבנה יש סדר והגיון פנימי, עם נוכחות מאופקת ובקנה מידה אנושי היאה לבית עם."

בית העם 1998. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

בית העם 1990. מקור: המרכז למיפוי ישראל

בית העם בסיום בנייה ב-1957. מקור: אתר אינטרנט חרות

תקרת העץ בבית העם - בשנת 1980 הייתי בן 12 עושה את צעדיי הראשונים כנער במושב. ביחד עם חברי הטוב מודי טיפסנו על העץ ועלינו אל עליית הגג של בית העם בכדי לראות היכן גרה התנשמת שהסעירה את דמיונו. ראינו אותה והתקדמנו אל תוך עליית הגג שרצפתה הייתה עשויה משכבה של 3 ס"מ פתיתי עץ דחוס ודבוקה לקונסטרוקציית הפלדה מלמטה. אינני זוכר מי משנינו דרך על התקרה בגודל 600 מ"ר רבוע אשר קרסה כולה באחת תחת רגלינו. נשארנו קפואים ודוממים על שלד הפלדה ומתחתנו מאות קילוגרם של הרס וחורבן. כשחזרה אלנו הנשימה, ברחנו בכול המהירות ומעולם לא הודינו שאנחנו התחלנו (בשוגג) בהרס בית העם.

שרון בן ארי, ט"ו בשבט 2013

ריקודים בבית העם. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

היה להם היכל תורה,
היכל חוכמה ומדעים,
אך אל תשכח, בית-עם יקר,
הקצב להם שעשועים,
שירה, זמרה והתבדרות –
בהם תמצא מבחר רעים.

הם ישמרו על יפעתך,
הם יעלו בך האורות,
רבות תראה ימים טובים,
רבות תחזה נשפי כלולות,
בם תתעטר בזרי פרחים
ובדגלים ובמחולות.

הא חנכנוך, בן יקיר,
יהיו כתליך איתנים,
אצור הטוב אשר תחזה
ואחר זמנים ואחר שנים
ספר תספר לצאצאים
על הבונים הראשונים.

א. אבן צור

מושב חרות

שבט תשי"ז 1957

הם יאבסו את הבהמה –
הלא, אין סוף להתחלה
חוליה שלישית בחללק,
בעיני אדם אינה נראית,
רק הנשמה אותה חוזה,
זיו – הזר לה ויתר-שאת –
עדת קדושים, בני המושב
שנאספו ומבלי-עת.

שור, בם אישים רבי תהילה,
כאן הם ביוצרי בראשית,
שור הם צעירים אשר נפלו
בהגנה האנושית,
הם נעדרים, אולם, ישנם
ומציאותם כה מוחשית.

כבד, בית-עם, את ההורים,
כל שסבלו חבלי לידה,
ראה נאספו לחוג חגך
ובקהל-עם, כל העידה,
מדוד להם בפעלם,
מדוד להם בה-במידה.
היה להם סוכת שלום,
סוכת מרגוע ומנוחה,
כך יידונו חייהם –
צווה להם ההצלחה,
כך יחוגו חגיהם
רבה בהם את השמחה.

נא התוודע אל ההורים,
כאן אציגם חוליות חוליות,
לבני שיער ומקומטים –
קיבוץ נפלא מגלויות
שמותם נאים: החלוצים,
שבי ציון, בני עליות.

כאן הם, בית-עם, ראשית הכל,
אבני הזה והיסודות,
הם, הם, אשר יצרו הנוף,
הם, הם, ילדו כל הלידות –
הבניינים המטעים
והילדים והילדות.

שור הולדות, חוליה שנייה,
גדוד צברים טובי פנים,
הם העומדים על המשמר,
הם אמיצים מלטי-אונים,
הם הבנים, הם הבונים,
הם ההמשך לראשונים.

יורשי העצר במושב,
להם תקום הנחלה,
הם יחרשו המטעים,
הם ינהגו העגלה,

בית-עם!

יפה, איתן, הנך ניצב,
עוטה תפארת הדורה,
הכי תדע מי הקימך
לחן ולשגב ולצורה?...
ילודי אישה הנפלאים,
ילודי אישה בוני מכורה.

כמוהם שורשת בחולות,
כמוהם עלית בן-מידה
אכן נולדת למזל טוב,
אך הם סבלו חבלי לידה,
לא, לא ירחים, כי אם שנים –
התרוצותך היתה כבדה.

רבות שהית בחובם,
לתומם שאלו "נו, נו, מתי?..."
והתשובה "עוד אין תקציב"
ומאוד חסרת בין בתי,
צרכניה ומחלבה,
בית אריזה ומחסני.
הנה נולדת לברכה
עם האולם והבמה,
שאר-בנינים הינם הגוף
ובנייך הוא הנשמה
ולא תדע בית עם חביב
כמה לך הלב כמה.

מצב פיזי

מצוין, עבר שיקום
ושיפוץ, ונחנך במתכונת
מחודשת ב-2021.

תמצית ערכים

מבנה מרכזי ואיקוני ביישוב. בעל ערך תרבותי-אורבני כמקום
ההתכנסות הראשי של הישוב, המצוי בלבו הציבורי. בעל
ערכים אדריכליים ניכרים, הן בגושניות והן בפרטים, המהווים
מופת לתכנון המודרניסטי של שנות החמישים.

דרגת ערכיות

גבוהה מאד

רמת שימור מוצעת

א

המלצות

מומלץ לנצל את המבנה יותר, לאירועים ומופעים
לשירות גוש תל מונד והסביבה.
שימור הבמה והמרחב ממערב למופעי חוץ.

עיבוד: גיא שחר

גוש / חלקה 2 / 7750
נ.צ. 192392 / 682722
תקופת הקמה 1977
שימושים בעבר בריכת שחיה ומזנון
שימושים עכשוויים בריכת שחיה ומזנון

2021

1974

1958

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

בריכת השחיה ומתקניה תוכננו ביוזמת "דקל הכרמל בע"מ". היתר הבנייה ניתן ב-9 בינואר 1977. הקומפלקס כולל בריכת בוגרים, בריכת מעוטות ומבנה שירות. מבנה השירות עוצב בסגנון מודרניסטי – ברוטליסטי שאפיין את התקופה. חזית המבנה פונה לאזור הציבורי, אך היא מוסתרת בגדר. חצר המזנון אינה משרתת את הציבור שמחוץ לבריכה. חזית המזנון שבתוך הבריכה עברה תוספות ושינויים ואינה מכבדת את המבנה בתכנון הנקי המקורי.

מבנה השירות והמזנון, יולי 2022. צילום: גיא שחר

צילום אוויר 1990. מקור: מרכז למיפוי ישראל.

המלצות

פתיחת המזנון גם לשירות הציבור שמחוץ לבריכה, ויצירת רחבה הפתוחה למרכז הציבורי.
יצירת מסתורי עץ להסתרת המראה של דודים ומזגנים על הגג.
ניקוי אלמנטים מאוחרים מחזיתות המבנה, המזנון.

דרגת ערכיות

בינונית
רמת שימור מוצעת
2

תמצית ערכים

בריכת השחייה ומבנה המזנון יצינו בקרוב חמישים שנה. הם הפכו למוקד חשוב במושב ובפרט במרכז הציבורי. למבנה ערך בזכות הסגנון הברוטליסטי, המוסיף עוד רובד אדריכלי לאינוונטר המבנים במושב.

מצב פיזי

סביר. תוספות ואלמנטים שמכערים ומסתירים את המבנה – דודים, מזגנים, גדר אטומה.

מבט בו רואים את בית המזכירות ומאחוריו את הצד המזרחי של החורשה, ביום חג ה-25 ב-1955.
מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

מימין: החורשה בתצ"א 1958. משמאל: ה"אין חורשה" בתצ"א 1974. נותרו בעיקר הפיקוס הגדול שהמשיך להתפתח, ועץ השיזף מול גן הילדים.

המתחם הציבורי קהילתי מתאפיין בעושר צמחייה גדול, ששרד והתפתח עד עצם היום הזה. עם זאת, ראוי להזכיר מספר מילים לגבי החורשה הגדולה שהייתה ליד גן הילדים.

סביב גן הילדים ניטעה חורשת אורנים ושדרת עצי פיקוס. בחורשה בימיה היפים נערכו אספות חברים. ביום הכיפורים היה נהוג להתכנס בחורשה לשיח בענייני הרוח, והיו אלו אספות רבות תוכן ומשתתפים. ביוני 1944 נערכה בחצר הגן חתונה ראשונה במושב. בקיץ הוקרנו על קיר הגן סרטי קולנוע הראשונים - סרטי מלחמה שהביאו את רעם התותחים מאירופה אל חצר הגן. חצר הגן שהייתה משופעת בעצים ופינות אפוליות שימשה גם לפעילות של קבוצות הנוער ומפגשים רומנטיים ראשונים. לאחר שנים רבות החורשה נכרתה עקב היותה מקום קינון לאנפות הבקר מכל האזור, דבר שגרם לרעש וצחנה בלתי נסבלים. (אסא ברטוב).

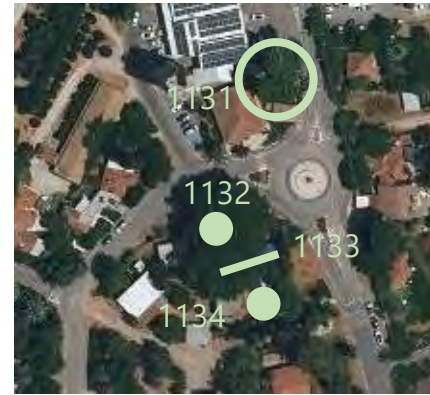

מבט מאזור גן הילדים לכיוון דרום-מזרח. מימין בית המרפאה (הנהלת החשבונות היום) ובתי האזור הוותיק במזרח. ברקע, על הגבעה, בריכת המים המזרחית. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

1131 עצים ליד מזכירות

מקור: גוגל סטריט ווי 2012

המתחם הציבורי קהילתי מתאפיין בעושר עצים גדול – הן עצי מופת בודדים והן מקבצי עצים ושדרות אורכיות. לכל עץ סיפור, לכל שדרה היסטוריה. טורי העצים מגדירים את דפנות המתחם, וכן עוטפים ומדגישים מבנים מסוימים. מופע העצים הזה הוא ערך חיוני ומרכזי בהוויית המושב והחיים בו.

1134 שיזף מצוי - עץ הדומים

עץ השיזף, יולי 2022. צילום: גיא שחר

1132 הפיקוס הגדול

עץ הפיקוס, יולי 2022. צילום: גיא שחר

1133 שדרת ברושים ליד גן הילדים

שדרת הברושים ליד גן הילדים, יולי 2022. צילום: גיא שחר

בשנת 1930 עת הגיעו ראשוני קבוצת "חרות יהודה" אל הגבעות שלמים תיקרא חרות, הצל היחיד שמצאו החלוצים היה של עץ הדומים הניצב היום בכניסה לגן הילדים. בשנות ה-70 היינו ילדי בית הספר היסודי מבלים על העץ ימים, אוכלים מפרותיו דימויי התפוח ומקימים עליו סוכה בשתי קומות שעליה הייתה גאוותנו. שיא חג הסוכות היה לינה בשקי שינה בקומה השנייה תוך הצקה מוקפדת לכנות ורקמת מעשי קונדס. כשספרתי על כך לפני שבוע לאבא אריק בן ה-80 הוא השיב שגם בתקופתו זה היה מצב. שרון בן ארי, ט"ו בשבט 2013.

שריד גדול, מרשים ומוצלח לשדרת פיקוסים שניטעה ליד גן הילדים. נקודת ציון, נוף, מראה ירוק, צל, ונעימות אקלימית בלב המושב.

1135 עצים עוטפי מועדון הנוער, 1138 "גן זיכרון בוטאני"

חלק מגן שניטע ב-1951 לזכר הרוגי מלחמת העצמאות, מאזור המרפאה הישנה ועד מועדון הנוער.

יולי 2022. צילום: גיא שחר

1136 שדרת עצי דקל

מקור: באדיבות שרון בן ארי
ריכוז עצים שנטע יוסי מאור, איש נוי בהתנדבות בעבר

1137 אלון הגלעין (אלון אנגלי)

עץ האלון, מבט ממערב, יולי 2022. צילום: גיא שחר

1139 טורי עצים עוטפי בית העם והאנדרטה

שדרת העצים סביב בית העם, יולי 2022. צילום: גיא שחר

1140 ברושים בשוליים מערביים

שדרת ברושים, יולי 2022. צילום: גיא שחר

1141

עצים
עוטפי
בריכה

החורשה
בברכת
השחייה
ניטעה
לזכר
ראובן
גינזבורג

1143 שדרה לאורך רחוב הבנים

שדרת אורנים, רחוב הבנים, יולי 2022. צילום: גיא שחר

1142 גן הוותיקים

גן הוותיקים, יולי 2022. צילום: גיא שחר

עץ אלון הגלעין, בעל נוף מרשים בגובה של כ-15 מטר, בולט בסביבתו, באזור בית העם ובית הנהלת החשבונות. ניטע ב-1949 במסגרת גן בוטני לזכר נופלי מלחמת העצמאות. מוערך על ידי ממפה האלונים עזרא ברנע למרשים בישראל ממין זה מבחינת נופו ומבנהו.

המים המרוויים ביותר בעולם שופעים בברזיה תחת עץ האלון במושב. כאן הרוו צימאונם מאות בני המושב אחרי שהשקיעו את מיטב שנות ילדותם בלרדוף אחרי הכדור, או אחר הבנות. עד היום בכל מקום בארץ ובעולם כשאני טועם מים, אני תמיד משווה אותם למי גן העדן של ילדותנו תחת עץ האלון.

שרון בן ארי, ט"ו בשבט 2013

הדרך ההיסטורית מהכפר א(ל)טירה לוואדי פאליק היא אלמנט ליניארי חשוב ובעל להנכחה במושב – בחלקים הבנויים ובשטחים הפתוחים המקיפים אותו. חלק מרכזי עובר בשטח הציבורי המרכזי. הדרך מציינת מספר דברים: הגבול ההיסטורי הדרומי של המושב. הגבול הדרומי של האזור הציבורי. נקודת קו חזית בעלת רגישות ביטחונית (לכן נבנתה עמדת תצפית והגנה על גג בריכת המים ההיסטורית, הצפונית).

המתחם הציבורי הקהילתי הוא המקום המשמעותי ביותר בו מומלץ להנכיח את הדרך הזו, הן במישור המורשת הבלתי מוחשית, והן בהיבט הפיזי. מומלץ להסדירה כשביל להולכי רגל ורוכבי אופניים, ולהציב לאורכה שלטים המספרים את הסיפורים ההיסטוריים. לדרך כזו גם יתרון פונקציונלי, היא משפרת את הקישוריות בין מזרח למערב בתוך המושב.

שני המבנים המזרחיים, בית הקירור ומחסן התערובת, בנויים בסגנון דומה, כשמחסן התערובת הוא ה"אח הגדול" ובית הקירור הוא "האח הקטן". לשניהם גג כיפות בטון קמורות, ולשניהם קולונדה מעניינת של קמרונות קליפות בטון. הקירות עשויים מלבנים, ונוצר שילוב חומרים מעניין. על אף שמוכרים בארץ פה ושם מבנים עם גג בטון קמרוני, הרי שהמבנים כאן מוסיפים את אלמנט הקולונדה היצירתי, את החומריות הנוספת בלבנים, ובעיקר – הם באים בצמד שיוצר מכלול מעניין.

מימין שמאלה: בית הקירור ומחסן התערובת. הצרכנייה עוד לא קיימת. מבט מדרום מזרח. צולם מהבריכה המזרחית, 1940. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

החלק המזרחי של מתחם 12 כולל שלושה מבנים היסטוריים המומלצים לשימור, המסודרים בשלישייה כעין "מסדר מבני המשק": הצרכנייה החדשה, מחסן התערובת / טכני ובית הקירור. כל אחד מהמבנים מעניין ועתיר היסטוריה ושימושים בפני עצמו, וכמכלול הם מייצרים סדרה מרתקת של מבני משק, המהווים תת מתחם בפני עצמו, עם דמיון אדריכלי מפתיע יותר ממה שנדמה במבט ראשון.

מימין שמאלה: בית הקירור, מחסן התערובת והצרכנייה. מבט מדרום מזרח. צולם מהבריכה המזרחית, 1955. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

מימין הצרכנייה החדשה, משמאל מחסן התערובת השכן. פרשנות מודרנית למבנה תעשייתי. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

רק מבט חוזר ונשנה בעיצוב המקורי של מבנה הצרכנייה מגלה את הפרשנות המודרניסטית משנות החמישים לשני המבנים השכנים שנבנו בשנות הארבעים. גם למבנה הצרכנייה אלמנט חלל כניסה מרכזי, ובמקום קליפות הבטון הקמורות, יש כאן מצחייה אופקית וחלל שקוע, המאפיינים תכנון מודרניסטי מאוחר. אשר על כן יש חשיבות רבה לשימור ושיקום חזית מבנה הצרכנייה, ליצירת רצף מבנים המהווה מכלול אדריכלי אורבני תרבותי.

המלצות נוספות

מטבע הדברים, אזור זה ששימש לפעילות משקית, היה צריך להיות נגיש לכלי רכב כבדים. היום אמנם נדרשת גישה לכלי רכב מסחריים, אך ניתן לעשות זאת מהרחוב הראשי. על כן ניתן לתכנן כאן מרחב המשכי להולכי רגל, ולעבות את נטיעות העצים והצמחייה.

שלושת המבנים סובלים מתוספות מאוחרות, סגירות פתחים וטשטוש חומרי הבנייה המקוריים. מן הראוי לשקם מבנים אלה, בדגש על הצרכנייה – הצרכנייה נמצאת על אם דרך המייסדים, הרחוב הראשי של הכפר ובסמוך ממש לטבורו. התוספות והזכנים בחזית אינם עושים שירות טוב לא למקום ולא למושב.

הצרכנייה החדשה, מחסן התערובות/טכני ובית הקירור. אותו מבט מצפון-מערב. למעלה: סוף שנות השמונים. מקור: מרכז תיעוד תל מונד. למטה: יולי 2022. צילום: גיא שחר

1211

מקור: אתר אינטרנט חרות

גוש / חלקה 66 / 7749

נ.צ.

192372 / 683030

תקופת הקמה

1943

שימושים בעבר

בית קירור לפרי

ולחלב, מיון ביצים

מחסנים

שימושים עכשוויים

2021

1958

1946

תמות

הנהלה

חינוך ותרבות

בריאות

אחסנה ומסחר

משק חי וצומח

מים

ביטחון והגנה

מלאכה

ערכי המורשת

ערך היסטורי

ערך אורבני

ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים

ערך אדריכלי – שיטות בניה

ערך טכנולוגי

ערך תרבותי אנושי

ערך נופי

נבנה ב-1943, בעת מלחמת העולם השנייה.

אחד מענפי המשק העיקריים במושב בשנותיו הראשונות היה גידול תפוחי אדמה. על מנת לווסת את השיווק, ולא להיות בלחץ של שוק וזמן, נבנה בית הקירור על פי מודל של אותן השנים: מבנה עם קירות כפולים לבידוד מהחום ודלתות כניסה עבות. מתקני הקירור היו תלויים בקמרון הגג.

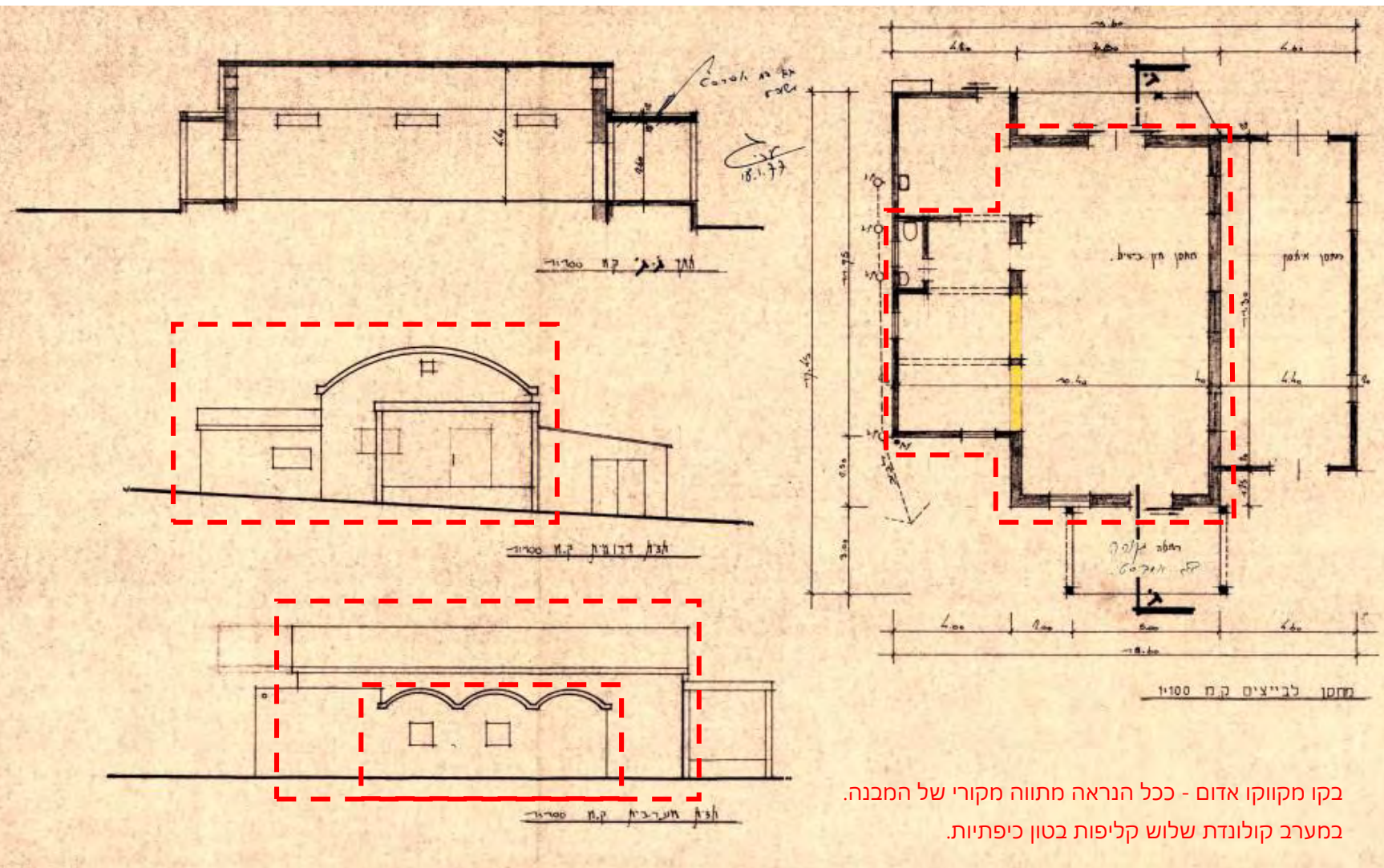
לא אחת הקירור נכשל או הביקוש לתפוחי האדמה לא עמד בציפיות ההיצע, והריחות שבקעו מהמבנה היו בלתי נעימים. בעונת הקיץ נהגו לאכסן בו את פירות הקיץ, שזיפים ותפוחים, ולהוציאם לקראת החגים.

באחד מאגפי המבנה נבנתה המחלבה, שעברה מהצרף, שם רוכז החלב ממשקי חברים לפני המשלוח לעיר. הותקנו שם מתקני צינון על מנת לשמור את החלב בטמפרטורות נמוכות, ולמנוע את החמצתו עד למשלוח העירה בכדי מתכת גדולים וכבדים.

כאשר עברה המחלבה למבנה אחר הפך בית הקירור למחסן לאיסוף ומיון ביצים, וכאשר גם ענף הלול הצטמצם, הפך המבנה לכריכיה אמנותית לספרים. לימים הוכשר אגף מהמבנה לשימוש כארכיון המושב.

כיום משמש כמחסנים.

(אסא ברטוב).

בקו מקווקו אדום - ככל הנראה מתווה מקורי של המבנה.
במערב קולונדת שלוש קליפות בטון כיפתיות.

תכנית המבנה, הנכללת בבקשה להיתר לשינויים שאושרה ב-1977. בתקופה זו שימוש החלל המרכזי הוא "מחסן מיון ביצים". נראה כי תכנית זו מציגה כבר מצב בו המבנה קיבל תוספות: נוסף חדר באגף הצפון-מערבי ומחסן נוסף ממזרח, ו"קולונדת קליפות הבטון" נסגרה ליצירת חללים נוספים. מקור: אתר הנדסה לב השרון

למעלה ימין: חזית מערב.
למעלה שמאל: חזית צפון.

למטה ימין: חזית מזרח.
למטה שמאל: חזית דרום.

יולי 2022. צילום: גיא שחר

למבנה מאפיינים אדריכליים מרשימים במיוחד יחסית למבנה תעשייתי. אמנם מוכרים פה ושם בארץ מבנים הכוללים כיפת בטון (למשל בית קירור בקיבוץ אלונים), אך כאן המימוש כולל מעשים אדריכליים נוספים, במיוחד "קולונדת הכיפות" בחזית המערבית, החזית הנצפית של המבנה מכיוון הרחוב הראשי. למרבה הצער דווקא חזית זו על הקולונדה שלה נאטמה, וקיבלה תוספת גמלונית בפינה הצפונית. החומריות המקורית מעניינת אף היא, קירות ועמודי לבנים, לצד השימוש בבטון. קירות הלבנים נראים בחזית המזרחית. חשוב לציין שלצד מבנה זה מבנה נוסף בסגנון דומה ואף עוצמתי יותר באלמנטים האדריכליים הללו, דבר שמעניק ערך מוסף סינרגטי לצמד המבנים. "למרגלות" החזית המזרחית שטח פתוח המוגדר כשצ"פ, שם יש פוטנציאל לייצר רחבה ציבורית פעילה שהמבנה ישרת אותה, למשל לשימוש בית קפה, מסעדה, גלריה, חנות ספרים / תקליטים.

פרטי חוץ.

פרטי פנים, חלל מזרחי.

יולי 2022. צילום: גיא שחר

בפרטים ניתן לראות את הלבנים המקוריות, ודלת עץ, אולי מקורית.
בפנים בתוך חלל שנראה כתוספת בחזית המזרחית, ניתן לראות את
קירות הלבנים.

המלצות

שיקום החזית המערבית: פתיחת קולונדת הקמרונות הייחודית בחזית
המערבית והסרת התוספת הצפון-מערבית; הסרת תוספות בכל
שאר החזיתות; שימור חומריות מקורית: בטון חשוף, לבנים.
השמשת המבנה לשימושים שיאפשרו הנאת הציבור מהמבנה.
הצמידות לשצ"פ מאפשרת ליצור רחבה לבית קפה / מסעדה למשל.

דרגת ערכיות

גבוהה מאוד

רמת שימור מוצעת

א

תמצית ערכים

למבנה ערך היסטורי תרבותי ניכר בהיותו אתר חשוב
במורשת החקלאית של הישוב. מבחינה אדריכלית זהו
דגם אדריכלי שאין רבים כמוהו – גג בטון כיפתי וקירות
לבנים. פרטי הבניה והעיצוב מוקפדים. יחד עם מבנה
מחסן התערובת נוצר ערך מוסף אורבני.

מצב פיזי

המבנה אינו במצב תחזוקתי
מזהיר, וקיבל תוספות
וסגירות פתחים, בעיקר
בחזית המשמעותית
המערבית.

1212

מקור: אתר אינטרנט חרות

גוש / חלקה 65,66 / 7749
נ.צ. 192348 / 683023
תקופת הקמה 1944
שימושים בעבר מכון ומחסן תערוכות
שימושים עכשוויים צרכנייה ראשונה
כלבו טכני "עמיר"

2021

1958

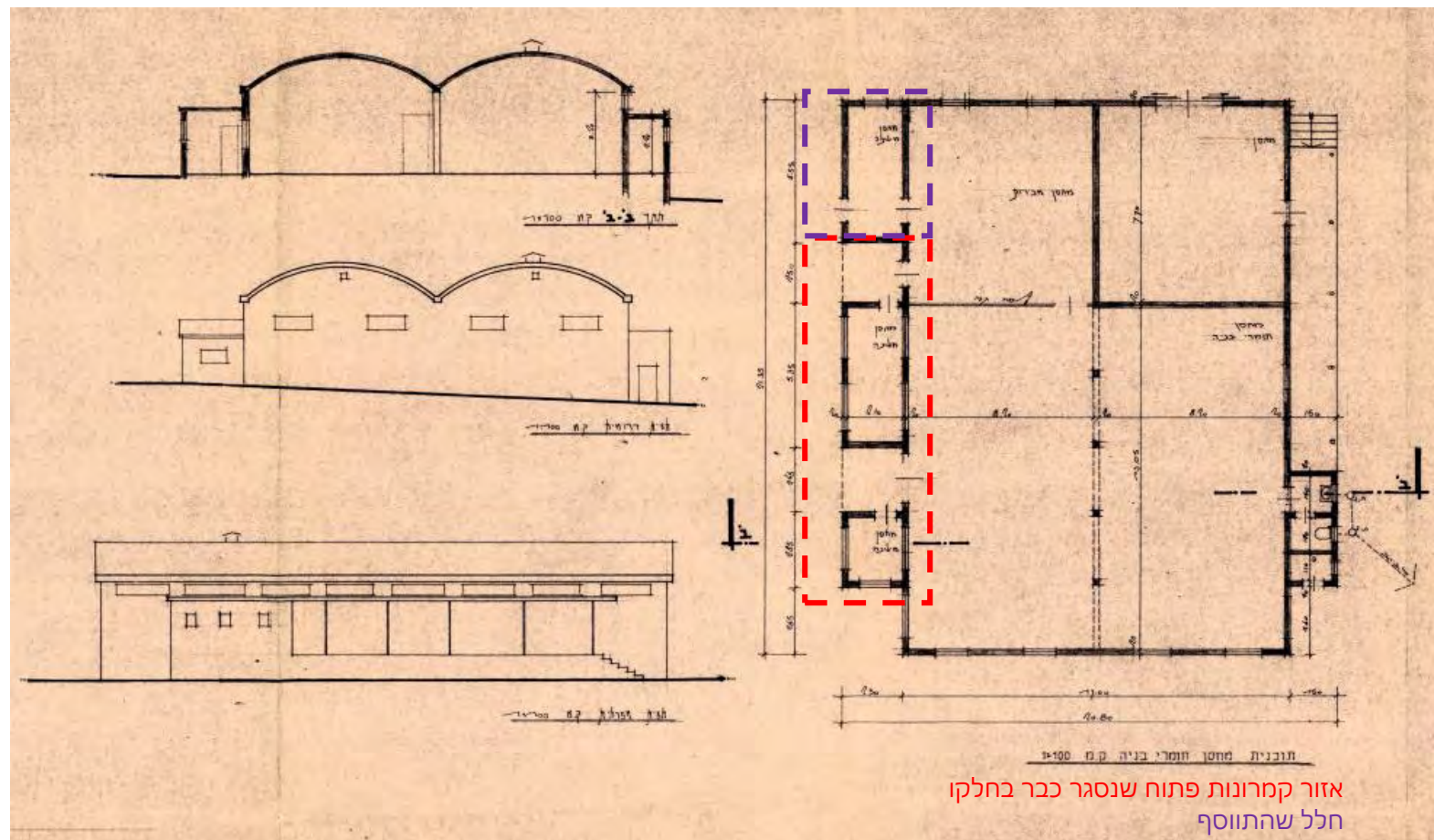
1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

אזור קמרונות פתוח שנסגר כבר בחלקו
חלל שהתווסף

בשנת 1944 חגג המושב. הצרכנייה ומחסן התערוכות, ששכנו מיום הקמת המושב בצריף, עברו למבנה קבע בנוי לתפארת. בפניה הצפונית התמקמה הצרכנייה. את רוב שטח המבנה תפס מחסן התערוכות. לכאן הביאו את חומרי הגלם להכנת המזון לבעלי החיים: גרעיני סורגום ושעורה, חרובים ותירס, כוספות ומינרלים שונים, וכאן ערבבו על פי מתכונים לכל בעל חי את המתכון המתאים לו: לאפרוח, לפרגית, לתרנגולת, לעז, לפרה וגם לסוס. במרכז המבנה עמד מערבלי חשמלי לערבוב החומרים. התערוכות המוכנה נארזה בשקים של 50 ק"ג, שעל כל אחד מהם נכתב במכחול וצבע למי מיועד.

מחסן התערוכות היה לבו הפועם של המושב, בית מפגש כלכלי ותרבותי. המקום שקק חיים והיווה מקום מפגש והחלפת דעות, ויכוחים על בעיות המושב או אקטואליה ורכילות. בלילות החורף שימש כאולם קולנוע, כאשר הילדים ישובים על שקי התערוכות ומכרסמים חרובים והמבוגרים מביאים את הכיסאות מבתם. "לסרטים היה אז גם ריח גם טעם...". מסיבות והופעות נערכו בו, סדר פסח לכל המושב נערך סביב שולחנות ערוכים, כמו גם חתונות. בפינת המבנה נבנתה בריכה ואותה אכלסו דגי קרפיון ששחו להנאתם עד בוא השבת... פינה אחרת הוסבה לאחר שנים למבנה מחלבה מודרנית.

מחסן התערוכות הועבר בהמשך למבנה שנמצא צמוד לסילו. כיום פועל במקום כלבו "עמיר" לממכר מוצרים טכניים לחקלאים.

מתוך בקשה להיתר לשינויים שאושרה ב-1977. השימוש בתקופה הזו בחללים שמצויין בתכנית הוא "מחסן מכירות" ו"מחסן חומרי בניה".
לפי התכניות ניתן לראות שכבר נסגרו חלק מהקמרונות בחזית המערבית המרשימה. מקור: אתר הנדסה לב השרון

המחסן ומבט דרום מזרחה. ברקע שכונת קבוצת הדרום ומעליהן מתנוססת הבריכה המזרחית. הצילום משנות הארבעים. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

המבנה ששימש כמחסן תערוכות וצרכנייה היה מרכזי בחיי הישוב. ראוי לזכור, שבשנות הארבעים עדיין לא קמו מבני מועדון הנוער ובית העם ששימשו את המושב להתכנסויות בחל בשנות החמישים, ולכן מבנה זה שימש גם כמוקד תרבותי חברתי. האדריכלות הייחודית ומיקומו הבולט במושב הפכו אותו לאייקון מקומי שהונצח בכמה תמונות מרהיבות.

חזית המחסן בשלג 1950. מקור: אתר אינטרנט חרות

חזית המחסן. תשומת לב לקולונדת הכיפות המשלימה לגג קמרונות הבטון.
מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

למעלה ימין: חזית מערב. למעלה
שמאל: חזית צפון.

למטה ימין: חזיתות מזרח וצפון.
שמאל: חזית דרום.

יולי 2022. צילום: גיא שחר

מבנה זה הוא השני בצמד, אולי "האח הגדול" של בית הקירור. שניהם יוצרים מופע אדריכלי מרתק של מבני תעשייה המשלבים גגות בטון קמורים, קירות לבנים וקולונדת עמודי לבנים וגגות של קליפות בטון כיפתיות. במבנה זה הקולונדה נסגרה בחלקה, כנראה כבר לפני שנות השבעים, אך עדיין רואים את פרטי הלבנים.

מבטים לתוך חלל המבנה המשמש כמחסן למוצרים טכניים לחקלאי. ניתן לראות את הגג כפול קמרונות הבטון, עם הבטון החשוף. משמאל אלמנטי הלבנים – ברציף ההעמסה בחלק המזרחי ובכניסה בצד המערבי.

תצלומי פנים ופרטי חוץ.
יולי 2022. צילום: גיא שחר

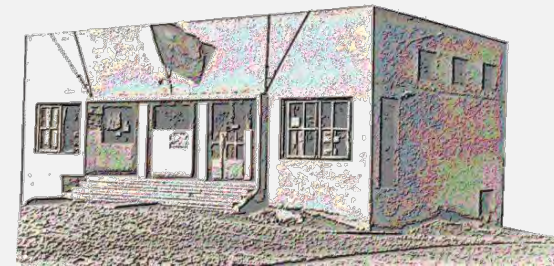
המלצות
שיקום החזית המערבית - פתיחת קולונדת הקמרונות הייחודית בחזית המערבית והסרת התוספת בפינה צפון-מערבית; הסרת תוספות בכל שאר החזיתות; שימור חומרות מקורית: בטון חשוף, לבנים. טיפול בבטון המזוין על ידי מומחה טיפול בבטון חשוף.

דרגת ערכיות
גבוהה מאוד
רמת שימור מוצעת
א

תמצית ערכים
למבנה ערך היסטורי תרבותי ניכר בהיותו גם אתר מרכזי במורשת החקלאית של הישוב וגם כמוקד תרבותי חברתי. מבחינה אדריכלית זהו דגם אדריכלי שאין רבים כמוהו, גג בטון כפול כיפות, וקירות לבנים. פרטי הבניה והעיצוב מוקפדים. יחד עם מבנה מחסן התערובת נוצר ערך מוסף אורבני.

מצב פיזי
המצב התחזוקתי אינו מזהיר, כולל בהיבטי תחזוקת הבטון.

1213

מקור: מרכז תיעוד תל מונד - עיבוד

גוש / חלקה 65 / 7749

נ.צ. 192323 / 683024

ראשית שנות חמישים תקופת הקמה

שימושים בעבר צרכנייה

שימושים עכשוויים מיני מרקט

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי

ערך אורבני

ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים

ערך אדריכלי – שיטות בניה

ערך טכנולוגי

ערך תרבותי אנושי

ערך נופי

תמות

הנהלה

חינוך ותרבות

בריאות

אחסנה ומסחר

משק חי וצומח

מים

ביטחון והגנה

מלאכה

מבנה הצרכנייה נבנה בתחילת שנות החמישים, והחליף את ה"מיני צרכנייה" שהייתה בחלק הצפוני של המבנה השכן. המבנה כיכב בצילומים מאירוע חג ה-25 שנה למושב שנחוג ב-1955. בצילומים ההיסטוריים רואים מבנה מודרניסטי פשוט ונעים, עם קווים אדריכליים גיאומטריים של הסגנון הבינלאומי – גרם מדרגות רחב, וקווים אורתוגונליים בעיצוב האלמנטים בחזית ובפתחים. חלל הכניסה השקוע עם העמודים הניצבים והמסגרת האופקית המשמשת כמצחייה, הוא מעין תשובה מודרניסטית לקולונדת קמרונות הקליפות של המבנים התעשייתיים השכנים לו. ב-1977 המבנה הורחב על ידי תוספת מדרום, וחלל הכניסה נסתם. המבנה היה בודד ובלט בדרך הראשית של הכפר, ולאט לאט התפתחו הבינוי והצמחייה סביבו. למרות שינוי מראהו, עד היום הוא שומר על תפקוד חיוני כחנות המצרכים המרכזית בכפר.

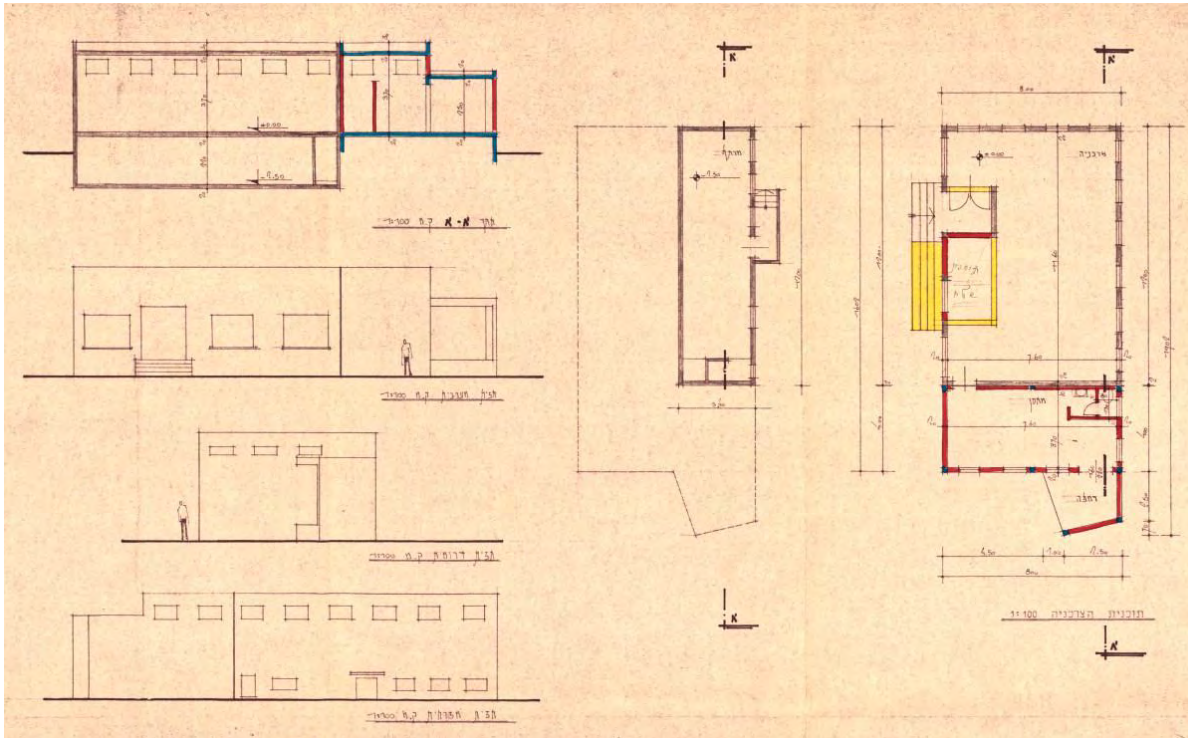

למטה: המבנה בודד ובולט בדרך הראשית. משמאל: המבנה בחג ה-25 לכפר, 1955. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

125

למעלה: סיבוב חזיתות, מימין לשמאל: צפנית, מזרחית, מזרחית, דרומית, מערבית (ראשית). יולי 2022. צילום: גיא שחר

למבנה שתי קומות. הקומה המשתרעת על כל תכנית המבנה היא קומת הצרכנייה במפלס הרחוב הראשי. יש גם קומת מרתף הנגישה מאחור בזכות הפרש הטופוגרפיה, ונכון ליולי 2022 משפצים בה חדר מוזיקה.

תכנית בקשה לשינויים מ-1977 מראה את ה"רגע המכונן" והאזכור שבו נסגר חלל הכניסה בחזית (קווים אדומים), קירות הפנימיים נהרסו (צהוב) המדרגות קוצרו (צהוב) ובבנה האגף הגדול מדרום (קווים אדומים). מקור: אתר הנדסה לב השרון.

המלצות

ראשית הסרת תוספות קלות מהחזית; שיקום החזית המערבית למצבה המקורי. הסגת קיר התוספת הדרומית לאחר כדי לשמור על מישור החזית המקורי. אם נדרש, ניתן להרחיב את המבנה עוד – בצד המזרחי.

דרגת ערכיות

גבוהה מאד
רמת שימור מוצעת
ב

תמצית ערכים

למבנה חשיבות רבה מכמה טעמים: מיקומו הבולט בדרך הראשית, היותו חלק ממקבץ של שלושה מבנים המהווים קומפלקס אדריכלי, ושימושיו כמוקד חשוב לקהילה. לכן, למרות השינויים שנעשו בחזית, ערכיותו גבוהה וחיוני לשמרו.

מצב פיזי

המבנה עבר שינויים בחזית הקדמית וקיבל תוספת באגף דרומי. פעילות הצרכנייה הוסיפה תוספות קלות רבות שפוגעות בחזות המבנה.

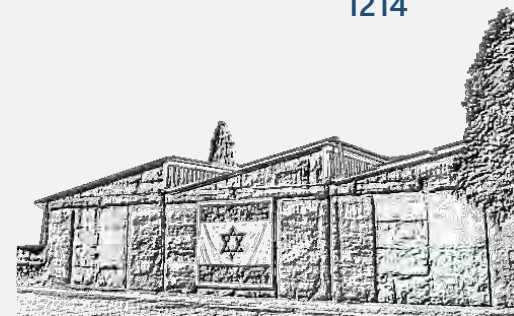
אזור המשק המערבי בסוף שנות השמונים: מגדל הגרעינים ומכלי מתכת נוספים שהיו חלק ממכון התערוכות וכבר לא קיימים, מחסן התערוכות הגדול ומבנה משרד מטעים. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

מחסן התערוכות ומגדל הגרעינים, יולי 2022. חומרים חשופים מייצרים מופע אדריכלי תעשייתי מחוספס ואותנטי. צילום: גיא שחר

החלק המערבי של מתחם 12 כולל אף הוא מקבץ של שלושה מבנים היסטוריים: מגדל הגרעינים, מחסן התערוכות ומבנה משרד מטעים. מהם מומלצים לשימור מגדל הגרעינים ומחסן התערוכות. מגדל הגרעינים הוא שריד מרתק לשיא הפעילות החקלאית במושבים בכלל, ולענף הלולים המשמעותי בחרות בפרט. הוא מתוכנן בדגם ייחודי למושבים, בעל ארכיטקטורה מיוחדת, והוא ה-Landmark הנצפה ביותר ברחבי המושב ומסביבתו. מחסן התערוכות בנוי אף הוא בטון חשוף, מצויד ב-Skylight פונקציונלי לפניו ומייצר חזית מזוגזגת מעניינת. יחד עם נוף מגדל הגרעינים, יש כאן מקבץ ייחודי, מחופספס ובעל נוכחות, המאפיין את הפעילות החקלאית התעשייתית בשיאה. מחסן התערוכות זכה לשימוש חדש, ומגדל הגרעינים מחכה לעדנה כאטרקציית תצפית / אתגר / אמנות, מיוחדת וקולטת קהל.

1214

עיבוד: גיא שחר

גוש / חלקה 42,43 / 7749
נ.צ. 192270 / 683003
תקופת הקמה 1951
שימושים בעבר בית אריזה, מחסן תערובת
שימושים עכשוויים חנות כל בו לבית

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

המבנה החל דרכו כבית האריזה המרכזי למושב בשנת 1951. הוא החליף בתי אריזה קטנים שהיו פזורים בפרדסים.

בהמשך שינה ייעודו למחסן תערובת גדול ומשוכלל עם הקמת מגדל הגרעינים הסמוך. זאת על מנת לענות על הצורך הגדול בהזנת הלולים – ענף שהתפתח מאוד לקראת שנות השישים. במושב היה מספר גדול של לולי תרנגולות לפטם ולהטלה. המשבר בשנות השמונים פגע בין השאר בענף העופות, מספר מגדלי התרנגולות במושב ירד, ופעילות המחסן ורווחיותו ירדה עד שנסגר.

נכון ל-2010 המחסן היה שומם. היום מושכר לשימוש כלבו למוצרים לבית.

צילומים יולי 2022:
ימין למעלה: מבט מרחוב המייסדים.
שמאל למעלה: סקילייט.
ימין למטה: פרט "אהיל" סיאמי" בחזית.
שמאל למטה: מראה כללי עם אור טבעי.
צילום: גיא שחר

המלצות

שימור חזית הבטון החשוף לרחוב המייסדים ואלמנטים ותיקים.
שימור אלמנטי ה-Skylight, שימור הקונסטרוקציה הגלויה של הגג בפנים המבנה ללא כיסויים והסתרות.

דרגת ערכיות

גבוהה
רמת שימור מוצעת
ב

תמצית ערכים

מבנה מרכזי בהיסטוריה החקלאית של הכפר, בעיקר בהקשר לענפי הפרדסנות והלולים. מבחינה אדריכלית המבנה מייצר עניים ויזואלי בזכות "גגות הזיגזג" המשמשים גם להחדרת אור טבעי. קונסטרוקציית המתכת בפתחים גדולים מרשימה אף היא בחלל הפנימי.

מצב פיזי

במצב פיזי טוב ומתוחזק, שכן המבנה בשימוש. על הגג הוצבו תאים סולריים להפקת חשמל.

עיבוד. גיא שחר

גוש / חלקה	43 / 7749
נ.צ.	192260 / 682988
תקופת הקמה	1960
שימושים בעבר	אסם גרעינים
שימושים עכשוויים	ללא שימוש

2021

1966

1958

תמות
הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

ערכי המורשת
ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

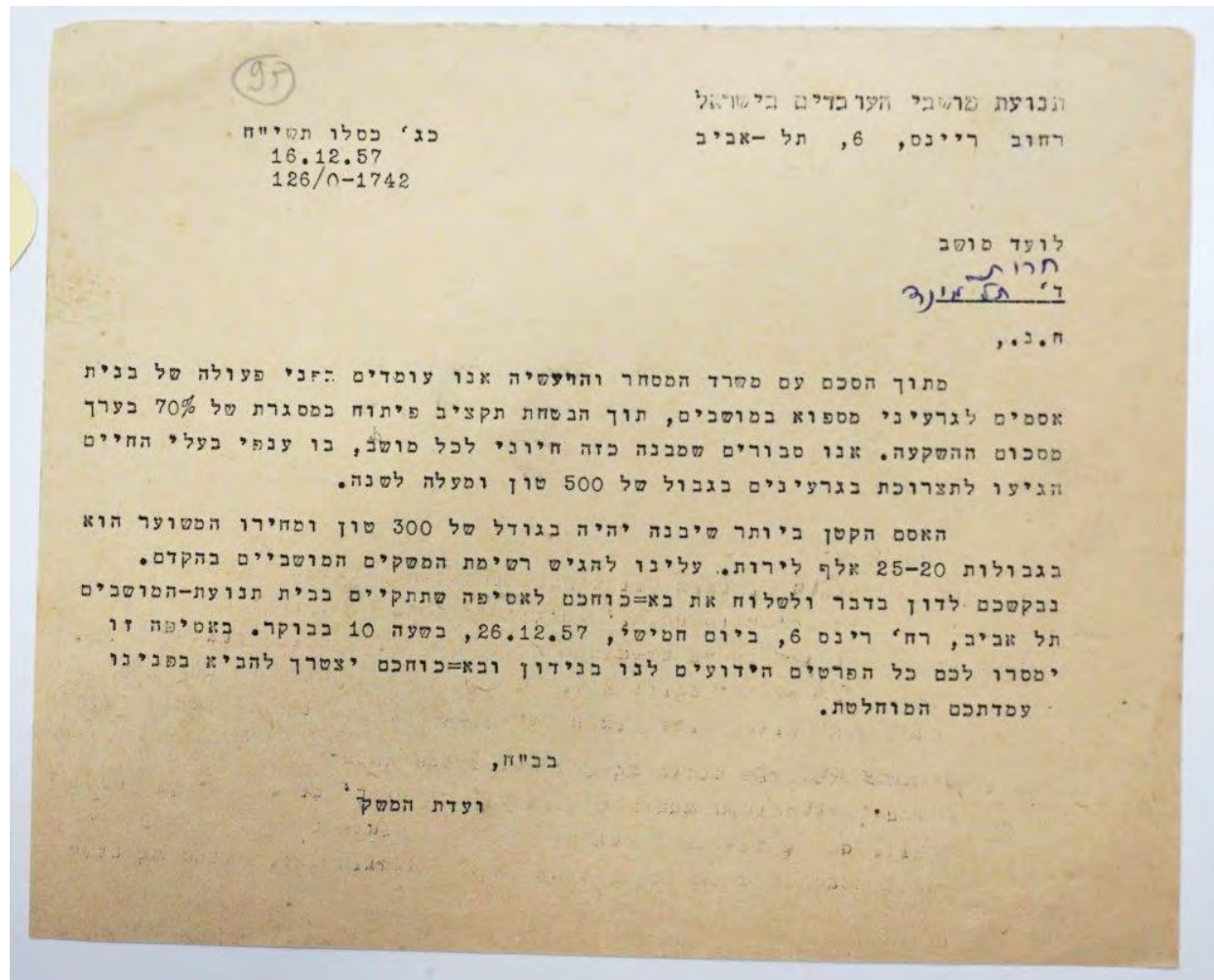
באמצע שנות החמישים ענף הלול במושב התרחב מאוד והצורך במכון מודרני לטיפול בגרעינים הוביל לבניית מגדל לאיסוס הגרעינים ובהמשך לבניית מכלי פלדה לחומרים נוספים.

רקע היסטורי

בשנות החמישים חלה קפיצת מדרגה טכנולוגית בנושא אחסון הגרעינים בישראל. מ-1951 החלו להקים מבנים בתבניות מתרוממות, מה שאפשר להקים מבני בטון גדולים וגבוהים באופן יעיל וכלכלי יותר. הקמת ממגורות דגון בחיפה בשנת 1955 שחררה את צוואר הבקבוק שנוצר בנמל חיפה עם פריקת אוניות הגרעינים. בשנה זו גם נפתח המשק הישראלי לייבוא מסיבי של תבואה מעודפי הייצור האמריקאי. עם זאת, הישובים החקלאיים עדיין היוו חוליה חלשה במערך הלאומי של שינוע התבואה.

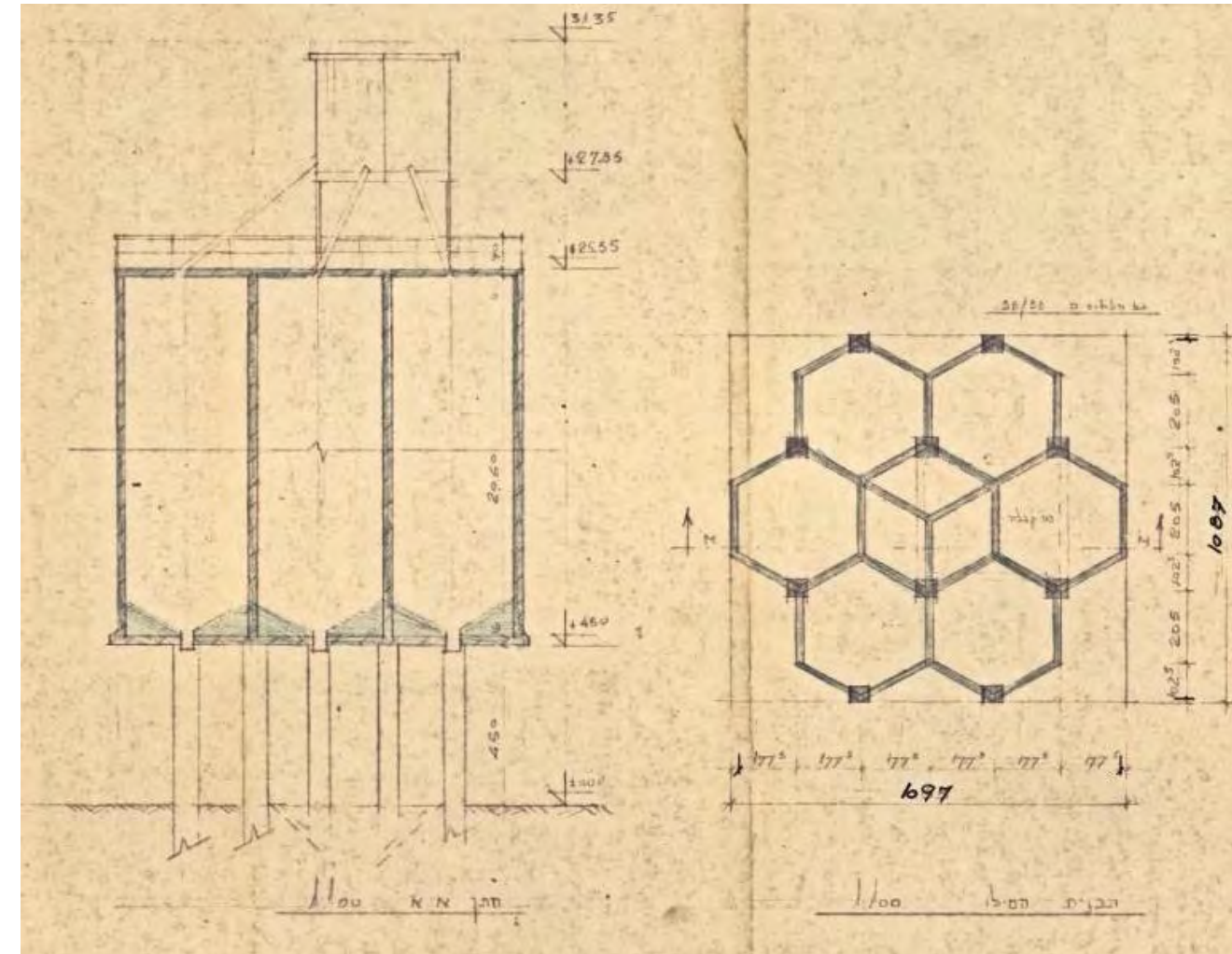
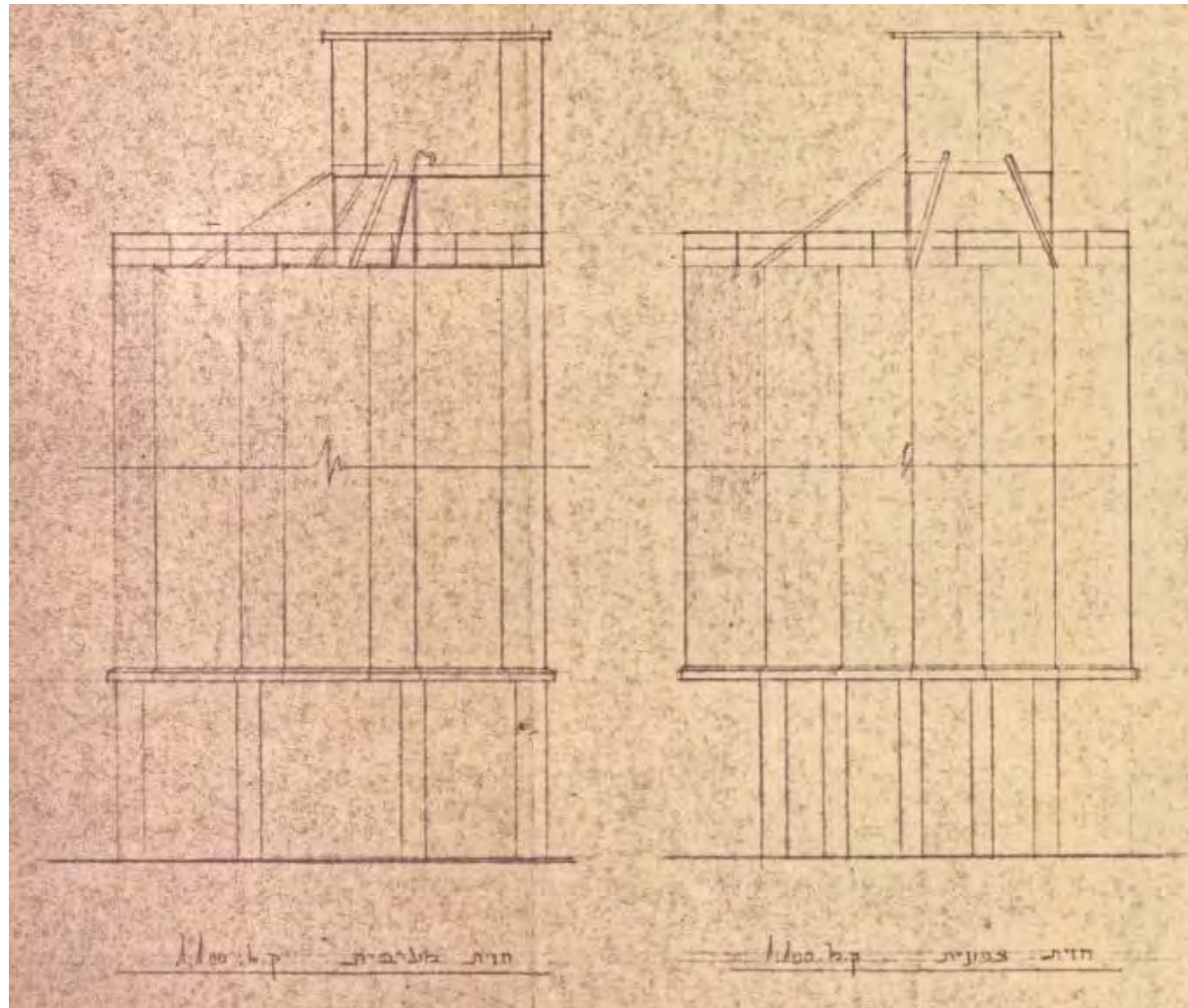
בסוף 1957 פנה ארגון עובדי הפלחה לממשלה בבקשה להקצאת תקציב להקמה נרחבת של מגדלי תבואות מקומיים וממגורות אזוריות. ב-1958 משרד החקלאות גיבש רשימה של 156 ישובים שהיו מועמדים להקמת אסמים בקיבולת 300 טון.

בהמשך, קודם פרויקט לבנייה נרחבת של מגדלי תבואה, באמצעות הלוואה מהבנק ליצוא ויבוא בווינגטון. בעקבות זאת החל תהליך שהוביל משרד החקלאות, בו היו חברים מומחים לתכנון אסמים, על מנת להחליט על בחירת טיפוסים אדריכליים למבנים. החל ב-1959 החלו להתקבל החלטות בנושא, ובסופו של דבר נבחרו טיפוסים שייצגו את הארגונים השונים של ההתיישבות העובדת.

16 בדצמבר 1957 – תנועת המושבים פונה לוועדי מושבים, במקרה זה חרות, ומבשרת על "בניית אסמים לגרעיני מספוא במושבים" בגודל של 300 טון לפחות. זאת במסגרת הסכם עם משרד המסחר והתעשייה ותוך הבטחת תקציב פיתוח במסגרת 70% לערך מסכום ההשקעה.
מקור: מרכז תיעוד תל מונד

24 בנובמבר 1957 – תנועת המושבים פונה לבנק לאומי בהסבר על חשיבות כלכלית של הקמת ממגורות, "דבר שיוזיל ב-10-12 לירות כל טון גרעינים", ומבקשת הלוואה עבור 12 מושבים למטרת הקמת הממגורות, בין השאר למושב חרות, שעל פי הרשימה צורך שנתי 2150 טון גרעינים. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

תכנית הבקשה להיתר להקמת מגדל הגרעינים,
אושרה ב-15 בפברואר 1960.
מקור: אתר הנדסה לב השרון.

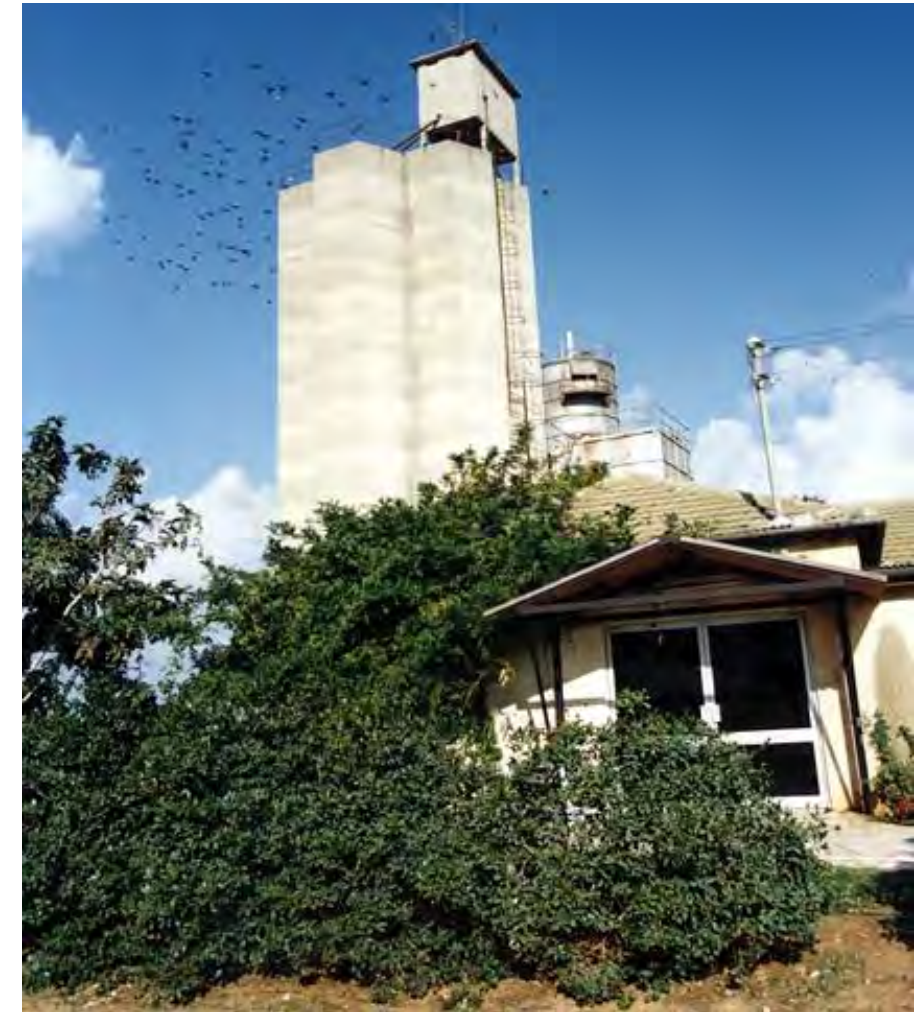
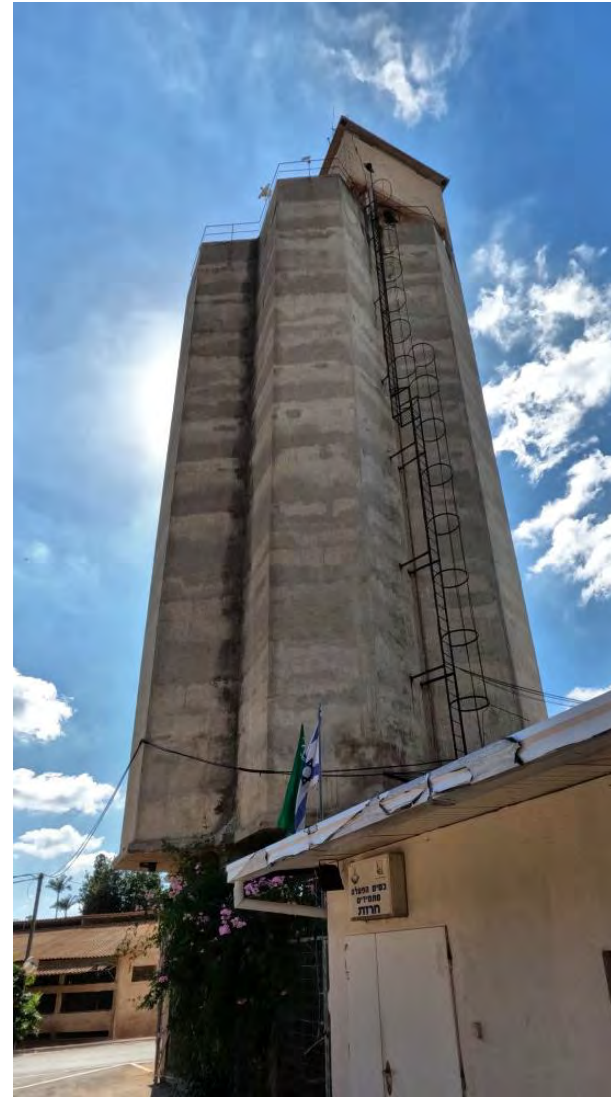
הבנייה נעשתה ביעילות, שכן נעזרה
ב"תבניות מתרוממות" שאפשרו לצקת את
הבטון במהירות יחסית.

בעמוד זה מובאות תכניות וחתכים של מגדל הגרעינים בחרות, כפי שהופיעו במסמך הבקשה להיתר שאושרה ב-1960.

בטיפול המגדל של תנועת המושבים
(המחלקה הטכנית ליד תנועת המושבים) היה
חידוש תכנוני מעניין: מגדלים בתצורת
הקבצים דמויי כוורות של תאי אחסון משושים,
יצוקים בטון מזוין ומוגבהים מעל פני הקרקע,
שבראשם תא חלוקה קטן שנבנה בלוקי בטון.
טיפול זה נבנה בסוף בהתאמות מקומיות
במושבים רבים בארץ, אך לא בקיבוצים.
(אור אלכסנדרוביץ' - כאילו אין מחר - היסטוריה
טכנולוגית של מגדלי תבואות בישראל).

גל הבנייה של מגדלי הגרעינים היישוביים היה הרביעי במספר בתולדות מגדלי הגרעינים בהתיישבות העובדת בישראל. היה זה גם הגל האחרון – הוא הסתיים ב-1960. זאת בשל התפתחות מכוני התערובת האזוריים, שזכו להצלחה.

עם זאת, מושב חרות שמר על עצמאותו בתחום התערובת ולא הסתייע במכון אזורי. מגדל התערובת של חרות עבד עד חיסול ענף הלול, אפילו אחרי שנת 2000. ליד מבנה הבטון נבנו מכלי מתכת לחומרים נוספים. אלה נהרסו ברבות השנים.

צילומים יולי 2022:
ימין למעלה: מבט ממזרח.
שמאל למעלה: מבט מצפון.
ימין למטה: מבט מדרום.
שמאל למטה: מרחב
העמודים תחת התאים.
צילום: גיא שחר

האסם עם מכלי המתכת לידו כשהיה עוד פעיל, לפני שנת 2000
המועדון לחבר לפני שיפוצו. מקור: אתר מרכז תיעוד תל מונד

מבט לחרות לעת ערב מהדרך המחברת בין כביש 4 לתל מונד. מגדל הגרעינים הוא מבנה דומיננטי השולט בנוף הרכס שעליו בנוי האזור הוותיק של המושב. צילום: גיא שחר

מצב פיזי	תמצית ערכים	דרגת ערכיות	המלצות
במבט שטחי ניכר כי מצב הבטון של המבנה בטוב, אך יש לבצע סקר פיזי עדכני!	למגדל הגרעינים מגוון גדול של ערכים. היסטורית הוא מבטא פרק חשוב בחקלאות המקומית. אורבנית – Landmark משמעותי בסביבה המידית והרחבה. אדריכלית – שיטת בנייה שהייתה חדשנית אז, דגם אדריכלי ייחודי ואסתטי של פאות משושים, מופע בטון חשוף עוצמתי, וטכנולוגית שינוע גרעינים שהייתה אז חדשנית ובאה לידי ביטוי גם במבנה המעלית והחלוקה מלבנים שנמצא על הגג.	גבוהה מאוד רמת שימור מוצעת ב	ביצוע סקר עדכני לוויזואל המצב הקונסטרוקטיבי של המבנה. השמשה: שלב א' - הנגשת המבנה ותצפית גג עם גרם מדרגות פנימי. שלב ב' - השמשה לחללי תצוגה, הופעות, הסעדה, פעילויות אתגר. שמירה על תצורת המבנה, מבנה הגג וקירות הבטון החשוף בחוץ ובפנים. שמירה על אלמנטי מתכת מהמערכות המקוריות. ניתן לבחון פתיחת פתחים בקירות, בכפוף לליווי אדריכל שימור.

1216

מקור: אתר אינטרנט חרות

גוש / חלקה

42 / 7749

נ.צ.

192238 / 683018

תקופת הקמה

1952-1953

שימושים בעבר

מחסן אספקה

שימושים עכשוויים

משרד מטעים

1946

1958

1966

2021

תמות

הנהלה

חינוך ותרבות

בריאות

אחסנה ומסחר

משק חי וצומח

מים

ביטחון והגנה

מלאכה

ערכי המורשת

ערך היסטורי

ערך אורבני

ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים

ערך אדריכלי – שיטות בניה

ערך טכנולוגי

ערך תרבותי אנושי

ערך נופי

במקום בו שוכן היום משרד המטעים,

נבנה בתחילת שנות החמישים מבנה

ארוך עם גג משופע. עפ"י בקשה

להיתר שאושרה ב-4 בדצמבר 1952

מדובר במבנה למטרת מחסן

אספקה, בעל שלד בטון וקירות

כלוקים, וגג פח משופע עם

קונסטרוקציית עץ. המבנה מופיע

בתצ"א 1958.

מגדל הגרעינים הוקם סביבות 1960

באזור החלק הדרומי של מבנה זה,

ולכן המבנה נהרס בחלקו הדרומי או

בשלמותו.

המבנה דהיום המשמש כמשרד

מטעים הוא מבנה פונקציונלי עם גג

רעפים, ללא ערכים מיוחדים מלבד

ערך היסטורי הנוגע לפעילות

החקלאית.

למעלה: תכנית הבקשה

למחסן אספקה 1952.

מקור: אתר הנדסה לב

השרון.

מימין: המבנה ב-2022.

צילום: גיא שחר.

למטה: המבנה בסוף שנות

השמונים. מקור: מרכז

תיעוד תל מונד.

מצב פיזי

במצב מעט מוזנח.

תמצית ערכים

למבנה ערך היסטורי במתחם הציבורי

ובשימושו בשירות הפעילות החקלאית.

דרגת ערכיות

נמוכה

רמת שימור מוצעת

לא לשימור

המלצות

-

1231 "הגרווילאות של עמליה"

מיקום: מצפון למחסן התערוכת והסילו

שדרת הגרווילאות. מקור: שרון בן ארי

הגרווילאות של עמליה – המרכז הקהילתי התרבותי של המושב בשנות ה-50-60 היה בין הסילו לבין הבית של עמליה. שם בילו מבוגרי המושב של היום את שנות ילדותם כזאטוטים. שם היה מגרש הכדורסל עשוי אדמה כבושה וטבעת ברזל פשוטה על לוח עץ היה הסל, שם הייתה הקרוסלה ולשם היו מביאים כיסא מהבית וממתינים להקרנת הסרט טרזן 2 על קיר מחסן התערוכת הישן. שם ברחבה ההיא הפגנו ילדי המושב בקיץ 1975 בתביעה לא מתפשרת על הזכות להקמת בריכת שחיה. מכל הפאר המורשתי הזה נותרה רק שדרת הגרווילאות אשר נטעה בימים ההם. שרון בן ארי, ט"ו בשבט 2013

1251 צומת האתרוג – האתרוג - מבטים

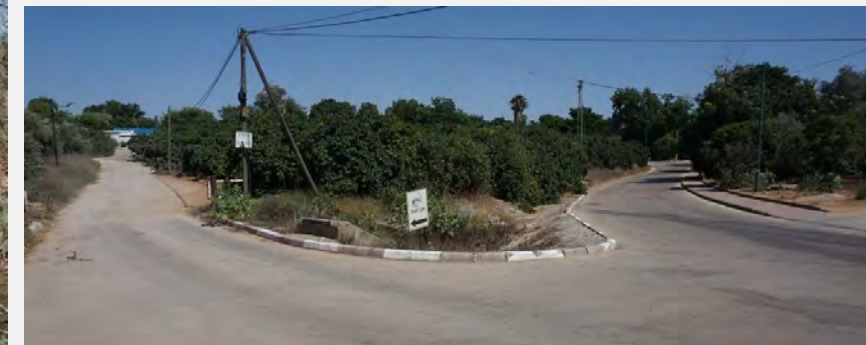
בקצה המזרחי של מתחם 12 יש שצ"פ ומולו מעין אזור שוליים של השטח הבנוי בו ממוקם צומת, ממנו נשקפים מבטי נוף יפים הן אל האזור הבנוי והן לשדות. מומלץ לשמר מבטים פתוחים אלה.

מבט מערבה. בית הקירור והשצ"פ. יולי 2022. צילום: גיא שחר

מבט צפונה אל השטח הפתוח. יולי 2022. צילום: גיא שחר

מבט לדרום-מזרח. מזלג רחובות מעניין. יולי 2022. צילום: גיא שחר

מתחם 2 הוא המתחם השני בחשיבותו במושב חרות. זהו מתחם ליניארי, שערכיותו העליונה נובעת מערכים מרקמיים-נופיים יוצאי דופן, מרשימים לא רק בקנה המידה של המושב אלא ברמה ארצית. ציר דרך המייסדים הוא נתיב היסטורי אורבני משמעותי במושב חרות בפרט ובגוש תל מונד בכלל. זוהי גם דרך הגישה המרכזית למושב חרות וגם הדרך למשמרת מאז קמו היישובים. הדרך נמצאת בלב תכנית היישוב שערך ריכרד קאופמן, ולפני שהיא דרך מעבר, היא הרחוב המרכזי של המושב. במשקים ההיסטוריים לאורך הדרך מספר מבנים מעניינים.

תת מתחם 21 כולל את קבלת הפנים ההיסטורית למושב, עם שדרת הקזאריות שניטעה לזכר יצחק מגלי, הוגה ומייסד ארגון "חרות יהודה" שהקים את המושב. זהו מופע נופי מרהיב.

תת מתחם 22 הוא החלק הרגיש ביותר במתחם. הוא "מטייל" בין גבעות לאוכפים על קו הרכס, ובין הבתים מציצים מבטים למרחבים. בחלק זה נשמרים כמעט באופן מושלם הערכים המרקמיים שנולדו עם קום המושב בתחילת שנות השלושים, על פי המתווה התכנוני של קאופמן, בכלל זה הצבת הבתים בזוויות לקו הרחוב מטעמי אקלים. נמצא כאן הרצף המרשים ביותר של "בתי חקלאים" מקוריים שנשמרו או שופצו. הממשק בין הבתים לרחוב מייצר תחושה של מושב של פעם, ביטוי מופלא לערכי נופ תרבות במיטבם. מתחם זה הוא בעל ערכים ברמה ארצית. המתחם כולל את כל עומק הנחלות, בעיקר בצד המזרחי, בשל חשיבות שמירה על מרקם ומבטים, המושפעים מאופי הבינוי בנחלה.

תת מתחם 23 כולל את חלק הרחוב החוצה את אזור המשק הציבורי ומשיק לאזור הציבורי הקהילתי. הוא כולל אתרי שהיה רבים יותר, ושלושה צמתים מרכזיים חשובים. בשל מרכזיותו במושב וצמידותו לאזור הציבורי, אף הוא מסומן בדרגת ערכים גבוהה מאד. המתחם כולל את חלקי הנחלות הקדמיים המשיקים לרחוב המייסדים ולמתחם המשק הרגילים.

תת מתחם 24 נמצא בשוליים הדרומיים של הישוב וערכיו פחותים ברמה המרקמית. עם זאת, זוהי קריאה תכנונית לשדרגו באופן שיהיה הולם לחשיבות הדרך כולה.

המלצות

הטמעת ערכים מרקמיים של המתחם בתכנית.

הרחוב מאותר בנספח השימור של התכנית הכוללנית כרחוב בעל ערכים לשימור.

תכנית שבילי אופניים לב השרון מייעדת שביל אופניים בנתיב זה.

מומלץ למצוא הסדרי תנועה שיהפכו את כביש 5531 לדרך הראשית לכניסה לחרות ולמשמרת, והסדרים נוספים שיקלו על עומס התנועה ברחוב המייסדים, ותתאפשר הסדרה מיטבית להולכי רגל ורוכבי אופניים.

2111

עיבוד: גיא שחר

גוש / חלקה 72 / 7748
נ.צ. 192007 / 683436
תקופת הקמה שנות השלושים
שימושים בעבר מאפייה
שימושים עכשוויים בית דפוס

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

מבנה המאפייה לשעבר, הדפוס כיום, בכניסה למושב, בקצה הדרומי של שדרת הקזוארינות. יולי 2022. צילום: גיא שחר

נחמן רייכנשטיין היה בן לבעל מאפייה בחבל מינסק, שעלה לארץ ב-1924. הוא הגיע לתל מונד בסוף שנות העשרים ובנה שם מאפייה. בשנות השלושים קנה משק בחרות והעביר לשם את המאפייה. המאפייה פעלה עד 1962 ואז עברה שוב לתל מונד עד שנסגרה ב-1977. בנו של נחמן המשיך את דרכו של אביו כאופה.

במקביל, עלה לארץ ב-1958 ראובן אלטמן עם מכונת דפוס והגיע למחנה תל מונד. פעילות הדפוס שלו גדלה ובשנות השבעים כבר היו לו בתי דפוס בתל אביב ובתל מונד. לימים, בנו של נחמן האופה ובתו של ראובן המדפיס הפכו לזוג. כאשר נסגרה המאפייה, הציע ראובן לבנו של נחמן ללמוד את רזי הדפוס ולהיכנס לעסק המשפחתי, ואז יוכל להוריש להם את בית הדפוס. ככה היה, וב-1978 הועבר בית הדפוס למבנה בחרות ששימש בעבר את המאפייה. בית הדפוס פעיל היום ומנוהל על ידי "הדור השלישי", נכדיו של אלטמן - חיים וגולן.

סיפר: חיים רייכנשטיין, יולי 2022. אסא ברטוב סיפר, שבשבילו המאפייה הייתה נקודת ציון חשובה במושב, במיוחד כמחסה מהגשם בדרך לבית הספר.

בית הדפוס נמצא בשטח פרטי המסומן ליעוד "מלאכה ציבורית" בתב"ע צש/20/21/2.

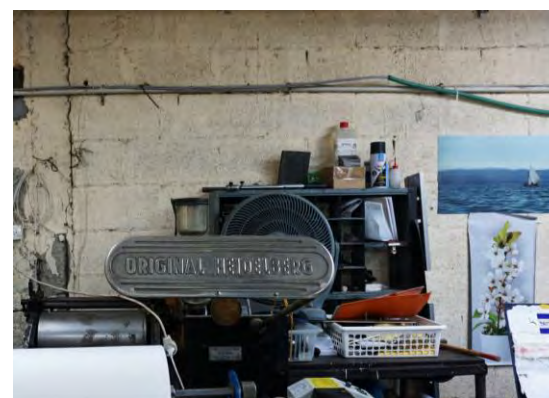
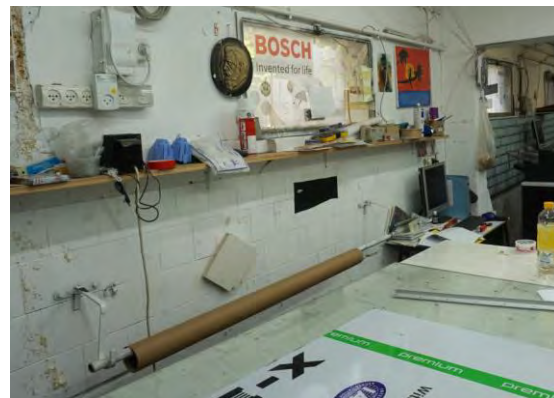

המבנה עשוי שילוב של קונסטרוקציית בטון, בלוקי מלט וזיפזיף שאפיינו את הבנייה ההיסטורית במושב, ולבנים.

החלל שהיה פעם לב התנור ההיסטורי של המאפייה הוסב למרכז תצוגה והדרכה של עבודות בית הדפוס.

בתמונות נראה אזור הלבנים של קיר התנור. אלמנטים נוספים מהמבנה ההיסטורי שולבו בעיצוב ליצירת חלל אותנטי מרהיב. זוהי דוגמה מצוינת להשמשה מחדש הן של מבני משק והן של מבנה תעשייתי.

למעלה: חלל התנור המשוקם.
למטה: מכונת דפוס היידלברג משנות השישים על רקע קיר הבלוקים; קיר מצופה חרסינה מימי המאפייה, קיר לבנים.
יולי 2022. צילום: גיא שחר

המלצות

שמירה על החומריות המקורית של הקירות והאלמנטים ההיסטוריים במבנה. שינויים ותוספות אפשריים.

דרגת ערכיות

גבוהה

רמת שימור מוצעת

ב

תמצית ערכים

למבנה מגוון ערכים – ערך היסטורי תרבותי – המאפייה ההיסטורית כמוקד ביישוב ועל אם הדרך, הסיפור של משפחות רייכנשטיין ואלטמן, ערך אדריכלי – שיטות הבנייה האופייניות לשנות השלושים במושב, ערך טכנולוגי – שרידי התנור.

מצב פיזי

המבנה משמר את החספוס ההיסטורי, כיאה למבנה מלאכה שעדיין מתפקד.

2131 שדרת הקזוארינות על שם יצחק מגלי

שדרה באורך של כ-230 מטר המלווה את כביש הכניסה ההיסטורית הצפונית למושב מכיוון תל מונד

שדרת מגלי בהגעה למושב מצפון: מימין לשמאל: ההתקרבות, שלט ההנצחה, לקראת הכפר. יולי 2022. צילום: גיא שחר

2151 גשר מעל נחל חרות

מיקום: הכניסה ההיסטורית הצפונית למושב מכיוון תל מונד

הגשר בכניסה למושב מעל נחל חרות הוא חלק מחוויית הכניסה ההיסטורית למושב. ראו התייחסות מפורטת יותר בכרטסת מתחם 75 נחל חרות.

גשר בטון שבימי גשם הזרימה תחתיו הייתה שוצפת. היינו מודדים את גובה המים בגשר ומשווים לימי גשם אחרים, משליכים דברים למים ובודקים את מהירות הזרימה. בימים "טובים" מי השיטפונות היו מגיעים כמעט אל הכביש. בקיץ שימש למסתור מהשמש – היה תמיד קריר ונעים תחתיו. אסא ברטוב

הגשר מעל נחל חרות בכביש הגישה מצפון. יולי 2022. צילום: גיא שחר

בשדרת המייסדים הארוכה נטועים עשרות עצי קזוארינה אשר נטעו בשנות ה-50 על ידי ילדי המושב הצעירים. לכל עץ "הוצמד" ילד אשר דאג לטיפוחו. דבורה אורן מספרת שהאמונה הרווחת הייתה כי גובהו ואיתנותו של העץ ינבאו את התפתחות הילד. שרון בן ארי, ט"ו בשבט 2013

השדרה – מבט מדרום צפונה. יולי 2022. צילום: גיא שחר

מבט היסטורי לרחוב המייסדים.
פגישה עם סעיד, תושב א(ל)טירה, היה מגיע לחרות למכור ירקות, והיה אורח קבוע בבתי הישוב.

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

רצף "בתי איכרים" היסטוריים

שלושה עמודים יציגו מראות מחוייית רחוב המייסדים בחלקו הוותיק המשמש למגורים. עיקר הערכים כאן הם מרקמיים: מראה "בתי האיכרים" שנשמרו היטב. הזוויות המעניינות שיוצרות עם הרחוב כנגזר מתכנית קאופמן. הממשק הנעים בין התווך הפרטי לציבורי – בד"כ גדרות אבן נמוכות או גדרות "עדינות" עם אפשרויות מבט העדר מכוניות חונות בעין. חתר רחוב ברוחב לא גדול מדי. עיקולים ועליות ומורדות קלות בהתאם לתוואי הרכס יוצרים עניין בהליכה. מבטים מדי פעם שנפתחים אל תוככי המשקים ואל הנוף. תחושה של מושב של פעם – ערך מרקמי שהוא ערך נוף תרבות ראשון במעלה.

עיקול בדרך בואכה הכניסה לשוב מזרח עניין

עיקול בדרך, מבט למרכז הישוב, ושלט ה"דבש למכירה" במשק מגן

אמנם מבנה מודרני שנבנה במקום בית איכרים, אך סגנונו צנוע יחסית וממשק הצמחייה מיצר תחושה נעימה

2251 צומת המייסדים - הדרור

מבט מערבה לרחוב הדרור ורפת אורלבסקי ההיסטורית

הצומת היחיד במתחם 22, המקטע ה"שקט" של רחוב המייסדים. צומת שתכנן קאופמן בדיוק באוכף בין שתי גבעות לאורך הציר, עם "אתנחתא" שמאפשרת מבטים מזרחה ומערבה. במקרה זה, מזרחה לנוף הפתוח לכיוון תל מונד, ומערבה, לרחוב דרור הנעים, בו בולטת רפת אורלבסקי ההיסטורית.

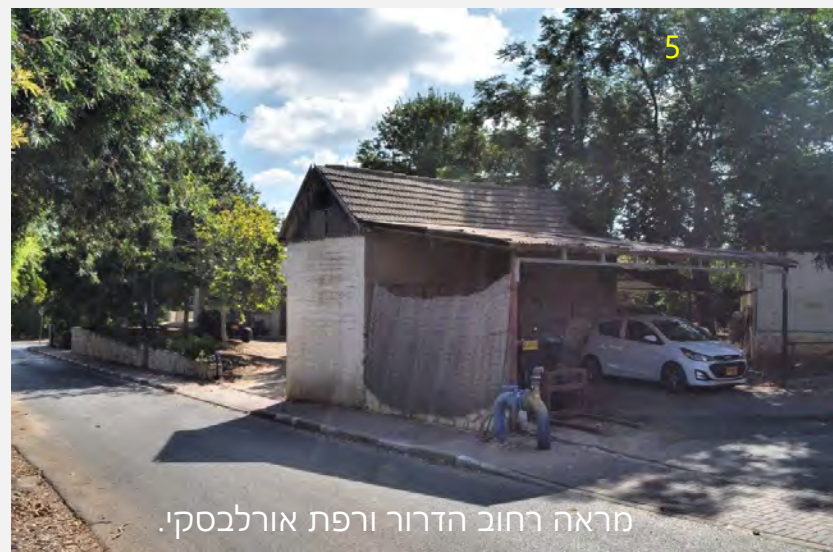
מבט מזרחה לשביל ציבורי עם נוף לכיוון תל מונד ושדרת ברושים בפרדסים

תכנית קאופמן 1933, קטע אזור הצומת

שדרת הברושים

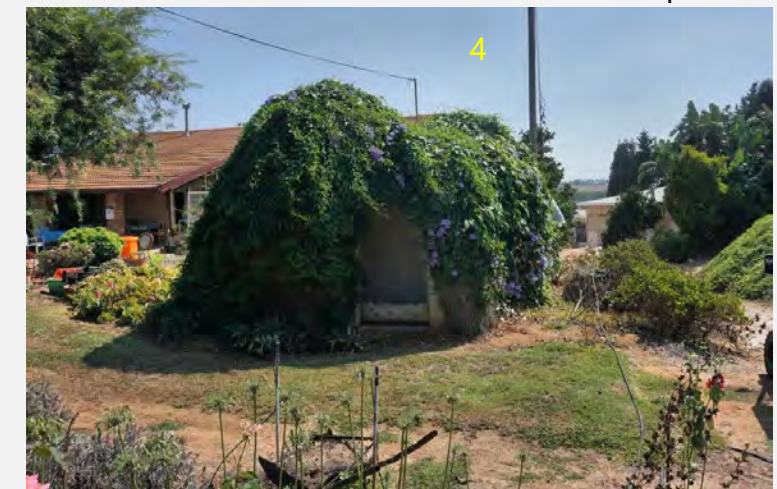
מראה רחוב הדרור ורפת אורלבסקי.

לפחות עד סוף שנות החמישים שמר הצומת על המתווה של קאופמן, כמעין כיכר מלבנית. במשך השנים הפכה למקום שנוח למכוניות בלבד. מומלץ לערוך התאמות ו"להחזיר עטרה ליושנה", גם כאמצעי מיתון תנועה, ולהפוך אותו למקום נעים יותר להולכי רגל ורוכבי אופניים.

תצ"א 1958

בפינה הצפון-מזרחית של הצומת מקלט בשטח ציבורי, מכוסה צמחייה.

4

רצף "בתי איכרים" היסטוריים

החלק שבין רחוב הדרור לצרכנייה מפעים אף הוא בממשק של הבתים והמשקים עם הרחוב. בשני הצדדים בתי איכרים של פעם, אם כי בצד מערב הם גלויים יותר וללא גדרות או צמחייה גבוהים. שלט ותיק מזמין לרכוש שמן זית אצל ויזר (8). בצד מזרח מבטים דרך מרווחים צידיים בנחלה, או לנוף הרחוק (2) או למשל – לרפת המרהיבה של משק נחודקין ההיסטורי (3). משפחת שאשה המתגוררת שם כיום מציעה מדי פעם מנגו למכירה פרי עצי הדוכן לשימוש עצמי על המדרכה (4). זהו חיבור נעים ומזמין של האופי הכפרי לאורחים. עוד בצד מזרח ההצצה והכניסה למשק לוין בו פועלת חנות ומסעדה "חנן הגבן" (5).

הצצה לנוף (2) ועיקול נוסף ברחוב מייצר עניין (1) עם דופן בית איכרים עם גדר נמוכה.

הצצה לרפת נחודקין ההיסטורית (3) ובחזית מנגו למכירה בדוכן (4)

הצצה למשק לוין ההיסטורי – "חנן הגבן" (5).

2211

עיבוד: גיא שחר

גוש / חלקה

נ.צ.

תקופת הקמה

שימושים בעבר

שימושים עכשוויים

101 / 7748

192132 / 683233

שנות השלושים /

ארבעים

רפת, בית אימון

אחסנה

1946

1958

2021

תמות

הנהלה

חינוך ותרבות

בריאות

אחסנה ומסחר

משק חי וצומח

מים

ביטחון והגנה

מלאכה

ערכי המורשת

ערך היסטורי

ערך אורבני

ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים

ערך אדריכלי – שיטות בניה

ערך טכנולוגי

ערך תרבותי אנושי

ערך נופי

חצר המשק הפתוחה לרווחה נצפית היטב מצומת המייסדים – הדרור. הרפת בולטת, מרמזת על הרחוב הצר עוד יותר שהיה שם פעם, כפי אפשר לראות בצילום ההיסטורי משנות הארבעים. מאוחר יותר נבנה בית האימון, מעוצב בקירות לבנים. בית האימון והרפת עושים מעין "דואט" זה מול זה לכבוד העוברים ושבים. שניהם מומלצים לשימור, כתצוגה אמיתית למגוון מבני המשק במיקום חשוב.

זלמן ושפרה אורלובסקי. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

זלמן אורלובסקי (אור) נולד ב-1904 ועלה לארץ ב-1922. עבד בפרדסים, עבד בבניית מפעל החשמל בנהריים, ובמקביל הצטרף כחבר לארגון חרות יהודה. ב-1928 סיים את עבודתו בנהריים והצטרף לצוות המשתלה בכפר סבא של הארגון. הוא היה ממקימי צריפי המשתלה וכחבר ב"הגנה" קיבל גם תפקידים בתחומי הבטחון. במשתלה הכיר את שפרה והם נישאו ב-1932. הם עברו לצריף הראשון בחרות. בהמשך הקימו את משקם. זלמן פיתח את המשק ועבד גם מחוצה לו. נפטר בהיותו בן 57 בלבד. המשק מוחזק היום על ידי נכדו.

מצב פיזי

מתוחזק היטב באהבה רבה.

תמצית ערכים

מבנה הרפת והמבנים הנוספים בהם מוצגת תערוכת הפריטים, מספרים את סיפור מושב חרות, את סיפור ההתיישבות בגוש וההתיישבות העובדת בכלל. מיקומו של האוסף בחצר משק אמיתית, היא ערך ייחודי ביותר.

דרגת ערכיות

גבוהה

רמת שימור מוצעת

ב

המלצות

שימור המוזיאון במשק.

מציאת תמריץ רגולטורי וכלכלי למינוף המוזיאון לטובת בעלי המשק והכלל.

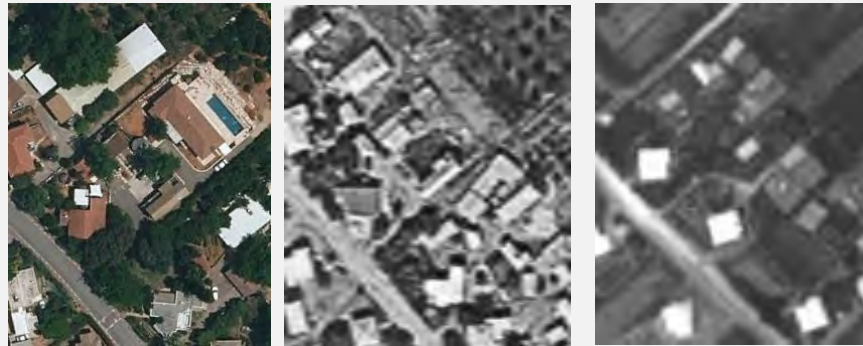
קביעת הסדר לתחזוקת המוזיאון בעתיד.

2212

עיבוד: גיא שחר

גוש / חלקה 32 / 7749
נ.צ. 192284 / 683152
תקופת הקמה שנות השלושים
שימושים בעבר רפת וברכת תחמיץ
שימושים עכשוויים מחסן

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

מקור: באדיבות ד"ר נדב שאשה

מקור: באדיבות ד"ר נדב שאשה

[1] מבנה הרפת בתצלום מ-1945. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.
[2] מבנה הרפת – מבט ממזרח. מבנה רפת
ייחודי בן שתי קומות ועבודת עץ מרהיבה. [3] מבט
לפנים המפלס העליון. [4] בריכת התחמיץ לפרות,
מכלוקים. מקור: ד"ר נדב שאשה, סביבות שנת 2000.

מקור: מרכז תיעוד תל מונד

מקור: באדיבות ד"ר נדב שאשה

הרצל ושושנה נחודקין. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

הרצל נחודקין, יליד 1906, עלה לארץ
ב-1924. בקבוצת יגור הכיר את בת
זוגו שושנה לבית גוטר. הזוג התיישב
בסופו של דבר בחרות, והרצל היה עד
מהרה מאושיות המושב. "אישיות
בלתי רגילה עם היסטוריה חלוצית
נדירה. את הרפת במשק בנה במו ידיו
כולל פרטי הנגרות. הוא גם היה
אחראי על בניית בית העם, ולאחר
שזה הוזנח, שיפץ אותו במו ידיו".
סיפר עליו אסא ברטוב.

המלצות

סקר פיזי לוויזואל מצב פיזי של מבנה הרפת וברכת
התחמיץ, שיקום אם נדרש כדי לייצב.
מציאת מתכונת עם בעל הנחלה ותמריץ מתאים
למינוף המבנים לטובת בעלי המשק והכלל.

דרגת ערכיות

גבוהה מאד
רמת שימור מוצעת
א

תמצית ערכים

מבנה רפת יוצא דופן בממדיו ובפרטיו: למבנה שתי קומות, מופרדות
ברצפת עץ. הקונסטרוקציה בטון, קירות בלוקי זיפזיף, וגג הרעפים כולל
עבודת עץ עם פרטים מרהיבים. בריכת התחמיץ לפרות היא מבנה ייחודי
ומקורי. בנייה עצמאית של נחודקין, שהיה מאושיות המושב.

מצב פיזי

מצב חיצוני מכיוון
מערב נראה סביר. מצב
פנימי – לא ידוע.

עיבוד: גיא שחר

גוש / חלקה 31 / 7749
נ.צ. 192308 / 683117
תקופת הקמה שנות השלושים
שימושים בעבר רפת ומשק
שימושים עכשוויים מגבנה, מסעדה

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

בשנת 2008 בתה של שרהלה, הדר, ובעלה חנן, משפצים את הלול הישן, מקימים בו מגבנה ומפריחים בו רוח חדשה. במבנה מייצרים גבינות מחלב ממשקים באזור. בשנת 2014 נפתח במקום מרכז מבקרים בסיוע משרד החקלאות ומשרד התיירות. זוהי דוגמה מופלאה לשילוב של חקלאות, שימור מורשת ותיירות כפרית.

יוסקה לוין היה ממקימי ארגון "חרות יהודה". ב-1930 התחתן עם חנה זרקו ושניהם התיישבו בחרות והקימו משק לתפארת. בשנת 1971 נפל חיליק בנו, ויוסקה נפטר שנה אחריו. חנה עזבה את המושב. בתו של יוסקה, שרהלה, עברה להתגורר במשק עם בעלה נחמיה וילדיהם. הם מחדשים את עבודת המשק, ההדרים, נוטעים אבוקדו וזיתים לשמן.

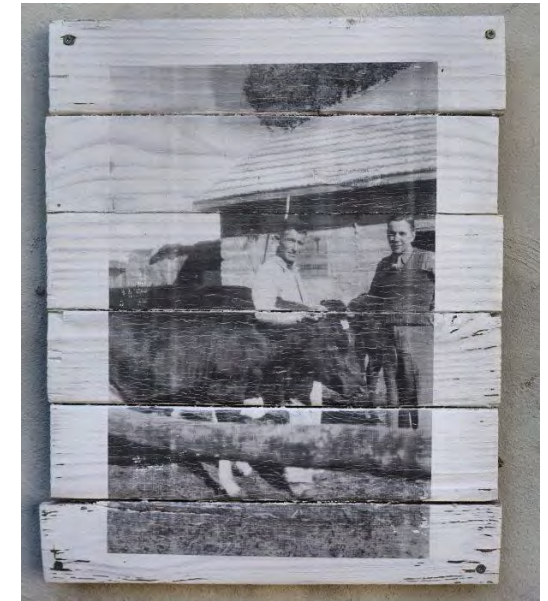
יוסקה וחנה לוין. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

הרפת, יולי 2022. צילום: גיא שחר

מרכז המבקרים והמסעדה, יולי 2022. צילום: גיא שחר

מצב פיזי

הרפת שמורה במצב טוב. שאר המבנים מטופלים במסגרת מרכז המבקרים.

תמצית ערכים

מבנה הרפת נוכח ודומיננטי במשק בו מבקרים רבים. הלול שופץ וקיבל חיים חדשים כמגבנה וסונף לו מטבח המסעדה. במשק עצים וצמחייה רבים. הערכים ההיסטוריים, הנופיים והאדריכליים משמשים מצע לפעילות חדשה וחיים חדשים לבעלי המשק והאורחים.

דרגת ערכיות

גבוהה
רמת שימור מוצעת
ב

המלצות

שימור מבנה הרפת.
שימור מתווה מבני המשק.
שימור עצים ונוף במתחם.

2351 צומת המייסדים - האתר

מימין: מצאו את ההבדלים – אז והיום. שנות החמישים - חזית הצרכנייה הצחורה ליד רחוב ראשי של אדמת חמרה כמעט בתולית, שנת 2022 – גיבוב של תוספות ו"קבלת פנים" לא מוצלחת לבאים בשערי המרכז הציבורי של הכפר מצפון.

צומת זה חשוב במיוחד, שכן הוא צומת בין שני מתחמים היסטוריים חשובים לשימור – מתחם 2 צפון-דרום רחוב המייסדים, ומתחם 12 מזרח-מערב מבני המשק הציבוריים.

2352 צומת המייסדים - הבנים

הצומת האיקוני של המושב, אבל מוקדש (שלא לומר מקודש) בעיקר לכלי רכב ממונעים. ראו את הילד על האופניים נדחק במדרכה צרה ימין.

שני הצמתים הללו מופיעים כשני צמתים היסטוריים נפרדים, אבל למעשה המבט העכשווי עליהם דורש טיפול בהם כמקשה אחת: א. יצירת מרחב המאחה את מתחם 1 ומאפשר מרחב נוח להולכי רגל ורוכבי אופניים במרחב האזור הציבורי לשימור. ב. יצירת מרחב נוח להולכים והרוכבים לאורך רחוב המייסדים.

המרחב באזור המרפאה הישנה. מקור: מרכז תיעוד תל מונד

אז והיום: המרחב באזור המרפאה הראשונה

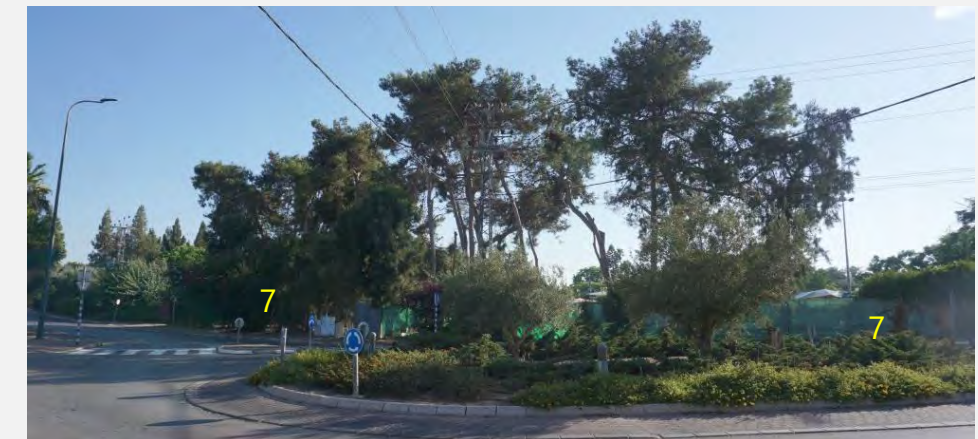

רחוב המייסדים הנושק למרכז הציבורי סובל מאי סימטריה מרקמית. מול העושר המרהיב של האזור הציבורי יש סדרת בתים שהתחדשו באופן ששינה את המראה המרקמי הוותיק (1, 2, 3). אם אלה חזיתות הבתים, עיצובם האדריכלי, תכנית הגדרות, החניות בקו אפס (2).

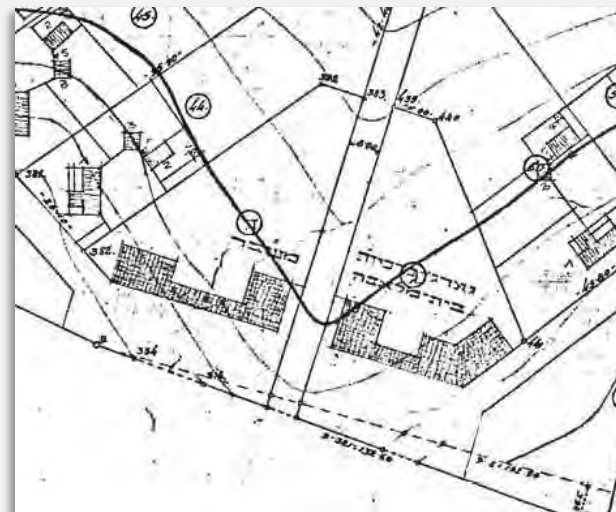

2353 מולטי צומת המייסדים - הבאר - הצבעוני - הצבר

ה"שבר הגדול" במתחם זה הוא ה"מולטי צומת", בו קאופמן חשב למקם שני מבני ציבור גדולים בסימטריה בין שלושה רחובות. במקומם יש היום שני בתים פרטיים שניתקו עצמם מהרחוב עם גדרות (4,5), והתווסף רחוב נוסף - צבר (6) שהוא בעצם דרך שמרגישה שולי היישוב. המרחב מרגיש פרום ופתוח מדי, כך גם ההגעה לצומת מדרום (8). ההליכה צמוד לבריכה המגודרת לא נעימה (7), והמקום מדיר הולכי רגל. מעגל התנועה הגדול מנציח את המרחב לרכב. צומת זה "קורא" לתכנון מחדש לאור ערכיו ההיסטוריים.

אחד ממחוללי התכנון צריך להיות השביל המוצע לאופניים והולכי רגל בנתיב ההיסטורי (א)טירה - ואדי פאליק שחוצה צומת זה, נתיב שהיווה את הגבול הדרומי של מושב חרות עד אחרי קום המדינה. סמוך לצומת הייתה עמדת בטחון, דומה לזו ששרדה ברחוב הפרדס.

תכנית קאופמן 1933 המבטיחה לצומת הזה

מיקום עמדת הגנה שלא שרדה
תוואי הדרך ההיסטורית

ספר המושב, הצומת ועמדת ההגנה, תצ"א 1946.

המרחב הפרוץ והמייצר תחושת שוליים באזור ה"מולטי צומת" המייסדים – הבאר – הצבעוני – הצבר, ממשיך גם בחלק הדרומי בואכה רחוב ההרחבה ודרומה בואכה מושב משמרת. דווקא בחלק המערבי של הרחוב יש רצועה ציבורית גדולה, ובה המרפאה החדשה וחורשה נאה סביבה. בהמשך דרומה קומפלקס בית יום לבני גיל הזהב, אתר בית ספר יסודי היסטורי ומחנה נוער ועובדים, שחלקו שינה יעוד וחלקו ננטש. מסיבה זו, מתחם זה מדורג ברמת ערכיות בינונית בלבד.

רחוב המייסדים, מבט מאזור המרפאה צפונה. יולי 2022. צילום: גיא שחר

2411

עיבוד: גיא שחר

גוש / חלקה 2 / 7750
נ.צ. 192427 / 682588
תקופת הקמה 1962
שימושים בעבר מרפאת קופת חולים
שימושים עכשוויים מרפאת כללית

1958

1963

2021

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

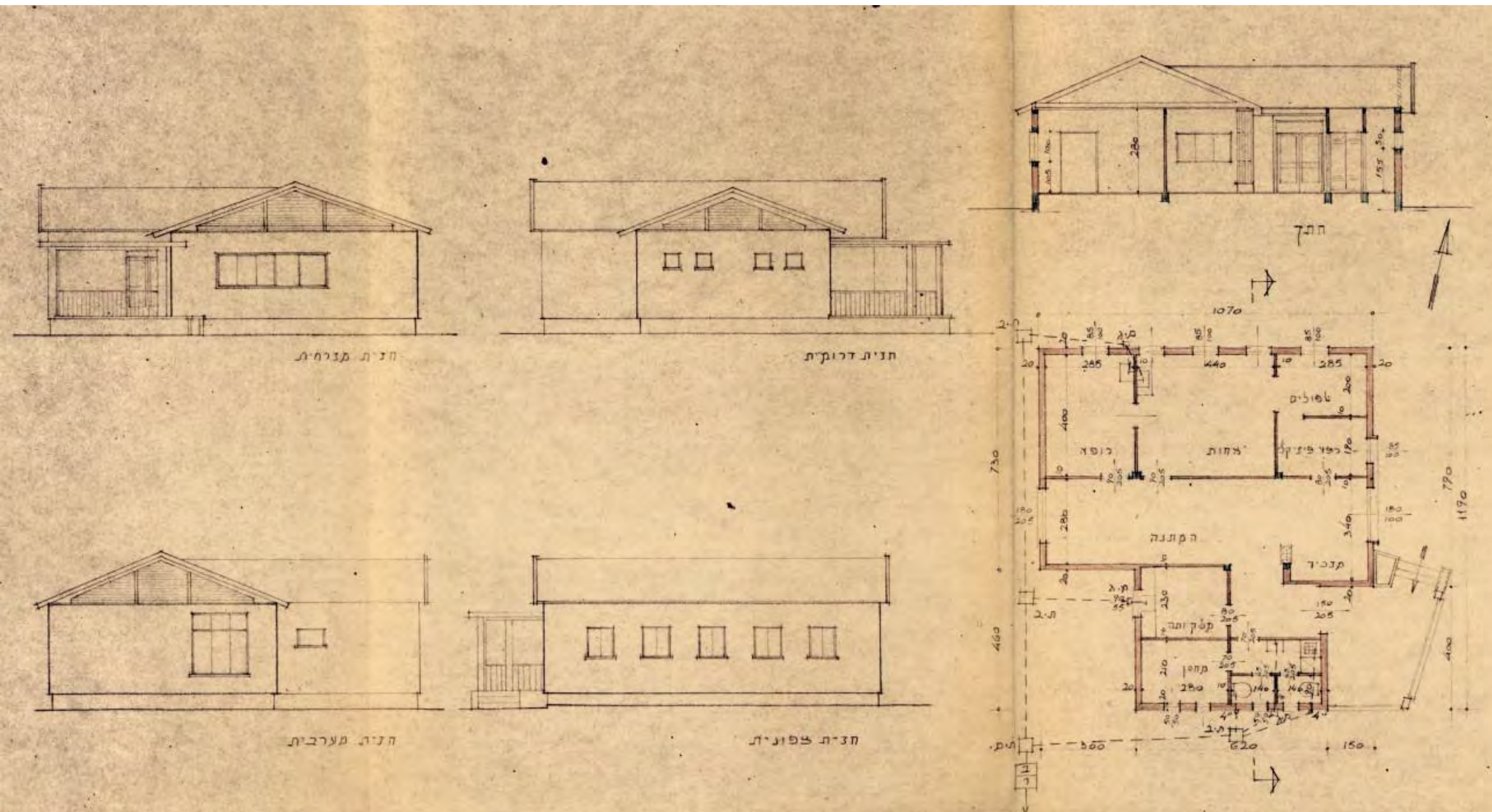
ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

המרפאה החדשה תוכננה על ידי מרכז קופת חולים – המחלקה הטכנית. שטחה 108 מ"ר. ההיתר התקבל ב-1962.

היסודות והשלד בטון מזוין, המחיצות והקירות בלוקים, והגג עשוי רעפים.

המבנה מתוכנן בסגנון מודרני מאוחר, המאפיין את התקופה. העיצוב הפונקציונלי וגג הרעפים הולמים את המרקם המושבי.

תכנית הבקשה להיתר למרפאה. מקור: אתר הנדסה לב השרון.

שלט בתוך המרפאה לאות תודה לאיגוד העברי לעזרת חולים בברידג'פורט. יולי 2022. צילום: גיא שחר

למעלה:
חזית צפונית
וחזית מזרחית
לרחוב. למטה:
המרפסת
וארונות בחלל
פנים.
צילומים יולי
2022: גיא שחר

המלצות

שימור החזית הקדמית, פתיחת המרפסת.
שימור החזית הצפונית. הורדת מנועי מזגנים מתחת למבנה.
שימור פרטי פנים ככל שניתן.
מומלץ להנגיש את הגישה לחורשה.

דרגת ערכיות

גבוהה
רמת שימור מוצעת
ב

תמצית ערכים

מבנה מרכזי בתמת הבריאות, מייצג את
סגנון הבנייה המודרני מאוחר של התקופה.
מוקף חורש אורנים, נצפה מהרחוב.

מצב פיזי

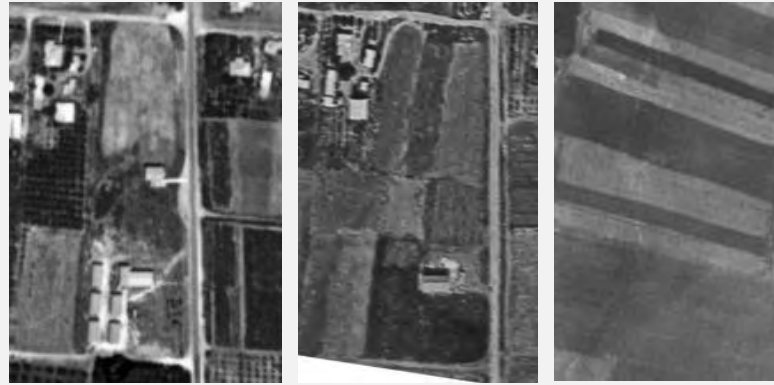
שמור. מבחוץ ניתלו מזגנים. מבפנים נעשו
שינויים בכלל זה הנמכת תקרה. נותרו מעט
פרטי ארונות מקוריים.
מרפסת חיצונית נסגרה בתריסים.

2411

מקור: מרכז תיעוד תל מונד - עיבוד

גוש / חלקה 2 / 7750
נ.צ. 192400 / 682520
תקופת הקמה שנות החמישים / ששים
שימושים בעבר בית ספר, מרכז נוער
שימושים עכשוויים מועדון קשישים, תחנת דלק, מבנים נטושים

1966

1958

1946

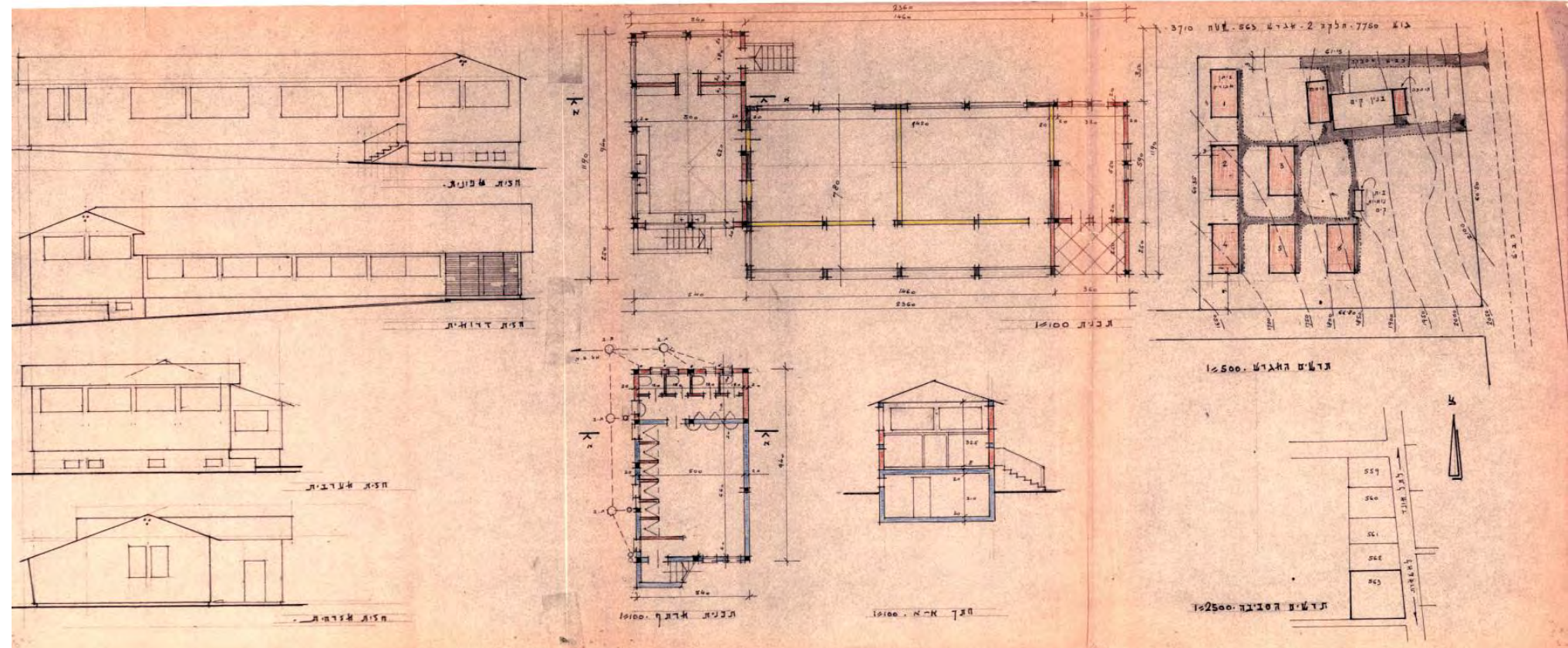

1990

1999

2021

המתחם שבאזור הציבורי מדרום למרפאה עבר התפתחות מבנית משמעותית. בשנות החמישים נבנה במקום על ידי המועצה האזורית, מבנה בית ספר, שהיה מקביל לבית הספר של גוש תל מונד. במבנה הראשי היו שתי כיתות לימוד לתלמידי כיתות א-ב. בבית הספר למדו ילדים מחרות, משמרת וכפר הס (לעין ורד בנו בנפרד).

תכנית הבקשה להיתר 1964. בחלק הימני התוספות למבנה בית הספר והתוספת של שישה מבנים חדשים. מקור: אתר הנדסה לב השרון.

תמות
הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

ערכי המורשת
ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי - עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי - שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

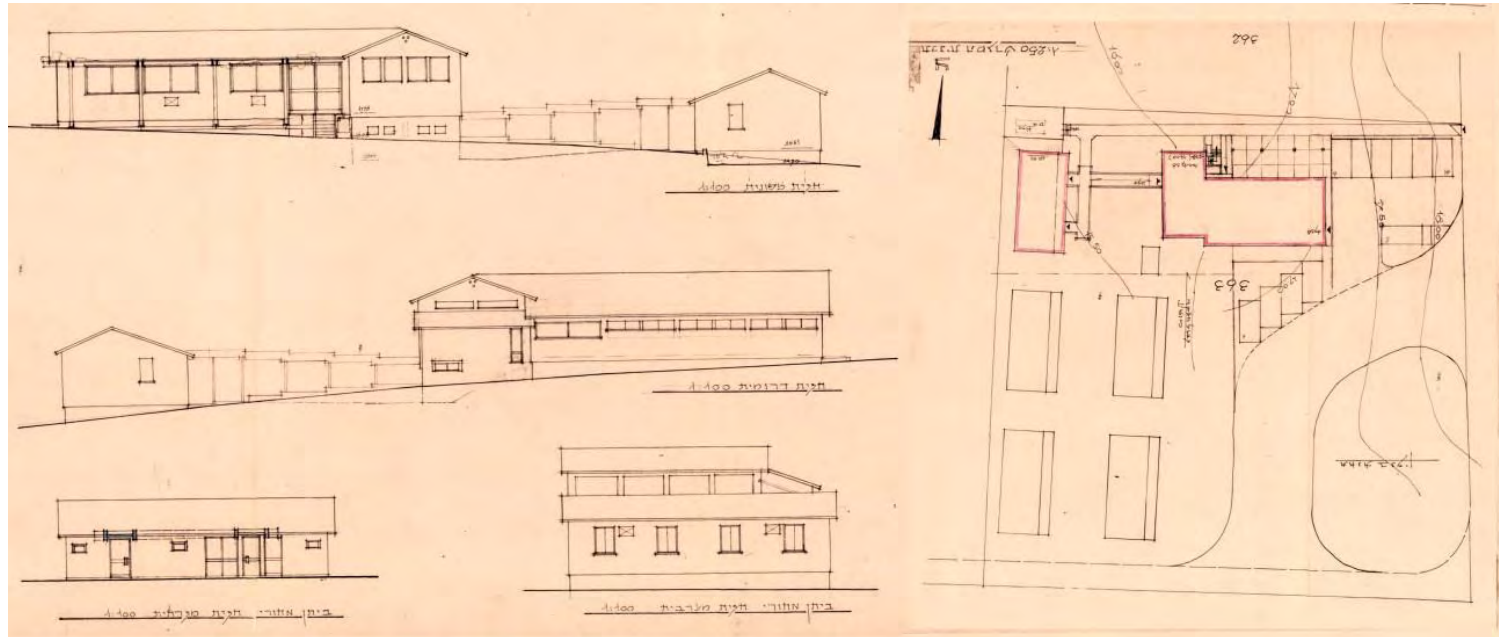
בצילום אוויר משנת 1964 רואים עדיין את המבנה הבווד של בית הספר. ב-28 בדצמבר 1964 ניתן אישור לבקשה להיתר להוספת מטבח למבנה הקיים, וכן שישה מבני מגורים ל"מחנה עבודה לנוער". כמו כן מוזכר שינוי בשימוש למבנה הראשי "משתי כיתות לימוד לחדר אוכל". את התכנית יזמה המועצה האזורית הדר השרון, וערכה מחלקת ההנדסה "שרונים". מהגרמושקה ניתן לראות את מאפייני המבנה המקורי – מבנה מודרניסטי מלבני עם גג רעפים, תכנון שאפיין בנייה כפרית ציבורית בשנות החמישים. ב-1966 רואים בצילום האוויר את מקבץ המבנים החדשים כבר קיים (נבנו חמישה מתוך השישה).

מתוך בקשה להיתר שאושרה בדצמבר 1964 לתוספות למבנה בית הספר והקמת שישה ביתנים. מקור: אתר הנדסה לב השרון

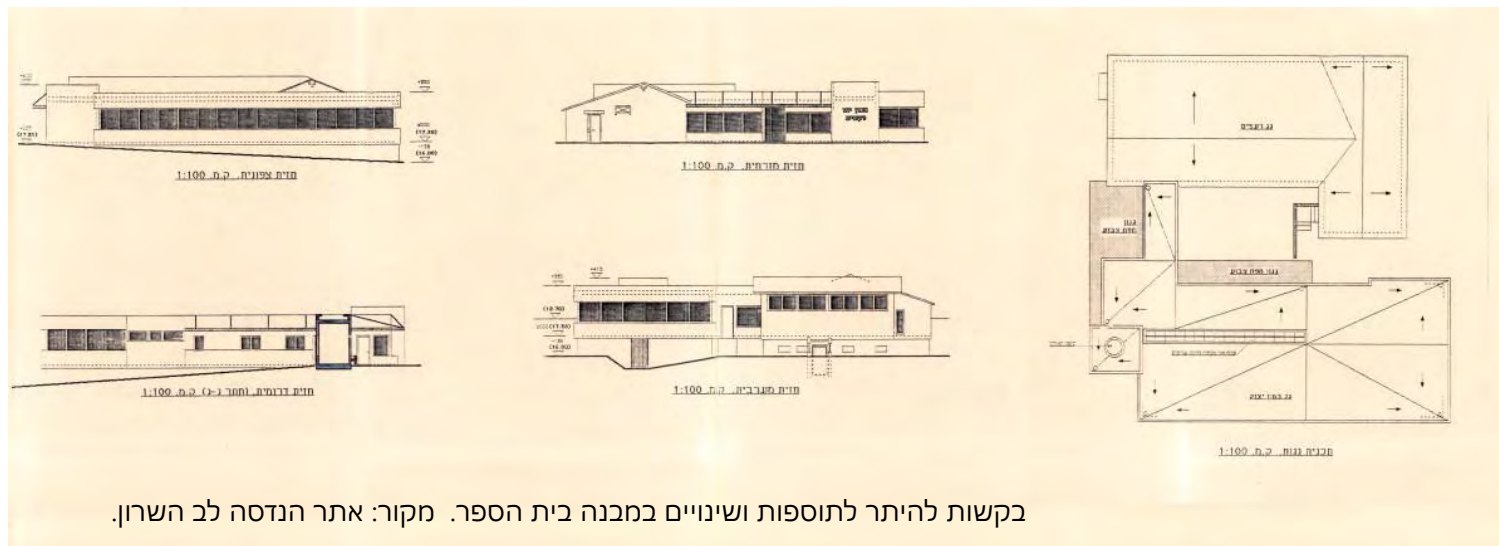
בספטמבר 1974 אושרה בקשה להיתר לגרעת החלק הדרום-מזרחי של המתחם לצורך הקמת תחנת דלק על ידי חברת "סונול". במסגרת הבקשה סומן המבנה הדרום-מזרחי (1) להריסה, אך הוא לא נהרס בסופו של דבר.

בראשית שנות השמונים עבר המבנה ההיסטורי המקורי שינוי שימוש מבית ספר למועדון לקשישים. ב-13 בספטמבר 1982 אושרה בקשה להיתר לשינוי מטרת השימוש מבית ספר למועדון לקשישים. הבקשה נערכה ע"י אדריכל ש. טאובר לבקשת ועד מושב חרות.

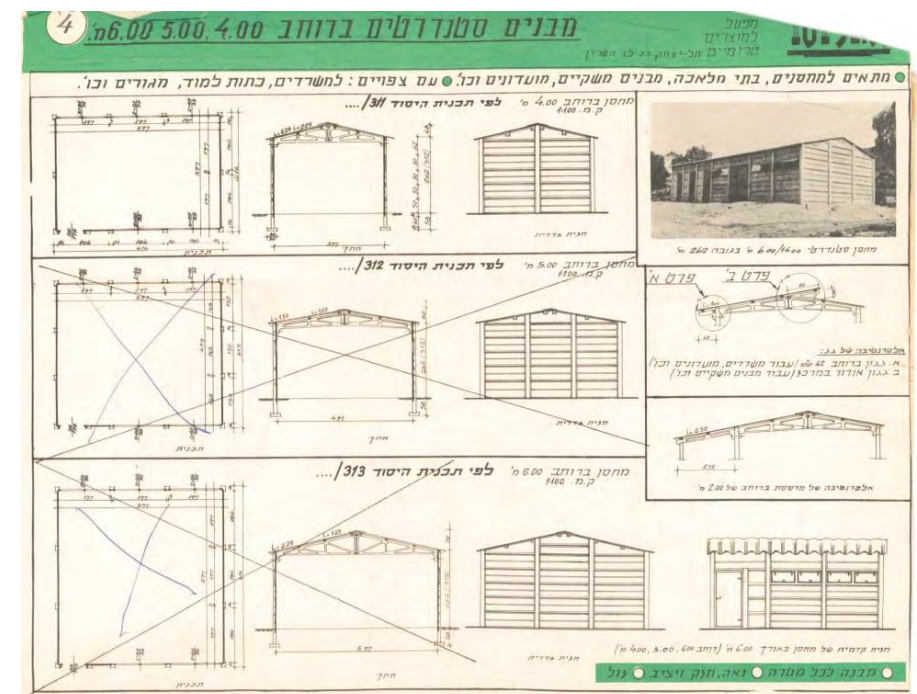

ב-23 במאי 1988 אושרה בקשה להיתר לשינויים והרחבות נוספים, ומהגרמושקה ניתן ללמוד שהמבנה כולל כבר אגף נוסף שהתווסף מצפון, במתכונת הדומה למצב כיום. הבקשה ביוזמת המועצה האזורית "לב השרון" ונערכה על ידי אדר' הדס נחום. מהות הבניין "מעון יום לקשיש".

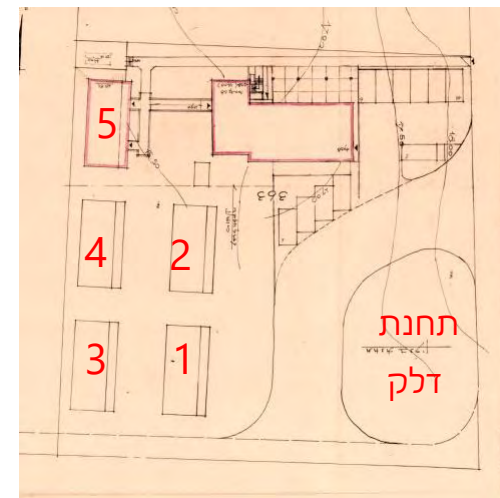
בקשות להיתר לתוספות ושינויים במבנה בית הספר. מקור: אתר הנדסה לב השרון.

ברבות השנים קיבל המבנה תוספות נוספות, ונבנו אגפים חדשים נוספים מצפון. המבנה המקורי של בית הספר נבלע ונעלם בתוך שלל התוספות והשינויים עם הזמן.

כיום, לא נותר זכר מהמבנה המקורי של בית הספר, שעבר שינויים ותוספות. למבני מרכז היום לקשיש אין ערכים לשימור, כמו גם לתחנת הדלק.

ואולם למבני כפר הנוער יש פוטנציאל: מבנה 5 מתוחזק במסגרת מרכז היום לקשיש. ארבעת המבנים הנותרים (1-4) יוצרים מרחב כפרי נחמד. הם בנויים בסגנונות שונים ולחלקם פרטי גג יפים. לאחר שיקום יכולים להפוך לקומפלקס חינוך לילדים / צעירים או להשכרה למגורים / למשרדים / קליניקות במיקום מבוקש ביותר. מבנה 2 היה מאוכלס בעת הסקר.

המלצות
עריכת תיק תיעוד לקומפלקס ולמבנים.
התאמת ייעודי קרקע לשימושים מגוונים במבנים.
שיקום המבנים הפחות מאתגרים, ייצוב המבנים המזדקרים יותר.

דרגת ערכיות
בינונית
רמת שימור מוצעת
ב

תמצית ערכים
מבנים טוריים כפריים ופשוטים למגורים משנות השישים.
לפחות שני סגנונות בניה. יוצרים קומפלקס עם חצר פנימית.
פוטנציאל השמשה לחינוך / מגורים / משרדים / קליניקות.

מצב פיזי
מבני כפר הנוער – מבנה מס' 2
מאוכלס אך במצב מרופט, השאר
נטושים ודורשים שיקום ברמות שונות.

2431 "חורשת המרפאה"

1990

1980

החורשה סביב המרפאה צעירה יחסית. בצילום אוויר מ-1980 עדיין השטח ריק.
ארבעים שנה אחר כך, אורנים נאים מעטרים את המקום.

מתחם 3 נושק ממערב לנחלות של דרך המייסדים ולאזור הציבורי המרכזי. רובו ככולו חלק מתכנית קאופמן. העקרונות התכנוניים והמופע המרקמי הנגזר מהם עוצמתיים פחות מאשר לאורך רחוב המייסדים, אך עדיין מייצרים מרקם ברגישות גבוהה.

הציר הפנימי המקביל שנוצר ממערב, ציר רחובות השיזף – הפיקוס (– האנפה), הוא אחד הצירים הנעימים במושב, שני בייחודו לדרך המייסדים. חתך רחוב צר ואינטימי, מתאפיין בצמחים מעניינים ב"תדירות גבוהה" שבהם מבטים יפים ו/או עצי מופת. הוא מתפתל בחדות רבה יותר, ועל ידי כך יוצר זוויות מבט וקומפוזיציות דרך ובתים מעניינות. יש לאורכו לא מעט "בתי איכרים" שנשמרו, ושני עצי מופת – פיקוסים מרשימים הממוקמים בשני צמתיים ומשמשים כ-Landmark בציר זה של המושב, כמו גם נקודות מיקרו אקלים משמעותיות במיוחד בקיץ. עם זאת, חלקו של הציר סובל מתופעת "ירכתי הנחלות" שפוגשות אותו, ויוצרות מופע פחות נעים, של משקים מוזנחים, קירות תמך או בנייה חדשה וחריגה למרקם.

תוחם את האזור הוותיק מדרום רחוב הפרדס, בתוואי הדרך ההיסטורית א(ל)טירה – ואדי פאליק. רחוב האלון הוא התפר שבין המושב הוותיק להרחבת הבנים. אלונים שניטעו בו לפני כמה שנים כבר גדלו ויוצרים שדרה המאזכרת את יער האלונים שהיה בעבר.

החלק המערבי של אזור זה הופרד לתת מתחם נפרד, שכן ערכיו פחותים. עם זאת, ה"מבואה" לשכונת הבנים לאורך חלק מרחוב האלון נכללה בו, על מנת לייצר רצף מרקמי סביב רחוב האלון.

תצלום אוויר: 2021 (המרכז למיפוי ישראל)

gov

הקטע המתואר כאן הוא הצפוני בציר רחוב השיזף-הפיקוס. הוא מתאפיין באי סימטריה – ממזרח ירכתי נחלות, בהן משק עם מבני משק גדולים בעלי פוטנציאל (2) ואזור פתוח, שיש להקפיד שאם ייבנה, ייבנה באופן ידידותי למרקם (3). ואולם ממול, ב"גדה המערבית", רצף בתים ותיקים ובתים ששופצו בצורה מתאימה למרקם, ללא גדרות, שמייצרים תחושה נעימה ביותר.

3151 השקמים – מבט פתוח מערבה

הדרך שעוקפת את מרכז המושב כדי להגיע להרחבת הבנים, מייצרת לכל אורכה מבטים פתוחים מערבה לנוף, שחשוב לשמור עליהם.

משמאל – כמה מרצף הבתים השומרים על אופי כפרי של "בתי האיכרים", דוגמה מצוינת להתרחבות תוך שמירה והעצמה של המרקם. מבטים סלקטיביים ללא גדר, בעזרת צמחייה בלבד.

3152 צומת השיזף פינת הפיקוס | 3131 עץ פיקוס גדול

מבט דרומה מרחוב השיזף

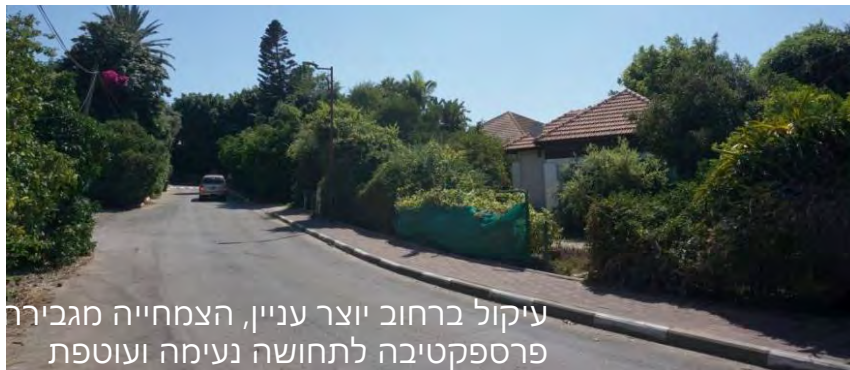
מבט מערבה מרחוב הפיקוס

צומת עשיר מבחינת מבטים בגלל זוויות המפגש של הרחובות. עץ הפיקוס מרשים בנוף, ומוריד טמפרטורה משמעותי בקיץ.

מקטע זה הוא חלק נוסף בציר המתפתל. יש בו בתים בהצבה הזוויתית של קאופמן. גם הוא מתאפיין ב"חוסר הסימטריה" – הצד המערבי נעים יותר כי פוגש את חזיתות המשקים. הצד המזרחי פוגש ירכתי משקים ומתאפיין בשתי סוגיות: קירות תמך כעורים (3) ובנייה חדשה (2) בסגנון שאינו תואם את המרקם. זוהי דוגמה לצורך בהקפדה על בנייה תואמת מרקם במיוחד בבתים חדשים בירכתי משק שפוגש רחוב. בצומת עם רחוב הדרור מבט לרפת אורלובסקי הוותיקה ולרחוב המייסדים (4) וממול בצד השני מבט לשביל פתוח (5). לבסוף, צומת רחובות הפיקוס והאלון בזוויות מעניינות מייצר מבטים יפים לכל הכיוונים ומשופע עצים מסביב (7).

3154 צומת השיזף – מבט לשביל

3155 צומת הפיקוס-האלון | 3132 מקבץ עצים

שיאו של מקטע זה הוא צומת הפיקוס – האנפה, עליו מצל פיקוס משק יפה (2). עם זאת ממול מבנה בכנייה שנים רבות בסגנון גמר אבן שחריג מאד למרקם (1). בצד מזרח כניסה צדית לנחלה שלמרות קירות התמך מייצרת מופע שמסתדר עם המקום (4) – הם יצוקים בחומריות של פעם ומעליהם צברים – סממן במושב. בצד המערבי מבנה חדש מסוגר (5) ובהמשך בתים בהצבת קאופמן, מבטים למשק (6) ופרט גדר מעניין מלבני זיפזיף ופריקסט בטון (7).

גמר אבן חריג ביותר למרקם

מקבץ וושינגטוניות

חומה יצוקה וצברים – שפת המקום

9

2

3156 צומת הפיקוס-האנפה | 3133 פיקוס יפה

צומת הפיקוס-האנפה הוא פינת רחוב נעימה במיוחד, עם מבטים וצל נוף הפיקוס של משק יפה (2), אחת המשפחות הדומיננטיות בתולדות חרות. מבט נאה גם לחצר יפה. במשק ממול מקבץ וושינגטוניות (3).

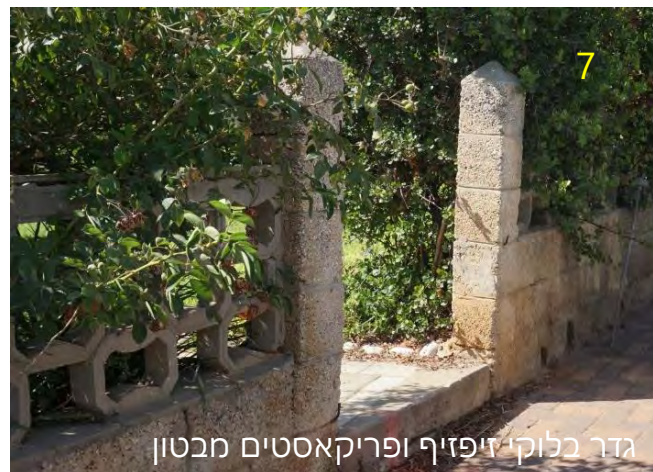
חצר יפה

חומה מסוגרת

6

גדר בלוקי זיפזיף ופריקאסטים מבטון

8

רחוב האנפה משתרע בכיוון כללי מזרח-מערב. בקצהו המזרחי מפגש עם האזור הציבורי ובקצהו המערבי הפיקוס של יפה. זהו רחוב רחב ופתוח יחסית בנופו. ברחוב יש בתים בהצבה הזוויתית של קאופמן, ויש ממשקים טובים לרחוב מבחינת גדרות ומבטים סלקטיביים לחצרות.

מבט מזרחה פתוח יחסית

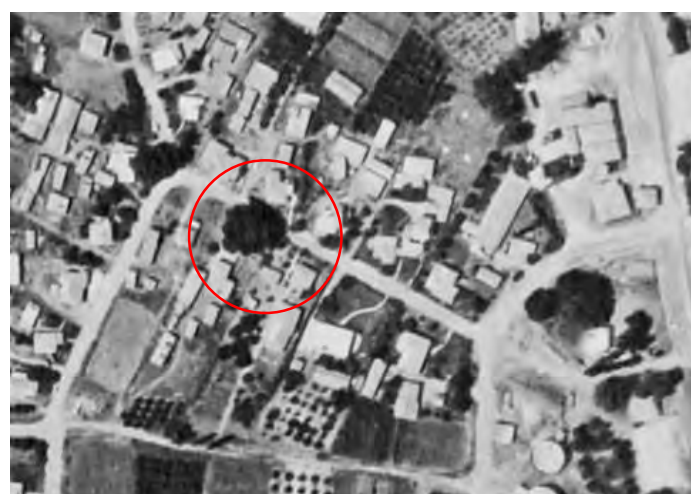
גדר מתכת פשוטה ולא מעיקה ומאפשרת מבטים בשילוב רצועת צמחייה

מבט מערבה - הפיקוס של יפה דומיננטי ומחסר

קצה מזרחי פוגש את האזור הציבורי המרכזי

מבנה שבסגנונו המודרניסטי ברוטליסטי מסתדר עם המרקם

ממשק "פראי" לרחוב של אבן לקט נמוכה וצמחייה "ג'ונגלית"

רחוב הפרדס הוא הציר ההיסטורי בין א(ל)טירה לוואדי פאליק, והיה הגבול הדרומי של המושב עד הרחבתו לאחר קום המדינה. חלקו המזרחי מול בריכות המים, שביל שעובר בין משקים בשטח "פראי" של עצים ושיחי צבר עד שפוגש את צומת רחוב הפיקוס שהמשכו רחוב ההרחבה. מערבית שוכנת עמדת הביטחון, כיום בשטח משק פרטי, אך שומרה ומוצגת לציבור במרחב הציבורי. המשך רחוב הפרדס מוביל לשכונת ההרחבה. החלק הדרומי, אזור 3 בתמונות, מומלץ לשימור ועיבוי נוף פרדסים. ראו כרטסת מתחם מספר 5.

סיפורו של אלון היסטורי

שמת עקב פיתוח

עד שנות התשעים שכן עץ אלון היסטורי בהמשך מה שמכונה היום רחוב האלון, מערבית למבנה המוסך, קרוב לפינת רחוב השיזף. כאשר נבנתה שכונת הבנים, האלון "שומר" בחזית אחד הבתים, אך מת כעבור זמן קצר.

זהו לקח חשוב לנושא תכנון

מותאם עצים – לעצים צריך

לתת את המרחב שלהם,

במיוחד עצי מופת.

גדמי האלון שמת, 2012. מקור: גוגל סטריט ויו

תצ"א 1999. מקור: מזכירות חרות

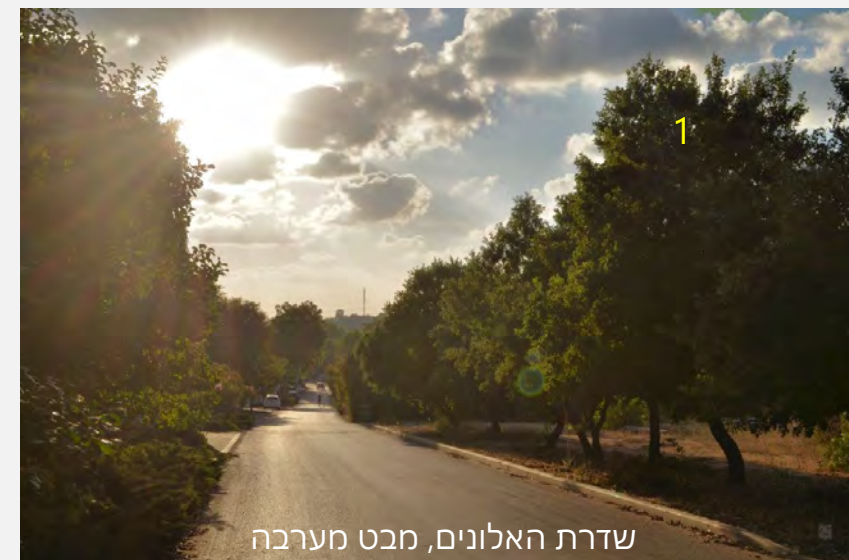
תצ"א 1990. מקור: מפ"י

מימין: האלון ההיסטורי בתצ"א 1990 כשהשטח עדיין היה שטח חקלאי. תשומת לב לגודלו על פי הצל הגדול שהוא הטייל. באמצע: בתצ"א 1999 האלון עדיין חי בחזית בית חדש בהרחבה. משמאל: גדמי האלון שמת, 2012. מקורות: מפ"י, מזכירות חרות, גוגל סטריט ויו.

3134 שדרת אלונים ברחוב האלון

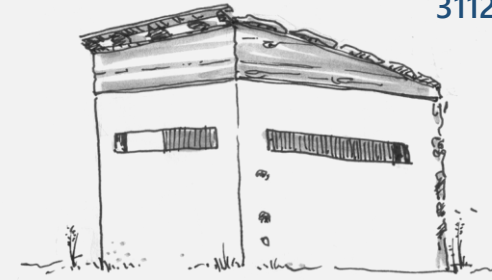

לזכרו של האלון שמת
ניטעה שדרת אלונים
ברחוב האלון בתחילת
שנות האלפיים,
והספיקה כבר
להתפתח מאז.

שדרת האלונים, מבט מערבה

3112

מקור: אתר אינטרנט חרות

גוש / חלקה 99 / 7748
נ.צ. 191975 / 682870
תקופת הקמה 1936
שימושים בעבר עמדת הגנה
שימושים עכשוויים מחסן

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

עמדת ההגנה נבנתה בשנת 1937-1938 על גבול המושב מצד מערב. זוהי העמדה המערבית מבין שתיים שנבנו (המזרחית נהרסה). העמדה חלשה על הדרך מא(ל)טירה לוואדי פאליק (נחל פולג), ששימשה את ערביי טירה בדרכם לאדמותיהם בוואדי פאליק. בימי שקט הייתה הדרך מקום מפגש של שכנים ושלו, אולם בימי מאורעות היה המקום מוקד לחיכוכים ולסיכונים ביטחוניים. שימשה להגנת הישוב מפני התקפות וגניבות במאורעות 1936-1939 ולאחר מכן במלחמת העצמאות. המבנה עשוי יציקת בטון עם חרכי תצפית וירייה לכיוון דרום. המבנה בשטח משק פרטי אך הגידור הועבר מאחוריו וכך העמדה גלויה במרחב הציבורי.

יולי 2022. צילום: גיא שחר

העמדה צופה לדרך ההיסטורית. יולי 2022. צילום: גיא שחר

העמדה מול המדרכה ברחוב. יולי 2022. צילום: גיא שחר

מצב פיזי

משוקם, אם כי טיוח
וצביעת המבנה פגמה
באותנטיות שלו.

תמצית ערכים

מבנה חשוב בתמת ההגנה והביטחון
שליוו את חרות טרום קום המדינה.
נקודה חשובה על הדרך ההיסטורית.

דרגת ערכיות

גבוהה

רמת שימור מוצעת

א

המלצות

שימור המבנה.
הצבת שלטי הסבר מעניינים.

עיבוד: גיא שחר

גוש / חלקה 52,59 / 7751
נ.צ. 191970 / 683106
תקופת הקמה שנות החמישים
שימושים בעבר רפת פרי הרבעה, מוסך
מרכזי, מיון עגבניות
שימושים עכשוויים נטוש

2021

1958

1946

תמות
הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

ערכי המורשת
ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

זהו מבנה חשוב מבחינה היסטורית, שכן שימש למבחר שימושים בחיי המשק. הייתה זו הרפת של הפרים להרבעה. בהמשך הפכה למוסך המרכזי לכלי החקלאיים. לאחר מכן הייתה למרכז מיון עגבניות שוקק. כיום המבנה מוזנח וגגו התפרק, אך עדיין נותרה מעטפת המבנה העשויה בלוקי זיפזיף אופייניים, וקונסטרוקציית העץ של הגג. המבנה בשטח ציבורי, וגם אם אין צורך במבנה משק במקום באותה תכנית, הרי שהמסגרת המבנית שלו וחומריו יכולים לשמש באופן יצירתי הן כחלק מפיתוח נוף, מתקני משחק, או חלק ממבנה חדש.

חלק מזרחי של המבנה. יולי 2022. צילום: גיא שחר

חלק מערבי של המבנה. יולי 2022. צילום: גיא שחר

המבנה בתצ"א 1990. מקור: מפי"י.

מצב פיזי

נטוש, כיסוי הגג קרס ופונה מהמקום. נותרו הקירות ההיקפיים וחלקים מקונסטרוקציית הגג.

תמצית ערכים

ערך היסטורי בזכות מגוון השימושים שהיו למבנה בחיי המשק של חרות. נמצא במיקום נפרד מהלב הציבורי של הכפר, אך דווקא בזה ייחוד המקום והפוטנציאל לייצר בו משהו חדש.

דרגת ערכיות

בינונית
רמת שימור מוצעת
ב

המלצות

שימוש בקירות המבנה, באלמנטים מהקונסטרוקציה שלו או חלקים מהם, בבניית מבנה חדש, מתקן, גן או כל עיצוב עתידי אחר, באופן שישאיר את הסיפור ההיסטורי של המקום חי. מומלץ נטוע פרדסים באזור זה לשימור נוף ההדרים.

אזור זה הוא מעין מעטפת או שוליים מערביים ליישוב הוותיק. הוא תחום ממערב בדרך עוקפת המובילה לשכונת ההרחבה. אזור זה בעל ערכים פחותים מאשר של מתחם 31.

הקטע של רחוב השיזף רחוב הפיקוס בואכה רחוב האלון, שנכלל בתת מתחם זה, מאופיין במרקם מתחדש, מרובה גדרות ובנייה חדשה שאינה במאפייני הרקמה הוותיקה.

רחוב האלון בואכה שכונת הבנים מערבה מתאפיין בשטח חקלאי מצפון, ובשורת בתים ראשונה של הרחבת הבנים. היא נכללת במתחם זה על מנת לייצר רצף באפיון המרקמי.

3231 רצועה לשימור ועיבוי פרדסים

ברחוב האלון מזרחית לרחוב השיזף פרדס צעיר. הרצועה לאורך רחוב האלון מתאימה לשימור ועיבוי נוף עצי ההדר ולתת מראה אותנטי יותר לאזור החדש.

רחוב האלון בתפר עם שכונת הבנים – ממשק אזור ותיק עם שכונת הבנים, מבט לשכונת בנים

בקצה הצפון-מזרחי של נחלות נמצא אזור המחנה ההיסטורי, על המשך קו הרכס של ברכות המים המזרחיות. זוהי נקודת נוף משמעותית, לצד הנוף מגבעת הברכות עצמה. מגוון סוגי המרקם לצד אתרים היסטוריים ונופיים נקודתיים מרשימים, הופכים את האזור למרקם בהגדרת ערכיות גבוהה.

מתחם 4 הוא מתחם מרתק בכך שהוא כולל שלושה שלבים של התפתחות המושב: בחלק המערבי תכנית קאופמן (סגול), שהגבול שלה רחוב הצבעוני, שהתפתח בשנות השלושים המוקדמות. בחלק המזרחי, למרגלות גבעת בריכות המים, אזור שכונת "קבוצת הדרום" (ירוק) שהתפתח בסוף שנות השלושים, סביב רחוב המשתלה והחלק המזרחי של רחוב הצבעוני. בחלק הצפוני של רחוב הבאר מספר נחלות גדולות מאד לעומת הנחלות הוותיקות (ורוד), שהתפתחו משנות החמישים והלאה.

4132 פיקוס השקמה ברחוב הצבעוני

עץ שקמה (פיקוס השקמה) מרשים עם גזע צהבהב בחזית משק בחלק הדרומי של הרחוב

הרפת במשק אורן

4131 חורשה ברוב הצבעוני פינת הבאר

1

חלקו הצפוני של רחוב הצבעוני משמר את תכנית קאופמן בהצבת הבתים (במקרה זה דווקא עם חזיתות במקביל לרחוב) ובעיקר בהצבת מבני המשק. הבתים איבדו משהו את מראם ההיסטורי, אך עדיין נשמרת אווירה מרקמית שהופכת אותו לאחד הרחובות הנעימים במתחם זה. בקצה הצפוני החורשה (1) ובקצה הדרומי שולט פיקוס נאה (6).

4152 תצפית מעיקול האתר

מבנה חדש יחסית (8) בחומרות בטון חשוף עשויה להתאים למרקם המודרניסטי, אך מה שרואים מהרחוב זה בעיקר את ה"בית" למכונות ולמוני החשמל בקו 0. גדרות אטומות יחסית מאפיינות את ה"גדה הצפונית" של רחוב הבאר.

4134 פרדס בין הבאר לאתר 4153 האתר פינת הבאר

רחוב הבאר בחלק הצפוני מאפיין את הבנייה של שנות החמישים והלאה והתפתחותה. במגרשים רבים גדרות אטומות יותר. בחלק הדרומי נבנה לאחרונה בית בעיצוב "עכשווי", שבעיקרון משתלב בנוף ההיסטורי בעיצובו, למעט הגדרות, הפילרים והחניה בקו אפס שמעיבים על כך. החורשה בפינת הבאר והצבעוני ובה רפת היסטורית, היא מרחב נעים במיוחד.

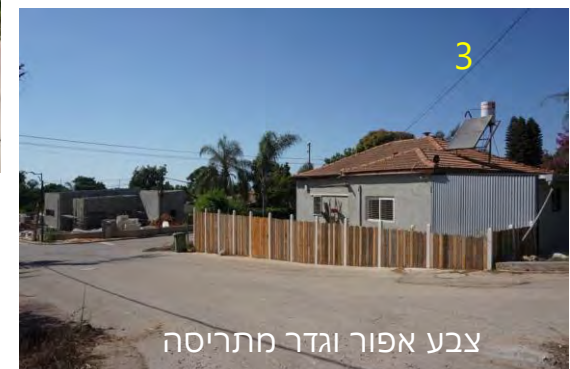
4151 דרך ותצפית צפון מזרח

רחוב הבאר במהלכו צפון-דרום מתחבר ל"מולטי צומת" והוא חלק נכבד מתכנית קאופמן, אבל כיום הוא רחוב בלתי מרגש, בין השאר בגלל המפגש עם ירכתי נחלות ממזרח, וגדרות גבוהות ממערב.

רחוב המשתלה הוא הרחוב המרכזי של שכונת "קובצת הדרום" שהתיישבה כאן בסוף שנות השלושים. הרחוב עדיין שומר על מרקם כפרי נעים, עם גדרות אבן וצמחייה פראית. בקצוות בנייה חדשה שמשנה תמונה זו.

4133 שדרת אלונים ברחוב הצבר

שדרת אלונים צעירים אלונים ומבט אל הכפר. הרחוב בתוואי הדרך ההיסטורית (אל)טירה – ואדי פאליק. מחבר גם בין הכפר לגבעת בריכות המים.

4111

מקור: אתר אינטרנט חרות

גוש / חלקה 81 / 7749
נ.צ. 192633 / 682938
תקופת הקמה שנות השלושים
שימושים בעבר רפת
שימושים עכשוויים נטוש

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

רפת שנבנתה בסוף שנות השלושים באחד המשקים במושב. ברפת כזאת החזיקו התושבים את הפרות ואת בהמות הבית. בשנים ההן, לכל משק הייתה רפת, ולעומת המתיישבים שגרו בצריפים בראשית ההתיישבות, הפרות שוכנו במבנים מרווחים, עשויים בלוקים או בטון ובעלי גג רעפים. במלחמת העצמאות שימשה הרפת והמרחב הפתוח לצדה למגורי תושבים ממשמרת שפזרו מיישובם. לאחר קום המדינה גרו במתחם באופן זמני מגורי משפחות עולים.

מבנה זה נמצא בשטח בבעלות האגודה השיתופית.

המלצות

המבנה נמצא בשטח בבעלות האגודה השיתופית; מומלץ לערוך מבצע לחיזוק ותחזוקה בשיתוף צעירי חרות ובהנחיית מומחים לשימור בסיוע והכוונה של המועצה לשימור. יש לשמור על המראה האותנטי של המבנה, ולערוך רק שיקום מינימלי הנדרש לייצבו ולמניעת כניסת גשם; מומלץ להשמישו לשימוש קולט קהל.

דרגת ערכיות

גבוהה מאד

רמת שימור מוצעת

א

תמצית ערכים

מבנה זה מייצג את מבני הרפת הראשונים שנבנו בחרות בשנות השלושים, ובכך את תחילת הפעילות המשקית המשפחתית בתחום החלב.

מצב פיזי

נטוש, במצב פיזי מתדרדר.

4112

עיבוד: גיא שחר

גוש / חלקה 81 / 7749
נ.צ. 192530 / 682858
תקופת הקמה שנות הארבעים
שימושים בעבר רפת
שימושים עכשוויים מוזיאון פרטי

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

הרפת של משפחת אורן נבנתה בשנות הארבעים והחליפה את רפת העץ המקורית שנבנתה בתחילת בניית המשק בשנות השלושים. במשך שנים אסף הבן זאביק (ג'ובה) מאות פריטים הנוגעים לעבודה חקלאית, ונוצר מוזיאון מופלא של ההתיישבות העובדת. הם מוצגים במבנה הרפת, כמו גם במבנה הלול. יש כאן שילוב של משק היסטורי ובתוכו מוזיאון היסטורי של פריטים הקשורים לעבודת המשק והחקלאות, ולהיסטוריה של עשרות שנים אחורה.

דב אורן (הורנשטיין), יליד 1898, עלה לארץ ב-1921. היה פועל בפרדסים. ב-1926 נישא לשולמית. גרו בחיפה ושם נולד הבן זאביק. הם הצטרפו לגרעין חרות ובנו את המשק, כשזאביק נכנס לעניינים גם כן. דב עבד עם בנו זאביק במשק כשהוא צלול בדעתו עד שנפטר ב-1984.

דב ושולמית אורן. מקור: מרכז תיעוד תל מונד.

המלצות

שימור המוזיאון במשק.

מציאת תמריץ רגולטורי וכלכלי למינוף המוזיאון לטובת בעלי המשק והכלל.

קביעת הסדר לתחזוקת המוזיאון בעתיד.

דרגת ערכיות

גבוהה מאד

רמת שימור מוצעת

ב

תמצית ערכים

מבנה הרפת והמבנים הנוספים בהם מוצגת תערוכת הפריטים, מספרים את סיפור מושב חרות, את סיפור ההתיישבות בגוש וההתיישבות העובדת בכלל. מיקומו של האוסף בחצר משק אמיתית, היא ערך ייחודי ביותר.

מצב פיזי

מתוחזק היטב באהבה רבה.

4113

עיבוד: גיא שחר

גוש / חלקה 69 / 7749
נ.צ. 192507 / 682951
תקופת הקמה החל בשנות השלושים
שימושים בעבר תחנת שאיבת מים
שימושים עכשוויים תחנת שאיבת מים

2021

1958

1946

ערכי המורשת

ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

תמות

הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

סיפור בארות המים הוא אחד הסיפורים המאתגרים שידע המושב.

בשנים הראשונות הצליחו לחפור רק בארות לא עמוקות, אשר נטו לקרוס או שמשאבותיהן נסתמו בחול. רק כעבור שנים הועמקו הקידוחים והביעות החלו להיפתר. אבל המושב דבק בגישתו להיות עצמאי באספקת המים. עד היום ניזון המושב ממספר בארות המספקות את תצרוכת המים של הישוב הן להשקיה והן לשתייה.

זוהי אחת ממספר בארות פעילות המשרתות את מושב חרות.

באר ספציפית זו הייתה במרכז הכפר יחסית. אסא ברטוב מספר שהילדים אהבו אותה במיוחד, שכן בעת קידוחי ניסיון, קילוח המים שפרץ היה יוצר נחל של ממש מסביב ...

המלצות

עיקר היתרון הוא במיקום הבאר קרוב למרכז הכפר מקום בו סיפור המים מתרחש הלכה למעשה. ההצצה פנימה למשאבה היא חלק מהחווייה. חשוב לשמר את המקום גם במקרה והבאר תפסיק לעבוד. בשטחים הפתוחים קיימים מבני באר מעניינים יותר בצורתם.

דרגת ערכיות

בינונית

רמת שימור מוצעת

2

תמצית ערכים

באר פעילה, מממשת הלכה למעשה את סאגת אספקת המים שידע המושב שנים ארוכות. נמצאת יחסית במרכז הכפר, ולכן מגישה את הסיפור.

מצב פיזי

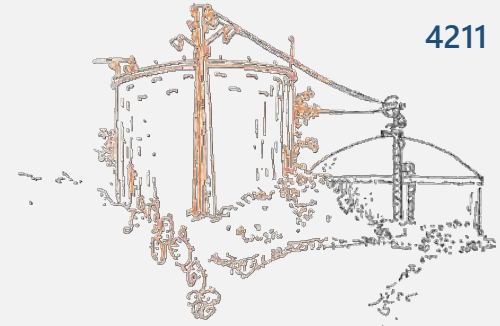
הבאר ומנוע המשאבה נתונים במבנה פריקסט סטנדרטי במצב טוב.

4251 גבעת הברכות המזרחיות

גבעת הברכות המזרחיות היא אחד מאתרי הנוף היפים בחרות, הנמצאים בשטח המבונה של המושב. נקודת גובה זו, 84 מטר מעל פני הים, היא הגבוהה ביישוב ובאזור בכלל, וגם בלי לטפס לגג בריכות המים, נשקף ממנה נוף יפה. זוהי נקודת גבול, שוליים, בין האזורים החקלאיים של מושב חרות, לאזורי המבנים. באופק מבט הרחק לא(ל)טירה ולהרי השומרון, לכפר סבא וגוש דן. זוהי נקודה ראויה לטיפוח ושדרוג, בכלל זה השביל שלמרגלות הברכה, שמקשר בין רחוב המשתלה לדרך ההיסטורית.

4211

מקור: אתר אינטרנט חרות

גוש / חלקה	106 / 7749
נ.צ.	192753 / 682752
תקופת הקמה	1937
שימושים בעבר	אגירת מים
שימושים עכשוויים	אגירת מים

2021

1958

1946

תמות
הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

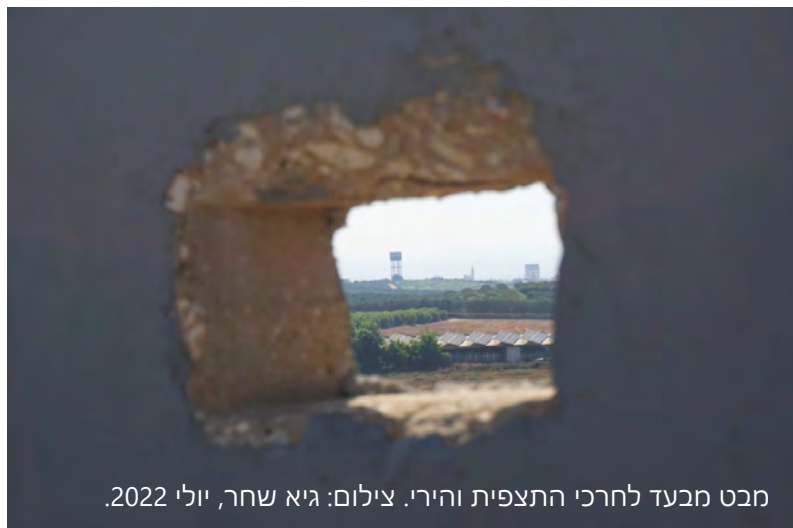
ערכי המורשת
ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

ברכת המים המזרחית ההיסטורית נבנתה בשנת 1937. תכולתה היא 1000 קוב. הברכה מקבלת את מימיה מבארות הנמצאות במרכז המושב ובקרבתו. ברכת המים ממוקמת בנקודה הגבוהה ביותר בתחום המושב ובאחת הנקודות הגבוהות באזור – 84 מטר מעל פני הים. גם בריכה זו, בדומה לבריכה במרכז הישוב, חולשת על הדרך ההיסטורית מא(ל)טירה לוואדי פאליק. גדר הביטחון ועמדות ההגנה של המושב נמצאו בתקופה של טרום המדינה למרגלות ברכת המים ממזרח.

במאורעות 1936-1939 ובמלחמת העצמאות שימשה הברכה גם כעמדת הגנה מצד מזרח, לצורך תצפית ואיתות. האיתות נעשה באמצעות קוד מורס ודגלים, והועבר לעמדות ההגנה ולמגדלי המים במושבים הסמוכים. בהיקפה העליון של הברכה אפשר לראות עד היום את חרקי התצפית והירי. הברכה משמשת עד היום לאספקת מים להשקיית הפרדסים ושדות המושב.

הבריכה מלמטה. צילום: גיא שחר, יולי 2022.

מבט מבעד לחרכי התצפית והירי. צילום: גיא שחר, יולי 2022.

הבריכה מככבת בצילום מסוף שנות הארבעים בראש הגבעה שלמרגלותיה בתי שכונת "קבוצת הדרום". מקור: מרכז תיעוד תל מונד

תצפית מהבריכה מזרחה, במרכז הדרך ההיסטורית א(ל)טירה – ואדי פאליק וברקע העיר א(ל)טירה. באופק הרי השומרון. צילום: גיא שחר, יולי 2022.

מצב פיזי	תמצית ערכים	דרגת ערכיות	המלצות
שמורה היטב ופעילה. במשך השנים הבטון החשוף נצבע. סולם חדש בתוך פיר מוגן מאפשר עליה למעלה.	בריכת מים משמעותית בתמת המים – נושא שהיווה בעבר אתגר עצום למושב. נקודת ציון חשובה בכפר בכלל ועל הדרך ההיסטורית א(ל)טירה – ואדי פאליק בפרט. Landmark בולט בסביבה בשטח פתוח נישא בגובה. תמה בטוחונית יוצרת גם היבט אדריכלי עיצובי מעניין.	גבוהה רמת שימור מוצעת א	שמירה על כותרת הבריכה עם חרכי התצפית והירי. שמירה על שלמות הבטון המזוין ומראהו. טיפוח סביבת הבריכה, אם כי ללא עצים גבוהים שיסתירו אותה ואת הנוף הנשקף ממנה.

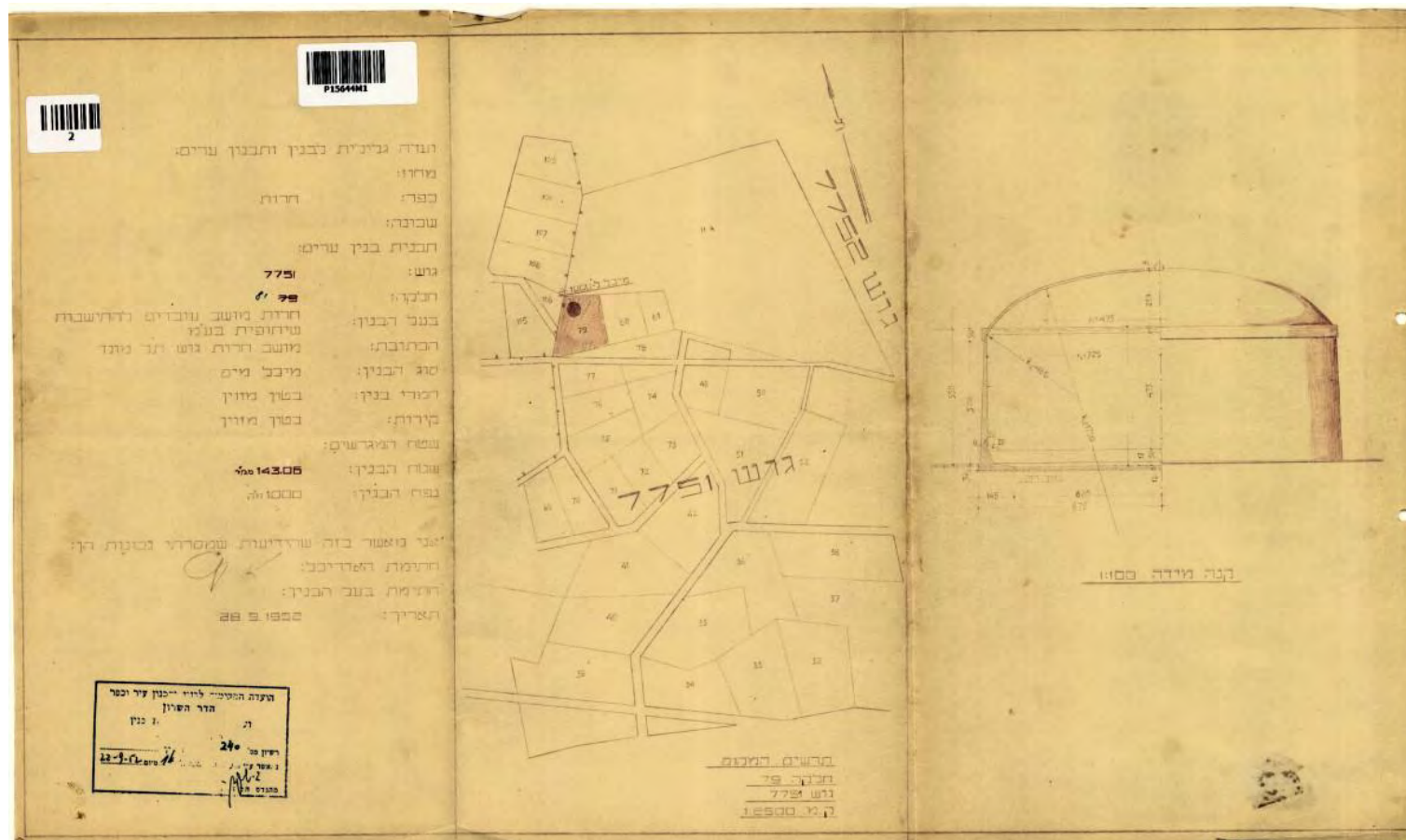
גוש / חלקה 17 / 7752
נ.צ. 192782 / 682777
תקופת הקמה 1952
שימושים בעבר אגירת מים
שימושים עכשוויים אגירת מים

תמות
הנהלה
חינוך ותרבות
בריאות
אחסנה ומסחר
משק חי וצומח
מים
ביטחון והגנה
מלאכה

ערכי המורשת
ערך היסטורי
ערך אורבני
ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים
ערך אדריכלי – שיטות בניה
ערך טכנולוגי
ערך תרבותי אנושי
ערך נופי

בקשה להקמת "מיכל מים" מבטון מזוין בנפח 1000 מ"ק בסמוך לבריכת המים המזרחית אושרה בספטמבר 1952. היוזם הוא מושב חרות. המיקום שסומן בבקשה היה מזרחית לבריכה הוותיקה. בסופו של דבר נבנתה הבריכה בחלקה שמצפון לחלקה שבבקשה, מצפון-מזרח לבריכה הקיימת. לבריכה זו גג בטון כיפתי, בניגוד לבריכה המוקדמת יותר. הבריכה משמשת עד היום כחלק ממערך אספקת המים לשטחים החקלאיים.

מצב פיזי

שמורה היטב, פעילה.

תמצית ערכים

מבנה משני בחשיבותו במקבץ
זוג בריכות המים. בעל ערך
היסטורי בתולדות נושא המים
בישוב, וערך נופי בשל המיקום.

דרגת ערכיות

בינונית

רמת שימור מוצעת

לא לשימור

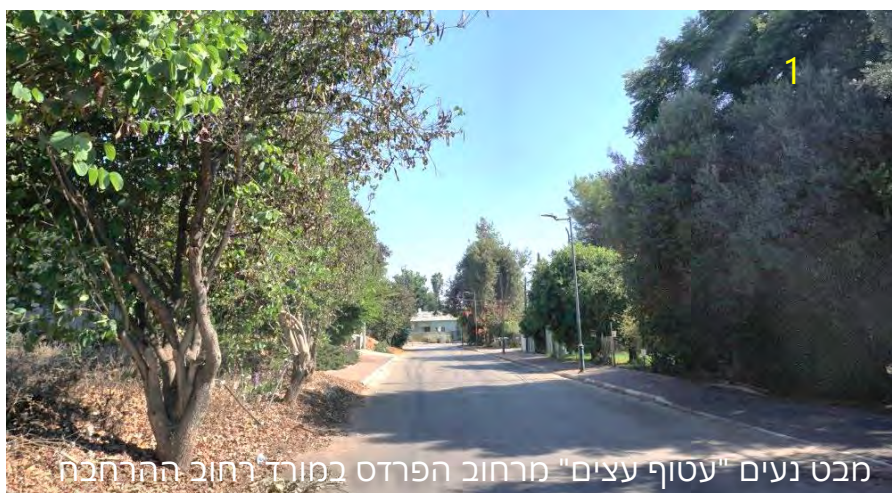
המלצות

שמירה על שלמות הבטון המזוין ומראהו.
שמירה על חזות האתר וטיפול העצים והצמחייה סביבו.

זאת ועוד, שטח המשקים כאן גדול מאוד, כמו גם רוחב חתר הרחוב, יחסית לבינוי הקומפקטי שתכנן קאופמן. על כן החוויה המרקמית במתחם זה מרגישה רחוקה ממרכז הישוב ופחות "אינטימית". המשקים הגדולים קרצו בחלקם למהגרים מבחוץ שרכשו ושדרגו אותם, ואולם, מלבד הפרות נקודתיות של מראה החזית הצנוע, בסך הכל הממשקים עם הרחוב טובים. עם זאת יש לשמור על מאפיינים של המרקם הוותיק גם כאן, בוואדי הראשי המשקים הפוגשים את מעטפת האזור הציבורי ברחובות "הבנים" ו"הרחבה". במתחם זה אותר רק אתר נקודתי אחד, נופי, בסקר זה.

מתחם 5 הוא החלק הארי של אזור ה"הרחבה" הראשונה שנבנתה למושב אחרי קום המדינה. המושב זכה בקרקעות נוספות מדרום לדרך ההיסטורית א(ל)טירה – ואדי פאליק, והמשקים שתוכננו סודרו באזור זה סביב שני רחובות במתכונת האות "ר". המתיושבים, עולים שהגיעו למושב כבר בשנת 1949-50, וחיכו באוהלים לבתיהם, העדיפו שהתכנית החדשה תמקם את המשקים קרוב לכפר הוותיק. אבל מזכיר הישוב שאף להגדיל את השטח הציבורי המרכזי, ולכן הרחוב הראשי של ההרחבה עובר דרומית לשטח המוגדל הזה. כך נוצרה תבנית אורתוגונית של רחובות ניצבים זה לזה, ללא ייחוד צורני כלשהו.

מבט נעים "עטוף עצים" מרחוב הפרדס במוך רחוב ההרחבה

מבט נעים "עטוף עצים" מרחוב ההרחבה לרחוב הבנים

שדרת עצים תוחמת מרכז ציבורי מזרח

5131 רצועה לשימור ועיבוי פרדסים

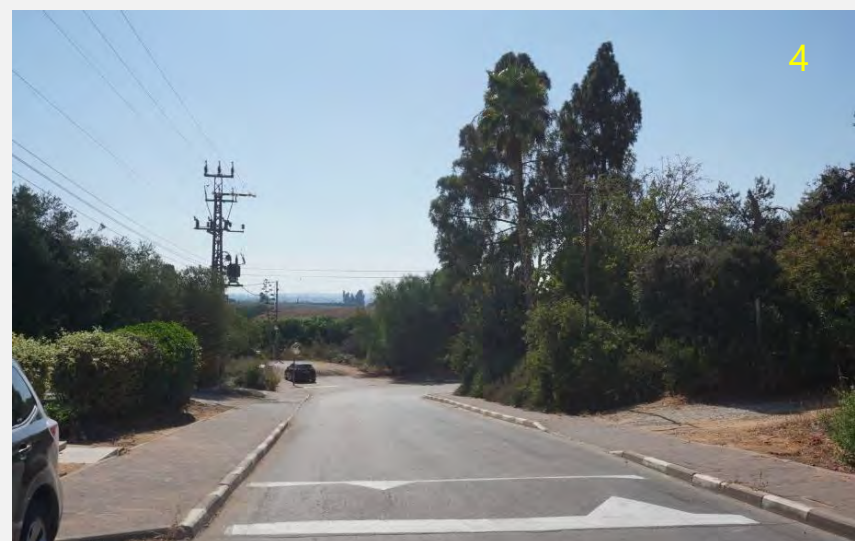
האזור שמדרום לרחוב הפרדס, עשוי להיות מוקד מצוין לשימור ועיבוי נוף הפרדסים בלב המושב, ולו ברצועה סמוכה לדרך, וכך גם להצדיק את שמה.

רחוב הבנים הוא רחוב נעים, בזיקה למרקם הוותיק של המושב. רחוב ההרחבה כולל שתי "צלעות": הצלע צפון-דרום בחתך רחוב נעים יחסית ועטופה עצים. הצלע מזרח-מערב בחתך רחוב רחב מאוד, (כנראה מדי), מרגיש פתוח מדי ללא צל ו"דפנות". זאת בניגוד לרחובות שתכנן קאופמן, בקנה מידה אנושי יותר.

5151 מבט מערבה בקצה רחוב ההרחבה

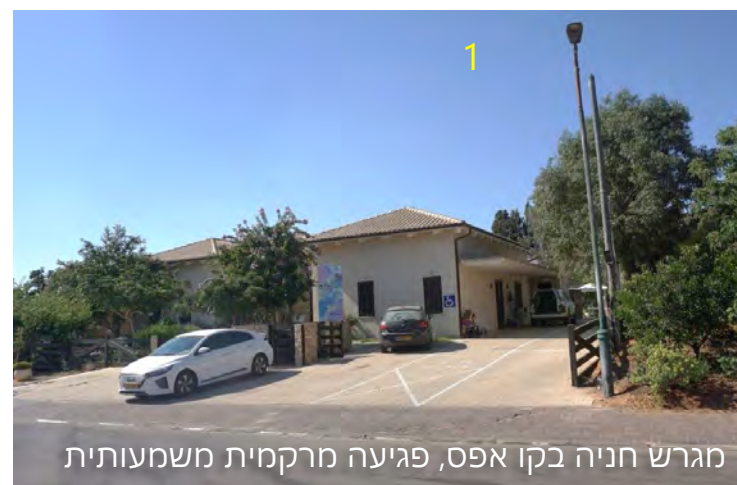
שימור מבט פתוח הרחק למערב מקצה מערבי של רח' ההרחבה

רחוב ההרחבה מבט מערבה, חתך רחוב רחב ופתוח מאד יחסית למרקם קאופמן

רחוב ההרחבה מבט מזרח, חתך רחוב רחב ופתוח מאד יחסית למרקם קאופמן.

סוגי ממשקי משקים – רחוב. "בית איכרים" ונוף פראי
(7), עיצוב נוף חדש ומהונדס הכולל שער אטום (6),
משמאל – תחושת "גן בוטני" פתוח ומזמין (5).

מתחם 6 כולל שני שלבים של הרחבת בני / הרחבה קהילתית של המושב שנעשו באמצע שנות התשעים ובתחילת שנות האלפיים. המרקם כאן שונה מהותית ממרקמי המשקים במושב. זהו מקבץ של מגרשי חצי דונם עליהם מונחים בתים המשתרעים כמעט על כל המגרש, בחזית וברחובות מקומות חניה, במתכונת המוכרת בארץ במאות יישובים בהם בונים שכונות וילות.

עם זאת, ראוי לציין מספר היבטים חיוביים באשר לשכונה זו.

א. בכניסה שני מופעי עצים, האחד פיקוסי משפחת חייט שהועתקו לכאן, ולידם שדרת עצי מילה ירוקת עד מרשימים.

ב. ניטעו עצים רבים ברחובות ובגינות, ומעל עשרים שנה של צמיחה נתנו אותותיהם בנוף ירוק למדי.

ג. "לשונות" של שטחים חקלאיים לתוך השטח.

ד. אוכלוסייה מחוברת להוויית המושב הוותיק (רוב הדיירים – בני המושב).

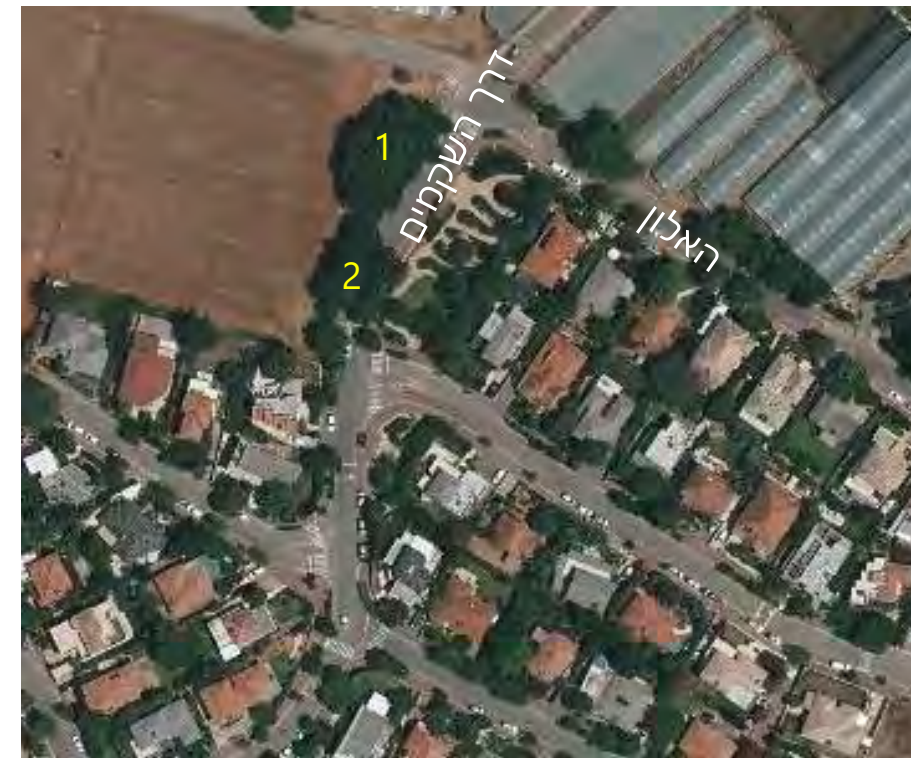
ה. שכונת קצה המחברת לאתרי טבע בשטחים החקלאיים המערביים של חרות.

6132 שדרה של מילה ירוקת עד

שדרה של מילה ירוקת עד מעטרת את הכניסה לשכונת הבנים מרחוב דרך השקמים.

ברחובות שכונת
הבנים התפתחו
כבר עצים גדולים.

6131 הפיקוסים של משפחת חייט

בסתיו 1975 עת יום הכיפורים ניצב בשער, עשינו דרכנו בעצלות אל עבר בית הכנסת. בדרכו לבית הכנסת, אודי כספי הקטן, הוכש על ידי נחש צפע אשר נפל מהפיקוס העצום. מאותו היום ועד היום בו הועברו העצים למשכנם החדש בשכונת הבנים, עברתי אני תחת העץ בריצה מהירה כשעיניי נישאות לצמרתו. שרון בן ארי

פיקוסים "בתחפושת של עץ באובב" התפתחו בחזית משק חייט. הם נטעו בשנת 1930 עם הקמת המושב. הם נתרמו לשכונת הבנים והועתקו למקומם בדרך השקמים.

פיקוס חייט בתצ"א 1974 ברחוב האנפה

פיקוס השדרות
עצי פיקוס אלה
נטעו על ידי
משפחת חייט
ממקימי מושב חרות
בשנת 1930, וחרקו עד ידם
לשכונת הבנים

6331 רצועה לשימור פרדסים

השטחים החקלאיים בחלק הצפוני של רחוב הפרדס חוצצים בין אזור ותיק של המושב לבין השכונה הקהילתית. הפרדסים הנושקים לרחוב חשובים לשמירת נוף התרבות של המושב ולתזכורת לאזור הפרדסים הנרחב שהשתרע מכאן מערבה לפני בניית השכונה החדשה.

דרך הפרדס, הדרך לאורך הנתיב ההיסטורי מא(ל)טירה לוואדי פאליק, ממשיכה מערבה ופוגשת את החלק הדרומי של השכונה הקהילתית. מצדה הדרומי שטחים חקלאיים שנמצאים במפלס גבוה מהדרך, שנחצבה בגבעה לצורך הקמת השכונה. הנופים באזור זה כבר נפתחים לשטחים הפתוחים שממערב ומדרום לחרות.

מתחם 7 מתייחס לשטחים הפתוחים סביב לב מושב חרות. הוא מתחלק למספר תתי מתחמים.

מתחם 71 הוא האזור בו נמצא בית האריזה ההיסטורי.

מתחם 72 כולל מספר אתרים – ה"גבעה" שהייתה אתר השלכת פסולת של המושב והפכה לגן פורח, חורשת אקליפטוסים סמוכה, ואזור הכרזת העתיקות "חרות".

מתחם 73 הוא תוואי שלאורכו שלוש בארות מים, שתיים מהן בשטח חרות. הן מוצעות כאתרי מורשת וכחלק מתוואי בתמת המים.

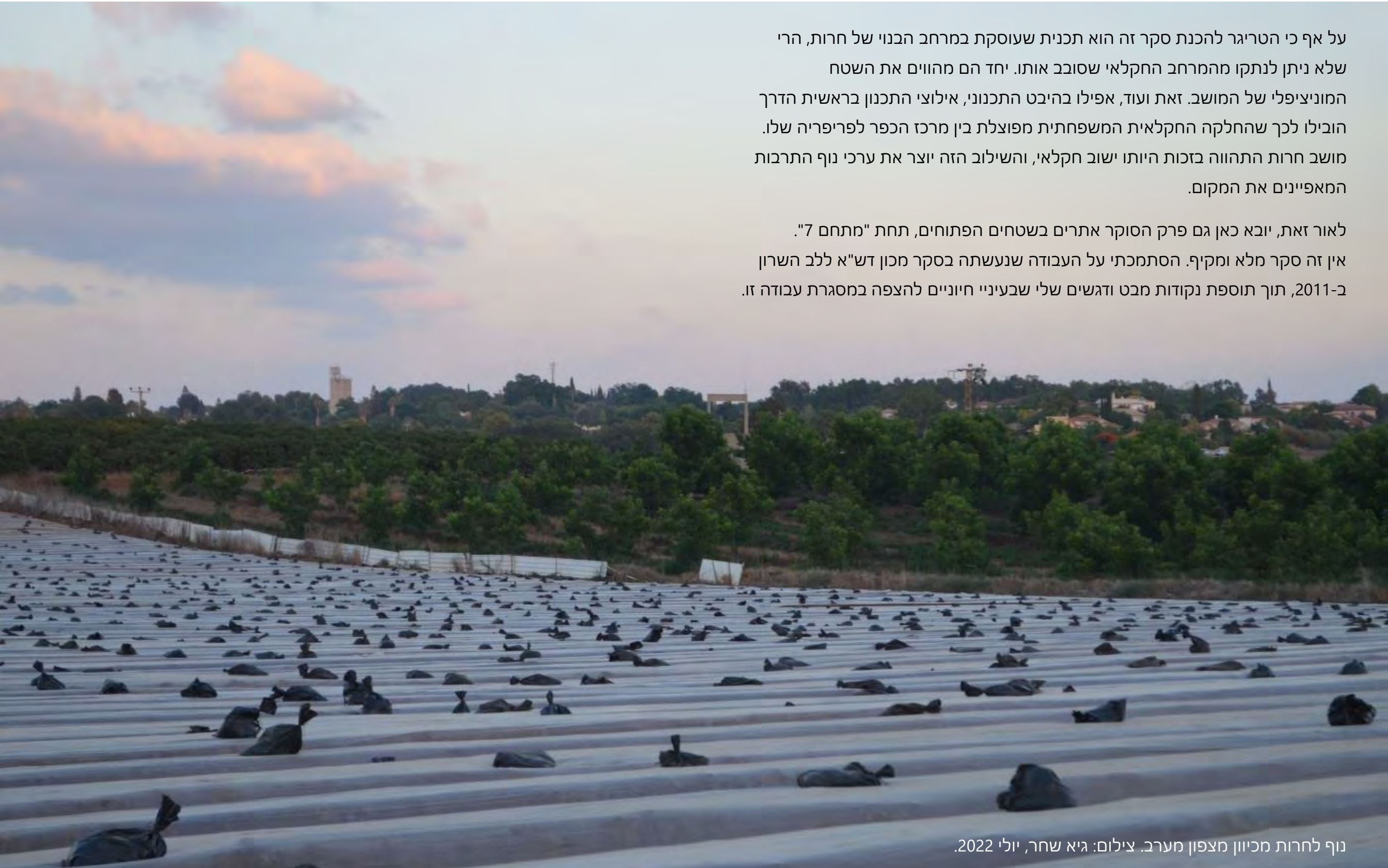
מתחם 74 הוא הדרך ההיסטורית א(ל)טירה – ואדי פאליק, ה"מתרוכה".

מתחם 75 הוא תוואי נחל חרות.

על אף כי הטריגר להכנת סקר זה הוא תכנית שעוסקת במרחב הבנוי של חרות, הרי שלא ניתן לנתקו מהמרחב החקלאי שסובב אותו. יחד הם מהווים את השטח המוניציפלי של המושב. זאת ועוד, אפילו בהיבט התכנוני, אילוצי התכנון בראשית הדרך הובילו לכך שהחלקה החקלאית המשפחתית מפוצלת בין מרכז הכפר לפריפריה שלו. מושב חרות התהווה בזכות היותו ישוב חקלאי, והשילוב הזה יוצר את ערכי נופ התרבות המאפיינים את המקום.

לאור זאת, יובא כאן גם פרק הסוקר אתרים בשטחים הפתוחים, תחת "מתחם 7". אין זה סקר מלא ומקיף. הסתמכתי על העבודה שנעשתה בסקר מכון דש"א ללב השרון ב-2011, תוך תוספת נקודות מבט ודגשים שלי שבעיניי חיוניים להצפה במסגרת עבודה זו.

נוף לחרות מכיוון מצפון מערב. צילום: גיא שחר, יולי 2022.

הכותבים מדגישים, כי "על מנת להבטיח לטווח ארוך את עתיד ערכי הטבע במרחב, יש צורך ב"מסדרונות אקולוגיים" שמטרתם לקיים אוכלוסיות גדולות יותר של בעלי חיים וצמחים.". במערך הארצי הוגדר מסדרון צר "חוצה שרון" לאורך אגן נחל פולג, וכן לאורך נחל אלכסנדר צפונה.

סקר זה מציג מסדרון אקולוגי לאורך נחל חרות, וכן רצועה בין חרות למשמרת.

המשמעות היא המלצה לשמר טבעת ברורה של שטחים פתוחים סביב מושב חרות, כשחלקה הצפוני הוא הרצועה העיקרית סביב אפיק נחל חרות.

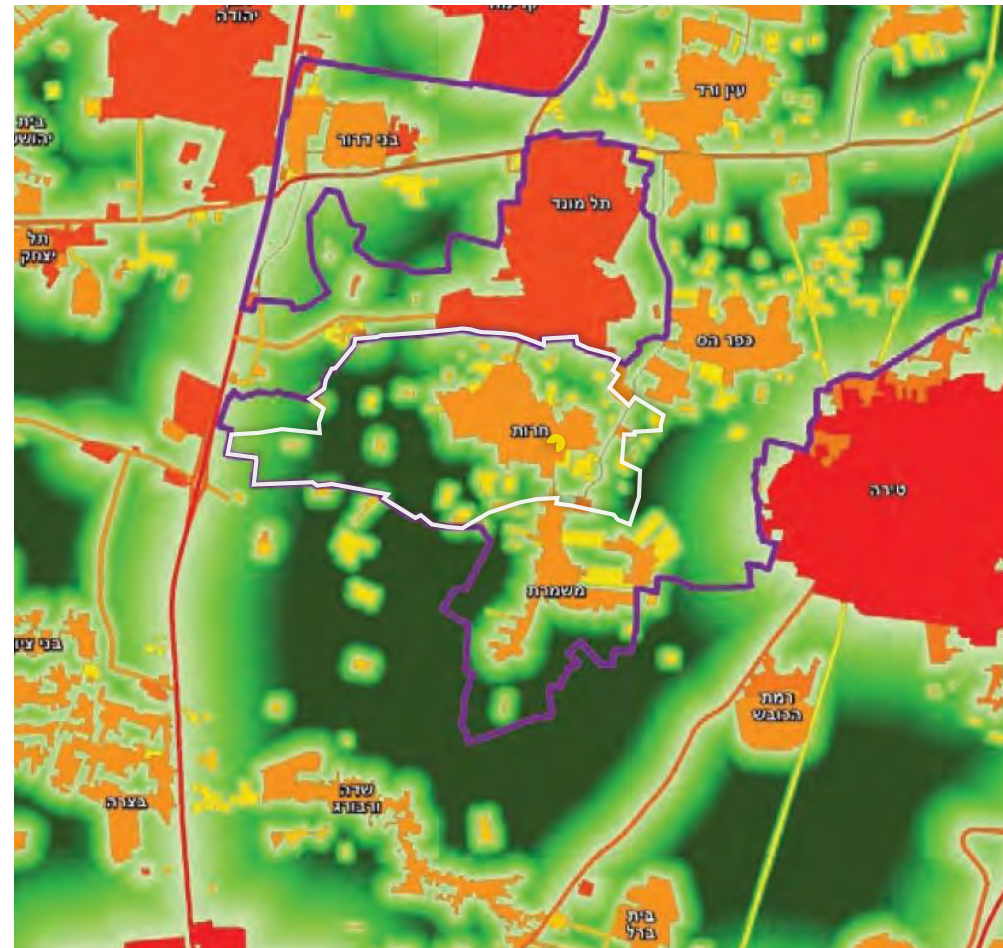
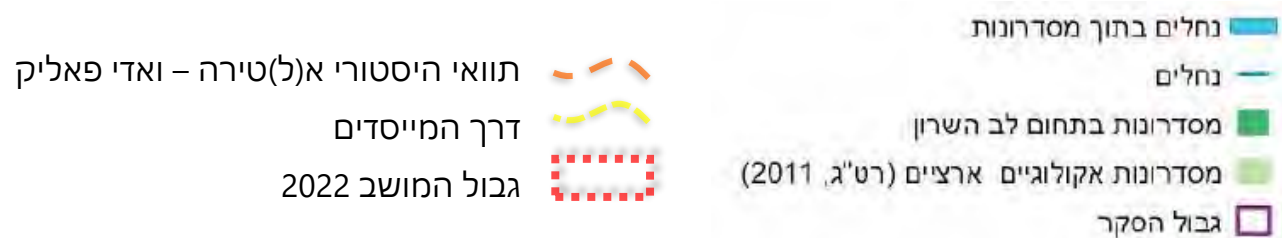
עמוד זה והבא אחריו מציגים את ערכיות הטבע והנוף באזור חרות, כפי שסוכמו בסקר האחרון לשרון: סקר לב השרון מאי 2012 שנכתב על ידי עמית מנדלסון, יהל פורת ואורי רמון, מכון דש"א - יחידת הסקרים.

מסדרונות אקולוגיים

מחד כותבים הסוקרים ש"ייחודו של האזור נובע מכך שהוא משמר את דמות הנוף החקלאי של השרון לפני העיור המואץ". מאידך, מציינים כי "אזור הסקר (לב השרון) סובל מקיטוע חמור של השטחים הפתוחים, יחד עם פיזור רחב של מבנים חקלאיים בתוך המרחב הפתוח".

מיפוי מסדרונות אקולוגיים. מקור: סקר לב השרון 2011, מכון דש"א.

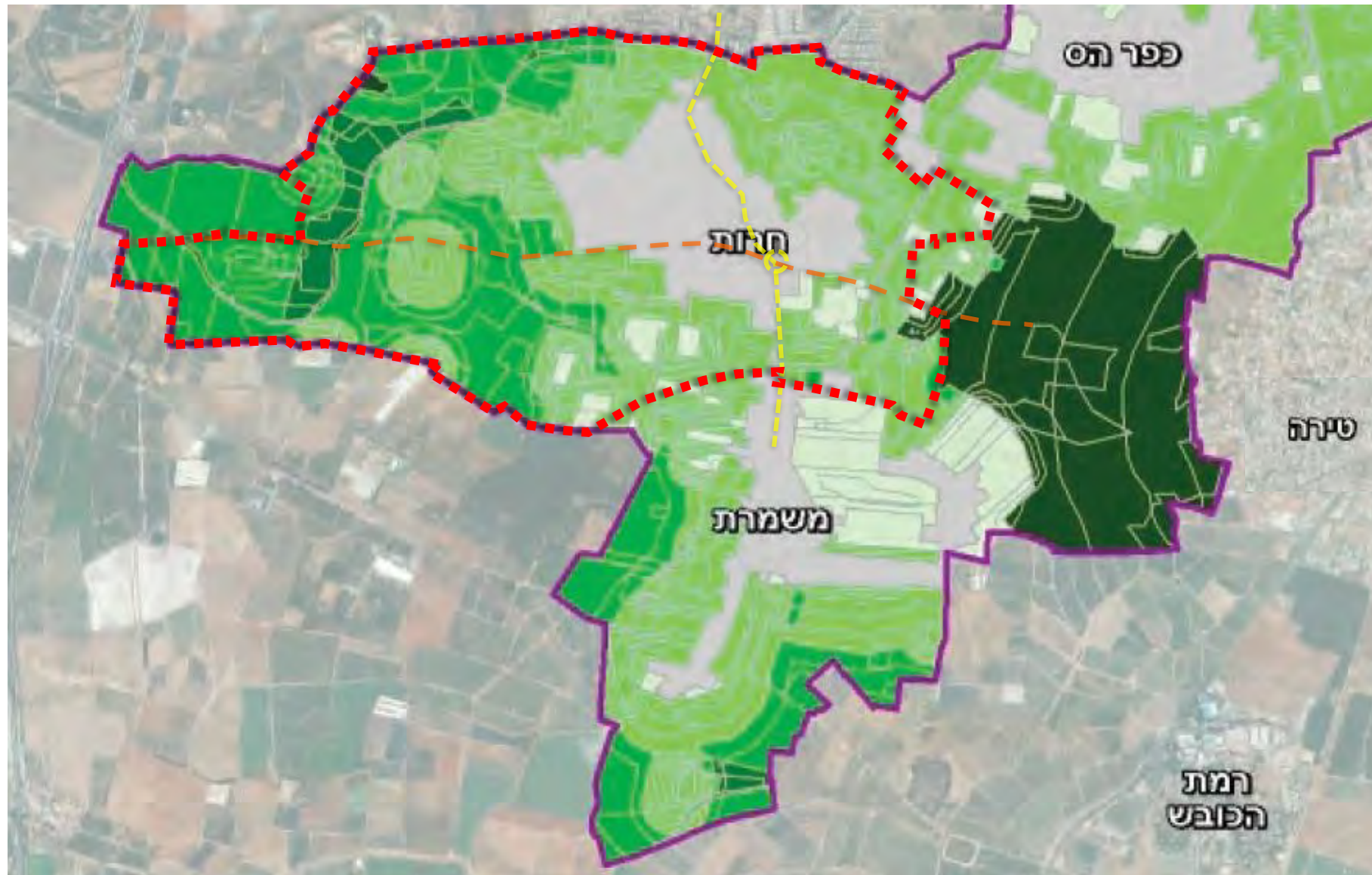
מיפוי של מדד רציפות
שטחים פתוחים.
גווני ירוק – רצף.
גווני צהוב-אדום – קיטועים.
מקור: סקר לב השרון 2011,
מכון דש"א.

בקו לבן גבול המושב 2022

ערכיות צומח, נוף ורצף שטחים פתוחים

טבעת השטח החקלאי העוטפת את האזור הבנוי של מושב חרות מוגדרת בערכיות בינונית (רמה 2 מתוך 5). ואולם, אזור הגבעות ממזרח ליישוב מוגדר בערכיות מרבית (5 מתוך 5), לאור חשיבות הגבעות והנקודה הגבוהה בשרון (93 מטר מעל פני הים), והמרחב החקלאי הבלתי מופר בין כפר הס, משמרת וא(ל)טירה. ממערב לחרות עולה גם כן הערכיות לגבוהה (3) וגבוהה מאד (4) בזכות ריכוזי עצי צפצפה, ריכוזי פריחה והאתר הבוטני-היסטורי של אתר גבעת תל מונד.

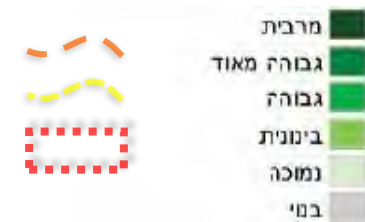

מיפוי ערכיות צומח, נוף ורצף שטחים פתוחים. הסולם כולל חמש דרגות, מנמוכה ועד מרבית. מקור: סקר לב השרון 2011, מכון דש"א.

תוואי היסטורי א(ל)טירה – ואדי פאליק

דרך המייסדים

גבול המושב 2022

נוף מכיוון מזרח

התמונה צולמה מהפרדסים שעל הרכס שממזרח לחרות. למרגלות רכס זה שרידי אתר בית האריזה. הרכס הנראה התמונה הוא הרכס המזרחי של מושב חרות, בשיאו שתי בריכות המים המזרחיות. דרומה, צד שמאל של התמונה, משתפלים מהרכס שטחים חקלאיים.

צילום: גיא שחר, יולי 2022

נוף מכיוון צפון מערב (מכביש 5522)

תמונה כמעט קלאסית מנקודת מבט למושב חרות שרבים חולפים בה בנוסעם בכביש 5522 המחבר את כביש 4 ותל מונד. מכאן רואים את הרכס שעליו בנוי המושב, ואת מגדל הגרעינים כאייקון כפרי. הבתים בחלק הימני של התמונה שייכים לשכונות החדשות שנבנו בשנות התשעים. במרחב שמצפון-מערב למושב שפע פרדסים.

צילום: גיא שחר, יולי 2022

נוף בצפון המושב, באזור נחל חרות

אזור השדות והפרדסים פוגש את נחל חרות.

עצים של נוף תרבות ברקע (עצי הדר וושינגטוניות) ולאורך הדרך (שיחי צבר).

בחודש יולי נעדרים פרחי הבר, ושיחי הקיקיון בולטים בשוליים...

צילום: גיא שחר, יולי 2022

נוף משדות המושב צפונה לכיוון תל מונד

תמונה זו משחזרת מראה שראו יום יום חלוצי חרות שעלו על הקרקע ב-1930. היא מצולמת מהאזור בו נחרש התלם הראשון ושכן המחנה הראשון. ברקע הם ראו את מחנה המטעים של תל מונד. כיום נראית שארית אחת ממנו – מבנה המשרדים של חברת מטעי א"י (כיום נטוש ומוזנח) לצד מגדל המים שנבנה מאוחר יותר.

תצפית מהברכה המזרחית מערבה לכיוון מרכז חרות

תמונה זו מראה את צמיחת המושב, בהיבט העצים והצמחייה לפחות. היחיד שמצליח להזדקר מעליה הוא מגדל הגרעינים שמעיד על מיקום מרכז המושב. בחלק הקדמי של התמונה השכונה שהחלה להיבנות בסוף שנות השלושים עבור קבוצת "הדרום". באופק התפתחה מאד... נתניה.

7111

מקור: אתר אינטרנט חרות

גוש / חלקה

52,59 / 7751

נ.צ.

192912 / 682492

תקופת הקמה

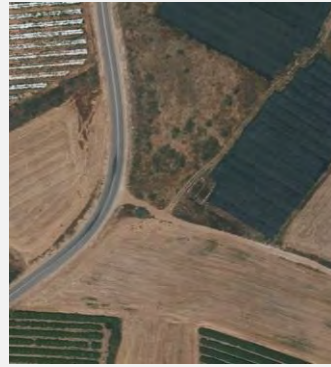
XX

שימושים בעבר

בית אריזה להדרים

שימושים עכשוויים

נטוש

2021

1966

1946

תמות

הנהלה

חינוך ותרבות

בריאות

אחסנה ומסחר

משק חי וצומח

מים

ביטחון והגנה

מלאכה

ערכי המורשת

ערך היסטורי

ערך אורבני

ערך אדריכלי – עיצוב ופרטים

ערך אדריכלי – שיטות בניה

ערך טכנולוגי

ערך תרבותי אנושי

ערך נופי

בית אריזה זה הבנה בסוף שנות השלושים ושימש לאריזת פרי הדר. שירת את גוש הפרדסים באזור דרום-מזרח מושב חרות. בשנים שבהן פעל הובאו לכאן פירות ההדר באמצעות עגלות רתומות לסוסים. כאן מוין הפרי, נעטף, ונארז בתיבות עץ. העבודות בוצעו על ידי חברי המושב ומכאן נשלח הפרי לנמלים ליצוא.

מצב פיזי

נטוש, הגג קרס ונעלם, אך הקירות שלמים, ונותר פרטי תריס גלילה.

תמצית ערכים

מבנה חשוב בתולדות הפרדסנות של המושב. לא שרדו מבנים דומים לו. הוא בנוי מהחומרות האופיינית לתקופה – יציקות בטון וזיפזיף. היה בצורניות מעניינת בגג. מיקום באזור החקלאי.

דרגת ערכיות

גבוהה

רמת שימור מוצעת

ב

המלצות

שימור המבנה ושיקומו. אפשרי גם שיקום חלקי שכולל את המעטפת כמספרת סיפור, חלק מפארק נופי. טיפוח הסביבה וניכוש צמחייה באופן שוטף.

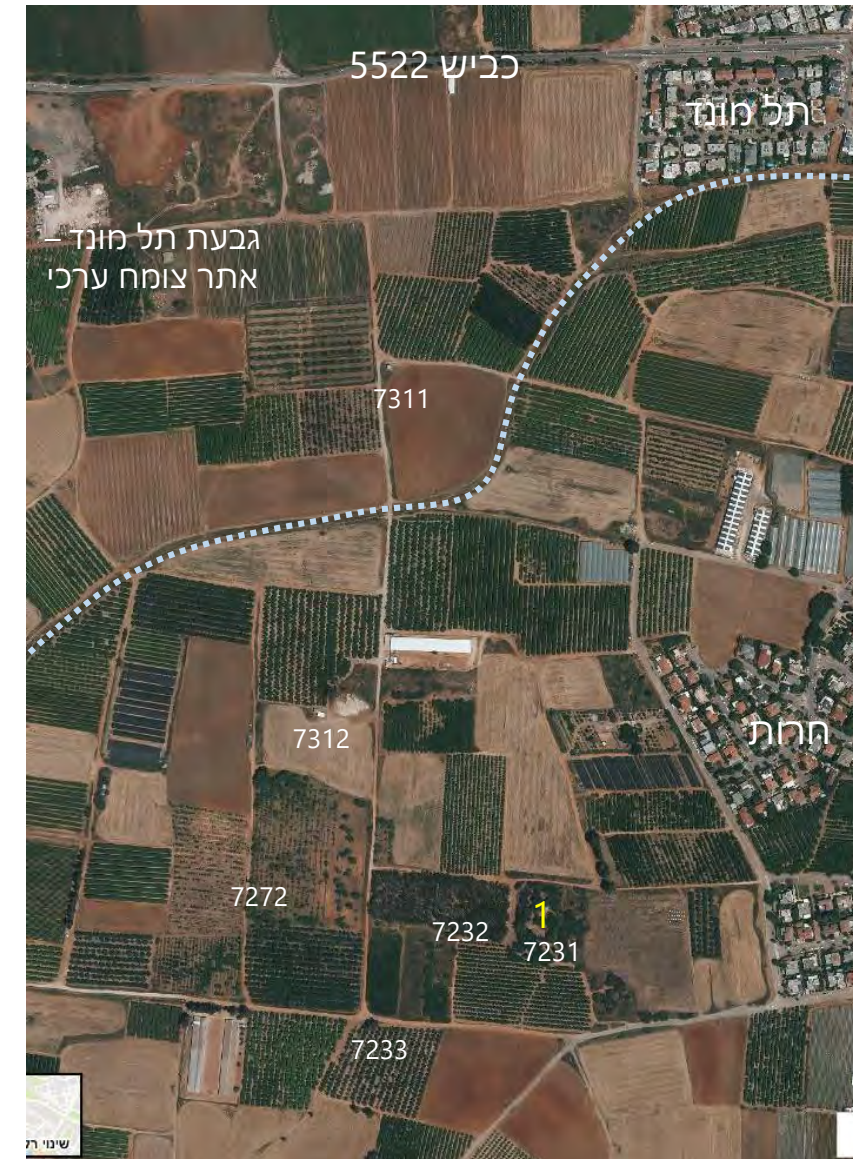
7231 חורשת הגבעה 1

"הגבעה" הייתה אתר הפסולת של מושב חרות במשך שנים. בשנת 1999 נסגר האתר במימון המשרד להגנת הסביבה, המושב והיחידה לאיכות הסביבה של המועצה האזורית. לאחר הסגירה הוקמו במקום בוסתן וגינה קהילתית על ידי תושבי חרות. ניטעו כאן בין השאר מיני אלון תבור, צאלון, שקד, שקמה, חרוב ואחירותם החורש. כיום זוהי חורשה בוגרת מרשימה ומזמינה.

השמועות אומרות שהגבעה (אשר ממוקמת על המזבלה הישנה) בכלל תוכננה להיות המכתש, אם רק היה עומד מושב חרות בהתחייבותו לפנות את מאות הטונות של האשפה. במקום לפנות, פרנסי המושב של סוף שנות ה-90 חסכו מעט ופשוט ערמו משאיות חול ובכך הפך המכתש המיועד ל"גבעה".

לפני שנים אחדות הורחבה הגבעה ובמהלך העבודות נמצא בה פגז תותח ענק בקוטר 155 מ"מ שככול הנראה הושלך במקום על ידי פושטק מקומי. כשפוצצו החבלנים את הפגז, רסיסיו נחתו בשכונת הבנים ברחוב השדות.

שרון בן ארי, ט"ו בשבט 2013

מתחמים 72 ו-73 מתחברים ליצירת נתיב מורשת ונוף צפון – דרום במגוון תמות.

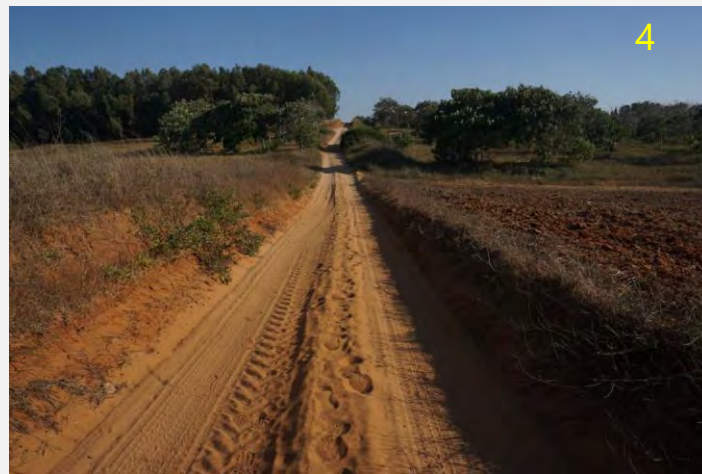
7232 חורשת אקליפטוסים

חורשה גדולה וצפופה של אקליפטוסים מערבית לגן הגבעה.

7272 אזור הכרזת העתיקות

נופים בשביל צפון – דרום החוצה את אזור הכרזת העתיקות

7233 מקבץ עצי קזוארינה

מקבץ עצי קזוארינה בצומת השבילים על הדרך ההיסטורית
א(ל)טירה – ואדי פאליק.

מתחמים 72 ו-73 מתחברים ליצירת נתיב
מורשת ונוף צפון – דרום במגוון תמות.

בצד כביש 5522 המחבר את כביש 4 עם תל מונד שוכנת באר מים. מולה נכנסת לשדות דרך עפר, במגמה דרומה, המובילה הן לאזור "גבעת תל מונד" – אתר צומח ערכי המסומן בסקר מכון דש"א (על גבול השטח של חרות) והן בשביל דרומה לשתי בארות של חרות ומשם בהמשך לאזור מתחם 72. לדרך זו פוטנציאל להיות שביל נושאי בתמת המים של חרות ושל ישובי תל מונד בכלל.

7311 מבנה באר

מבנה באר מודרניסטי מרשים.

נמצאת בצומת שבילים מטייל על ידי תושבי האזור.

7312 מבנה באר

מבנה באר מודרניסטי נוסף.

נמצא מרחק כ- 65 מטרים מערבית לשביל.

מתחמים 72 ו-73 מתחברים ליצירת נתיב מורשת ונוף צפון – דרום במגוון תמות.

הדרך ההיסטורית מהכפר א(ל)טירה אל מרחבי המים של ואדי פאליק, הוא נחל פולג היום, היא ציר נופי משמעותי החוצה את המרחב של חרות ממזרח למערב. לגבי המקומות בו הוא עובר בתוך היישוב, ראו התייחסות פרטנית במסגרת כרטסות המתחמים 1 עד 6. בשטחים הפתוחים כל התוואי רלוונטי כתוואי דרך נופית היסטורית להליכה ורכיבה על אופניים. עם זאת, לפחות החלק המזרחי של הדרך עדיין משמש למטרות המקוריות... אלא שבמקום חמורים, סוסים ועגלות, נעים על הדרך כלי רכב ממונעים.

הדרך ממזרח לחרות

משמאל נוף הדרך מהרכס שנמצא מזרחית לחרות. ברקע בולט מגדל המים הענק שנמצא על גבול המועצה האזורית לב השרון וא(ל)טירה, בנקודה הגבוהה ביותר בשרון. מימין מזדקר צריח אחד המסגדים בישוב.

הדרך ממערב לחרות

למטה שלושה צילומים של הדרך מערבית למושב. הנוף פחות דרמטי ובעיקר נוף גבעות מעוטרות בנוף חקלאי.

כאז כן עתה, הדרך ההיסטורית ואדי פאליק – א(ל)טירה. יולי 2022. צילום: גיא שחר

פיצול בדרך ומבט דרומה לכיוון כפר סבא וגוש דן

נופים צפונה למושב מהדרך בצד מערב

מבטים באזור שביל הדרך ההיסטורית – לדרום מזרח, דרום המושב

מושב חרות שוכן על גבעות החמרה, ובהתאם לתכנון ההיסטורי משקיו התמקמו ממש על שיאי הרכסים. האם זו הסיבה לכך שהנחל שהתפתל למרגלותיו הוזנח כך עם השנים..? נחל חרות הוא כנראה אחד מתוואי הנוף הלינארי המשמעותיים באזור, שאינם מנוצלים, שלא לומר מוזנחים. איכשהו חלק מיובליו אבדו לטובת פתרונות ניקוז כאלה ואחרים בפרדסים, ואילו אפיקו המשמעותי יותר מלא צמחיית פרא, ואשפה באזורי פעילות אנושית. מערבה לגשר כביש הכניסה לחרות הוא נכנס לתעלה, וממשיך מערבה הרחק מהעין ומהלב בשולי חלקות חקלאיות, עד ששב להתפתל בתוואי בעל נוכחות. הוא אמנם נחל אכזב אבל בחורף יודע זרימה. הפוטנציאל להשתמש בו כנתיב הליכה ורכיבה גדול.

התייחסות הולמת לנחל חרות היא כמובן מעבר להיקף של עבודה זו. בחרתי להתמקד במקטע אחד של הנחל שנמצא בצפון הישוב, סמוך למתחם מספר 2, ולמעשה יוצר נתיב נופי מקביל / משלים אליו. לאורך התוואי שני אתרים רלוונטיים שנמצאים על גדתו. בבחינת: "מקטע זה לשיקום תחילה".

משמאל מוצע (מסומן בצהוב) מסלול הממנה מקטע זה לכדי מסלול מעגלי של 1.2 ק"מ.

מבט לשטחים החקלאיים המשתפלים מזרחה מהרכס הראשי של המושב, צילום מכיוון תוואי נחל חרות. יולי 2022. צילום: גיא שחר

2151 הגשר על נחל חרות

הגשר על נחל חרות, לא רק נקודת מעבר בדרך למושב. "בימי גשם הזרימה תחתיו הייתה שוצפת. היינו מוזדים את גובה המים, משליכים דברים למים ובודקים את מהירות הזרימה. בימים "טובים" מי השיטפונות היו מגיעים כמעט אל הכביש. בקיץ שימש למסתור מהשמש – היה תמיד קריר ונעים תחתיו." סיפר אסא ברטוב.

לגשר אם כן ערך היסטורי ותרבותי, והוא עוד נדבך בעולם המים של המושב. שימור הגשר יעלה בקנה אחד עם פתרונות מתבקשים להסטת תנועת כלי הרכב הממונעים מדרך זו והפיכתה לדרך כפרית בעדיפות להולכי רגל ואופניים. כל שדרוג של הגשר חייב להדהד את הסיפור ההיסטורי של הילדים, בחומריות ובמראה, ולהפוך אותו למקום, שיכבד את העבר ואת נחל חרות, ויאפשר ליהנות ממנו כאתר בעל משמעות.

7531 עץ אלון תבור

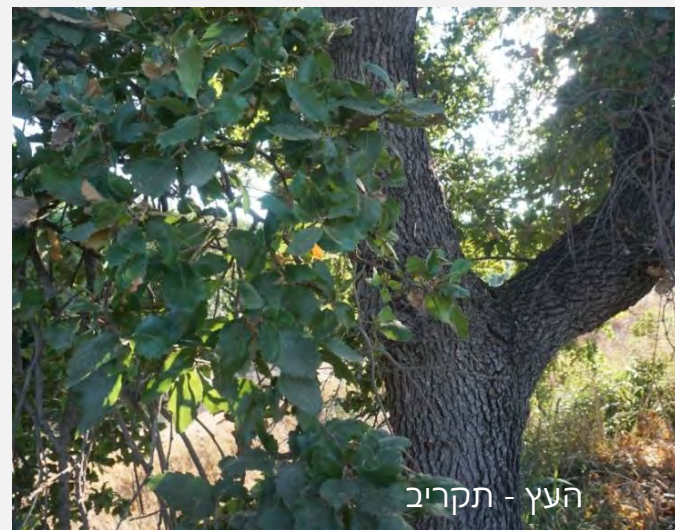
עץ אלון תבור בגובה 7-8 מ' לצד אפיק נחל חרות. לצד האלון גדל עץ זית בגובה כ-5 מ'. במפות מנדטוריות מסומן "עץ בודד" במיקום זה, על כן יש הסוברים שהוא שריד בודד באזור ליערות אלוני התבור ההיסטוריים (סקר דש"א / סקר מיפוי אלוני ישראל – עזרא ברנע). כך או כך, זהו עץ מרשים, והיותו "בודד במערכה" נותנת לו ערך רב.

כך נראה תוואי נחל חרות באזור עץ האלון

העץ על גדת הנחל ומעבר לו פרדס

העץ - תקריב

7511 מבנה (שאיבה?)

מבנה בטון סגור ושתי ושני עצי וושינגטוניה לצדו, סמוך לעץ האלון.

7532 שימור נוף פרדסים

שימור פרדסים סביב תוואי נחל חרות ובזיקה למסלול המוצע בכרטסת זו

סיכום והערכה

מושב חרות מצטיין בעושר של ערכים, הבנויים כנדבכים זה על זה ויוצרים מכלול ערכים שהוא בבחינת "גדול השלם מסך חלקיו".

ערך גיאוגרפי סביבתי

מושב חרות שוכן בלב אזור השרון, קרוב לשיאן הטופוגרפי של גבעות החמרה. בתוכן אצורים מי אקוויפר החוף. הקרקע שמעל, והמים, מקור החיים שמתחת, הוו את הקרקע הפורייה לצמיחת המושב, תרתי משמע.

ערך היסטורי תרבותי

מושב חרות צמח בתקופה מרתקת באקלים ההתיישבות העובדת בארץ ישראל. החיים במושבות כבר התפתחו, ובהן ענפי החקלאות ובראשם גידול ההדרים. ניסיונות ראשונים למושבי עובדים נעשו זה לא מכבר ובעמק יזרעאל החלה כבר התיישבות רבתי של קיבוצים וגל ראשון של מושבי עובדים. ידיים עובדות רבות במטעי ההדרים במושבות ובחוות חשו חלוציות ורצון להקים מושבי עובדים. מושבי הפריפריה הרחוקה עתירי השטח התאימו להם פחות, והם שאפו לייסד יישובים מבוססי מטעים. במקביל משקיעים בעלי ממון מסייעים בהקמת מיזמי התיישבות וחקלאות בארץ, בהם אלפרד מונד, הלורד מלצ'ט. החווה שהוא מקים, תל מונד, היא גרעין המהווה הזדמנות התיישבותית לחלוצי המטעים. במקביל, מתחילים להתארגן ארגוני ההתיישבות, בהם "חרות יהודה". צוק העיתים מעכב מימון מוסדי, וארגוני ההתיישבות, מממנים בעצמם את השלב הראשון ברכישת הקרקעות. כך נולד הגל השני של מושבי העובדים בישראל, סביב תל מונד - חרות, כפר הס ועין ורד. גל זה ייצר מאפיינים חדשים בתחום ההתיישבות העובדת, מושבים המבוססים על משק אינטנסיבי מבוסס מטעים לצד המשק המשפחתי. ההתיישבות הסמוכה זו לזו והעבודה ההתחלתית במטעי תל מונד, יצרה דגם ראשוני לשיתוף פעולה בין-ישובי.

האנרגיה של החלוצים, שלא המתינו לסיוע כספי וארגון מטעם המוסדות הציוניים יצרה מערך ישובים חלוצי יזמי ודבק במטרה, מבלי לחכות לגורם חיצוני כתנאי להצלחה.

מושב חרות והמושבים סביבו תרמו תרומה משמעותית לענף ההדרים בארץ ישראל, הן ביצוא פרי ההדר והן בגידול שתילים לפרדסים. בהמשך הצליחו גידולי פרחים, תפוחי אדמה ועגבניות. ענף הלול היה משמעותי אף הוא בשנות השיא של החקלאות. טרום הקמת המדינה הם היו יישובי ספר בסביבות הכפרים (ל)טירה ומסכה, והיו גם הלכה למעשה חיץ מגן.

ערך חברתי קהילתי

הפן החברתי קהילתי בחרות היה מאורגן ועוצמתי כבר מתחילת הדרך ועד ימים אלה. ארגון חרות יהודה, בראשות המייסד יצחק מגלי, עבד באופן מאורגן ומסודר, סחף את החברים למחויבות לארגון, וערך מפגשים מתועדים היטב לגיבוש האידיאולוגיה ומתווה ההתיישבות. בהמשך פתח הארגון ביזמות התיישבותית עוד לפני תום רכישת הקרקעות, והקים משתלת הדרים בכפר סבא כדי להתכונן מבעוד מועד לנטיעת הפרדסים. העלייה על הקרקע ב-1930 הייתה בתנאים קשים של מגורים בצריפים, אבל חברי המושב היו דבקים במשימתם. בשלב הראשון של ההתיישבות, עשרות המשקים נבנו בידיהם של החברים עצמם, שהביאו עמם ידע וניסיון מקצועי ועזרו זה לזה בבניית המבנים הפרטיים והציבוריים. חברי חרות נטלו על עצמם את ההשקעות בפיתוח משקם, על ידי נטילת הלוואות שליוו את חייהם החלוציים שנים רבות. המושב ידע להתנהל באופן יעיל גם בשנים הקשות, כולל במשבר שעבר על המושבים בשנות השמונים. כתוצאה מכך, תופעת מכירת משקים בשל חובות לא פקדה את מושב חרות, והרוב המכריע של המשקים נותרו בידי משפחות המייסדים וצאצאיהם. הדבר מביא לכך, שהיום גרים במשקים דור רביעי וחמישי למייסדים. גם הבנים שייסדו את שכונת הרחבת הבנים מחוברים לקהילה היישובית. לצד הוותיקים שעוד עמנו, ישנה היכרות אינטימית עם פרטי וסיפורי העבר. ה"מורשת הבלתי מוחשית" (intangible heritage של חרות עשירה ומפותחת, ומתועדת היטב במסגרת הפעילות של "מרכז תיעוד תל מונד", שהוא דגם מפעים וייחודי לפעילות ארכיונית-מוזיאלית אזורית. הדבר מעיד על הקשר העז למקום ולאופיו. כחוקר, סוקר ומתעד, זכיתי לפגוש את האנשים של חרות ולהשתכנע באופן בלתי אמצעי בכך. ערך זה הוא גם הבונה והמשמר של סביבת החיים הפיזית.

ערך תכנוני מרחבי

התכנון המרחבי למושב חרות הוא מאפיין בעל ערך ייחודי וגבוה ביותר. אנשי המושב שכרו את שירותיו של "ה"מומחה באותו זמן, ריכרד קאופמן. קאופמן, שכבר היה בעל ניסיון בתכנון מושבי עמק יזרעאל, התאים את התכנון למאפיינים החדשים: שטח קרקע מצומצם יותר, משק אינטנסיבי וטופוגרפיה גבעית. יד האמן שלו יצרה למעשה דגם מרחבי חדש למושבים, המבוסס על משקים בגודל צנוע, וחלקות חקלאיות בפריפריה של המושב. כך נוצר דגם התיישבותי קומפקטי במיוחד. קאופמן התאים באופן פנאטי את התכנון לטופוגרפיה, ומיקם את הצירים הראשיים בהתאם לקווי הרכס ואת המשקים משתפלים מהם. כך נוצרו צירים "מטיילים" ומתפתלים עם הנוף, צמתים בזוויות לא אורתוגונליות, ונקודות מבט מרהיבות לנוף. הוא אף התווה את העמדת בתי המגורים ומבני המשק במגרש, וככל הידוע, זהו הישוב היחיד בו הגיע לרזולוציית תכנון כזו, שאף מומשה בפועל. לאחר עבודתו של קאופמן הורחב המושב עוד פעמיים, בדגמי תכנון מעט שונים, שיוצרים גיוון מרחבי ומרקמי מעניין. התכנון הראשוני ואלה שאחריו הגדירו והרחיבו את האזור ציבורי המרכזי במושב. הוא מוגדר ותחום היטב, ולא בכדי התרכז בו מבני המשק הציבוריים והמבנים הקהילתיים. עד היום הוא משמש מוקד פעיל ומרכזי בחיי המושב, גם בעידן ההרחבה הקהילתית.

ערך אדריכלי אסתטי

האינוונטר האדריכלי המרשים במושב חרות התפתח במידה רבה מהגורמים המחוללים המשמעותיים שהוזכרו לעיל - ההצלחה בפעילות החקלאית הענפה, והמוטיבציה החברתית. משנות השלושים והלאה התפתח במושב עושר וגיוון של מבנים למטרות שונות ובסגנונות שונים. שנות השלושים התאפיינו בבנייה פונקציונלית במיוחד מיציקות בטון, בעיקר בשל הצורך הביטחוני - מבנה גן ילדים, מרפאה ובריכות המים ששמשו גם כ"מבצרי" תצפית וירי בדגם עיצובי ייחודי. שנות הארבעים הביאו עמן את מבני המשק הקבועים הראשונים, שניים מהם בשפה עיצובית הכוללת בנייה בלבנים וגגות בטון קמורים. שנות החמישים הביאו עמם בנייה ציבורית בסגנון מודרניסטי - בינלאומי עם השפעות כפריות - הצרכנייה, מועדון הנוער, ובהמשך - גולת הכותרת - בית העם המרשים. מקומם של מבני משק אייקוניים לא נפקד - מכון תערוכות חדש ומגדל הגרעינים המרהיב העשוי תאים משושים ומהווה Landmark הנראה למרחוק. מבחינת בתי המגורים, התפתח מעת הקמת המושב דגם "בית חקלאים", רחב ידיים למדי במונחים של אז, עשוי בתכסית ריבועית בשטח של כ-80 מ"ר, ובמקרים רבים מוצב בזוויות מעניינות לרחוב בהתאם לתכנית קאופמן. בתים רבים כאלה נשמרו ביישוב ויוצרים מרקם מגורים צנוע ונעים. חלק ממבני המשק שהתפתחו במשקים הם יצירות משק אייקוניות של ממש, בעיקר מבני רפתות. מבנים רבים כאלה משמרים את מראה חומרי הבנייה המקוריים, רבים מהם בלוקי מלט וזיפזיף שאפיינו את הבנייה ההיסטורית, ובכך משמשים חלון ראווה להיסטוריה וטכניקות הבנייה של פעם.

ערך נופי

ברחבי המושב ובשטחים החקלאיים התפתחו מקבצי עצים מסוגים שונים ולמטרות שונות. שדרות ברושים שהחלו דרכן ב"הגנה" על מטעי ההדרים, שדרות התוחמות את האזור הציבורי וכן מבנים חשובים בו. התפתחו עצי מופת, בהם מספר עצי פיקוס ואלון מרשימים, המהווים סימני היכר ויוצרים מיקרו אקלים, דקלי וושינגטוניה פזורים ברחבי המושב, כמו גם שיחי צבר רבים בשולי משקים, המזכירים לנו את החיבור למקום.

כל אלה מלווים את "שטיחי" הפרדסים, תצרך מטעים בגאומטריות שונות, שצובעים שטחים בתוך המושב ומחוצה לו בירוק עז מנוקד כתום או צהוב. הבינוי על הרכסים והתכנון המרחבי יצרו שבילים ומרווחים במשקים המאפשרים מבטים מהאזור הבנוי למרחקים. ומן הגבעות מסביב נשקפים הנופים של בתי המושב הטובלים בירוק.

ערך מרקמי

האירוע ההיסטורי שבמסגרתו כל חבר בנה את ביתו ואת מבני המשק שלו בעצמו, יצר גיוון בבנייה וניואנסים שונים בעיצוב. כך, נוצרה תבנית נוף בנוי מגוונת ומעניינת, השונה מהמקובל בהרבה מושבים או קיבוצים שנבנו על ידי הממסד באופן מרוכז ב"שטאנץ" משוכפל.

הלכידות החברתית בחרות והנעימות הבין אישית הביאו לכך, שרוב המשקים פוגשים את הרחוב ללא גדר ושערים. הגדרות, אם קיימות, סמליות בלבד, עשויות, יחד עם המדרגות ופרטי הנוף, מאבנים פראיות. החציצה לשם פרטיות, אם קיימת, נעשית באמצעות עצים וצמחייה. אין כאן גינות מגוננות אלא עושר של צומח כמעט אקראי, שיוצר מעטה ירוק מרהיב המשרה תחושה של טבע ברחובות.

המרכיבים הללו ועוד, תורמים לכך שבמושב חרות קיים ערך מרקמי משמעותי מאד. אותו מכלול של סגנון בנייה של בתי החקלאים, מאפייני הממשק בין הפרטי לציבורי, הצמחייה, מארג מבני המשק, מתווה העצים, חתכי הרחוב, אופי הצמתים הלא אורתוגונליים - כל אלה מייצרים ערך מוסף שהוא בבחינת "השלם הגדול מסך חלקיו", והוא ערך בפני עצמו הראוי לשימור והעצמה.

ערך נוף תרבות

לבסוף כמעט, אפשר לעשות דרגת הכללה נוספת ולדבר על המשמעות העמוקה של ערך נוף תרבות בחרות. ערך זה מייצג שילוב של פעילות הטבע ועבודת בני האדם. שני מרכיבים אלה דומיננטיים במיוחד ביישובים כפריים, ומקבלים משנה תוקף לאור מכלול הערכים בחרות.

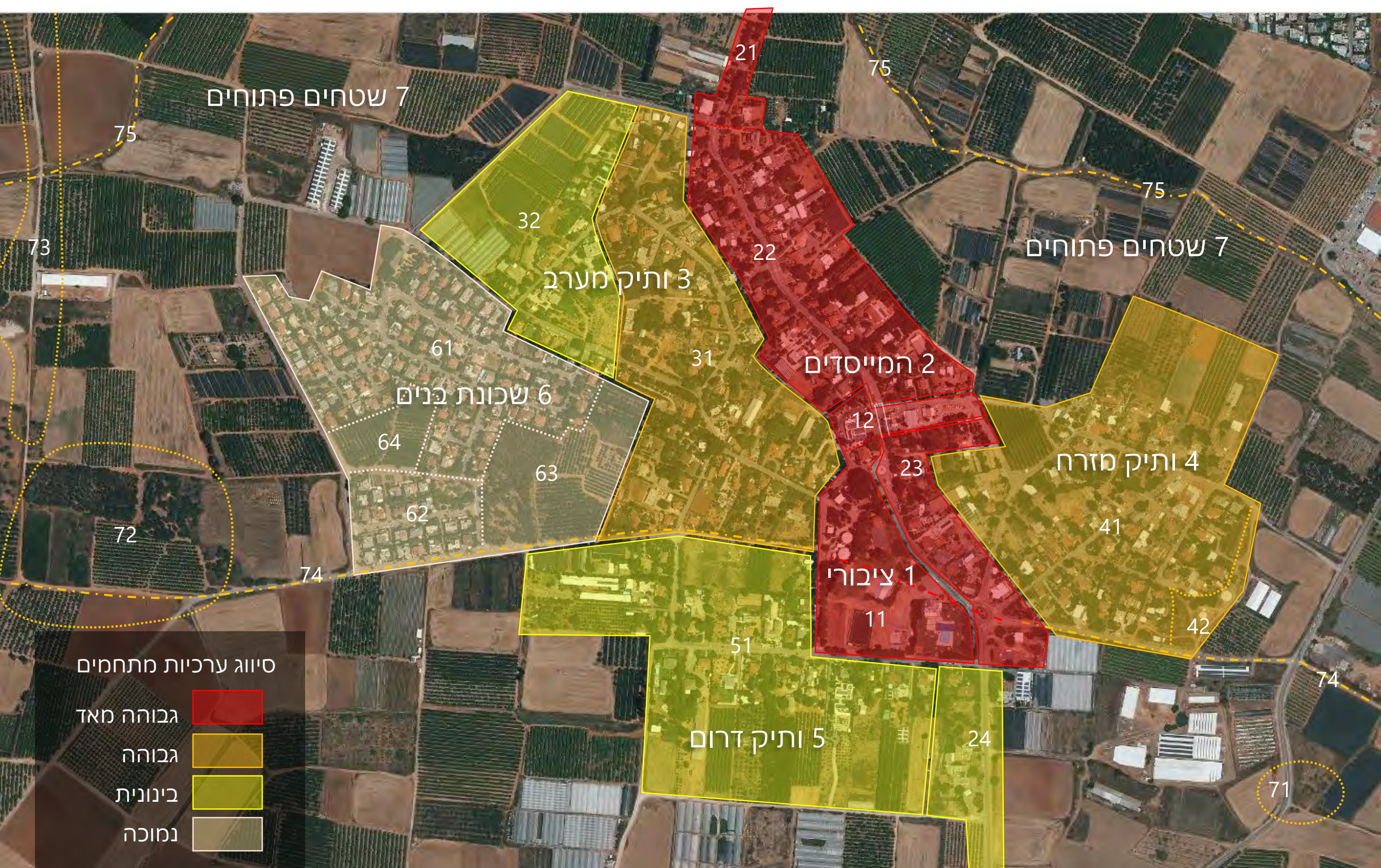
נוף התרבות שהתפתח בחרות מבטא את הלכי הרוח של התקופות השונות בהיסטוריה שלו, הן ברמה הממסדית והן ברמה החברתית, האישית והחלוצית. הוא מייצג נאמנה את חווית החיים של דורות תושבי חרות, בנוף שהם עיצבו והוא עיצב אותם.

הוא שילוב של נוף מתוכנן על ידי מתכננים מבריקים כמו קאופמן, אבל גם של נוף ורנקולרי, אורגני, שהתפתח על ידי תושבי המקום בתגובה לסביבה ולצרכיהם.

ערך מדעי

אחרון חביב, אי אפשר שלא להתייחס לערך המדעי. אם יש משהו שמעיד עליו יותר מכל, זה היקף העבודה הזאת. נושאים רבים שעלו במהלך המחקר והסקר פתחו צוהר להתעניינות וחקירה נרחבת יותר. עבור חלק נפתחו "חלונות" ו"ויטרינות" ותוצרי החקר הובאו בעבודה כרקע משלים חיוני, בהם: הפן הארגוני המאתגר שליווה את המתיישבים החלוצים - היבט משמעותי שטרם נחקר דיו, האתגרים הפיננסיים, טכניקות הבנייה העצמאית על ידי המתיישבים עצמם, סוג הדגם המרחבי שפותח למושבי גוש תל מונד, ועוד. אחד ההיבטים המדעיים המשמעותיים הוא זיהוי החשיבות העליונה של המרקם בחרות, שהביאה לפיתוח מתודולוגיית סקר מעמיקה בגישה המתחמית, המסדרת את הממצאים באריזה מרחבית-מרקמית. עצם גישה זו הביא להעמקת התובנות על המושב, ועל התיישבות כפרית בכלל, ובשאיפה ישמש כפורמט לעריכת סקרים ליישובים כפריים.

המתחם מתחלק לתתי מתחמים משתי סיבות: א. אופי שונה. ב. שוני ברמת הערכיות.

רשימה זו מסכמת את מצאי המבנים
ההיסטוריים בעלי הערכים שזוהו בסקר.

כל מבנה קיבל את דרגת הערכיות על פי
הקריטריונים להערכת מבנים, כפי
שמתוארים במבוא לפרק כרטסת הערכים,
ובכרטיסי האתרים המפורטים עצמם.

פירוש רמות השימור המוצעות:

- א** – מומלץ לשימור ללא תוספות,
מומלץ להסיר תוספות מאוחרות.

ב – מומלץ לשימור גמיש,
המאפשר תוספות ושינויים.

לא – לא מומלץ לשימור
- בכפוף לליווי של
אדריכל שימור ו/או
הכנת תיק תיעוד

מתחם	שם המתחם	מספר אתר	שם אתר	ערכיות	דרגה מומלצת
11	ציבורי קהילתי	1111	מזכירות	גבוהה מאד	א
11	ציבורי קהילתי	1112	מועדון לחבר	גבוהה	ב
11	ציבורי קהילתי	1113	מקלט ו"בונקר"	בינונית	ב
11	ציבורי קהילתי	1114	גן הילדים	גבוהה	ב
11	ציבורי קהילתי	1115	מועדון הנוער	גבוהה	ב
11	ציבורי קהילתי	1116	ברכת מים מרכז ראשונה	גבוהה	א
11	ציבורי קהילתי	1117	ברכת מים מרכז שניה	בינונית	לא
11	ציבורי קהילתי	1118	המרפאה הראשונה	גבוהה	א
11	ציבורי קהילתי	1119	אנדרטה לנופלים	גבוהה	א
11	ציבורי קהילתי	1120	בית העם	גבוהה מאד	א
11	ציבורי קהילתי	1121	ברכת שחיה מבנה מזנון	בינונית	ב
12	ציבורי משק	1211	מחסן הקירור - גג קמור	גבוהה מאד	א
12	ציבורי משק	1212	מחסן טכני - גג קמור כפול	גבוהה מאד	א
12	ציבורי משק	1213	הצרכנייה	גבוהה מאד	ב
12	ציבורי משק	1214	מחסן תערוכת	גבוהה	ב
12	ציבורי משק	1215	מגדל גרעינים	גבוהה מאד	ב
12	ציבורי משק	1216	משרד מטעים	נמוכה	לא
21	שדרת מגלי	2111	מאפיה / בית דפוס	גבוהה	ב
22	המייסדים צפון	2211	רפת ובית אימון אורלובסקי	גבוהה	ב
22	המייסדים צפון	2212	רפת וברכת תחמיץ נחודקין	גבוהה מאד	א
22	המייסדים צפון	2213	רפת ומשק לוין	גבוהה	ב
24	המייסדים דרום	2411	מרפאה חדשה	גבוהה	ב
24	המייסדים דרום	2412	בית הספר ההיסטורי ומחנה נוער	בינונית	ב
31	ותיק מערב	3111	מוסך	בינונית	ב
31	ותיק מערב	3112	עמדת הגנה	גבוהה	א
41	ותיק מזרח	4111	רפת בחורשה	גבוהה מאד	א
41	ותיק מזרח	4112	משק אורן	גבוהה מאד	ב
41	ותיק מזרח	4113	באר מים	בינונית	ב
42	גבעת הברכות	4211	ברכת מים מזרח ראשונה	גבוהה	א
42	גבעת הברכות	4212	ברכת מים מזרח שניה	בינונית	לא
73	נתיב המים	7311	מבנה באר	בינונית	ב
73	נתיב המים	7312	מבנה באר	בינונית	ב
75	נחל חרות	7511	מבנה ליד נחל חרות	בינונית	ב
72	גבעה מערבית	7272	אתר ארכיאולוגי חרות	בהתאם לרע"ת	

מתחם	שם המתחם	מספר אתר	שם אתר	סוג
11	ציבורי קהילתי	1131	מקבץ עצים ליד מזכירות	מקבץ עצים
11	ציבורי קהילתי	1132	פיקוס מול מזכירות	עץ מופת
11	ציבורי קהילתי	1133	שדרת ברושים ליד גן הילדים	מקבץ עצים
11	ציבורי קהילתי	1134	השיזף ליד גן הילדים	עץ מופת
11	ציבורי קהילתי	1135	עצים עוטפי מועדון נוער	מקבץ עצים
11	ציבורי קהילתי	1136	שדרת הדקלים	מקבץ עצים
11	ציבורי קהילתי	1137	אלון הגלעין	עץ מופת
11	ציבורי קהילתי	1138	גן זכרון בוטני	מקבץ עצים
11	ציבורי קהילתי	1139	שדרות עוטפות בית העם ואנדרטה	מקבץ עצים
11	ציבורי קהילתי	1140	שדרת ברושים דרומית לבריכות	מקבץ עצים
11	ציבורי קהילתי	1141	שדרות סביב בריכה	מקבץ עצים
11	ציבורי קהילתי	1142	גן הוותיקים	מקבץ עצים
11	ציבורי קהילתי	1143	שדרה במערב לאורך רחוב הבנים	מקבץ עצים
11	ציבורי קהילתי	1144	שדרה בדרום המתחם	מקבץ עצים
12	ציבורי משק	1231	הגרווילאות של עמליה	מקבץ עצים
21	שדרת מגלי	2131	שדרת הקזארינות	מקבץ עצים
24	המייסדים דרום	2431	חורשת המרפאה	מקבץ עצים
31	ותיק מערב	3131	פיקוס בפינת השיזף - הפיקוס	עץ מופת
31	ותיק מערב	3132	מקבץ עצים בהפיקוס פינת האלון	מקבץ עצים
31	ותיק מערב	3133	פיקוס בפינת הפיקוס - האנפה	עץ מופת
31	ותיק מערב	3134	שדרת אלונים ברחוב האלון	מקבץ עצים
32	ותיק מערב	3231	רצועה לשימור ועיבוי פרדסים	מקבץ עצים
41	ותיק מזרח	4131	חורשה ברחוב הבאר פינת הצבעוני	מקבץ עצים
41	ותיק מזרח	4132	פיקוס השקמה ברחוב הצבעוני	עץ מופת
41	ותיק מזרח	4133	שדרת אלונים ברחוב הצבר	מקבץ עצים
41	ותיק מזרח	4134	פרדס בין הבאר לאתרוגים	מקבץ עצים
51	ותיק דרום	5131	רצועה לשימור ועיבוי פרדסים	מקבץ עצים
61	שכונת הבנים	6131	פיקוסי חייט	עץ מופת
61	שכונת הבנים	6132	שדרת עצי מילה	מקבץ עצים
63	שכונת הבנים	6331	רצועה לשימור פרדסים	מקבץ עצים
72	גבעה מערבית	7231	חורשת הגבעה	מקבץ עצים
72	גבעה מערבית	7232	חורשת אקליפטוס	מקבץ עצים
72	גבעה מערבית	7233	עצי קזארינה	מקבץ עצים
75	נחל חרות	7531	האלון בנחל חרות	עץ מופת
75	נחל חרות	7532	פרדסים ליד נחל חרות בזיקה למתחם 2	מקבץ עצים

כרטסת זו מפרטת באופן ספציפי עצי מופת ומקבצי עצים בולטים הראויים לשימור ולתשומת לב מיוחדת.

עם זאת, מטבע הדברים, יש להתבונן על מכלול הצומח כולו כערך לשימור.

בנוסף, ישנם מיני צומח דומיננטיים בכלל היישוב ובשטחיו הפתוחים, הראויים לשימור באופן מיוחד. אין אליהם התייחסות פרטנית שכן הם מייצרים "שפה נופית" הבאה לידי ביטוי בכלל הישוב. אלה כוללים:

עצי וושינגטוניה, הפזורים ברחבי השטחים המבונים במושב ובאזורים החקלאיים.

שיחי צבר, פזורים כחומות תוחמות משקים וחלקות חקלאיות.

שדרות ברושים וצפצפות בשדות ובפרדסים - ניטעו בעבר לשימוש כ"מגני רוח" לעצי ההדר.

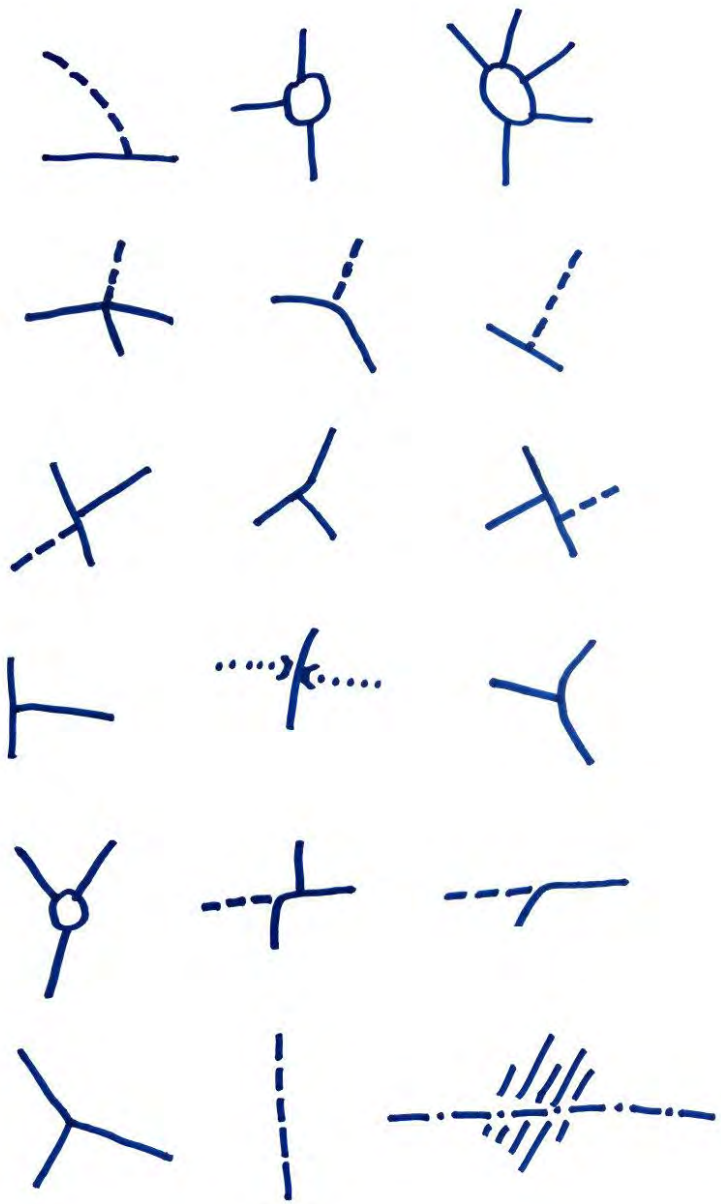
בנוסף, הנוף החקלאי ובעיקר נוף הפרדסים, הוא ערך חיוני לשימור. הכרטסת מפרטת מספר חלקות פרדסים משמעותיות במיוחד במתחמים, ואולם, יש לשאוף ככלל לשמירה על נוף הפרדסים, במיוחד בנקודות מפתח ולאורך צירים נופיים מוצעים כגון דרך א(ל)טירה – ואדי פאליק ותוואי נחל חרות.

סקר זה לא מיפה עצים פרטניים בתוך מגרשים פרטיים, מלבד עצי מופת שבלטו בממשק עם הרחוב.

רשימה זו כוללת איתור של צמתים, מעגלי תנועה, מפגשי רחובות ושבילים, נתיבים ושבילים, המהווים נקודה תכנונית חשובה היסטורית; Landmark ; כוללים אלמנט אתר משמעותי; מבטים מעניינים.

מטרת איתור וסימון אתרים אלה היא בין השאר לשמש עזר בעת הכנת תכניות תנועה ותחבורה, על מנת לתת תשומת לב: לשימור מאפיין הצומת ההיסטורי; לשימור מבטים; למציאת פתרונות להעדפת הולכי רגל ורכבי אופניים שיאפשרו להם ליהנות מערכי אתרי אלה.

מתחם	שם המתחם	מספר אתר	שם אתר
12	ציבורי משק	1251	צומת האתרונים
21	שדרת מגלי	2151	גשר נחל חרות
22	המייסדים צפון	2251	צומת המייסדים - הדרור
23	המייסדים מרכז	2351	צומת המייסדים - האתרונ
23	המייסדים מרכז	2352	צומת המייסדים - הבנים
23	המייסדים מרכז	2353	צומת המייסדים - הבאר - הצבעוני - הצבר
31	ותיק מערב	3151	מבט מרחוב השקמים מערבה
31	ותיק מערב	3152	צומת השיזף - הפיקוס
31	ותיק מערב	3153	צומת ומבט מרחוב הפיקוס לרחוב הדרור
31	ותיק מערב	3154	מבט מרחוב הפיקוס לשביל
31	ותיק מערב	3155	צומת הפיקוס - האלון
31	ותיק מערב	3156	צומת הפיקוס - האנפה
41	ותיק מזרח	4151	דרך ותצפיות בקצה האזור הצפון-מזרחי
41	ותיק מזרח	4152	תצפית מעיקול האתרונ
41	ותיק מזרח	4153	האתרונ פינת הבאר
42	גבעת הברכות	4251	שביל גבעת הברכות
51	ותיק דרום	5151	מבט מרחוב ההרחבה מערבה
74	הדרך ההיסטורית	7431	דרך היסטורית א(ל)טירה - ואדי פאליק

מתחם 1 - המרכז הציבורי

מזוהה בנספח השימור של התכנית הכוללנית לב השרון
המלצות עיקריות

- הדגשה ואיחוי תת מתחמים
- שיפור רציפות מרחב הולכי רגל
- טיפול נופי, טיפול במסעה, חניה בקצוות בלבד
- שביל נופי להולכי רגל ורוכבי אופניים על בסיס תוואי דרך היסטורית א(ל)טירה – ואדי פאליק
- אופציה ל-Infills לעיבוי דפנות ואינטנסיביות - לשימושי ציבור / תעסוקה / מסחר

מתחם 2 – שדרת מגלי ורחוב המייסדים

מזוהה בנספח השימור של התכנית הכוללנית לב השרון
חלק מתכנית שבילי אופניים לב השרון
פתרונות תנועה ותחבורה

- הקלה על עומס התנועה
 - העדפת הולכי רגל ורוכבי אופניים
 - בחינת גישה למשקים באמצעות שביל מאחור (תקדים מושבי הערבה)
- הטמעת עקרונות שימור והעצמה מרקמית לפי טבלה בהמשך

שאר המתחמים

הטמעת עקרונות שימור והעצמה למרקם הוותיק,
על פי טבלה בהמשך

מבני ציבור ומשק היסטוריים

הוספת יעודים לתעסוקה ומסחר (במשורה):

- בסיס כלכלי ליישוב
- חיים חדשים לטבור הכפר
- משיכה לצעירים
- תמריץ לשיפוץ
- תיירות מורשת / כפרית

דגש על מינוף שימוש במבני משק היסטוריים במשקים הפרטיים

נוף חקלאי – פרדסים

מנגנונים ותמריצים להמשך עיבוד פרדסים
ע"י בעלי המשקים / אגודה / קהילה

- פרדסי מפתח מומלצים לשימור
- פרדסים ושטחים חקלאיים לאורך צירים נופיים

נתיבים נופיים להליכה ורכיבה

נתיב לאורך הדרך ההיסטורית מא(ל) טירה לוואדי פאליק
שיקום תוואי נחל חרות והידוק קרקע
ליצירת שביל הליכה ורכיבה לאורכו
נתיב בתמת המים בין בארות המים שממערב ליישוב,
וחיבור לתוואי הדרך ההיסטורית

נתיב סובב מקטע נחל חרות – גשר נחל חרות – שדרת מגלי -
שביל הפרדסים
ניתוב שבילי הליכה ורכיבה אזוריים דרך מוקדי המורשת שזוהו
במרכז חרות

מגדלי הגרעינים בניר דוד

מתחם משרדים
במגדלי הגרעינים
לשעבר של הקיבוץ

מקור: אתר "דור פתרונות בניה ירוקים"

כפר מסריק - הסנדלריה

אתר תיירות המספר את סיפורי הקיבוץ הוותיק

מרחביה – חצר הקואופרציה

אתר רב תחומי הכולל עסקים, הסעדה ומוזיאונים

הטחנה – שער העמקים

מרכז אמנויות רב תחומי במבנה הענק של טחנת הקמח לשעבר

מזרע הקטנה

אתר רב תחומי במשק ההיסטורי הכולל עסקים ומוזיאונים

המלצות – עקרונות לשימור והעצמת המרקם הוותיק בהתאם לערכיות מתחמים

מתחם בערכיות גבוהה מאד	מתחם בערכיות גבוהה	מתחם בערכיות בינונית	
			בית בחזית נחלה הפונה לרחוב (גם בירכתי נחלה)
✓	✓		שימור "בית איכרים" היסטורי תוך שיפוץ והתאמת הפנים לצרכים עדכניים
✓	✓	✓	שמירה על טופוגרפיה טבעית
✓	✓	✓	ממדי המבנה הנצפים מהרחוב: אורך צלע כעשרה מטרים, במתכונת ריבועית במידת האפשר.
✓	✓	✓	אפשרית "שבירת" מישורי חזית ליצירת עניין
✓	✓	✓	חזיתות לרחוב בעיצוב נקי ללא קשתות או קישוטיות עם פתחים בטיפולוגיה מרובעת
✓	✓	✓	אפשרי חלל מרפסת פתוח שהוא חלק מנפח המבנה
✓	✓		הפניית חזית המבנה בהתאם לכיווני הרוחות, ו/או בהתאם לתכנית קאופמן ההיסטורית
✓			גובה הקומה שלושה מטרים לפחות
רעפים	רעפים	רעפים או שטוח	גג
✓	✓		חומרי גמר: טיח, שפריץ או שליכט בטקסטורה עדינה, בצבעים בהירים מאד
✓	✓	✓	הוספת ממ"ד - לא על חזית קדמית. העדפה לחזית אחורית.
			בלית ברירה בחזית צדית בחלק האחורי ביותר האפשרי למבנה
			מרווח קדמי / ממשק פרטי - ציבורי
✓	✓	✓	גדר: רצוי ללא גדר בנויה כלל. גדר בנויה: חזית אבן פראית שטוחה בגובה של עד חצי מטר
✓	✓	✓	צמחייה וטשטוש אפשרות מבטים: מקבצי עצים ושיחים בהצבה "אקראית" ללא גיוון "מהונדס"
✓	✓	✓	במקרה שנחוץ גידור (ילדים / כלב): צמחיה צפופה / מטפסת / קוצנית,
✓	✓	✓	אפשרי בשילוב גדר רשת עדינה
			פילרים, גמלי מים ושאר מתקני תשתית יוסתרו ולא יראו מהרחוב
			כניסת הולכי רגל
✓	✓	✓	שביל / + מדרגות מאבן פראית שטוחה. אם נדרשת כניסה מונגשת – דרך שביל הכניסה לרכב
✓	✓	✓	רצוי ללא שער או חסימה פיזית. אם נחוץ (ילדים / כלב): שער בפרזול מתכת עדין בגובה עד מטר
			כניסת רכב / שביל / זיקת מעבר במשק
✓	✓	✓	פתח כניסה ושביל כניסה ברוחב מינימלי, ללא שער או מחסום
מצע הידוק טבעי	מצע הידוק טבעי	מצע הידוק טבעי או אבני דשא	שביל כניסה
			חניה
✓	✓	✓	ללא חניות בקו אפס ובמרווח קדמי
✓	✓	✓	ללא פרגולות לחנייה במרווח קדמי או במרווחים צדיים
			מרווחי צד
✓	✓	✓	שימור המרווחים פנויים למבטים דרך המשק לנוף
			אזור המשק
✓			שימור והשמשה מחדש של מבני משק משמעותיים ובעלי נצפות ונוכחות.

ציור של נרי גריסרו, בן 4.5,
בתערוכת ציורי הילדים לחרות, בבית המזכירות
2014

ציור של יוסי יפה, בן 9,
במכתב לאביו ולאחיו
ששרתו בחוץ לארץ בזמן המלחמה
1944

"השימור של הנוף "המסורתי" משתלב עם אורח חיים וערכים שלא השתנו. הקשר הבלתי אמצעי בין הנחלה לרחוב והשיתופיות, גם אם כיום היא למראית עין בלבד, שומרים על דמיון מסוים למאפיינים של היישוב הכפרי שהיו דומיננטיים בעבר."

גל רגב-מתוקי

שימור והעצמה של הערכים הייחודיים במושב חרות מתחיל בתהליך חינוכי משותף להפצת הידע והעמקת ההיכרות עם ערכי המקום בקרב כל התושבים. כולי תקווה, שחוברת זו תהא כלי עזר חיוני לשם כך.

לצד האופטימיות, יש להיות ריאליים, ולא להתעלם מהמגמות בשטח. מה גם, שלא תמיד אנשים מודעים כיצד לפעול נכון בנוגע להיבטים הפיזיים בנחלה, גם אם כוונותיהם טובות.

לפיכך, אין מנוס מקביעת הנחיות רגולטיביות, על מנת לשמור על ערכי נוף התרבות לדורות קדימה, ולהשתמש בהם כמנוף לצמיחת היישוב תוך שימור העומק ההיסטורי שתרומתו לאיכות החיים בחרות לא תסולא בפז.

למעלה: שי מגן ותמונת ילדות בבית ההיסטורי.
למטה: איילת לבית נחודקין, עם תמונתה כילדה.

ספרים ומאמרים

אידן רינה (1995) "תכנון מושבי גוש תל מונד – יצירת דגם חדש של מושבי עובדים" בתוך: קתדרה 78, 1995.

אידן רינה (1999) "ההתיישבות היהודית בשרון התיכון בין השנים 1929 – 1939", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, מתוך ארכיון מרכז תיעוד תל מונד.

בן ארי שרון (2020) מצגת "עצים מספרים 90" חרות.

גורן אורנה (1992) תיק ממצאים ארכיאולוגיים בגוש תל מונד, בתוך: רונן, א. למדן, מ. תש"ן - 1990, הפרהיסטוריה בשרון, בתוך השרון בין כרמל לירקון, משרד הבטחון, עמ' 149 – 160.

גרוג הראל אדריכלים (2022) המילואה בנהלל – טיוטה - תיק תיעוד מרקמי

גרוס נחום "בנקאות וקואופרציה - הבנקאות היהודית וצמיחת המשק בתקופת המנדט" <https://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/DocLib4/5a.pdf>

החטיבה להתיישבות בהסתדרות הציונית (1990) מפת ההתיישבות בארץ ישראל

המרכז לחקר התיישבות כפרית ועירונית רחובות (1980) "התכנון הפיסי של המושב בעידן ההתמחות" מתוך "פרסומים בביעות פיתוח אזורי 30", 1980.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2020) קובץ ישובים בישראל.

הסוכנות היהודית לארץ ישראל (1978) "התיישבות כפרית בישראל" ינואר 1978, הסוכנות היהודית לארץ ישראל - המחלקה להתיישבות כפרית, ההסתדרות הציונית העולמית - החטיבה להתיישבות כפרית.

ויץ רענן "הארגון המרחבי של הפיתוח הכפרי" מאת רענן ויץ, מתוך "פרסומים בביעות פיתוח אזורי 3" – המכון הלאומי והאוניברסיטאי לחקלאות, המרכז לחקר ההתיישבות רחובות.

כצנלסון ברל (1923) "הבנק המרכזי למוסדות שיתופיים" אב תרפ"ג, פרויקט בן יהודה

מכון דש"א יחידת הסקרים (2009) סקר גבעות מזרח פולג - יוני 2009 - עמית מנדלסון, עודד כהן (אקולוגיה) ואורי רמון

מכון דש"א יחידת הסקרים (2012) סקר לב השרון - מאי 2012 - עמית מנדלסון, יהל פורת ואורי רמון

נאור מרדכי "היישוב היהודי בשנת 1936, באמצעות אתר כותר מט"ח

קאופמן ריכרד (1938) "כיצד בונים מושבה חקלאית", בעיות השיכון בארץ ישראל, ירושלים 1938,

המכון לחקר הכלכלה, הסוכנות היהודית.

רגב מתוקי גל (2016) "תמורות נופיות במושבי השוּבֵל העירוני כפרי של צפון מטרופולין תל אביב",

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה, אוניברסיטת בר אילן.

אתרי אינטרנט מרכזיים

<http://www.rishonim.org.il/telmond/> אתר מרכז תיעוד תל מונד

<https://moshav-herut.org.il/> אתר מושב חרות

<https://govmap.gov.il/> אתר המיפוי הממשלתי

<https://amudanan.co.il> אתר עמוד ענן

<https://amudanan.co.il> אתר תנועת העבודה

<https://www.tnuvastory.co.il/inner.asp?id=72> אתר תנובה היסטוריה

ארכיונים

ארכיון מרכז תיעוד תל מונד, בית הלורד, תל מונד

הארכיון הציוני, מספרי תיקים מופיעים במקומות הרלוונטיים

ארכיון המדינה, מספרי תיקים מופיעים במקומות הרלוונטיים

הספרייה הלאומית, מספרי פריטים מופיעים במקומות הרלוונטיים

ראיונות ומידע מתושבי חרות

אסא ברטוב

זאב אורן

יגאל בן צבי

גל רגב מתוקי

שי מגן

שרון בן ארי

